

Знято в фотографічнім закладї Е. Тшемеского дня 30. цвітня 1910.

Іван Франко.

Писаня Івана Франка. I.

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

до 1890 р.

Написав

ІВАН ФРАНКО.

З портретом автора.

У ЛЬВОВІ, 1910.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

сторона

Переднє слово.

Мало який твір не тілько в нашім, але і в инших письменствах був писаний серед таких прикрих і важких обставин, як отсей мій „Нарис“. Позбавлений свободи обох рук від кінця цвітня 1908 р. я мав утруднену всяку духову роботу і користуванє книжками не тілько сею фізичною безвладністю, але ще більше може псіхічним неспокоєм. Се нехай буде оправданєм, що мій „Нарис“ виходить не так повний і не так може викінчений у деталях, як би менї бажало ся.

Першою моєю пробою дати нарис історії лїтератури та духового житя українського народа, була статя „Южнорусская литература“, написана 1904 р. мною по російськи для виданого в Петербурзї лєксікона Брокгавза і Ефрона. Ся робота дістала ся менї з порученя проф. А. Кримського, і була надрукована в т. XLI ст. 300—326 і видана також окремою відбиткою.

Зимою р. 1907 удав ся до мене будапештенський професор Ашбот з порученя берлїнського слявіста А. Брікнера з просьбою написати огляд лїтератури південно-руського народа для

мадярської енцікльопедії літературних історій усіх народів, видаваної будапештенською Академією Наук. По листовім порозуміню з проф. Ашботом я написав нову статю зовсім незалежно від російської, німецькою мовою, яка в Будапешті з порученя проф. Ашбота і при його співучасти була одним із його слухачів перекладена на мадярську мову. Бувши весною минулого року в Будапешті і відвідавши особисто проф. Ашбота в його помешканю, я переконав ся, що моя статя в мадярськім перекладі вже зложена, і доповнив її ще короткою згадкою про бачвансько-руське письменство. Чи вийшла мадярська енцікльопедія з моєю статею в світ, доси не знаю. Німецький текст моєї статі я одержав ще при кінці 1907 р. і переслав її до Відня, до редакції „Oesterreichische Rundschau“, яка згодила ся опублікувати її, знаючи від мене, що рівночасно друкує ся мадярський переклад. Коли одначе публікація моєї статі в „Oesterreichische Rundschau“ відложена була на неозначений час, я весною минулого року випросив рукопис назад від редакції, і тоді ж почав переробляти статю на нашу мову. В німецькім тексті вона мала обєму не більше як 5—6 аркушів друку. Вважаючи такий куций обєм невідповідним для потреби нашої публіки, я положив собі дати в перерібці обєм 12—15 аркушів, та вона, як бачимо, виросла до обєму поверх 25 аркушів.

З разу я думав довести свій „Нарис“ до кінця XIX в., але широкий обєм, до якого роз-

росли ся остатні розділи, змушує мене урвати на р. 1890. Думаю, що книжка не стратить на тім, тим більше, що 90-ті роки минулого віку вимагали би ще просторійшого оброблення, як 80-ті. Як суррогат тих остатніх розділів я дам у однім із найблизших томиків моїх „Писань“, яких серія розпочинаєть ся отсим „Нарисом“, передрук моєї статї „З остатніх десятиліть XIX в.“, друкованої в Літературно-Науковім Вістнику р. 1901 т. XV під її первісним титулом „Молода Україна“ з деякими додатками.

Львів дня 10 цвітня, 1910.

I. Вступ.

Лежить щось у історії і в природі українського (південно-руського або малоруського) народа[1]), що вказує на тісний і тисячолітній звязок його людности з заселеною ним країною: та сама постійність і однаковість при частковій ріжнородности, та сама соняшна лагідність і живість спарована з тужливістю властивою степовій країні. Історичні досліди вистежують сліди сего народа майже аж до великої славянської міґрації в VI в., показують його предків у на пів забутих Антах, розвертають нам образ його родового і племінного житя в VIII і IX віках, виявляють перші сліди само-

---

[1]) Українці або Малоруси, звані також Русинами, давнійше Русичами, Южнорусами, по латині Rutheni, се парість північно-східного европейського племени Славян, що складаєть ся з Южнорусів, Великорусів і Білорусів. Южноруси, у яких тепер назва Українці, як вираз новорозбудженого національного самопізнаня, розповсюднює ся що раз більше, замешкують чи то збитою масою, чи більшими кольоніями широкі простори краю від Попрада і Сяна в Галичині аж до стоків Кавказа і від південних стоків Карпат на Угорщині до рік Припеті і Десни в Росії, не числячи численних кольоній у Південній Угорщині, Добруджі, північно-східній Азії, в Сполучених Державах і в Канаді в північній, та в Бразилії і Арґентині в південній Америці. Їх людність обіймає тепер поверх 30 міліонів душ. Про їх історію від найдавнійших часів див. простору Історію Руси-України проф. Михайла Грушевського, якої перший том вийшов також по німецьки і яка доси доведена до шестого тома.

стійних державних орґанізацій між ними в першій половині IX віка, значно перед леґендарним приходом варяжських трьох братів, і доказують, що старе національне імя Русь не було імпортованим варяжським прозвищем, але місцевим виплодом південно-руської, спеціяльно полянської, київської державної орґанізації. Ясне світло історії паде на сю південно-руську державу аж у половині IX віка, за князюваня Володимира Великого, який защеплене тут уже давно христіянство зробив державною релїґією, релїґією руської держави, яка не була ним утворена, але вже тоді дійшла до вершини свойого розвою і з кінцем його пакованя почала хилити ся до упадку.

Так само як христіянство в Київі і інших важних південно-руських культурних центрах (правдоподібно забутих тепер західно-руських городах Червені і Волині) істнувало довго перед Володимиром, мусїли також початки духового, а спеціяльно навіть лїтературного житя істнувати давно перед його часом. Найстарша відома нам памятка того письменства, так званий Супрасльський рукопис, походить правдоподібно з початку IX віка і повстала не менше правдоподібно під впливом безпосередніх учеників Мефодія, на що вказують численні моравізми в язиці поруч із не менше численними червонорусізмами, малочисленними польонїзмами і чехізмами на тлї найстаршої, в Мораво-Панонії і Болгарії виробленої церковно-славянської мови. В найстаршім київськім лїтописї, невірно приписуванім Несторови і зредаґованім у початку XII віка, дійшли до нас найстарші памятки державного житя Южної Руси, відомі договори Олега, Ігоря і Святослава з Греками, уложені дуже стародавньою мовою. В однім, що правда не дуже віродостойнім уступі тзв.

панонського житія Константина знаходимо згадку, що Константин, бувши коло р. 860 в Херсонесї в південнім Криму, знайшов там у одного чоловіка Євангеліє і Псалтир писаниї руськими буквами, а в палейнім додатку до сего уступу читаємо: „Се же буди відомо всїми язики і всїми людьми, яко рускії язик не откуду же прія віри святия сея, і грамота руская никим же явлена, но токмо самим Богом Вседержителем... І грамота руская явила ся Богом дана в Корсунї Русину, от него же научи ся філософ Константин. Тоже муж Русин бяше благовірен, постом і добродїтельно в чистії вірі уєдинив ся, і то єдин от руска язика яви ся преже христіан сиї, і невідом ником же, от куду єсть. Тоже бисть в дни Михаіла царя і Ірини благовірния. Костянтин же філософ нарицаємиї Кирил, створил грамоту словенским язиком, глаголемую литицу, в дни Михаіла царя греческаго і в дня князя Рюрика новгородскаго, єго же сином русская земля прейде“. (Памятки, т. І., ст. LXII і LV). Лишаючи на боцї питанє про винахід глаголицї, доси невияснене вповнї, мусимо зазначити, що так звана кирилиця, або як тут кажеть ся, руське письмо, утворена на́ підставі грецької унціяльної азбуки, виявляє деякі схожости з ґотицькою азбукою, винайденою Ульфілою у IV віцї і вживаною в Криму аж до XIV віка, а деякі букви взяті з єврейського квадратового письма, що все вказує далеко швидше на Південну Русь, як на Болгарію як на місце повстаня кирилицї.

Південно-руське письменство так само як південно-руська державна орґанїзація виступає перед нами вже в X віцї на досить високім ступнї розвою. Найстарша часть київського лїтопису, що сягає до смерти Святослава, була правдоподібно зложена ще за часів Володимира

Великого. Бачимо в нїй твір, у якім видно слїди давно вже розвитої грамотности, досить високо розвинений історичний і риторичний стиль, богато вироблену мову, а в полїтичних і етноґрафічних уступах незвичайну широту погляду і реалїзм у представленю фактів. Весь найстарший лїтопис, що сягає до смерти Володимира Мономаха 1125 р., декуди ядерний і майже ляпідарний у вислові, з численними поетичними і риторичними вставками, з троха шабльоновими характеристиками виднїйших полїтичних дїячів, являєть ся в противставленю до рівночасних византійських хронїк твором дуже визначним, богатим ріжнородними фактичними подробицями, а дуже скупим на власні редакторські комбінації, і обік визначного історичного значіня має також високу лїтературну вартість не тільки задля свойого язика, а також задля численних побутових, історичних та місцевих переказів і високо драматичних епізодів.

II. Християнство.

З заведенєм християнства через Володимира Великого наплила до краю більше або менше численна грецька єрархія і духовенство. Знаємо, що аж до половини XIII віку всї київські митрополїти тільки з двома виїмками були Греками. Низше духовенство, що мало дїло з широкими людовими масами не обізнаними з грецькою мовою, було по містах зразу також грецьке, та мусїло швидко зрущити ся, а по селах очевидно мусїло бути руське. Християнське богослуженє вимагало писаних церковних книг. Які вони були зразу на Руси, не знаємо докладно. Найстарше відоме нам евангеліє з половини XI віка, славне Остроміроаве еван-

геліє, являєть ся, як тепер бачимо, не новгородським, але київським продуктом, і не копією з болгарського оріґіналу, як думали старші російські вчені, але копією із старшого руського оріґіналу.

Нема сумніву, що в перших віках христіянства перейшла в Південну Русь значна часть того церковно - славянського письменства, що в IX і X віках за почином славянських апостолів Константина і Мефодія витворило ся і пишно розцвило в державах Великій Моравії і Болгарії. Найстарша памятка південно-руського світського письменства, призначена для читаня освічених світських людий з найвисших суспільних кругів, так званий Сборник Святослава з р. 1073, являєть ся південно-руським перекладом такого самого зборника, перекладеного з грецького оріґіналу на староболгарську мову для князя Симеона. Другий збірник Святослава, писаний 1076 р. тим самим автором, що й перший, являєть ся в значній мірі, а може навіть зовсім самостійною роботою того автора, містячи обік перекладених ним із грецького уступів також інтересні статї його власного складаня.

Не треба занадто перецінювати розмір церковного і морально-поучительного письменства, перенесеного на Русь із Болгарії в готових перекладах. Не можемо нічого певного сказати анї про літурґічні книги, які були перекладені ще в Моравії і в Болгарії, анї про инші збірники, о скілько вони перейшли до нас у перших віках христіянства. Із троха пізнійших часів маємо старо-руські копії майже всїх важнійших творів панонського і болгарського письменства, починаючи від житія Мефодія, якого найдавнійша копія із XII віка заховала ся в південно-руськім рукописї, що тепер нале-

жить до бібліотеки Успенського собора в Москві, і від леґенди про житіє обох славянських апостолів, яка в окремій руській редакції війшла в склад найстаршого київського літопису. Маємо далї в старих південно-руських копіях твори Климента Охридського, Іоанна Екзарха, Монаха Храбра і инших староболгарських письменників. Натомісь дослїдами новійших письменників виказано, що не мало церковних книг або покревних із ними духовних збірників були зложені, зглядно перекладені з грецького в Південній Руси. Між такими збірниками треба головно назвати Прольоґи так званих руських редакцій, уложені на підставі грецьких Менольоґіїв; руські Прольоґи визначають ся богатством руських і славянських вставок, а надто статями поучительними або притчами і короткими оповіданями долученими до ґрупи святих кождого дня. Староруське походженє треба признати також для вельми розповсюженого збірника приказок і духовних афорізмів, відомого під назвою Пчела; збірник приказок під таким самим титулом, уложений ще в X віці в Болгарії, не має нїчого спільного зі староруською Пчелою. До таких збірників уложених у старій Руси належить також Марґаріт, зложений із слів переважно Іоана Златоуста з додатками инших старих отцїв церкви, на взір старо-болгарського Златоструя, уложеного царем Симеоном. Взагалї треба сказати, що вже в половині XI віку в Південній Руси все найнотрібнїйше для богослуженя і релїґійного житя широких верстов народа було чи то поперекладане з грецького, чи то попереводжене з болгарського, чи то попероблюване власною працею. До таких перерібок належали просторі празничні Минеї, правдоподібно на весь рік, із яких пару місячних книг опублїкував проф.

Яґіч у Петербурзї. В половинї XI віка треба зазначити важний факт, що князь Ярослав закладає першу біблїотеку при Софійськім Соборі, і затрудняє при нїй богато писарів та перекладачів. Нема сумніву, що переписувано також грецькі тексти; маємо найстарші посланія київських митрополітів, родовитих Греків, у грецьких текстах і в рівночасних старо-руських перекладах.

III. Освіта.

Питанє про письменську і перекладну дїяльність у старій Руси вяжеть ся тїсно з питанєм про стан освіти і шкільництва в тих найстарших часах. Маючи на увазї те, що найстарша староруська інтелїґенція складала ся з войовників і купців, по части Норман, по части Славян — людий, що звичайно по кілька разів у житю відбували близші або дальші походи і подорожі і пробували довше або коротше в ріжних визначних культурних центрах Заходу, Півночи, Сходу і Півдня, таких як Новгород, Київ, Корсунь, Константинополь, не говорячи вже про дальші східні і західні землї, мусимо припустити, що значна часть тих купців і войовників була хоч по троха познайомлена з мовами ґерманськими, перською, арабською та грецькою. В найстаршій памятці нашого письменства, в згаданім уже Супрасльськім рукописї, маємо під днем 7-го лютого переклад корсунської леґенди про сїмох корсунських епископів і апостолів — живе свідоцтво близьких духових відносин Руси з полугрецьким Корсунем. З часів Володимира Великого маємо перше свідоцтво про заснованє в Київі шкіл для боярської чади. Несповна

сто літ пізнійше бачимо київського дружинника князя Святослава, Василія, висланого на Волинь з метою оглянути тамошні школи.

Значними центрами книжної просвіти були також манастирі, в яких деякі монахи ціле житє присвячували переписуваню богослужебних або душеполезних книг. Старі літописі згадують також про многих князів, митрополітів, епископів як про людий книголюбних і широко вчених, фільософів, про яких мусимо допустити, що вони крім своєї церковно-руської знали також грецьку мову і дещо з грецького письменства. Оба старо-руські митрополіти руського походженя, Іляріон і Климент Смолятич, були люди високо освічені і талановиті письменники, хоча з писань другого лишило ся нам тілько дещо таї то непевне.

Між манастирями Південної Руси займає перше місце славний Печерський манастир у Київі, що в XI і XII віці видав ряд мужів заслужених також у письменстві. На чолї тих мужів стоїть ігумен Теодосій, головний орґанізатор манастиря, від якого лишило ся нам декілька поучень і посланий, декотрими письменниками запідозрених, але на мою думку автентичних. Другим у ряду являєть ся чернець Нестор, якого до недавна вважали автором найстаршого літопису, та якому присудити можна напевно лише два твори: Житіє Бориса і Гліба і Житіє Теодосія Печерського. Третім видним печерським письменником я вважаю монаха Теодора, ученика Теодосієвого, якого перу безсумнївно належить опис віднайденя мощий Теодосія в р. 1090 і якого я вважаю редактором так званого Печерського літопису, що творить третю часть початкового літопису від смерти Святополка Окаянного до р. 1090.

Вихованцем печерського манастиря був

мабуть також чернигівський ігумен Данило, прозваний Паломником, автор відомого опису своєї подорожі до Палестини, що являєть ся взірцем пізнїйших південно- і північно-руських описів, а своєю точністю, живістю і талановитістю оповіданя і патріотичним духом належить до найкращих памяток середньовікового паломництва взагалї, а на Руси лишив ся й доси недосягненим і тїшив ся великим поводженєм і розповсюдженєм, чого доказом між иншим є й те, що навіть у Галичинї маємо декілька його копій із XVI і XVII віку[1]). Легковірний як усї монахи, ігумен Данило з уподобанєм оповідає про все, що видїв і чув, нотуючи при ріжних святих місцях богато апокріфічних леґенд і місцевих оповідань, у тім числї також невідому нї звідки інде звістку про побут князя Олега на Родосї.

Правдоподібно з міщанського стану, а власне з Київлян, походив також згаданий уже Святославів дружинник, Василь, автор остатньої і найцікавійшої з лїтературного боку частини найстаршого лїтопису, що починаючи роком 1093 урываєть ся на роцї 1113 і в своїй основі займаєть ся центральною особою Володимира Мономаха аж до його вступленя на київський престол, систематично проводячи в тім оповіданю своєрідні федералїстичні ідеї союза князів під верховенством Великого князя київського, для усуненя князївських сварів і спільної боротьби з Половцями. Особливим

[1]) Варто зазначити, що першим південно-руським паломником до Палестини був київський монах Варлаам, ігумен мабуть найстаршого київського манастиря св. Димитрія. Варлаам не лишив опису своєї подорожи, а в лїтописї зазначено лише, що вертаючи з Палестини караваною, тягненою 400 волами, вмер у дорозї. Варлаам був учеником св. Антонїя.

літературним інтересом у тім першім, визначно політичнім південно-руськім творі відріжняєть ся особливо високо драматичний епізод про осліплене Василька Теребовельського, в якім автор згадує також дуже займаючими словами про свою власну стрічу з осліпленим і увязненим Васильком.

Між письменниками старої Південної Руси займає видне місце також один князь, Володимир Мономах, своїм Поученєм дітям, у якому маємо крім властивого поученя також нарис автобіоґрафії князя і способу його житя, а на кінці коротенький лист до князя Олега. Твір визначаєть ся простотою і щирістю тону, а автобіоґрафія дає вельми цінний образ князівського житя в тих бурливих часах.

Зовсім иншого рода твором є так зване Моленіє Данїїла Заточника, гумористичний витвір якогось скомороха, зложений з напушених фраз і хитромудрих афоризмів, сплетених у калейдоскопічній беззвязности, з доданим при кінці мотивом грецького переказу про перстїнь Полікрата: буцім то якийсь Данило заточник, прогнаний неласкою князя Святослава на озеро Лач, написав йому се Моленіє на доказ свойого дотепу, і сховавши його в пушку, кинув у воду; пушку проковтнула риба, рибу зловили князеві слуги, а отворивши її живіт, найшли пушку і передали князеви, який уласкавив велемудрого заточника.

IV. Найстарший лїтопис.

Найважнїйшою памяткою старо-руського письменства треба без сумнїву вважати твір, що має титул „Рускій лѣтописець“, а докладнїйше „Се повѣсти временних лѣт, откуду по-

шла руская земля і кто первѣе нача в Києвѣ княжити". Сей історичний твір обіймає час від найдавнійших, відомих авторови споминів старославянського розселеня, племенного поділу північно-східних Славян і побуту староруських племен, далї йдуть перекази про початки державної орґанїзації південної і північної Руси, про найстарших князїв київських, про хрещенє Руси і пованє Володимира, про його безпосередніх потомків аж до пованя Володимира Мономаха включно. Се т. зв. найстарший лїтопис, редаґований безперечно в Києві в першій половині XII віка, який пізнійше був продовжуваний ріжними руками з ріжних жерел у т. зв. першім Київськім лїтописі, що сягає аж до монгольського нападу 1240 р.

Перша половина сего твору, що сягає до 1113 р., в якім правдоподібно була зредаґована, має назву найстаршого лїтопису і дійшла до нас у богатьох рукописних копіях, у яких можемо розріжнити дві редакції, неслушно доси називані одна південною, а друга північною, бо обі були зредаґовані на Півдни, одна в Київі, а друга може в Чернигові, на що вказувало би включене в неї поученє чернигівського князя Володимира Мономаха. З огляду одначе, що Мономах умер великим князем у Київі, краще буде допустити, що обі редакції таки повстали в Київі.

Найстарший лїтопис в обох редакціях має компілятивний характер і складає ся з ріжних елєментів, оріґінальних і перекладаних або перероблюваних, що розпадають ся на чотири части, відмінні що до свого походженя, а звязані тілько одною спільною редакцією. Перша часть, що сягає від початку до смерти князя Святослава, містить у собі крім вставок із грецького хроноґрафа Григорія Гамартола, також

виписки із болгарського хроноґрафа враз із леґендою про славянських апостолів Кирила і Мефодія, далї норманські заґи про норманських завоєвателїв Рурика з його братами, Олега, Аскольда і Дира, Ольгу і її мужа Ігоря і їх сина Святослава. Стоїмо тут без сумнїву на історичнім ґрунтї, але далекі від історичної правди, бо всї найважнїйші подїї, подані в нашім лїтописї про житє тих осіб, носять на собі виразний характер поетичного вимислу, нераз у високо драматичній формі, або навіть у мало що зміненій поетичній формі, і майже всї без виїмка при порівняних дослїдах з иншими сучасними жерелами показують ся відбитками міжнароднїх заґ та леґенд про творенє нових держав, або самовільні перерібки подїй, що на правду виглядали зовсїм инакше.

Обік тих частин, які можна вважати династичною традицією пануючої династії Руриковичів, маємо в найстаршім лїтописї три важні памятки документального характера, про яких автентичність, особливо двох перших, не можна сумнїватп ся; се договор Олега з Греками з р. 911, договор Ігоря з Греками 941 і договор Святослава з Греками. Сї договори крім високої історичної вартости важні також як лїтературні памятки, даючи нам найстарші зразки актового язика і юридичної термінольоґії дохристіяньської Руси X в.

Крім сих документів маємо в першій части лїтопису також ряд дуже важних місцевих записок, привязаних або до певних місць, або до певних осіб. Ті записки між иншим свідчать про те, що значний час перед заведенєм християнства, ще може в IX віцї, був звичай записувати важнїйші подїї чи то на окремих табличках, чи на вільних полях якихось старших, може чужих рукописів.

Друга часть найстаршого літопису, що починає ся панованєм Ярополка і кінчить ся упадком Святополка Окаянного, писана очевидно по одному пляну якоюсь духовною особою, напевно сучасником Володимира Великого, але таким, що мало цікавив ся політичними відносинами Південної Руси, а далеко більше дбав о обрисованє морального обличчя своїх героїв. Оповіданє починає ся коротким описом панованя Ярополка і його убийства слугами Володимировими, і високо драматичним оповіданєм про перші роки панованя Володимира, де він малює ся правдивим Варягом, насильником і многоженцем; потім іде просторе оповіданє про його навернене на християнство, оповіданє зложене далеко більше з леґендових мотивів (іспитанє вір, образ страшного суду як доказ правдивости християнства), ніж із історичних фактів, і розширене дуже просторими вставками, перекладеними з грецьких жерел (промова фільософа з поданєм змісту старозавітної історії, і поученє Володимиру дане буцім то йому корсунським духовником, а перероблене із грецького твору Михайла Синкелла). Можливо що до оповіданя про Володимира було пізнійше додане оповіданє про вбийство його синів Бориса і Гліба їх братаничем Святополком і про траґічний конець тогож Святополка, але й се оповіданє очевидно написане особою духовною, у якої поза моральними моментами щезають політичні.

Третя часть літопису, що обіймає часи від смерти Святополка до р. 1090, компільована також духовною особою і її можна вважати коли не в повні, то в значній части тим Печерським літописом, про котрий згадуєть ся в Патерику і якого авторство приписуєть ся там Несторови. З порівнаня сеї части літопису

з дійсними писанями Нестора переконуємо ся, що він не був автором того літописного оповіданя, а був ним по всякій правдоподібности печерський монах Теодор, який сам про себе згадує, що вступаючи до печерського монастиря застав іще Теодозія живим, а в р. 1090 віднайшов його мощі в його келії.

Остатня часть найстаршого літопису, починаючи від р. 1091 і вриваючи ся р. 1111, являєть ся нам окремим твором, писаним рукою світського чоловіка, Київлянином і дружинником київського князя Святослава, на імя Василієм. Про себе самого він оповідає тілько те, що в шкільних справах був посланий з Київа на Волинь і бачив ся там з осліпленим князем теребовельським Васильком, але ціле його оповідане про ті бурливі роки, про переговори і зїзди князів та боротьбу з Половцями навіяне політичною думкою про доконечність союза князів супроти спільного ворога і занеханя домашніх роздорів.

В т. зв. Лаврентієвськім кодексї найстаршого літопису під текстом оповіданя про появу чуда в Печерській Лаврі в р. 1111, перерваного майже на половині, стоїть підпис: „Игѹменъ Силивестръ ст҃аⷢ҇ Михаила написаⷯ҇ книгъ си лѣтописець надѣꙗ сѧ ѿ ба҃ млⷭ҇ть приꙗти при кнѧзи Володимерѣ кнѧжащю ѥмѹ Къıевѣ, а мнѣ в то времѧ игѹменѧщю оу ст҃аⷢ҇ Михаїла въ ҂ѕ҃.х҃.к҃.д҃ индикта д҃. лѣⷮ҇. а иже чтеть книгъı сиꙗ. то буди ми въ млⷮ҇вахъ“. Сей підпис, якого нема в Іпатськім, recte Печерськім кодексї, де натомісь оповідане про чудо в Лаврі доведено до кінця, я вважаю свідоцтвом редактора, що звів до купи розрізнені доси части найстаршого літопису. Його духовою власністю я вважав би уміщені в першій части характеристики руських племен, та тверджене про походжене Славян

з над Дунаю. Характеристика житя південно-руських племен, особливо Деревлян і Кривичів, що вони **„живяхꙋ звѣриным образом, живꙋще скотськи“.** єсть дословним перекладом слів Малали про житє Атенян перед Кекропсом, буцїм то вони тодї, не признаючи подружя, жили *ϑεριώδει τρόπῳ*.

V. Поезія.

Найкращим твором старого південно-руського письменства, а власне твором поетичним, зложеним своєрідною ритмічною прозою, а властиво більше менше правильними віршами, є Слово о полку Игоревѣ, якого основою був похід князя Игоря Святославича з Новгорода Сїверського і його брата Всеволода Курського весною 1185 р. проти Половців, який скінчив ся повним пораженєм Русинів над річкою Каялою, полоненєм князів, пізнїйшою втекою Игоря і замиренєм, яке заключило ся шлюбом Володимира, Игоревого сина, з половецькою князївною в р. 1187. Поема написана очевидно сучасником, а може й очевидцем походу, по всякій правдоподібности того самого 1187 р. Клясичним доказом на се може служити той розділ поеми, де автор відкликаєть ся до сучасних князів, аби помогли Игореви, і де між тими сучасними живими князями згадано також з великими похвалами галицького князя Ярослава Осмомисла, що вмер при кінцї тогож 1187 р. Поема визначаєть ся красотою і поетичністю стилю, який дуже часто виблискує аллїтераціями і асонанціями властивими старо-ґерманській поезії, сутим мітичним підкладом, по части взятим із народнїх вірувань, а по части може витвореним як loci communes поетичною шко-

лою боярсько-дружинної верстви, яка очевидно мусіла істнувати в старій Південній Руси довгі столітя, коли її сліди і ширші останки маємо в літописі і в окремих копіях. Із таких останків найінтереснійший уривок пісні про степове зілє евшан і половецького співака Оря, поміщений на чолї Галицько-Волинського лїтопису в додатку до похвали князя Романа. При близшім розглядї композиції Слова о полку Игоревѣ переконуємо ся, що воно не одноцільний твір, але дійшло до нас у пізнїйшій редакції, яка нарушивши текст первісної поеми про похід Игоря попротикала його вставками і відривками давнїйших пісень із XI віка. І з тих вставних пісень найцікавійша пісня про Полоцького князя Всеслава, що не має нїякого звязку з поемою про похід Игоря. Сам редактор визначаєть ся тим, що знає про старого співака Бояна, подає у вступі його характеристику, з якої видно, що се був поет XI віка, а в дальшім текстї вставляє подекуди, до річи і не до річи цітати із тогож Бояна, з яких один попсований аж до утрати всякого змислу. В самій поемі найгарнїйші уступи: опис двох битв Русинів із Половцями, патріотичний поклик автора до сучасних князїв, щоб ратували честь Руси і помстили ся на Половцях, і високо поетичний плач Ярославни, жінки Игоря, що в часї походу свойого мужа сиділа в укріпленім городї Путивлї.

На жаль Слово о полку Игоревѣ дійшло до нас у одинокій копії з XIV або XV віка, яка опублікована уперве ґрафом Мусін-Пушкіном у Москві в р. 1800, затратила ся підчас пожежі Москви в 1812 р. — тепер можемо мати майже певність, що не згоріла, бо палата Мусін-Пушкіна не згоріла в Москві у тім роцї.

Обік боярсько-дружинної поезії була також духовна, з якої дійшли до нас віршований Канон Кирила Туровського і віршоване способом подібним до Слова о полку Игоревѣ Слово о Лазаревім воскресенії, яке дійшло до нас у кількох неповних копіях. В тім Слові представлено праотців у пеклї, які довідавши ся про те, що померший Лазар має воскреснути, передають йому зворушливими і високопоетичними словами свої муки в пеклї і просьбу до Христа, аби прийшов визволити їх.

VI. Проповідь.

При браку правильної школи була для широких мас народнїх устна проповідь одиноким способом просвіти неграмотних людий. Старо-руська проповідь витворила ся на взір грецької. Особливо великі отцї церкви Василий Великий, Григорий Богослов і Іоан Златоустий були старанно перекладані і служили духовним або як взірцї для власних проповідий, або переклади відчитувано в церквах. Щоби зблизити їх до розуміня народньої маси, ті твори грецької риторики дуже часто вкорочувано або перероблювано та розширювано цікавими інтерполяціями власного складаня. З тих популярних проповідий дійшло до нас дуже мало; можливо, що їх останками треба вважати ті короткі безіменні поучительні слова, поміщені в Прольоґах і Ізмараґдах, яких взірців у грецькім текстї не можна дошукати ся. Із проповідий висшого стилю, призначених для найвисших сфер південно-руської суспільности, маємо Слово о законѣ и бладодати митрополїта Іларіона, майстерний витвір високої риторики з глубоко відчутою похвалою Володимира. Плодовитим проповід-

ником був Кирило Туровський, зразу аскет, стовпник, пізнійше епископ, який крім кільканацятьох проповідий полишив по собі також притчу про сліпця і хромця, майстерний твір духовної беллєтристики. Із численних проповідий митрополита Клима Смолятича віднайдено дещо досить сумнївної вартости; можливо, що дещо ще можна буде віднайти серед множества слів загально затитулованих Слово Климентово або Із словес святих отец. Із безіменних поучень найважнійші ті, що звернені против поганських вірувань новохрещеного народа, так званого двоєвірія; між ними найважнійше Слово нѣкоего Христолюбца; обік того треба піднести цілий ряд безіменних проповідий против прастарого руського налогу пянства серед світських і духовних людий.

Тісно з проповідями вяжуть ся численні посланія епископів до підвладних або до князів, які також відчитувано в церквах, і де крім загальних релїґійних поучень обговорювано також специяльні руські відносини. Що до самого читаня, то треба поперед усього пригадати, що лєктура — розумієть ся, релїґійних та моралїзаційних книжок — у Південній Руси вважала ся сама собою ділом Богу милим і душеполезним, і як така величала ся в ріжних невеличких поученях. Оттим-то було богато людий, що займали ся такою лєктурою в роді аскези для спасеня души, вивчували на память цілі книги, особливо Псалтир, і виписували окремо найлюбійші відділи і цитати з ріжних улюблених авторів. Таким робом повстали численні збірки популярних поучень, як ось невідома нам близше Златая Матица, близше відома Златая Цѣпь і широко розповсюджена збірка, відома в дуже ріжних редакціях п. з. Ізмараґд, якої декілька копій ріжного складу

маємо також у Галичині. Коли Ізмараґд має переважно світський характер, то анальоґічний йому Паренетікон, себ-то вибір поучень Ефрема Сирина, має переважно духовний, аскетичний характер. Ще виразнійший аскетичний характер має так звана Книга Студіт, вибір аскетичних поучень Теодора Студіта, основника Студійського монастиря в Константинополї, якого устав послужив також основою манастирського устава Печерського монастиря.

VII. Минеї і Патерики.

Між книгами призначеними для читаня не лише духовних, але також світських людий найвиднійше місце займали Минеї і Патерики, обі збірки житий святих. Ріжниця їх була в тому, що Минеї містили в собі житія святих впорядковані по дням кождого місяця, а Патерики містили житя, події і реченя аскетів і анахоретів ріжних місцевостий. Минеї маємо два ряди: Минеї Четї, в яких містять ся просторі житія святих, і Минеї празничні, в яких містять ся відправи церковні, або канони на честь кождого святого або ґрупи святих, що потерпіли разом муки або жили разом в одній обителї і в однім часї; ті відправи основані звичайно на житіях відповідних святих, але дуже часто, приміром у відомих нам празничних Минеях із XI віку, фактичних даних про житя святих дуже мало або її зовсїм нема, тілько голе славословіє на ріжні лади. Що Четя Минея належала до найстарших книг переведених на південно-руську мову, доказує нам згаданий уже Супрасльський рукопис, якого перша половина із додатковими житіями при кінцї містить мартівську Четю Минею. Величезний

засіб житії, переважно спадщину князївсько-дружинних часів Південної Руси, але також не мало пізнїйших перекладів із XIV і XV віка зібрав у XVI віці московський митрополїт Макарій у своїх Великих Четях Минеях, додавши до житії відповідних святих письменників також по змозї усї їх твори перекладені на церковно-славянську мову, які тілько міг запопасти. Сю кольосальну збірку розпочала друкувати петербурська Академія наук і довела доси в 12 томах від 1 вересня до грудня.

Що до Патериків, то в старій Південній Руси були відомі, здаєть ся, вповнї або по части всї три головні Патерики, Скитський або Тебаідський в горішнїм Єгиптї, Синайський і Палестинський. Із тих Патериків зроблено було ще в Греції вибір званий Лїмонарій (цитриповий сад), який також за князївських часів був перекладений на тодїшню церковно-славянську мову. Отсї Патерики, а також пребогатий змістом Пандект Нїкона Чорногорця, перекладений на південно-руську церковну мову не пізнїйше XII віка, мали значний вплив на зложенє Київо-печерського Патерика, доконане без сумнїву в віках XII до XIV. Найстаршою частиною того Патерика треба вважати затрачене тепер житіє Антонїя, простору компіляцію зложену ще мабуть в XI віці, з якої до Печерського Патерика дійшло декілька житій найстарших отців. Одно з тих житій, а власне житіє Нїкона Затворника, буцїм то пізнїйшого епіскопа Новгородського, являєть ся дуже мало відмінною перерібкою житія одного сирійського монаха, поміщеного в Пандектї Нїкона Чорногорця. Другим найдавнїйшим автором Печерського Патерика був згаданий уже Нестор чорноризець, якого житіє Теодозія стоїть на чолї найстаршої редакції Патерика і було на-

писане на взір житія святого Сави Преосвященного, що стоїть на чолї Палестинського Патерика. Первісна редакція Печерського Патерика складаєть ся з трьох окремих частий: із згаданого вже Несторового житія Теодозія, далї із посланія Полїкарпа, ігумена Володимирського, до Акіндина чорноризця печерського, про обовязки чернечого житя, які він ілюструє житіями тих святих печерських, що були йому відомі. Акіндин у своїй відповіди, найпросторійшій части Патерика, подає зразу витяги із житія Антонїя, а потім довгий ряд оповідань чи то своїх власних, чи инших братчиків про пізнїйших святих XI—XII віка. Житіє Антонїя окреме було відоме ще в XIV віцї. Сам Патерик Печерський протягом дальших віків дізнав кількох редакций і одного перекладу на польську мову, що творить також окрему редакцію і була доконана митрополїтом Сільвестром Коссовом. Найпізнїйша південноруська редакція, значно розширена супроти найстаршої мабуть пізнїйшими житіями печерських святих, була доконана 1649 р. київо-печерським ігуменом Яковом Тризною. Одна із нечислених її рукописних копий зберігаєть ся доси в бібліотецї Онуфреїського Василіянського монастиря у Львові. Важні причинки до найстаршої части Патерика, зібрані правдоподібно монахом Теодором, редактором Печерського лїтописця, містять ся в найстаршім київськім лїтописї. Маємо тут між иншим нарис житія і характеристику Теодозія зовсім відмінні від Несторового, і дещо інтересне про Теодозієвого наступника Нікона, чого також не подав Нестор.

VIII. Прольоги.

Щоб зробити весь річниї цикль житиї святих, які заповняли Четю Минею, доступнійшим для широкої публіки, ще в Греції в IX і X віках роблено короткі витяги з важнійших житиї. Правдоподібно ті витяги були лише більш або менше просторими поясненями до дістіхів, двовіршових або іноді чотировіршових епіґрам, що містили в найкоротшій формі головні дати про житє і смерть даного святого. Ті стихи з доданими до них поясненями, впорядковані по місяцям, утворили так званий Стишниї Прольоґ, на мою думку старший від просторійшого, чисто прозового Прольоґа, якого першим грецьким взірцем був Менолоґій царя Василія, зредаґований у X віці. Той Менолоґій не був дословно переложений на церковно-славянську мову, тілько послужив основою для троха просторійших перерібок житиї грецьких святих, до яких південно-руські перекладачі і редактори додавали по своїй уподобі славянські, ґотські, вірменські і инші житія, а також короткі поученя, притчі і т. и. Отак зредаґований південно-руський Прольоґ, який уже в Південній Руси дізнав богато змін, перейшов згодом у XV віці у Московщину, де знов був де в чому розширений, де в чому вкорочений, і в тій північно-руській редакції надрукований уперве у Москві в роках 1641—1643 в трьох томах, що обіймали кождий по чотири місяці, а тепер звичайно переписуєть ся і друкуєть ся в двох книгах, з яких перша зове ся сентябрською і містить місяці від вересня до кінця лютого, а друга мартівською, що містить місяці від марта до серпня.

IX. Толковая Палєя.

Зовсім у иншу сферу, а власне в сферу високої теольоґічної полєміки, веде нас збірка названа Палєя Толковая. Не можна сказати, щоб у старій Південній Руси не були відомі спеціяльно теольоґічні твори, такі як Івана Дамаскина або Шестоднев Василія Великого, коли не в перекладі, то в грецькім оріґіналї. Майже на певно можна сказати, що відомий тут був також Шестоднев Іоанна Екзарха болгарського. Основна думка сих двох творів, а також основна думка невеличкого грецького твору *Παλαιὰ Ἱστορική* послужили основою просторої, без сумнїву у XII віці в Південній Руси зложеної енциклопедії, званої Палєя Толковая. Метою сего твору було в одноцільнім, високо вченим стилем зложенім викладї подати весь обсяг людських відомостий про природу, про чоловіка, про творенє світа і про стародавню сторію Жидів аж до Різдва Ісусового; одначе спеціяльний виклад доведений тілько до кінця пpopanowanя Соломона. Окрім того другою метою сего твору було в полємічних екскурсах долучених до кождого важнїйшого уступа доказати Жидам, що їх власна письменна і устна традиція все і скрізь доказувала, що Ісус єсть правдивий син божий, спаситель світа і обіцяний жидівському народови Месія. Крім сего чисто теоретичного боку містить Палєя дуже богату збірку окремих старинних творів, переважно апокріфічного змісту, як ось у першій части, то єсть у так званім Шестодневі оріґінальну перерібку Фізіольоґа, спеціяльні відомости про звірів і птахів, а також про анатомію і фізіольоґію людського тїла, а в другій історичній части апокріфічні леґенди про Адама і Еву, Авраама і Лота, Мелхиседека, Ісаака, Якова і Ісава, далї просторий твір Заповіти дванацяти патріархів,

тоб-то дванацяти синів Яковових, і в додатку Заповіт або Лїствицю Якова, з пророкованєм про долю кождого сина. В тій рукописній Палєї, якою я спеціяльно користував ся, і яка в початку XVII віка належала до Станїслава Жолкевского, сина відомого польського гетьмана, а тепер належить до бібліотеки Крехівського монастиря, маємо далї довгий ряд апокріфічних оповідань про Мойсея, вихід Жидів із Єгипту, про пророка Валаама, про царів Давида і Соломона. В тій же Палєї виклад, хоч у троха коротшій формі, тягнеть ся далї; маємо там оповіданє про пророка Ієремію і про вигнанє Жидів до Вавилона, коротеньке оповіданє про Дарія і Зоровавеля, і нарештї про відвідини Александра Македонського в жидівськім храмі в Єрусалимі. Крехівська Палєя кінчить ся просторим, але сухим реєстром цитатів із усїх книг старого завіта, в яких пророкуєть ся про месіянїчний характер Ісуса Христа. Після того має вона ще дальше продовженє, так званий Хроноґраф про римських і византійських кесарів, і нарештї просторі виємки із болгарського Хроноґрафа, в яких між иншим єсть також скорочене житіє Константина з широко розведеними спорами між християнином і Сараценами, а потім Жидами. Книга кінчить ся похвалою рівноапостольних князїв Константина і Володимира і просьбою помагати руській землї проти всяких супостатів. Уже се одно закінченє показує, що Палєя була редаґована в Південній Руси. Другий важний доказ, се антіжидівська полєміка, що червоною ниткою проходить крізь усю книгу, а третій не менше важний доказ той, що в ґеоґрафічних реєстрах поміщених у ріжних частях книги маємо дуже докладну ґеоґрафію руських і північно-европейських земель, у головному схожу

з тою, яку маємо в початку найстаршого літопису, але подекуди далеко докладнійшу. Спеціяльне порівнанє, яке надію ся перевести незабаром, повинно виказати, чи і о скілько літописні дані черпали з Палеї, чи може навпаки. Взагалї треба сказати, що Толковая Палєя в тій формі, як вона маєть ся в Крехівській копії з XVI віка, може обік літопису і Патерика важати ся найцїннїйшою памяткою нашого старого письменства. Треба додати, що Толковая Палєя дійшла до нас у немногих копіях (усїх мабуть не більше десяти) і в ріжних редакціях. Найстарша що до віку копія, захована в Коломнї, написана на перґаменї 1495 р. і кінчить ся панованєм Соломона. Менї відома ще одна рукописна Палєя, може з початку XVII в., дарована в р. 1638 ковельським священником для одного із афонських манастирів, відки вона в початках XIX віка дістала ся до ц. к. надворної бібліотеки у Віднї (Slavica ч. 9.). Від Крехівської Палєї вона відріжняєть ся далеко меншим числом апокріфічних вставок, згідно з Коломенскою копією кінчить ся панованєм Соломона, і замісь просторої редакції Заповітів дванацяти патріархів, яку маємо в Крехівській Палєї (друкована мною в першім томі Памяток), має коротку редакцію без Лїствицї Якова.

X. Апокріфічні оповіданя і повісти.

Також крім Палєї мало старо-руське письменство велике число ріжнородних апокріфічних оповідань і духовних повістий. Апокріфічні оповіданя, яких обєм у домонгольській Руси невідомий нам докладно, обіймали все таки пять великих циклїв, із яких кождий репрезен-

тується хоч одним або кількома творами, відомими вже в домонгольських копіях. Сї циклї ось які: старозавітні апокріфи, апокріфічні євангелія і взагалї писаня про житє Ісуса, його матери, його приятелїв і ворогів; специяльний пребогатий цикль апокріфічних дїяний апостольських, далї просторий цикль творів есхатольоґічних і апокаліптичних, до чого можна долучити цикль апокріфічних оповідань про сучасних апостолам і троха пізнїйших святих і мучеників. Як бачимо, маємо тут простору лїтературу, богату найріжнороднїйшими леґендовими і лїтературними мотівами, яка може дати нам дуже добре понятє про богатство і ріжнородність лектури і загалом духових інтересів наших предків. Про широту розповсюдженя і глубину впливу тих творів серед нашого народа свідчить найлїпше той факт, що зміст і мотіви тих творів вникнули глибоко не тілько в обряди і церковні піснї нашої церкви, але також і в проповіди і в поученя нашого сільського духовенства, у популярне письменство давнїйших віків і в устну традицію широких мас народа від Дону до Тиси і Спіша.

Апокріфічні оповіданя творять перехід від духовних оповідань до світських повістий, новель і байок. І сей відділ письменства визначав ся в давній Південній Руси значним богатством. Ще в Болгарії разом із византийською хронїкою Манасії перекладено історію збуреня Трої, яка з Болгарії перейшла в Південній Руси у склад так званих Хроноґрафів. Ся повість про збурене Трої основана не на Гомері, а на пізно-грецьких оповіданях Дареса Фріґийця і Діктіса Кретенця, буцїм то очевидних свідків Троянської війни. Правдоподібно в Південній Руси, може в XII, а може в котрім пізнїйшім віці, та все таки в домонгольськім часї

повстав переклад славної духовної повісти про Варлаама і Іоасафа, одного з найкращих і найпопулярнійших творів всесвітної літератури, в якім у романічній, високо драматичній закрасці подано головні дані з житя індійського царевича Ґотами, знаного загально під назвою Будди. Повість крім головної основи містить у собі кільканацять прегарних притч, із яких найславнійша притча про однорога, знана також у нашім письменстві пізнійших часів у прозових і віршованих перерібках. Індійський оріґінал сеї повісти невідомий нам. Із якоїсь невідомої нам арабської перерібки пішла жидівська перерібка, зрештою дуже свобідна, доконана еспанським Жидом Ібн Хісдаєм у X віці. З невідомого жерела, по догадкам визначного арменіста Марра, з вірменського оріґіналу, пішла грецька перерібка сеї повісти, що зробила ся класичною книгою европейських літератур. Її авторство довгі віки приписувано Іванови Дамаскину, визначному теольоґови VII віку, але виразний слід її істнованя знаходимо аж у XIII віці на Афоні. Повість написана стилем взірцевим що до своєї простоти і ясности і містить у собі крім основної повістевої теми кільканацять притч оповіданих Варлаамом в поученє Іоасафови, і надто декілька окремих теольоґічних трактатів, як ось просторий трактат в обороні христіянства против поганських вір, вложений в уста одного з героїв повісти Нахора, в якім віднайдено затрачену здавна апольоґію христіянства грецького ритора Арістіда. В формі сну Іоасафа подано коротку візію раю, взяту також із якоїсь старшої христіянської візії. Найстарший відомий нам рукопис староруського перекладу сеї повісти походить із XIV віка.

В Південній Руси повстала також прозова перерібка византійської рицарської епопеї про

Ді́ґеніса Акріта. Найстарша копія старо-руської перерібки містила ся в тім самім рукописї Мусіна Пушкіна, в якім заховало ся Слово о полку Игоревѣ. Із сеї копії заховали ся тільно деякі виписки, збережені Карамзіном, а повний текст був віднайдений пізнійше у пізнійших копіях. Руська перерібка в порівнаню до грецької поеми, що дійшла до нас у кількох віршованих і в одній прозовій популярній редакціях, являєть ся дуже короткою і вбогою на зміст переповідкою якогось невідомого грецького оріґінала, або вмисним скороченєм руського автора.

В тім самім одинокім у своїм роді рукописї, який Мусін Пушкін дістав від Українця монаха Іоіля, ігумена Спасового монастиря в Ярославі, містила ся також казка про Акира Премудрого, якої арабський оріґінал знаходимо в збірці Тисяча і одна ніч, і якої близший грецький оріґінал віднайдений недавно Анґлїчанином Конібіром. Оповіданє має темою відомий казковий мотів переховання чоловіка засудженого на смерть царем через його сина або приятеля, і в руській перерібці відзначаєть ся богатством житєвих правил, поданих Мудрим Акиром своїому синови.

Правдоподібно в князївській добі був доконаний також із грецького переклад відомої індійської збірки казок Панчатантри, що через Персію і Арабію дійшла до Греків, і була в X віці перекладена Сетою на грецьку мову, а з неї на руську п. з. Стефаніт і Іхнїлат.

XI. Законодавство і полєміка.

Для доповненя картини духового житя домонгольської Руси треба звернути увагу ще на памятки законодавства і полємічної лї-

тератури. Перша відомість, яку з історії Руси подає найстарший літопис, належить до р. 856 і нотує факт, що в тім році Варяги „взимаху дань“ в Північній Руси і на Кривичах, а Хозари збирали дань у Південній Руси, між иншим і в Київській землї. Як розуміти се збиранє дані? Очевидно мова тут не про якийсь одинокий напад, а про певні інституції, які б хоч здалека можна прирівняти до наших податкових і акцизних урядів. Значить, у тім дуже давнім часї мусїла бути вже вироблена якась більше менше правильна адміністрація чи то чужоземного, чи то правдоподібнійше місцевого походженя, якою чужоземні часові зверхники могли користувати ся. Лїтописні записки про пнованє Олега й Ігоря подають нам факти так званого вимучуваня данини князями і їх дружиною від підвладних племен. З того, що лїтопис нотує ті факти з певним негодованєм, мусимо догадувати ся, що се не було правило, тільки виїмки, і що адміністрація данин людности і мит купецьких уже в X віці мусїла бути значно управильнена. За сим промовляють також тексти договорів Руси з Греками, особливо договор Игоря з р. 945, в якому Русь являєть ся як держава поділена на 25 намістництв з більше менше автономними намістниками в кождім важнійшім провінціяльнім центрі. Як далеко сягала власть сих намістників, можемо судити по тім, що вони мали право висилати своїх відпоручників навіть до трактовань із заграничними державами.

З заведенєм християнства входить у гру в суспільному житю новий важний чинник, християнська церков, що слїдуючи грецькій традиції від разу домагаєть ся значної компетенції в справах судівництва. І ось у першій відомій нам памятцї південно-руського законо-

давства, в так званім Уставі святого князя Володимира, бачимо запевнені значні користи християнській єрархії, і між иншим надану її компетенцію розсуджувати ось які церковно-цівільні і церковно-карні діла: розпуст, се значить розвід, смилное, се значить спори за жіноче придане, заставанє, се зн. зловленє мужа або жінки на горячім учинку, умичка, се зн. порванє дівчини парубком, неправесні подружя між близькими свояками або сватами, волхвованє, чари, ворожба і отроюванє, єретицтво, зубоїжа, то зн. бійка з кусанєм зубами, криваві бійки між сином і батьком, матірю і дочкою, свекрухою і невісткою, спори за спадщину, зневаженє трупів і хрестів, усякі сліди поганства: „или кто молится под овином или в рощеніи или у воды“, і нарешті терянє дітий дівками. Кари визначають ся тілько грошеві; кари смерти анї кари вязниці нема.

Другий анальоґічний устав на користь церкви приписуєть ся традицийно Ярославу, синови Володимира Великого, але сей устав по новійшим дослїдам являєть ся радше pium desiderium якоїсь части єрархії, нїж обовязковим законом, бо признає духовенству такі широкі привілеґії і користи, яких воно фактично анї за часів Ярослава, анї пізнїйше не мало. З іменем Ярослава вяжеть ся инший, далеко важнїйший документ староруського законодавства, так звана Правда Руська, якої найстарша редакція трактує головно найважнїйші карні справи. Основою карного закона в тій Правдї являєть ся ґерманський мотів кровавої мести за убійство і за тяжке скалїченє, а також не менше ґерманський мотів громадської поруки за вбійство або злочин доконані на теріторії громади. Кара смерти допускаєть ся тільки як приватний акт пімсти. Основний прінціп карности — грошова

плата по части покривдженому, а по части князю. Являеть ся тут у перве також форма чисто політичної кари, конфіската маєтку і засланє винуватого на місце примусового побуту, т. зв. засланє на поток.

Заведенє христіянства на Руси викликало ще один спеціяльний рід літератури, призначений для вияснення сути нової релїґії і оборони її від фальшивих вірувань і толковань. Уже в оповіданю про хрещенє Володимира читаємо часті остороги перед тим, щоб не давав себе зводити латинським єресям. Борба з латинськими єресями тягне ся майже весь час князївської доби і оправдуєть ся численними місіями ріжних католицьких держав та численними семейними звязками руських князїв із католицькими пануючими домами. Найінтереснїйша з поміж релїґійних полємік старої Руси була боротьба з т. зв. двоєвірєм, себ-то з останками поганства в народнїх віруванях і обрядах. Неназваний Христолюбець виступає остро проти „христіан двовѣрно живущих, иже суще христіане и вѣрують в Перуна и в Хорса и Сима и в Рьгла и в Мокош и в Вили, их же числом тридесят сестрениць. Глаголють окаянныи невѣгласы, и то все творять богы и богинями, и тако кладуть им треби, и короваи им молять, курп рѣжуть и огневи моляться, зовуще его Сварожичем. Не подобает христіаном идолослуженіе и вся жертва идольска, иже моляться огневи, Вилам, Мокоши, Симу, Рьглу, Перуну, Хорсу, Роду и Рожаницам и всѣм проклятим богом их“. В староруській вставці в одно із слів Григорія Богослова про поганські віруваня Греків читаємо додаток: „Тѣм же богом требу кладуть и творять и словенскій язик, Дивѣ, Перуну, Хорьсу, Роду и Рожаницѣ, упирем и Берегиням и Переплу-

ту, и вертячи ся пють ему в розѣх и огневи Сварожицю моляться и Навом мовь творять“.

Важним елєментом у житю Південної Руси були в ту пору також Жиди, які в тодїшнїй Хазарії якийсь час займали пануюче становище. Згадано вже висше, що полєміцї з Жидами присвячена була в части Палєя Толковая. Специяльнїйше в деталї жидівських обрядів і вірувань із христіянським їх викладом входить невеличка книга Кааф, зложена в основі зі слів вибраних із Теодорита Кирського про старозавітнї храмові обряди. Ся памятка дійшла до нас у двох редакціях, а власне південнїй, що в двох доси знаних копіях заховала ся в Галичинї, і в північно-руській, відомій також у двох копіях, які власне виключно мають титул книги Кааф; південно-руські копії не мають того титулу.

Полєміка з магометанїзмом у памятках старо-руського письменства заступлена слабо. Мабуть зносини старої Руси з магометанами перед монгольським нападом були занадто слабі, щоб могла явити ся покуса магометанського прозелїтизму. Першу і одиноку пробу такого прозелїтизму бачимо в посольстві магометан до Володимира Великого, якому магометанська віра видала ся гидкою задля того, що допускає многоженство і забороняє пити вино. Визначною памяткою антімагометанської, як також антіжидівської полєміки в старій Руси було панонське житіє Константина, із якого просторі витяги війшли в склад хроноґрафічного продовженя Толкової Палєї.

Невелику ролю в полємічнім письменстві Південної Руси займала також вірменська єресь, хоча зносини з вірменськими купцями мусїли бути части. Найпопулярнїйшим мечем радше для осміяня, нїж для опроверженя вірмен-

ської єресї були виписки із старо-сербського житія святого Іларіона Могленського про т. зв. Арціуриїв піст і про вірменського єретика Арція та його пса Урція.

Коли подумаємо, що в часї того лїтературного розвою Південна Русь раз-у-раз занята була майже ненастанною боротьбою із степовими ордами, з разу Печенїгами, а потім Половцями, що державна система наслїдком хибної полїтики князїв раз-у-раз потрясала ся внутрішнїми дінастичними війнами, то мусимо справдї подивляти запас і якість тої духової страви, яку південно-руський народ у тім часї зложив у своїм письменстві. Додаймо ще до того, що в поза-церковних книгах майже анї один рукопис не згідний дословно з другим, що при браку понятя про лїтературну власність усе, що не було усвячене авторітетом церкви, який зрештою також не був зовсїм великий, раз-у-раз було перероблюване, поправлюване, вкорочуване, розширюване і пояснюване, що майже всї оріґінальні твори сеї епохи мають самостійну фізіономію і не вважаючи на формальне наслїдуванє византийських взірців скрізь виявляють самостійну думку і власну духову творчість, то не можемо відказати ся від думки, що сей народ, надїлений таким рухливим і енерґічним духом, був би певно осягнув високий культурний ступінь, колиб історія не була посадила його на найнебезпечнійшім місцї, на широкім шляху мандрівки народів між Азією і Европою. Ті блискучі початки цівілїзації, які здобула собі князївсько-дружинна епоха, впали жертвою з разу монгольської навали, а потім ступнево були нищені або грабовані иншими ворожими силами.

XII. Упадок Лївденної Руси і початки північно-руського письменства.

В р. 1240 настала катастрофа, великий напад Монголів. Київ і всї важнїйші південноруські міста були понищені, найбільша часть князїв погибла в боях, а здесяткована людність мусїла шукати захисту в лїсах і болотах. Політичне і культурне житє України над Днїпром слабне значно, єрархія з Київа переносить ся на північний схід, у так звані Залїся, до Владимира над Клязмою, до Суздаля, а потім до Москви. Також найважнїйші твори старої лїтератури переношено туди, де потомки київської князївської дінастії на фінських землях з разу під монгольською зверхністю закладали що раз нові князївства, зберігаючи пильно старі київські форми і традиції, як докази своєї леґальности. Дух їх правлїня був одначе зовсїм відмінний; піддане тому правлїню населенє звільна в XIV і XV віках виробило ся в окрему національну індівідуальність, і виробило рівночасно нове, своєрідне письменство, що зробило ся з часом основою великоруської, а далї загальноросійської лїтератури.

Початки того, що в тім північно-руськім письменстві в XIII і XIV віках являєть ся хоч троха оріґінальним, були майже всї творами Южнорусів. Київські еміґранти, Серапіон, митрополїт Владимирський, бувший чернець Київо-Печерського монастиря, митрополїт Петро, роджений у теперішнїй Галичинї десь над річкою Ратою, і инші духовні письменники того часу були Южнорусами, або коли, як митрополїт Киприян, наступник і біоґраф Петра, були Греками з роду, то все таки більшу часть свого

житя проводили в Південній Руси, так що їх твори треба вважати безпосереднїм продовженєм південно-руського домонгольського письменства. На взір київських лїтописів повстають і в Північній Руси численні, переважно двірські, князївські лїтописи, подиктовані головно дінастичним духом, і численні приватні або чернечі записки про поодинокі важнїйші історичні події, із яких при кінцї XIV віку складає ся богата і для найстаршого північно-руського письменства характерна збірка п. з. Хроноґраф. Дух того північно-руського письменства, на око задержуючи строго церковно-славянську мову і лїтературні форми південно-руського письменства, виробляєть ся звільна в тип зовсїм відмінний від південно-руського. На місце живости, чутливости і подвижности Українців тут запановує строге копіованє, затиранє власної думки і індівідуальности, масковане шумним і многословним стилем так званого словоплетенія, при чім затрачуєть ся в полїтичнім житю особиста ініціятива і критика, а переважає офіціозна шабльоновість, строге придержуванє церемоній і титулів, чинопоклонство при бідности змісту. Характерні для XIV і XV віків многочисленні північно-руські житія святих, найчастїйше ріжнородних юродивих, диваків і стовпників, зі смішними нераз чудесами та суєвірями, писані вульґарною або занадто шумною мовою.

XIII. Червона і Литовська Русь.

В Південній Руси тим часом київська лїтературна традиція знайшла на якийсь час захист у західній части Південної Руси, теперіш-

ній Галичині, Полїсю і Волині. По части під зверхністю Монголів держала ся тут майже сто лїт державна орґанїзація, основана князями з роду Ростислава. Найвизначнїйші володарі, такі як Ярослав Осмомисл, Роман, Данило були рівночасно визначними полїтиками і великими культурниками, що підпирали особливо торговлю, будували міста і церкви, закладали монастирі і шпиталї, підпирали чужоземні кольонїзації культурних чужинців, особливо Німцїв і Вірмен, і любували ся також у творах письменства. Із письменних памяток тої части Південної Руси займає найчільнїйше місце так званий Галицько-Волинський лїтопис, якого перша частина затратилась і заховала ся тілько у виписках київського лїтопису, а друга частина, що починаєть ся похвалою князя Романа і оповідає події по його смерти від р. 1250 до р. 1289, визначаєть ся в високій мірі індівідуально закрашеною живістю стилю, що иноді задля своєї короткости в вислові стає загадковим і неясним, богатством фактів і трафністю характеристик поодиноких князїв. Останнїй в ряді визначних князїв сеї дінастії був син Данила, князь Лев Данилович, основатель Львова, що не вважаючи на свою ленну залежність від татарської орди все таки зумів до кінця свого житя вести в значній мірі самостійну полїтику і супроти Татар і супроти Польщі. На жаль, дінастія зі смертю Льва вигасла і в р. 1343 Львів разом із частиною Галичини заняв польський король Казимір Великий. Троха вчаснїйше східні части Приднїпрянської Руси, особливо Волинь і Поділє разом з Київом підпали під власть Великого князївства Литовського. Хоча литовського походженя, дінастія сего князївства вже коло половини XIV віку була в значній мірі християнїзована і зрущена. Протягом XV віку пів-

денно-руський вплив у тій литовській державі робить ся переважним, приймаючи подекуди, особливо в язиці законів і публичних актів, закраску третього руського племени, Білорусів. Протягом часу від кінця XIII майже аж до половини XVII віку історія і письменство Південної Руси зливаєть ся з історією і письменством Білорусів, які в значній мірі приймають і всисають у себе південно-руську літературну і етнольоґічну традицію.

Першим і найважнійшим здобутком сеї нової епохи в житю Південної Руси було вироблене нової літературної мови на основі не церковно-славянської, але щиро народньої, з одного боку галицько-руської, що в чистій формі являєть ся в найстарших грамотах другої половини XIV віку, а з другого боку білоруської, яка в суміш із південно-руською виступає в найстарших редакціях Литовського Статута і в литовсько-руськім літописі. Фатальним у розвою сеї нової мови був переважний вплив польонізму, що особливо в XVI віці сильно занечищував мову чи то актів, чи то літературних творів. Многі новочасні пуристи дивлять ся з погордою на сю нїби макаронїчну мову, але історик літератури не повинен забувати, що вона була своєрідним і орґанїчним витвором дуже незвичайних полїтичних і суспільних відносин того часу, що силою конечности окрім церковного і польського язиків черпала богато з людових діялєктів, приймаючи рівночасно не мало інтернаціональних слів латинських і німецьких, що приходили до нас чи то через школу, чи то через торговлю з західніми краями, чи то через винахід друку. Ся мова більше менше від 1580 р. до кінця XVIII віку видала богате і в значній мірі оріґінальне письменство, велику масу друкованих

книжок, із яких деякі і доси ще заховують ся і читають ся простим народом, сплодила обік тих друків велику масу рукописів, у яких збережено чи то памятки найстаршого письменства, чи то переклади з клясичних і новочасних творів, що не могли бути тоді друковані і ширили ся в рукописних копіях, чи то твори чисто популярного характеру, в роді казань і поучень для простого народа, катехізмів, молитов, заклинань, драматичних творів, оповідань і літописних записок, із яких можемо виробити собі тепер понятє про незвичайно богате і ріжнородне духове житє наших предків у тих часах, які попередили новочасне відродженє південно-руської нації, розпочате Іваном Котляревським при кінці XVIII віку. Не можу в сему нарисї вдавати ся детально в вичислюванє всїх важнійших творів того середнього періоду нашого письменства, та все таки зазначу тут найважнійші з них.

XIV. Початки друку.

Переломовим фактом у історії південноруського письменства треба вважати пять богослужебних книг (Осмогласник 1491, Часословец 1491, Псалтирь с Возслѣдованіем 1491, Тріодь Постная і Тріодь цвѣтная, обі без означеня року), друкованих заходами і накладом князя Константина Острожского у Кракові 1491—3 р. друкарнею Швайпольта Фіоля. Сї книги були друковані в значнім числї примірників, але більша їх часть не пішла в публїку і була конфіскована Домінїканами, а Фіоль був змушений зі своєю друкарнею винести ся з Кракова. Найбільша часть примірників

ішла в Угорську Русь, де їх останки стрічають ся й досі по сільських і міських церквах.

Другий важний факт друкованя руських книжок також за границею Руси був доконаний Францішком Скориною, Білорусом, родом із Полоцька, який у Празї одержавши титул доктора медицини, видав там у роках 1517—19 усего 22 книги перекладу Біблії старого завіта, накладом Богдана Онькова, сина міського радника віленського, мабуть свойого товариша університетського. Сї книги були видані мовою зближеною до народної південно- і біло-руської, „для вирозуменя люду посполитого“. Сей переклад був доконаний під впливом протестанського руху, невідомо, з якого орїґіналу.

Окремо від сеї Біблії видав Скорина тамже в Празї Псалтирь 1517 року накладом того самого Богдана Онькова. Вернувши до рідного краю він мабуть привіз із собою ту саму празьку друкарню з руськими буквами, в якій була друкована його Біблія, і 1525 року видав у Вільнї в домі найстаршого бурмістра Якова Бабича Апостол і того ж року, але без виразної дати, збірку відому під назвою „Малая подорожная книжица“, в якій містять ся Псалтирь, Часословець, Акафисти, Канони, Шестодневець, Календарь і Пасхалія.

Третьою точкою, де почала ся проба церковно-славянського друку в XVI віцї, була Москва, де в р. 1564 два ученики заграничних друкарень, Іван Ѳедоров і Петро Мстиславець, почали за благословенєм митрополїта Макарія друкувати Апостол і Часовник. Поява сих перших друкованих у Росії книжок викликала таке обуренє серед юрби московських міщан, що вони вірвавши ся до друкарнї знищили більшу часть готових примірників і змусили обох друкарів утїкати з краю. Оба вони пода-

ли ся до Литви, де тодішній гетьман Григорій Ходкевич поміг їм оснувати друкарню в Заблудові, місточку теперішньої ґродненської ґубернії, де вони оба 1568 р. видали Учительне Євангеліє старою церковно-славянською мовою, староруської редакції, яка характеризуєть ся тим, що під днем Вознесенія поміщено замісь відповідного грецького поученє Кирила Туровського. Слїдуючого року 1569 сам Іван Федоров у тім же Заблудові видав Псалтирь з Часословцем. В р. 1573 бачимо його вже у Львові, де за підмогою тогож Ходкевича і його свояків заснував свою власну друкарню, в якій 1574 р. видав Апостол, той сам, що був друкований у Москві. Мстиславця від р. 1574 бачимо у Вільнї в друкарні братів Мамоничів, яка від того року почала друкувати не лише церковні книги (Четвероєвангеліє 1575 р., Псалтирь 1576 р., Апостол 1576 р.), але також инші. По короткім побутї у Львові Іван Федоров знайшов щедрого мецената в особі князя Константина Острожського, який покликав його до Острога, де імя його нерозривно звязане з друком славної Острожської Біблії 1580 р.

Важним осередком друку і письменства зробило ся в остатнїх десятилїтях XVI віка місто Острог на Волинї, якого властитель князь Константин Василь Острожський коло р. 1570 заснував Колеґіум, або так звану Академію Острожську, а троха пізнїйше друкарню, яка в р. 1580 і 1581 випустила в двох лише титулами відмінних виданях першу повну Біблію, т. є. збір святих книг старого і нового завіта, в церковно-славянськім перекладі. Князь Острожський і його довірені поклали не мало заходів на те, щоб зібрати повний комплекс біблійних книг у старих церковно-славянських перекладах. Богато допоміг їм у тім Геннадій, архіепіскоп Новгородський, який у половинї

XVI віка робив стараня по всій Росії, щоб зібрати повний склад Біблії в церковно-славянських перекладах, але не дошукавши ся деяких із так званих девтероканонїчних і апокріфічних книг старото завіта, спричинив їх переклад із латинської на церковно-славянську мову. Отсими перекладами покористували ся також видавцї Острожської Біблії, як здаєть ся, досить мало компетентні в тім дїлї, бо переклади деяких із тих книг, приміром переклад так званої Третьої книги Ездри, має текст і не повний і богатий на недорозуміня та помилки.

XV. Протестантство і унїя.

Взагалї конець XVI і початок XVII віка в Південній Руси був часом великого оживленя на полї суспільнім і освітнім. Серед щасливих обставин під польським панованєм розвили ся тут численні міста, які в родовитій Польщі не могли так корисно розвивати ся.

Протестантський рух, що вчасно захопив так звану Велику Польщу або Познанщину, і дуже широкою хвилею розлив ся по Литві, притяг тут до себе не тілько деякі найможнїйші маґнатські роди, в тім числї Радивилів, але також значне число міщан, з поміж яких виходили також численні письменники, талановиті і завзяті пропаґатори протестантизму в його ріжних галузях: лютеранства, кальвінїзму і аріянїзму. Ті письменники послугували ся звичайно польською мовою, але один із них, Симеон Будний, писав також дещо по руськи. Протестантом був також руський шляхтич Христофор Бронський, що під псевдонїмом Філалета (Правдолюба) написав визначний полємічний твір в обороні православія против унїят-

ської проповіди Єзуїта Скарги пз. Апокрізіс або відповідь на книгу Скарги „O jedności kościoła Bożego“, яка 1596 р. видана була в Вільні по польськи і потім руським літературним язиком у значно розширеній перерібці.

На протестантизм перейшов також у остатніх роках свого житя Стефан Зизаній (по руськи Кукіль), первісно православний учитель львівської Ставропигійської школи. Довкола стягу православної церкви працювали в другій половині XVI віка Герасим Смотрицький, батько Мелетія, який також під псевдонімом найменшого клерика Острожського при кінці XVI віка розпочав свою літературну діяльність. Герасим Смотрицький належав до редакторів Острожської Біблії, до якої написав одну прозову, а одну віршовану передмову, а надто лишив по собі друковану в Острозї книжку „Ключ царства небесного“, твір полємічний в обороні юліянського календаря, мовою зближеною до народньої, цінний задля богатства побутових рисів, звязаних із боротьбою православних за календар. Другий видний діяч острожської ґрупи був священник Василій, якого світське прозвище Суражський передав нам Стебельський, василіянський історик XVIII віка. З іменем Василія вийшла в Острозї в р. 1588 „Книжица о единой істинной православной вѣре“, перший учений, систематично уложений трактат в обороні православія против закидів піднесених із католицького боку.

XVI. Ставропигійське Братство.

Обік Острога витворюєть ся при кінці XVI віка поважне огнище просвіти і письменства у Львові, якого центром являєть ся попе-

ред усього Ставропигійське братство, засноване ще в другій половині XV віка під впливом чеського гуситського руху, а зреформоване коло р. 1580 заходами визначних міщан Івана Красовського і Юрія Рогатинця. При братстві Успенія Богородиці, що швидко здобуло собі від константинопольського патріарха право Ставропигії, т. є. безпосередньої залежности від київського митрополіта з поминенєм львівського епіскопа, заснована була швидко школа враз із бурсою для незаможних школярів. Ся школа була не тілько початкова, але швидко розширила свою програму, в яку війшла також наука грецької мови, якої першим учителем був грецький еміґрант, духовний Арсеній, епіскоп еласонський, що пробувши тут два роки пустив ся відси з константинопольським патріархом Єремією в подорож до Москви і не вернув уже більше до Львова. Арсеній полишив по собі інтересну память в грецькій мові, віршований опис подорожі зі Львова до Москви, та далеко важнійшою памяткою його педаґоґічної діяльности у Львові була перша в Славянщині граматика грецької і церковно-славянської мови, видана учениками ставропигійської школи 1592 р. пз. Адельфотес.

В релїґійній полєміці між православієм і унією братство не брало безпосередного уділу, але боротьба за калєндар довела тут до поважного бунту міщан, яким з боку католицького архіепископа Соліковського заборонено було дзвонити в церквах у руські урочисті свята. Натомісь вело братство довгу і завзяту боротьбу з львівським епіскопом Ґедеоном Балабаном, якого та боротьба розярила до тої міри, що перший повзяв думку склонити инших південно-руських єрархів до унїї з Римом, щоб увільнити ся від вмішувань царго-

родського патріархату в справи південно-руської церкви, вмішувань, до яких Ставропигійське братство давало найчастійший привід. Треба зазначити, що Балабан, хоч був автором проєкту унії, потім відступив від неї, переконавши ся, що справа пішла нечистою дорогою, і при кінці свого житя поєднав ся з братством, та полишив по собі також дві визначні письменські памятки, видавши 1606 Каллістове Учительне Євангеліє в Крилосї, і тогож самого року „Молитовник или Требник“ з долученєм короткого номоканона у Стрятині в місцевій друкарні фундованій його братом Теодором.

Серед ставропигійських братчиків того часу займає найвизначнійше місце Юрій Рогатинець, богатий міщанин львівський, фабрикант і торговець вибиваних у Львові шовкових матерій, чоловік бувалий, як на свій час високо освічений і незвичайно енерґічний, завзятий противник тодішнього здеморалізованого духовенства і при тім чоловік наділений не малим письменським талантом. З його духової спадщини лишило ся нам декілька листів, із них деякі високої літературної вартости, половина статута ставропигійської школи писана народньою мовою, що ярко відріжняєть ся від другої половини, писаної Іваном Красовським церковною мовою, а ще більше тим, що подає властивий практичний плян устрою школи і бурси. Головним одначе твором Рогатинця, який запевняє йому тривке місце в історії нашого письменства середньої доби, єсть безіменно полишена ним „Пересторога всѣм православним зѣло потребная“, надрукована уперве по копії зробленій Денисом Зубрицьким невідомо з якого, а все таки недокладного оріґіналу, Костомаровом у другім томі петербурського видання Акты Южной и Западной Россіи. До нас дій-

шли дві копії сего твору, одна латинськими буквами, написана мабуть Авґустом Бельовским, містить ся в біблїотецї Оссолїнських у Львові, а друга писана священником Гунасевичем, десь коло 1640 р., була власністю о. Петрушевича і дарована ним біблїотецї київського унїверситета. Пересторога складає ся з двох частий крім загального вступу, а власне із просторого оповіданя, переплетеного полємічними виступами, про заходи коло заведеня унії і про берестейський собор 1596 р., якого автор був свідком, а в другій части містить ся простора полєміка против верховенства папи, в якій автор воює по части православними, а по части протестантськими доказами. Треба додати, що Рогатинець також як приватний чоловік виступав в оборонї православія навіть у публичних диспутах, з яких одну мав у Вільнї з тамошнїми єзуїтами в р. 1592. Про його вплив на львівське міщанство можна судити із того, що молдавський воєвода, пишучи до львівських братчиків, закидав їм кепкуючи, що мають Красовського за Бога, а Рогатинця за пророка, а пізнїйший полєміст Касіян Сакович у однїй своїй польській брошурі, виданій коло 1620 р., виразно говорив про sektę Rohatyńców у Львові.

XVII. Міщанство і козацтво.

Три важні появи характеризують другу половину XVI віка. Одна з них, так звана Люблинська унія, мала звязати Польщу і Литву в одно полїтичне тїло, а на правду відірвала Правобережну Україну разом із Волиню і Полїсєм від Литви і прилучила її до Польщі. Ся унія, признана королем не вважаючи на протести

литовсько-руських делеґатів, була хвилевим тріумфом польської полїтики, і жерелом нехибного упадку Польщі. Прилученє південно-руських земель до Польщі дало почин до півтора-столїтньої боротьби українського народа з Поляками за своє національне істнованє. Безпосереднїм наслїдком полїтичної унїї були польські змаганя до одної державної релїґії, що на південно-руськім ґрунтї відбили ся процесом заведеня церковної унїї. Третїм новим фактом, що відіграв важну ролю в тім історичнім процесї, були дві характерні форми суспільного розвою південно-руського народа, а власне зріст міщанства з його братствами, школами і друкарнями, і зріст козацтва, яке з кочуючих шайок утїкачів, степових пастухів та рибалок, наслїдком ненастанних нападів татарських з конечности перемінило ся на воєнну дружину з автономною орґанїзацією, яка швидше чи пізнїйше мусїла дійти до зрозуміня своєї ролї як оборонця безпечности Річи Посполитої (так тодї звали Польщу без огляду на її національний характер) перед нападами Турків і Татар, а в дальшій консеквенції як оборонця угнетених підданих проти самоволї панів. Тут від разу насунули ся ще дві обставини, що з тих панів робили не тілько соціальних, але також національних і релїґійних ворогів українського народа. Люблинська унїя рівняла потомків давнїх князїв і бояр південно-руських, що під литовським режімом жили на своїх старих прівілєґіях, з польською шляхтою, яка жила під зовсїм иншими, феодальними порядками, тоб-то опирала свої чи то приватні, чи то фамілїйні надбаня на королївських наданях. Від самого початку завойованя Галичини в половинї XIV віка польські королї безоглядно ломали всї останки староруського

родового права, і своїми декретами позбавляли князївських та боярських потомків їх земських посїлостий на тій однїй основі, що вони не мали нїяких князївських документів анї даровизн. Деякі руські пани або монастирі помагали собі фальшованєм князївських даровизн, та тепер знаємо докладно, що всї відомі нам даровані грамоти червоно-руських князїв, особливо князя Льва, були пізнїйшими фальсіфікатами. Натомісь польські пани, королївські любимцї, діставали з доброї волї королїв величезні маєтности в Червоній Руси, як коли б вони були res nullius; так приміром любимець Ягайла Шпитко з Мельштина дістав у дарі майже цїле Галицьке і Позазбручанське Поділє. До того треба додати, що Люблинська унїя чинила доступ до сойму Королївства польського залежним від віроісповіданя, що повело до швидкого златиниценя значної части південно-руської шляхти. З огляду, що найбільша часть шкіл середнїх і висших, єдино доступних для шляхетської молодїжи, були латинські, ведені в строго католицькім дусї, і хоч не виразно націоналїстичні, все таки виховували молодїж у польськім державнім дусї і вщіювали в молодїж почутє єдности польської і руської нациї, а властиво зразу звичайно зовсїм іґнорували істнованє руської нациї, польонїзація висших верстов руської суспільности мусїла ширити ся дуже скоро.

XVIII. Унїя обрядів.

Довершенєм тої будови зілляня південно-руського елєменту з польським для утвореня спільної і одноцїльної полїтичної орґанїзациї мала бути релїґійна унїя, якої метою було за-

гатити прірву, що ділила православний схід від римо-латинського заходу, і дійшовши до вибуху в Константинополї, перенесла ся в другій половинї XI віка в Південну, а потім і в Північну Русь. Ми вже згадували, що від самих перших часів християнства була в старорускім письменстві жива полєміка против латинських інновацій, а особливо против уживаня опрісноків замісь квасного хлїба при причастії і против віри в походженє Духа св. від Отця і Сина, тзв. filioque. Ся полєміка з часом заостряла ся, та коли Південна Русь перейшла під пановане Литви, в якій католицькі впливи вже були тодї дуже сильні, сама собою виринула думка поєднати бодай на рускім ґрунтї обі розєднані церкви. Особливо горячим прихильником сеї думки був Великий князь литовський Вітовт, стриєчний брат Ягайла, що бувши сам великим князем, потім зробив ся польським королем, приняв латинський обряд, і в Червоній Руси сильно ширив католицизм будуючи численні костели і монастирі. Боротьба католицьких змагань з опором православних була з разу глуха; щоб виясните положенє, Вітовт вислав Київського митрополїта Ізідора з численною дружиною на вселенський собор у Фльоренції, що розпочав ся в роцї 1435, а скінчив ся чотири роки пізнійше у Феррарі заключенєм формальної унії між латинською єрархією і частиною грецької, але також живим протестом значної меншости грецького духовенства. Ізідор був один із найгорячійших оборонців думки про унію, і здобув за се в Римі титул кардинала, але вернувши на Русь і доїхавши аж до Москви, не міг удержати ся з нею, мусів утїкати з Московської держави, тай у Литовській не вдержав ся довго. Іменований по нїм митрополїтом Болгарин Цамблак

взяв участь у соборі в Базілеї, та здаєть ся, не зложив там ніяких рішучих обіцянок що до переведеня унії, а швидко по повороті зрік ся митрополичого престола і вернув до чернечого стану в Нямецькім монастирі в Молдавії. Цамблак має також невеличке місце в історії нашого письменства як автор похвали свойого попередника, київського митрополіта Кипріана II, і як автор промови, виголошеної ним у сані київського митрополіта на Базилейськім соборі. Визначнійше місце як ґаґіоґраф і проповідник має він у болгарській літературі.

Початок XVI віка, а власне сам р. 1500, приніс у латинську анті-православну полєміку першу гармату, твір секретаря київського латинського епіскопа Сакрана пз. De erroribus Ruthenorum, у якому перший раз систематично з католицького боку переглянено не тілько відміни православного обряду від католицького, але також численні наслоєня апокріфічних традицій і людових вірувань та церемоній, що протягом століть знайшли собі місце спеціально в південно-руській православній церкві і надали їй фізіономію богато де в чому відмінну від грецького і загалом орієнтального православія. Із тої книжки, звичайно не цитуючи її, черпали пізнійші католицькі полємісти, як ось римський кардинал Антоній Поссевіно, що бувши папським леґатом у царя Івана Грозного, часто зводив з ним діспути про окремішности славянського богослуженя, і написав потім про се твір De moribus Moschovitarum. Під впливом того самого Поссевіна виступив віленський проповідник єзуїт Петро Скарга в р. 1577 з книжкою O jedności kościoła Bożego, що дала почин до політичного руху в справі поєднаня православної руської церкви з латинською. Князь Константин Острожський у листі до па-

пи Климента VIII висловив бажане довести до поєднаня обох церков, та зазначив при тім, що се поєднане неможливе без згоди східніх патріархів і московського царя. Тим часом серед південноруської єрархії утворила ся змова кількох епіскопів, із ініціативи згаданого вже Скарги і за згодою короля Жиґмунта III. Епіскопи зїхавши ся потаємно в Луцьку уложили точки унії, в яких згодили ся на додаток filioque у Вірую і на признане зверхньої власти папи, а натомісь застерегли собі захование решти православного обряду в богослуженю. Епіскопи думали зразу взяти на сю згоду князя Константина Острожського, але сей відказав ся, а за його приводом відказав ся від згоди також львівський епіскоп Ґедеон Балабан. Тоді епіскопи Іпатій Потій і Кирило Терлецький, позаставлявши свої добра єзуітам, власним коштом поїхали до Риму з невеликим товариством своїх приближених, і там перед папою Климентом VIII 1595 р. підписали акт унії. Там же видали руським друком книжечку „Календар римський новий“, для пропаґанди того нового календаря між будущими уніятами. Офіціальний акт заведеня унії доконав ся на Берестейскім соборі 1596 р., тим способом, що до унії приступив також київський митрополіт Михайло Рагоза. На обох червоно-руських епіскопів, перемиського Копистенського і львівського Балабана, що не хотіли приступити до унії, кинено анатеми. Православні зі свого боку під проводом князя Острожського і під президією делеґата царгородського патріархату протосінґела Нікифора зложили в тім же Берестї свій власний собор, на якім проклями епіскопів відступників враз із митрополїтом. Отак доконав ся той акт, що мав бути другим тріумфом польської державної ідеї на південноруській землї, і зробив ся другою болючою ра-

ною, що зараз від кінця XVI віку почала підточувати не тілько житєву силу руського народа, але також тривкість самої польської держави.

Заведенє унії почали єпископи при помочи всїх відомих польських способів. При повнім браку урядової адмінїстрації в польській державі приняте нового обряду єрархами давало поперед усього їм самим можність у своїх власних єпископських та монастирських селах насильно усувати православних священників і передавати церкви прихильникам унії. Те саме робили, покликуючи ся на королївську волю, католицькі пани, і таким робом розширенє унії пішло дуже швидко, хоча властиво дуже плитко, бо найбільша часть сїльської людности або не розуміла, або не хотїла розуміти уніятських новостий.

Не будемо тут широко розводити ся про той над усякий вираз сумний процес ширеня унії такими людьми, як уніятський єпископ Крупецький у Перемишлї, Терлецький у Луцьку, або й сам Потій, безперечно талановитий письменник і проповідник, але при тім полїтик, що не перебирав у способах для осягненя своєї цїли. По смерти Михайла Рагози ставши київським митрополїтом, він своїм абсолютним режімом у ширеню унії допровадив до глубокого розворушеня пристрастий у всьому краю, що виразили ся такими рухами, як бунт Косинського, убійство Йосафата Кунцевича в Полоцьку і убійчий напад на самого Потїя у Вільнї 1609 р. Наслїдком унії берестейської дійшло до того, що православна людність польської держави протягом 25 лїт була позбавлена митрополїта і мала тілько двох єпископів, а вся правобережна Україна була подекуди позбавлена православного сїльського духовенства.

яке мусіло шукати посвяченя у православних епіскопів у Молдавії. Тілько збільшена сила козацтва, що помогло польському королеви розбити Турків під Хотином 1622 р., і приїзд антіохийського патріарха Макарія здужали довести до того, що польський король Владислав згодив ся відновити православну митрополію в Києві 1625 р.

XIX. Полеміка про унію.

Отсей час від кінця XVI віка зазначив ся в нашім письменстві цілим рядом визначних творів, яких головною темою була унія. Між її защитниками перше місце займає згаданий уже Потій, головний ініціатор переведеня унії, заможний пан, що з протестанта зробив ся католиком, потім приняв православіє, аби стати православним епіскопом, і закінчив своє житє уніятським митрополітом. В обороні тої унії він написав цілий ряд учених трактатів, полемізуючи не тілько теольоґічними доказами, але далеко частїйше приватними листами та фактами з приватного житя, якими старав ся компромітувати своїх противників.

Між головними прихильниками унії треба назвати ще Веляміна Рутського, який положив велику заслугу зреформувавши чернечий закон Василіян. Давнїйше приписували йому полемічний твір „Гармонія восточної церкви з костелом римським“ (1608 р.), але тепер знаємо, що се був твір Потія. В нашім письменстві Велямін Рутський має одначе імя як автор пречистого меморіялу, поданого до Риму в латинській мові в обороні не тілько уніятів, але також загалом руської народности проти надужить польської шляхти і польських урядів

та проти душехватства латинського духовенства, яке деморалїзувало не тілько православних, але також і унїятів.

На чолї противників унїї і що до часу і що до сили таланту та запалу треба поставити Івана Вишенського, зразу священника, а потім афонського монаха, який користував ся важнїйшими працями чи то православних в родї острожської Книги о вірі та Апокрізіса, чи то унїятів і католиків в родї Скарги книжки O jedności kościoła Bożego, виданої у друге 1596 р. разом з Obroną soboru Berestejskiego, а також Потїєвою книжкою Антіррезіс, виданою у відповідь на Апокрізіс Філалета. В рядї посланий чи то до поодиноких осіб у родї князя Василія Константина Острожського, чи то до корпорацій або й загалу православних, виступав остро проти католицьких вірувань, особливо проти верховенства папи, але ще острійше проти соціального безладя Польщі, проти зопсутя і деморалїзації єрархії і духовенства, проти надужить шляхти і уряду польського і в оборонї простого та чесного людського житя і специяльно чернечого стану, часто погорджуваного тодї навіть руськими міщанами. Вишенський приходив один раз із Афона до Червоної Руси, був у Львові і Дерманї разом з Іовом Княгиницьким, основателем Скита Манявського, а потім прожив разом з Іовом якийсь час у пустинї Маркові, де пізнїйше Іов оснував той скит. На точцї світського публичного вихованя він вдав ся в полєміку з Рогатинцем, обстоюючи більш аскетичне, як він висловляв ся, пустинне вихованє. Розуміється ся, його докази в тім пунктї були зовсім слабі, і вже тодї не могли нїкого переконати, бо сам факт унїї і латиництва при помочи шкіл переконував усїх православних докладно, що

без висшої світської освіти руської народности не простояти довго. Сам Вишенський у своїм остатнім творі, розборі книги Іоана Златоуста „Про священство“, виданої 1614 р., зробив значну концесію сему напрямови, підносячи вагу висших теольоґічних студий. Другий афоніт, Іов Княгиницький, згаданий уже основатель Скита Манявського, має також невеличке місце в нашім полємічнім письменстві як автор розбору Учительного євангелія Транквіліона Ставровецького, в якім виказав не мало доґматичних похибок проти православія.

Визначним письменником в обороні з разу православія, а потім унії, був Мелетий Смотрицький, син Герасима Смотрицького, що виступив уперве на поле письменства із отвертим листом до Іпатія Потія з р. 1596, який тоді лишив ся недрукований, але в рукописї містить ся в додатку до друкованого примірника Апокрізіса в бібліотеці Оссолїнських у Львові. Другим визначним твором Смотрицького був виданий 1610 р. в Київі „Threnos cerkwie prawosławnej“ по утраті вельможних шляхетських родин, доконаний по заведеню унії протягом кількох літ у початку XVII віка. Крім історичного плачу, що містить ся у вступі, маємо далї доґматичний трактат в обороні православія. Перенісши ся до Вільна Смотрицький виступив як речник тамошнього православного братства в боротьбі з митрополїтом Потієм. в цїлім рядї полємічних брошур писаних польським язиком. Пізнїйше відбувши подорож на Схід і оглянувши тамошні церковні відносини, він написав книжку „Апольоґія“, в якій завзято виступив проти православія і в обороні католицьких доґм. Сим стягнув на себе проклятє православного собору відбутого в Київі 1628 р., і відповідь Іова Борецького „Аполлєя

(знищенє) Апольоґії". Імя Смотрицького в нашім письменстві звязане нерозривно з виданою ним 1619 р. в Євю коло Вільна Граматикою славянського язика, що на довгий час стала підручником для південно-руських і північно-руських шкіл, мала вплив навіть на витворенє тзв. сербо-славянського язика південної Угорщини, і була вихідною точкою граматичних студий великоруських письменників XVIII віка. Для нашого письменства граматика Смотрицького мала радше шкідливий, анїж корисний вплив, бо нехтуючи ту лїтературну мову, яка так гарно виробила ся у репрезентантів міщанства в кінцї XVI і в початку XVII віка, розпочала реакцію на користь мертвого церковно-славянського язика.

Згадавши про граматику Смотрицького, годить ся також згадати про словник Памви Беринди, заслуженого друкаря, молдавського походженя, виданий 1627 р. в Києві п. з. Лексиконъ славенорускій, в якім можемо бачити фільольоґічне використанє і вираз власне не церковної, а тодїшньої лїтературної, в значній мірі народньої мови.

XX. Київська митрополія.

Більше менше від 1615 р. робить ся Київ головним осередком православія і православного письменства. Розгарають ся тут два огнища просвітної і письменської працї, а власне Богоявленське церковне братство і Печерська Лавра, в якій щасливим випадком громадить ся цілий гурт визначних мужів і талановитих письменників. Назвемо між ними Іова Борецького, що з архимандрита Печерської Лаври став першим православним митрополїтом після

Рагози, і був автором згаданої вже „Аполлєї“; далї Єлисея Плетенецького, ігумена Печерської Лаври, невтомного хазяїна, орґанїзатора лаврської друкарнї і видавця декількох теольоґічних книг, на ново перекладених із грецького, і нарештї Захарію Копистенського, що 1619 р. видав Книгу о вѣрѣ единой під псевдонїмом Азарія, а коло р. 1621 викінчив монументальний полємічний твір пз. „Палїнодія“, в якім з незвичайною систематичністю і богатою ерудіцією зібрано і вияснено всї спорні точки між східною і західною церквою. На жаль, ся книга, з якої черпали не раз пізнїйші полємісти, не була в той час надрукована. Її оріґінал лишив ся в Печерській Лаврі, з якої взяв його Кулїш і якимось робом передав біблїотецї Замойських у Варшаві. Текст „Палїнодії“ не з того оріґіналу, але з пізнїйшої копії, був надрукований петербурською Археоґрафічною Комісією у осьмім томі Исторической Библіотеки. Із письменників, що визначили ся при Богоявленськім братстві, яке на взір львівської Ставропиґії основувало у себе братську школу з бурсою, заслугує на увагу перший її ректор Кассіян Сакович, відомий у нашім письменстві віршами на похорон гетьмана Конашевича Сагайдачного. Пізнїйше покинувши православіє і зробивши ся єзуїтом, він осїв у Кракові, де видав польською мовою довгий ряд полємічних памфлєтів проти православія і ріжних точок православного обряду та ріжних осіб православного віроісповіданя.

Із поменших центрів просвіти і письменства в Південній Руси в першій половинї XVII віка треба згадати особливо манастир у Кутейнї, що мав свою друкарню в 30-их до 60-их років, у якій видав переклад на тодїшню лїтературну мову повісти про Варлаама і Іоасафа,

доконаний із грецького і словенського на руський язик р. 1637. З поменших друкарень треба згадати друкарню в Угорцях у Галичині, в якій руський друкар Павло Домжив Люткович надрукував Виклад Вѣри 1611 р., далї вандрівну друкарню Василя Тяпинського, який іще коло р. 1580 розпочав і не докінчив друк Четвероєвангелія на народню мову з ґльосами із церковного тексту инших видань і з дуже цїкавою передмовою. До ряду таких недокінчених друків належить також розпочатий у острожській друкарні друк „Пандекта" Нікона Чорногорця, із якого дійшло до нас девять аркушів без титулу і без дати та без місця друку. Як широко сягало зацікавленє південно-руським письменством у ту пору, можемо судити з того, що навіть афонські монахи здобули ся на виданє двох книжок у друкарні Іверського (Грузинського) монастиря пз. „Рай мисленний" в р. 1659, і Часослов 1661 р.

Привернене православної митрополії в Київі розбудило живійші надії православних на кращу будущину, і поперед усього насунуло думку піднести рівень шкільної освіти серед православного духовенства і сїльських людий. На Вкраїні було ще богато православної шляхти, що відчувала потребу здвигненя рідної культури і не щадила датків чи то на будівлї і інстітуції з культурними цїлями, чи то на стипендії для здібних молодих людий, щоб могли у заграничних школах набрати ся висшої освіти. Одним із таких стипендіатів був Інокентий Ґізель, з роду балтийський Нїмець, що пізнїйше був учителем могилянської колеґії, перемїненої з часом на Академію.

З початком трицятих років XVII віка на перший плян серед київської просвітної громади висуваєть ся особа Петра Могили, сина волосько-

го господаря, що свою початкову світську карєру проміняв на чернечу рясу, і ставши з часом ігуменом Богоявленського монастиря, пізнійше добив ся становища православного митрополїта. Його заходами була здвигнена тзв. Могилянська Академія в Київі, якої першим ректором був ученнй монах Сильвестер Коссів, що по смерти Могили став київським митрополїтом. Хоча Могила, як відомо, в своїй молодости був навіть у Франції, то все таки анї він, анї Коссів, анї Ґізель, три головні фундатори київської Академії, не мали настілько новочасної освіти, щоб могли свою інстітуцію поставити на рівнї тодішнїх передових академій. Київська православна Академія була заснована на взірець єзуітських колеґій і ведена наскрізь схолястичною методою, яка тодї навіть у Польщі була вже перестаріла. Оттим то не диво, що вона не виховала анї одного визначного письменника і анї одного сильного характеру, а натомісь наплодила велику масу учених, що понесли свої услуги в Московщину, або таких многопишущих слабодухів, як оба чернигівські епіскопи Лазарь Баранович і Іван Максимович, що тратили доходи своїх епархій і вижебрані у московських царів суми на друковане величезних томів пустих проповідий або віршів.

XXI. Київські учені.

Найвизначнїйшим письменником сеї сумної доби другої половини XVII віка являєть ся Іоаннїкій Галятовський, талановитий ділєтант, що кидаєть ся на найріжнїйші теми, звичайно дуже мало звязані з інтересами рідного народа, популяризатор і компілятор ріжнородних

мало кому потрібних відомостий, аматор і збирач чудесних леґенд і оповідань, полєміст, що поборює ріжні духові вітряки в роді жидівського псевдомесії Сабатая Цві, або Магометового Алькорана, компілює реєстр еретиків, серед яких фіґурують також відомі йому европейські учені, і оздоблює свої проповіди ріжнородними фацеціями та псевдовченими екскурсами з симболічним толкованєм. Із його творів власне великий збір проповідий пз. „Ключ разумѣнія" з долученою до него „Наукою о зложеню казаня" здобув собі значну популярність не задля своєї проповідницької чи етичної вартости, а власне задля тих більше беллєтристичних чи фантастичних прикрас. Не менше відома також його збірка „Небо новое", присвячена чудесам Богородиці.

Взагалї треба сказати, що XVII вік у нас був віком незвичайного розбудженя віри в чудеса. В ту пору повстала маса церков із чудесними іконами, що появляли ся чи то в старих церквах, чи то на деревах, чи над криницями або лїсовими жерелами. В місцевосцях, де була така ікона, швидко творили ся численні оповіданя про доконані нею чуда, а се стягало до тих ікон численних людий з ріжних сторін. Передом ішли тут старші місця вславлені чудами, як ось київська Печерська Лавра та Почаїв. Значну збірку чудес, доконаних у Печерській Лаврі, списав і опублїкував печерський монах Кальнофойський у книжцї пз. „Teraturgema", виданій польською мовою 1634 р. Цікаво, що найбільша часть списаних там чудес походить із найновійшого для автора часу, то значить із початку XVII віка, а тілько дуже не богато із XVI віка. Збиранєм чудес місцевих ікон займав ся також Петро Могила, нотуючи їх пильно у своїх записках, а Ґалятовський

присвятив декілька окремих книжечок чудесам поодиноких місцевих ікон, приміром Купянської Божої матери...

Визначним проповідником другої половини XVII в. був Антін Радивиловський, чернець Печерського монастиря, який лишив по собі дві великі збірки проповідий під характерними для того часу титулами „Огородок Богородицѣ Маріи“, друкований 1676 р. і „Рожаний вѣнець Христов“ друкований 1688 р. В першій збірці подано казаня на найважнійші свята цілого року, особливо т. зв. Господські і Богородичні, а також про важнійших святих, у тім числї також про руських святих: князя Володимира, хрестителя Руси, святого Антонїя Печерського, св. Теодосія Печерського і окремо про перенесенє його мощий, святих Бориса і Глїба і инших, а на закінченє ряд казань морального змісту: на випадок війни, про покаянє, пянство, пекло і супружество. „Вѣнець Христов„ являєть ся свого рода учительним євангелієм, містячи в собі казаня на всї 52 недїлї року. Майже всї казаня Радивиловського належать до типу т. зв. символїчних, де на основі принагідного цитату порівнює ся святого з якоюсь мітичною або біблійною особою або з якимось твором природи, і з такого порівнаня більш або менше вимушеним способом витягає ся моральну науку. І так святого Антонїя Печерського в першій проповіди прирівнюєть ся до Фенїкса, в другій до патріарха Авраама, а в третій до пчоли. Інтересна проповідь про Володимира, в якій автор кілька разів повтаряє, що Володимир хрестив ся в Корсунї, а всїх Киян велїв хрестити у ріцї Почайнї, а потім принагідно пише, що Володимира хрестив митрополїт Михаїл у криницї, яку пізнійше прозвали Хрещатиком.

Із київських учених, що від половини XVII віка перейшли на службу в Московщину і прищепляли там ту саму польсько-руську культуру, в якій були виховані в Південній Руси, або яку доповнили подорожами, назвемо тут Симеона Ситіяновича, епіскопа Полоцького, автора віршованої Псалтирі, виданої в р. 1680 п. з. „Риѳмологіон“; Епіфанія Славінецького і Димитрія Туптала, епіскопа ростовського, якого „Четї Минеї“ зразу були друковані в Київі і підпали московській духовній цензурі, так що перше видане першого тому було спалене, а нове повне видане вийшло в Москві. Отсї письменники головною частиною своєї діяльности належать до північно-руського письменства, та все таки Славінецькому і Тупталу належить почесне місце також у нашому письменстві, першому за доконані ним у київській Печерській Лаврі друки деяких церковних книг, а другому за „Четї Мінеї“, що хоч писані церковною мовою, все таки здобули собі широку популярність також серед південно-руського народа, про що годить ся тут згадати хоч би по свідоцтву Тараса Шевченка, що в хатї його батька по неділям у присутности сусід читано Минею. Ще одного київського вченого із XVII віка годить ся тут згадати задля визначної ролї, яку він відіграв у історії Росії, як дорадник Петра Великого, а власне Ѳеофана Прокоповича. Визначний полїтик, він був одним із головних дїячів петровської реформи, яку пропаґував у своїх численних проповідях, а в нашім письменстві має невеличке місце задля своєї драми „Милость Божія Україну свободившая“, де говорить ся про побіду Хмельницького над Ляхами.

XXII. Драматична література XVII віка.

Для доповненя малюнка південно-руського письменства в XVII віці треба згадати ще про початки драматичної літератури, що творить одну з характерних прикмет тодїшнього часу. Нема сумнїву, що замилуванє до драматичних вистав у південно-руської людности прийшло з Польщі. Маємо виразне свідоцтво про те, що Поляки свої польські драми переплїтали руськими сценами або інтермедіями. Дві такі інтермедії, написані латинським священником, Вірменином з роду, Яковом Ґаватом, були опублїковані ще 1619 р. разом з його драмою „Tragedia sw. Jana Chrzciciela, Przesłańca Bożego", яка разом з ними була виставлена тогож року на ярмарці в Каменці Подільськім. Сї інтермедії передрукував і додав до них основну студію про їх теми М. Драгоманов, а студію про житє автора написав М. Павлик. Із південно-руських письменників треба зазначити імя ставропигійського священника у Львові і вчителя при братській школї Іоаннїкія Волковича, який у р. 1631 виставив у часї Великодних свят шкільну драму про воскресеніє Христове п. з. „Размишлянє о муцѣ Христа Спасителя нашого", акт „вѣршами писаний і во Лвовѣ при церкви Братской през отрочат отправований". В актї виступало 13 осіб, а власне три Душі побожні, із яких одну відіграв Ґеорґієвич, другу Ланґиш, а третю Буневський. Крім сих побожних душ виступало 10 вістників, яких акторів не названо. Нема сумнїву, що подібних творів було більше, і що до першої половини XVII віка належать обі пасійні драми, віднайдені мною в рукописах у Галичинї, а власне так названа мною „Містерія страстий

Христових“, і замітна своєю мовою і своїм віршовим розміром драма „Про збурене пекла“. Обі драми визначають ся оріґінальністю тем і відріжняють ся тим від усїх відомих нам західно-европейських, а в тім числї і польських пасійних драм. Що до драми „Про збурене пекла“ треба зазначити, що вона написана мовою майже чисто народньою і розміром подібним до розміру козацьких дум. Цїкаво й те, що на підставі тої драми була вчасно уложена вірша, що заховала ся досі в памяти народа в деяких повітах Харьківської ґубернії, коли тим часом сама драма заховала ся в Галичинї у чотирьох копіях, із яких одна повна, друга трохи неповна, а з двох инших лишили ся тілько уривки наклеєні на обложках одного рукопису; цїкаво зазначити, що кожда з тих копій, із яких найдавнійші сягають початку XVIII віку, виявляє вже окрему редакцію. Значить, драма вже в XVII віцї мусїла бути часто переписувана і переороблювана, а память про неї в формі вірш, ще в другій половинї XVII віку разом із великою кольонїзацією Слобідської України мусїла із правого берега Днїпра перейти на лївий. Варто зазначити ще й те, що один із мотивів сеї драми, а власне сценка, як Соломон вимудрував ся з пекла, війшла в уста галицького і угро-руського народа.

XXIII. Інтермедії і Вертеп XVII—XVIII в.

В другій половинї XVII і в першій половинї XVIII віку Київська Академія робить ся тим гнїздом, у якім виплоджуєть ся цїлий ряд духовних драм, звичайно на біблійні або леґендові теми, з виразно схолястичним харак-

тером, де місце живих осіб заступають звичайно алєґоричні фіґури, а місце драматичної акції довгі деклямації або хоральні канти. Ціннійшими від тих драм бували інтермедії, короткі сценки, звичайно гумористичного або сатиричного змісту, які відгравано по кождім акті драми. Із відомих авторів тих інтермедій дійшло до нас тілько десять інтермедій Митрофана Довгалевського, учителя київської Академії із 30-их років XVIII віка. Надто знайдено декілька безіменних інтермедій, із яких дві віднайшов я в галицько-руських рукописах Народного Дому. Місце інтермедій заступали іноді так звані антіпрольоґи, сцени з біблійної історії. Три такі сцени, а власне „Адам і Ева", „Лазарь і богач" і „Блудний син" віднайшов я також у галицько-руських рукописах XVIII віка.

Дуже оріґінальною композицією з поважної різдвяної драми і інтермедії був так званий „Вертеп", у якім замісь живих осіб виступали ляльки у відповідних костюмах, а розмови виголошував чоловік уміщений за вертепною будкою, невидимий для публіки, порушаючи при тім ляльки на сцені відповідно до акції. До недавна відомий був тілько один текст вертепних драм, опублікований 1861 р. Маркевичем і уложений учениками київської духовної Академії, якого новійшу редакцію знайдено в Сокиринцях, маєтности Галаґана, разом зі старою вертепною будкою. Ся київська вертепна драма, судячи по хронольоґічних признаках її тексту, повстала не швидше як при кінці XVIII віка. Мені вдало ся знайти в бібліотеці Народного Дому вертепну драму, зложену мішаниною язиків польського, руського, білоруського, з примішкою жидівського жарґону, циганських і московських слів. Рукопис тої

драми належить до першої половини XVIII віка, але се очевидно не оріґінал, тілько школярська копія. З цікавого факту, що один із українських єрархів, поставлений епіскопом у Тобольську на Сібірі в початку XVIII віка, заніс там також вертепну гру, зложену польсько-українською мовою, яка дотривала там аж до половини XIX віка, можна догадувати ся, що вертепна гра повстала ще в XVII в. на самім заході нашої теріторії в такій околиці, де близько стикали ся народности польська, південно-руська і білоруська. З короткого натяку одного з тих, що бачили ще остатні вистави тобольської вертепної драми, виходило, що в тій драмі коваль і хлопська громада кепкують собі із претенсіонального, збанкротованого шляхтича. В однім рукописї Народного Дому з першої половини XIX в. я знайшов драматичну сцену того самого змісту, яка зрештою в недраматичній формі, як народня пісня, була друкована в збірнику Галицько-руських пісень Головацького.

XXIV. Народнї піснї і вірші.

Треба тут іще згадати про народню і полународню, устно передавану творчість, яка власне в першій половині XVII віка витворила деякі інтересні нові форми. Вся маса південно-руських народнїх пісень відомих нам доси розпадаєть ся на кілька віддїлів відповідно до їх тем і до часу їх повстаня. Найстарші — піснї обрядові, що співають ся або періодично що року у відповідні празники, або при ріжних нагодах людського житя, як ось уродини, весілє, смерть. Із обрядових пісень першої катеґорії найчисленнїйші так звані колядкові, звязані зі святами Різдва і Нового ро-

ку. Із пісень другої категорії найважнійші весільні пісні. Одні і другі пісні обрядові сягають своїми початками в дохристіянські часи, але носять у своїх теперішніх комплєксах виразні сліди довговікового історичного розвою південно-руського народа. Найстарші колядки, заховані переважно в глухих кутах Галичини, оповідають про сотворенє світа в дусї нехристіянської, а властиво двоєвірної мітольоґії, і не виявляють слідів богомильських вірувань. Троха пізнійша верства колядок малює нам досить вірно князївсько-дружинні часи з їх вербованим військом і походами в далекі краї, за Дунай і до Царгорода. За ними йдуть численні колядки побутового характеру, що малюють спокійне хлїборобське житє великих родин у дворищах, з принагідними радощами стрілецтва або рибальства. Ще пізнійші колядки містять неясні спомини про татарські напади та козацькі війни.

І серед весільних пісень стрічаємо дуже давні комплєкси, приміром записане Ольгою Рошкевичівною весілє в Лолині з виразними слідами матріархату. Майже у всіх весільних обрядах на всїм просторі Південної Руси стрічаємо сліди передісторичного умикання дївчат поруч із слідами купованя дївчат. Із инших обрядових пісень особливо веснянки і купальські пісні містять у собі численні сліди давно минулих обичаїв, звичаїв і вірувань.

Друга велика ґрупа народнїх пісень має переважно епічний характер, хоча в південно-руських епічних піснях епіка не виступає так чисто, як у болгаро-сербських юнацьких піснях або в великоруських билїнах, тілько завсїди підмішана значною дозою лїризму. Найстарші зразки народнїх епічних пісень віднаходимо в більше або менче прозовій формі в найстар-

шім київськім літописї. Із половини XVI віка маємо записану чеським граматиком Благославом коло 1580 р. прегарну пісню про молдавського воєводу Стефана, угро-руського походженя. В другій половині XVI віка в латинській поемі польського поета Кльоновича Roxolania маємо переповідану латинськими гекаметрами червоно-руську пісню про чабана, що зачарований дївчиною прилїтає до неї на поклін. В однїй польській брошурі, друкованій у Кракові 1625 р., надруковано українську пісню про уведене дївчини козаком, якої численні парості живуть і досї в устах українського і польського народа. Се найстарші відомі нам народнї пісні, яких дату можемо справдити зовсїм напевно. До них можна додати мшанецьку колядку про чудесне будоване Софійського собора в Києві і про напад Поляків на той собор, у якій остатня подія належить до р. 1632.

До другої половини XVI віка треба зачислити богатий цикль пісень про турецькі напади, які з разу були зведені в збірцї Антоновича і Драгоманова „Историческія пѣсни Малорусскаго народа“ т. I, і яким я присвятив ряд спеціяльних розвідок, де пробував по ріжним варіянтам реконструувати повні тексти, і де порівняно - історичним способом доказано болгаро-сербське походжене найбільшої части тих пісень.

До кінця XVI віка належать також три пісні, в яких малюєть ся нова течія в суспільнім житю південно-руського народа, козацтво. Сї найстарші пісні про козацтво навязують ще своїми формами до форми колядок або пісні про воєводу Стефана, або до пісень турецько-татарського циклю, з якими зрештою зміст їх звязаний дуже близько. Маю тут на думцї пі-

сню про козака Байду, що вяжеть ся традиційно з особою князя Дмитра Вишневецького і його траґічною смертю в Константинополї, але своїм кінцем дуже близько підходить до піснї про Івана і Маряну, найстаршої в циклю пісень про турецькі напади. Друга пісня, про яку тут мова, се так звана дума про Олексія Поповича і бурю на Чорнім морі, своєю темою основана на релїґійній леґендї про пророка Іону і про грішницю, яку проковтує море, а своєю поетичною формою в найстаршім і найкращім варіянтї виявляє майже докладно рівний дванацятискладовий розмір. Третя пісня, якої походженє можна віднести до кінця XVI віка, се простора дума про втеку трьох братів із Азова, розширена й доси в устах кобзарів і записана в значнім числї варіянтів, виявляє уперве характерну фізіономію кобзарської думи з нерівними віршами і наголосовим, а не скандованим ритмом, та з замилуванєм до дієслівних римів. Значне число дум, держаних у подібнім тонї, повстало в першій половинї XVII віка, всї на тему татарських нападів і турецької неволї. Остатньою в тім рядї і найбільшою що до обєму була дума про Самійла Кушку, зложена правдоподібно десь аж у 40-их роках XVII віка, бо її фактична основа, що з історичним Самійлом Кушкою не має нїчого спільного, опираєть ся на італїйській реляції про спійманє турецької ґалєри на Середземнім морі недалеко Сіцілїї, доконане самими ґалєрниками, серед яких були деякі Українцї і один Великорос. Ся італїйська брошура була в р. 1640 перекладена і видана також у польській мові, і звідси могла бути доступна авторови української думи. Що дума була штучним твором якогось тямучого кобзаря, а не складанєм участників самої події, доказує свобід-

ний спосіб трактованя предмету і перенесене події на початок XVII віка.

Бурливі часи Хмельниччини не лишили по собі сліду в думах, хиба тілько в віршах укладаних авторами з шкільною освітою. Таких вірш знаємо декілька, особливо тзв. Лямент людий побожних, надрукований Білозерським у додатку до його Козацьких лїтописів, та вірша про битву під Берестечком, віднайдена недавно в двох польських копіях. Ті думи про Хмельницького, що зведені в другім томі Историческихъ пѣсень Антоновича і Драгоманова, на мою думку всї фальсіфікати о стілько, що зложені не сучасними людьми, але кобзарями або й не кобзарями XVIII віка, що мали перед собою лїтописи Величка або инших козацьких лїтописців.

Пісню про воєводу Стефана треба вважати протоплястом або предком довгого ряду пісень дванадцятискладових, що зробили ся типовими для народньої творчости південноруського народа в XVII віці. Сим розміром зложено значне число пісень про козацький побут і загалом про козаків, а також не менше значне число пісень з родинного побуту, любовних або балядового змісту. Що до дум, то з другої половини XVII віка маємо найкращу память кобзарської творчости в думах про Ганджу Андибера, Хведора Безродного і козака Голоту. Кожда з тих дум рисує нам долю козака на суспільному тлї: Ганджу Андибера в протиставленю до так званих дуків-срібляників, себ то спаношілої козацької старшини; в козаці Голоті малюєть ся тип веселого отчайдуші, що шуткуючи вбиває богатого Татарина, але так само шуткуючи може піти в села і орґанїзувати гучний гайдамацький гурток із наміром грабунку на більший розмір. Дума про

Хведора Безродного малює смерть козака серед степової самотини, так часту в тодішніх часах ненастанних війн.

Уже в другій половині XVII віка обік народньої і кобзарської пісенної творчости, що передавала ся устно, бачимо цілий ряд так званих вірш історичного змісту, що були записувані в ріжних рукописних збірниках, часом з нотами або й без нот. Зразки таких вірш маємо в спомннах Єрлїча про перші побіди Хмельницького, і згадану вже віршу про битву під Берестечком. Дивним способом у самих західнїх окраїнах Галичини зберегла ся в рукописах із XVIII віка так звана Київська пісня, властиво духовна вірша уложена церковною мовою, про чудо ікони Матери Божої з Богоявленської церкви в Київі, що стало ся в р. 1656. В збірці пісень Головацького і в окремій копії опублїкованій проф. Соболєвским у київських Чтеніях Общества Нестора лїтописця дійшла до нас псальма про Дорошенка, вірша зложена якимось противником Дорошенка і прихильником Москви. В лїтописї Величка заховали ся три куплєти вірші епіскопа Шумлянського про похід Собєского під Відень і на Угорщину 1683 р.; цїлу ту віршу, звернену против заднїпрянського гетьмана Самійленка, видано в збірцї руських пісень Жеґоти Паулї, друкованій у Львові 1839 р. Досить довгий ряд подібних історичних вірш маємо також із XVIII віка, кінчачи просторою польською поемою про Уманську різню 1768 р., написану очевидцем, студентом уманської школи, і опублїковану мною з копії рукописної збірки барона Шодуара, що тепер належить до біблїотеки Оссолїнських у Львові. Найстаршою віршою, друкованою в новій українській лїтературі, а зложеною також у XVIII віцї, була вір-

ша пз. Вакула Чмир, опублїкована в додатку до граматики Павловського 1818 р. Значну збірку вірш світського і духовного змісту з XVIII і XIX в. зібрав М. Драгоманов і опублїкував з деякими моїми додатками в Житю і Слові. До них слїд іще додати віршу про попа Негребецького, опублїковану мною з двох копій у Записках Наукового Тов. ім. Шевченка.

XXV. Лїтописи XVI—XVIII віків.

Розбуджене національного почутя Південної Руси наслїдком Люблинської і Берестейської унїї викликало між иншими лїтературними появами також охоту у ріжних людий, що були свідками таких чи инших подій, записувати події в такій чи иншій формі для памяти потомків або хоч би для власної памяти. До найвчаснїйших памяток сего рода письменства належать досить безпретенсіональні спомини Евлашевського, писані в другій половинї XVI віка. Від кінця XVI віка роблено в Ставропигійськім братстві у Львові принагідні лїтописні записки у окремій книжцї, із яких повстав так званий Львівський лїтопис. Подібні записки роблено по ріжних південно-руських монастирях, як ось у Добромильськім та Підгорецькім у Галичинї, у Мгарськім на Українї. Роблено подібні записки також по инших менших місточках; і так приміром, Петрушевич у своїй „Сводной лѣтописи“ цитує якийсь Надвірнянський лїтопис із XVII віка. Маємо певні відомости, що в козацьких таборах, а особливо в Запорожській Січи, роблено принагідні лїтописні записки, з яких поодинокі факти війшли потім у просторійші лїтописні компіляції Грабянки та Величка. В р. 1856 видав Ми-

кола Білозерський невеличким томиком Чернигівський літопис, що сягає від 1587 до 1750 р., і два козацькі літописи від р. 1506 до 1783 р.

Події Хмельнищини і в загалї другої половини XVII віка викликали дуже значну літературу споминів і історичних записок не тілько в польськім, але також і в південно-руськім письменстві. Найважнїйші з польських споминів були записки руського шляхтича Йоакима Ерлича, поета Самуіла Твардовського, Клїмактери Коховського, писані по латинї, записки Освєціма, яких початок затратив ся, записки Ґордона, Темберського, Охотського і велике число безіменних дневників, памфлєтів та сучасних віршів про ріжні події тих часів. Із українських писань про сї часи найважнїйші записки безіменного Самовидця, лїтопис Грабянки і лїтопис Самійла Величка, написаний уже в XVIII віці на підставі старших записок, з доданєм скороченого перекладу поеми Твардовського. Протягом XVIII віка ся козацька старовина була предметом що раз нових перерібок, із яких найважнїйші Лїтописець Сазоновича і Книга о Южной Росії Ріґельмана.

В другій половинї XVIII віка бачимо і в західній Европі проби систематичного викладу історії південно-руського народа, а власне Шефера Histoire de la Petite Russie і Енґеля Geschichte der Ukraine und der Kosaken. Сї твори були попередниками критичного обробленя південно-руської історії, якого перші підвалини поклав петербурський учений Шлєцер у своїй тритомовій студії Nestor, і якої першу пробу дав Карамзін, що в текстї своєї Исторіи государства россійского дав праґматичне оповіданє історії всеї Руси від початків аж до кінця XVIII віка, а в многочисленних нотах згромадив велику масу історичного і культурного

апарату, який і доси не стратив своєї вартости. Треба додати ще, що спеціяльно геройська борба Хмельницького з Польщею викликала і поза границями Польщі значну лїтературу, доси мало використану, в тім числї також спеціяльну книгу венецького посла Віміни, що мав нагоду особисто познайомити ся з Хмельницьким.

Від усїх сих творів, що більше менше визначають ся історичним реалїзмом і богатством нераз припадкових фактичних даних, стоїть окремо виплід київської духовної Академії, Синопсіс Ґізеля, що був підручником історії не тілько в київській Духовній Академії аж до кінця XVIII віка, але мав також довгий час повагу в північно-руських школах у ту пору, коли всї висше названі лїтописи та спомини лежали ще в рукописах або були повидавані на чужих мовах. Синопсіс подає переважно фантастичні відомости про початки Руси і Московщини, відомости взяті з польських або латинських жерел, оповідає скупі фактичні подрібности дуже схематично церковним язиком, і кінчачи своє оповіданє підданєм України під московську зверхність, вихваляє царя Михайла Ѳедоровича як освободителя Південної Руси, анї словом не згадуючи про Хмельницького і геройську боротьбу українського народа за своє освободженє.

XXVI. Уніятські виданя XVIII віка.

Козаччина, що в другій половині XVII віка під проводом Хмельницького фактично відірвала ся від Польщі і зорґанїзувала ся як окрема полїтична орґанїзація під дуже непевною зверхністю чи то Польщі, чи то Москви, чи то Турції, простояла на тім хиткім стано-

вищі звиш пів століття, проведеного серед ненастанної боротьби з ріжними посторонніми силами, і закінченого Полтавським погромом 1708 р., що фактично зробив конець гетьманській незалежности, утвердивши на лівобережній Україні пановане Московщини, а полишивши знесилену правобережну Україну під ще більше знесиленим верховенством Польщі. Лівобережна Україна протягом другої половини XVII віка наслідком руйнуючих війн польських і татарських на правім березї Дніпра вспіла досить швидко заселити ся і випробити собі на стілько сильно усталену автономічну козацьку адміністрацію, що протягом цілого XVIII віка могла досить успішно бороти ся з московським автократизмом і самоволею московських бюрократів, і не вважаючи на заведене Катериною II кріпацтво, що таки не вспіло поневолити значної части козацьких потомків, зберегла свободолюбні і автономні козацькі традиції, які в XIX віці лягли в основу нового відродженя всеї української національности.

Південно-руське письменство у XVIII віці майже від самого початку було обложене якоюсь клятвою. Наслідком указу Петра Великого, попередженого ріжними розпорядженями духовної власти, в Лівобережній Україні і загалом у всій Росії не вільно було друкувати нічого такого, що би чи то змістом, чи мовою ріжнило ся від офіціяльної мови і допущеного цензурою змісту. Таким способом усе писане, чи то давнійшим південно-руським літературним язиком в роді літопису Величка, чи то зложене більше менше чисто народньою мовою, було відсунене від друкарської машини і мусіло ховати ся по рукописах, або передавати ся устно.

В Правобережній Україні крім церковних книг також появляло ся не богато такого, що можна було вважати продовженєм національної традиції XVI і XVII віка. Василиянськмії орден, що забрав у свої руки всю єрархію, був у значній части спольонїзований, і видав ряд учених, що полишили цінні твори писані польською або латинською мовою. Назвемо з них Ігнатія Кульчинського, що видав цінний Specimen ecclesiae Ruthenae в Римі в р. 1733, і Стебельського, якого двотомовий твір Dwa wielkie światła з богатими історико-літературними екскурсами вийшов уперве р. 1791. Із духовної лїтератури, призначеної для ширшого читаня, заслугують на увагу особливо так звані Учительні Євангелія, яких видаванє почало ся ще в XVI віцї і тягло ся весь XVII вік, а переписуванє і перероблюванє заповняє XVII і XVIII віки. Найстарші друковані Учительні Євангелія були перекладами грецького учительного евангелія Каллїста, патріярха царгородського з XIV віка. Учительним євангелієм називано євангельські тексти на всї неділї року і на всї важнійші свята, з долученими до кождого з них духовними поученями. В західній церкві подібні збірки називали ся Постиллями. За прикладом Ставровецького пішли численні сїльські і міські священики, що переписували собі євангельські тексти чи то дословно, чи то в перекладах, і додавали до них поученя, часом притчі або оповіданя, вибрані з ріжних збірок і з власними толкованями. Таких писаних Учительних евангелій із XVII і XVIII віків у самій Галичинї і Угорській Руси відомо нам досі звиш 50 примірників, а про те нема майже анї одного такого, що би був дословною копією другого.

Із духовно-поучительних книг, друкованих Василіянами у XVIII віці церковною мовою з більшими або меншими домішками народньої, назвемо тут три найважнійші, а власне „Іѳика ієрополітика“, видана уперве р. 1760 у Львові, а передрукована 1764 р. в Петербурзї; „Народовѣщаніе“, видане у XVIII віцї два рази, 1768, 1778. і „Богогласник“, виданий уперве в Почаєві 1790 р. Перша з тих книжок містила ряд поучень духовного і педаґоґічного змісту, при чім текст був переплїтаний гарними ілюстраціями з підписаними під ними віршами, яких було звиш 50 штук. „Народовѣщаніе“, се був дуже просторий катехизис, себ то наука про всї артикули віри, з доданєм до кождої точки відповідних пояснень і поучень. Катехитична часть уложена мовою близькою до народньої, а в поучительній части, писаній церковною мовою, подано дуже богато оповідань і леґенд, узятих по части з давнійших Прольоґів, а переважно із збірки західно-европейських леґенд, званої по латинї Speculum exemplorum, і відомої також у нас у перекладі ще з XVI віка пз. Великоє Зерцало. Другу анальоґічну збірку духовних оповідань, відому під назвою Gesta Romanorum, і перекладену ще в XVI віцї на польську мову, маємо також у перекладі на південно-руську мову з польського оріґіналу в однім рукописї XVIII віка, що містить ся в перемиській капітульній бібліотецї. Там же в иншім рукописї маємо переклад на тодїшню лїтературну мову, зближену до народньої, польського трактату Пекельная вѣчность, якого друга копія знайшла ся в посїданю одного селянина із села Соколї перемиського повіту. Оба рукописи, що містять Пекельную вѣчность, мають її текст у дефектній формі, і то так, що з обох текстів ледви чи можна зложити цїлість трактату,

якиії зрештою не має літературної вартости. За те оба ті рукописи містять у додатку до Пекельної вѣчности цїлиії ряд леґенд про смерть і загробне житє, черпаних переважно із тогож Великого Зерцала.

В „Богогласнику“ маємо першу систематичну збірку південно-руських духовних пісень, які почали укладати ся певно ще в XVII віці, по части церковною, по части народньою мовою, головно під впливом польського богослуженя, яке такі пісні допускало в часї церковної відправи. Руські збірники таких пісень були кілька разів друковані протягом XVIII віка маленькими книжечками, з разу латинськими, а потім і руськими буквами, при чім руські пісні мішали ся з польськими. Треба тут зазначити також, що василіянська друкарня в Супраслї поклала собі спеціяльну задачу, друкувати руські церковні книжки латинськими буквами: до таких книжок належали згадані вже збірки духовних пісень, а також молитвослови, в яких на однїй сторонї містить ся церковно-славянськиї текст молитов і акафістів, друкованиї латинськими буквами, а на другій тоиї сам текст у польськім дословнім перекладї. Сї польсько-церковні друки важні між иншим і для того, що показують нам, що тодїшні Василіяни читали церковно-славянськиї текст із чисто народньою південно-руською вимовою. Що до „Богогласника“, то треба сказати, що в ньому містить ся збір пісень духовних уложених церковно-славянською, русько-народньою, польською і латинською мовами. Вони поділені на пять ґруп: празники господські, празники богородичні, пісні про чудотворні ікони Ісуса і Марії, пісні на честь ріжних святих, і пісні покаянні про смерть і страшниї суд. Пісні походять від ріжних авторів, яких досить значне

число названо в так званих акростихах. Вони уложені переважно у XVIII віці, і богато з них дійшло до нас у рукописних збірках старших від „Богогласника“. В тих випадках, де можемо сконтролювати текст старших рукописів з „Богогласником“, переконуємо ся, що редактори „Богогласника“ намагали ся підганяти народню мову під церковну, а дуже часто скорочували первісний текст. „Богогласник“ не стратив і досп свойого значіня, і в XIX віці був виданий іще два рази вповні в роках 1805 в Почаєві і 1852 у Львові, а часткових видань чи то самих колядок, чи ширших виборів було видано дуже богато, при чім не обійшло ся без щасливійшого або нещасливійшого модернізованя.

XXVII. Православні письменники XVIII віка.

Було вже згадано, що XVIII вік на Лівобережній Україні був для південно-руського письменства дуже некорисний. Що важнійше і цінпійше, могло появляти ся тільки церковною, або офіціяльною російською мовою, і то переважно лише в столицях, Москві і Петербурзі. В Москві друкували ся в початку XVIII віка Четї-Минеї Димитрія, епіскопа Ростовського, а окрім них не можна зазначити майже нічого важнійшого, що дотикало би близше України. Із петербурських видань XVIII віка, що так чи інакше дотикають України, варто зазначити хиба просторий опис подорожі Барського по святих місцях Азії, Африки й Европи, виданий уперве 1778 р.

Із письменників XVIII віка, яких твори дійшли до нас у рукописах або в сучасних

друках, заслугують на близшу увагу три, а власне віршописець Климентій, мандрівний монах, якого простора збірка віршів, хоч невисокої поетичної вартости, дає дуже богато характерних рисів для зрозуміня житя і побуту особливо низших верстов народньої маси придніпрянської України в першій половині XVIII віка, а також немало автобіографічних подробиць для характеристики самого автора. Другий інтересний мандрівець того віку, київський міщанин Василь Барський, вибрав ся в р. 1723 із Києва до Львова, відси до Риму, де пробув до початку 1725 р., в якім обїхав Македонію, а в 1726 р. прибув до Палестини, де пробув два роки обходячи всї святі місця. В р. 1728 звідав Єгипет, Арабію і Сирію, відки 1729 р. вернув назад до Палестини. Відси 1730 р. вирушив до Кипру і обїхав протягом двох років усї важнїйші монастирі грецького архіпеляґу, а потім пробув по кілька лїт на островах Кипрі і Патмі; аж у р. 1744 заїхав до Царгорода, а відси на Афон, де в тім же роцї написав спомини про свою подорож.

Остатнїй визначний муж XVIII віка, про якого тут треба дещо сказати, був Григорій Сковорода. Він лишив по собі богато писань, переважно містично-фільософічного характеру, і являєть ся заразом третім оріґінальним типом письменника-мандрівця, що подібно до свойого сучасника Жана Жака Руссо всім своїм житєм проповідує відреченє від гідностий і почестий світа, від ученої чи урядової карієри, і поворот до найпростїйшого, нїби природного житя. Вихованець київської братської школи він припадковим способом побув троха за границею, троха в Петербурзї як співак разом з иншими співаками рекрутованими із київської бурси, займав кілька разів місце учителя в ріж-

них публичних школах, або приватного інструктора для дітий ріжних панів, та ніде не міг загріти місця, і скінчив бурлакою, що періодично ходив від одного знайомого до другого, блукаючи степовими шляхами Лївобережної України з сопілкою в руках і торбою за плечима, поки не вмер у якійсь маленькій димарці в саду чи в пасїцї одного із своїх приятелїв. „Світ ловив мене і не зловив", — се був оклик його житя, та на жаль і він не зловив змислу житя, і в просторих своїх писанях, складаних незвичайно кучерявим і баламутним стилем, даремно силкував ся погодити авторітет святого письма з чистим розумом, і фаталїзм убожества з вродженим йому оптімізмом. В історії фільософії він не займає нїякого місця, бо в його афористично накиданих думках крім якогось силуваного дотепу нема анї льоґічного, анї орґанїчного мисленя, тілько якісь дивні скоки в найріжнїйші сторони. Сковорода писав також вірші, з яких деякі, приміром „Всякому городу нрав і права", зробили ся майже народнїми піснями, та взагалї вартість його віршів дуже мінїмальна. З усїх його творів мають лїтературну вартість хиба „Харьковскія басни", писані лїтературною російською мовою з сильним українським відтїнком. Се одинокий твір Сковороди, який варто перекласти на нашу мову. Байки писані гарною, декуди навіть ґраціозною прозою.

XXIX. Початки національного відродженя України.

Кінець XVIII віка характеризуєть ся деякими дуже цікавими подіями, що скоїли ся на широкій теріторії Південної Руси. По-

перед усього в р. 1772 перший раз розібрано Польщу, і одна часть Південної Руси, а власне так звана Червона Русь під назвою Галичини перейшла до Австрії. Перехід від польської анархії під австрійське бюрократичне пановане відбив ся подекуди корисно на розвою тої частини південно-руської нації, яка заселяла східню Галичину. Влекшене панщизняних тягарів, урядовий помір землї і забезпечене земельної власности, засновуванє сільських і висших шкіл з руською викладовою мовою, заведене правильнїйшого судівництва і громадських шпіхлїрів, се були важні культурні здобутки, наділені галицько - руській людности австрійськими монархами. Наполеонівські війни на якийсь час спинили розвій тих здобутків, і для того перші виразні проблиски національного почутя почали ся тільки по їх утишеню. Одним із перших проблисків того почутя можна вважати духовне просвітне товариство завязане 1816 р., якого статут був опублїкований по латинї і якого мета була видавати книжки шкільні та навчаючі для народа. Польська інтриґа не дала тому товариству війти в житє, та проте зусилєм руської єрархії, головно канонїка Могильницького, удало ся виробити урядовий дозвіл на закладанє сільських шкіл із руською викладовою мовою під доглядом духовенства і консисторії. Іван Могильницький був також автором першої граматики південно - руської мови, опертої не на Смотрицькім і його наступниках, а на нових основах, покладених чеським ученим Йосифом Добровським, батьком новочасної слявістики.

В Правобережній Українї, що після 1772 року ще належала до Польщі аж до 1793 р., зайшли два важні випадки полїтичної натури, а власне Уманська різня 1768 р. і спричинене нею зруйноване Запорожської Січи військом

російської цариці 1771 р. В Лівобережній Україні, що вже здавна належала до Росії, майже рівночасно з тими подіями, 1775 року було заведене кріпацтво. Немов для замаскованя сего акту, що мав сплодити на Україні дуже погане житє народу аж до 1861 р., цариця Катерина скликала делеґатів із усіх ґуберній для наради над чимось подібним до констітуції. Комісія вибрана делеґатами випрацювала проєкт політичної реорґанізації Росії, але Катерині по якімось часі вивітріли констітуційні забаги, і делеґати мусіли розїхати ся без ухвали.

Великий европейський шум француської революції відбив ся в Росії досить живо, бо сюди наїхало богато еміґрантів, які крім свойого депоседованого арістократизму внесли все таки значне злагодженє обичаїв у житє російської інтеліґенції, а дуже часто разом зі своєю культурою також ліберальні і радікальні ідеї XVIII в. Ще перед напливом еміґрантів прийшло до Росії мабуть із Франції масонство, довкола якого громадили ся тайні кружки горячих серць і визначних умів в роді Новікова і Радіщева, у яких почали свитати думки про права кождої людини на свобідне і самостійне житє, на розвій, освіту і повноправність. Нема сумніву, що й на Україну заходила течія тих самих думок і що під їх впливом і тут на тлї козацьких традицій зародила ся думка про нове письменство в народній мові і про конечність розвою південно-руської народности при помочи освіти.

XXX. Іван Котляревський.

Нема сумніву, що перший ініціятор того нового, українського письменства, Іван

Котляревський, у своїй молодости стояв під впливом лібералів в роді о. Лободи, по якім лишили ся два томи проповідий навіяних свободолюбним духом. Перший твір Котляревського, Енеіда перелицьована на малоросійський язик, був не тільки жвавим протестом проти пануючого тоді в російськім письменстві псевдоклясіцізму, але також дуже вдатною пробою популярізації осіб і понять, що були доси власністю тілько освічених верстов, а з другого боку вдатною пробою піднести людову українську мову до висоти літературного твору, що був гідний знайти ся в похіднім куфрі Наполеона. Годі нам сьогодні досить високо оцінити вплив Енеіди Котляревського на тогочасну українську і загалом російську суспільність; досить буде згадати, що крім трьох видань, які появили ся протягом десятьох літ, із кождого з тих видань, а навіть із брульопів Котляревського перед першим виданєм, роблено численні копії, з яких деякі заблукали також до Галичини.

Великий як епік Котляревський має також заслугу як драматик, написавши першу в українськім письменстві комедію зі співами Наталку Полтавку, і одноактову фарсу Москаль Чарівник, що була немов змодернізованєм давнійшої інтермедії, а що до своєї теми являєть ся перерібкою мандрівної теми про вояка чарівника, що в XVIII віці із Франції через Німеччину і Польщу зайшла також на Україну і незалежно від Котляревського сплодила анальогічну комедію також у Галичині у одноактівці Степана Петрушевича пз. „Муж старий, жінка молода“.

Ще один твір Котляревського, Ода до князя Куракіна, держаний в гумористичнім тоні, був безпосереднім продовженєм давнійших україн-

ських вірш, але також не менше як инші твори Котляревського навіяний новочасним духом гуманности й лїбералїзму. Котляревський, що провів значну часть житя у військовій службі і дослужив ся ранґи капітана, а старі лїта прожив у Полтаві як надзиратель хлопячої школи, писав також дещо по російськи, а власне дневник своїх військових походів, може перекладене пояснене Псалтирі і віршовий переклад одної оди Сапфони. Його твори викликали в пізнїйшій українській критиці ріжні суперечні думки, але жаден критик не міг відмовити йому великого поетичного таланту, глибокої знайомости українського народнього житя, і щирого замилуваня до українського народа. Нема сумнїву, що починаючи свій перший поетичний твір ще на шкільній лаві, під незапереченим впливом російської травестії Енеіди написаної Осиповом, Котляревський чим далї тим більше почував у себе свідомість своєї національної самостійности, і до кінця житя нїчим не спроневірив ся тій ідеї.

Говорячи про одноактову фарсу Котляревського „Москаль Чарівник“, варто згадати про иншого лївобережного Українця, Василя Гоголя, батька славного письменника, Миколи Гоголя. Гоголь був поміщик ніжинського повіту полтавської ґубернії, і не маючи претенсії на лїтературну славу написав декілька українських фарс чи комедій, із яких дійшла до нас тілько одна „Простак або хитрощі жінки, перехитрені Москалем“, опублїкована Кулїшем у Основі 1862 р. Із инших лишили ся тілько уступи, поміщені його сином у епіґрафах до його нарисів „Вечери на хуторі близь Диканьки“. При всій безпретенсіональности і простотї композиції фарса Гоголя - батька визначає ся

живим гумором і дуже гарною українською мовою.

XXXI. Харківська Україна.

Незалежно від Котляревського, але може по троха під впливом Сковороди, почало ся духове розбудженє в Харкові, де за ініціятивою Миколи Каразіна, ліберального вельможі і повірника царя Александра I, засновано університет в р. 1808. Сей університет зробив ся натуральним центром науки, що не могла не торкати ся місцевих відносин і місцевого населення. В числї його професорів бачимо уже в перших десятилїтях Гулака Артемовського, що добув собі від разу почесне місце в українськім письменстві широко розведеною гумористичною байкою „Пан та собака“. Хоча основана на фальшивій ідеї, що признає управненє підданства, а тільки висміває явні надужитя і капризність панів, яким піддяний ніколи не може догодити, ся байка, друкована в місцевім журналї „Украинскій Вѣстникъ“ і ширена також у рукописах, була деяким ферментом, що збуджував думки про потребу реформи селянських відносин. Дальші твори Гулака Артемовського, держані в тім самім гумористичнім, декуди пересоленім тонї, не зважаючи на свою літературну і язикову вартість, не мали вже такої ідейної основи. Інтересний факт, що при харківськім університетї обік Росіян і Українцїв служили професори Поляки, був причиною завязаня живійших зносин між Харковом і Варшавою, так що деякі вірші Гулака, прим. перерібка Міцкевичевої балядп Пані Твардовська, були друковані майже рівночасно в Харкові

і в Варшаві в тодїшній Bibliotece Warszawskiej.

В Харкові, а властиво в його найблизшім сусїдстві, селї Основі, родив ся і виховав ся третій визначний письменник, що богато причинив ся до розвою української мови і письменства, до розбудженя історичних традицій і до фундованя освіти ширших верстов українського народа на новій науковій основі. Се був Григорій Квітка, син українського поміщика з села Основи, який від сего села прибрав собі прозвище Основяненко. Протягом своєї довголїтньої дїяльности він визначив ся як повістяр у сантиментальнім і сатиричнім тонї, в обох сих тонах як творець людової повісти, один із перших того рода творцїв у европейських письменствах. Як аматор театру він був автором кількох драматичних штук, із яких одна комедія зі співами „Сватанє на Гончарівцї“ написана чистою українською мовою, дві „Шельменко денщикъ“ і „Шельменко волостной писарь“ написані мішаною українською і російською мовою, і були мабуть наслїдуванєм венецького комедіописателя Гольдоні; одна по російськи написана і в свойому часї не друкована комедія „Суматоха въ маломъ городкѣ“, зробила ся основою драматичного архитвору Гоголя „Ревизоръ“.

Крім того написав Квітка ряд просторих оповідань російською мовою, із яких найбільше знаний „Пан Халявскій“, і яких основою було тодїшнє житє українських поміщиків Лївобережної України. Понад се він писав принагідні статї в ріжних журналах, із яких назву лише спомини про Головатого, і пробу популярного викладу обовязків підданих до своїх панів пз. „Слово до любезних земляків“, українською мовою. Квітка так само як і Гулак

Артемовський стояв на тій ідейній основі, що панщина — стан зовсїм оправданий, при якому можливе щасливе житє селянина, коли тільки він має доброго пана. В деяких його повістях, примїром у „Марусї“, „Перекотиполї“, „Козир дївцї“ і инших зовсїм не видно панщизняних відносин, так як колиб се були села зовсїм свобідних людий. Найглибше до основи тодїшнього селянського житя сягають повісти „Козир дївка“ і „Сердешна Оксана“, перша малюючи геройство селянської дївчини в боротьбі з продажним чиновництвом, а друга, попередниця Шевченкової „Катерини“, але ідейно далеко висша від неї, малює становище дївчини уведеної офіцером і її моральну побіду над народнїм пересудом, що осуджує покриток. „Маруся“, яку вважано за найкращу повість Квітки, на мою думку, не вважаючи на дуже гарні деталї стоїть ідейно зовсїм невисоко. Натомісь у „Конотопській відьмі“ дав Квітка незрівняний майстерний малюнок старих козацьких порядків може з половини XVIII віка в новочаснім сатиричнім освітленю. Як публичний дїяч зазначив Квітка свою память основанєм педаґоґічного інститута для дворянських дївчат, який пізнїйше перемінено на такий же інститут імени імператрицї Марії.

XXXII. Початки укр. славянофільства. Максимович.

З Харковом вяжуть ся також перші початки українського славянофільства, звязані з іменами Ізмаіла Срезневського і Миколи Костомарова, учеників харківського унїверситета. Тут розпочав Срезневський свою наукову дї-

яльність виданєм періодичної збірки „Запорожская Старина“ в роках 1832—1838, в якій окрім инших матеріялів і розвідок опубліковано також 60 дум і пісень, в тім числї ряд фальшованих дум про найстарші козацькі часи. Срезневський, що з Харкова швидко перейшов на університетського професора до Петербурга, хоч не вертав ся пізнійше до специяльно-українських тем, то все таки поклав великі заслуги в науці, особливо для студий старославянської мови в ріжних її діялєктах, головно як видавець текстів у своїх „Памятникахъ древне-славянскаго юсоваго письма“, „Статьяхъ и замѣткахъ о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ рукописяхъ“, і особливо в „Памятникахъ древне-русскаго письма и языка“, яких перше виданє 1862 р. вийшло з долученєм многоцінної хрестоматії і на жаль не було пущене в продажу, а друге, 20 літ пізнійше, видано подекуди доповнене, але без хрестоматії.

Інтерес до збираня і записуваня кобзарських дум і народнїх пісень українських був розбуджений іще в XVII віці, із якого дійшли до нас найстарші співанники писані Поляками, що обік польських пісень містять також руські. Із XVIII віка маємо таких співанників дуже богато, чи то польсько-руських, писаних латинськими буквами, чи то чисто руських, писаних руським скорописом, але переважна часть тих пісень, се не властиві народні, але тзв. дворацькі, складані двірськими бандуристами, яких удержували богатші пани на своїх услугах, або школярські та дяківські, що складали ся чи то дійсними школярами, чи то тзв. мандрованими дяками, сільськими попами або ріжнобарвним інтелїґентним пролєтаріятом, що тодї густо-часто вештав ся по ріжних селах і містах, шукаючи більше

менше легкого хлїба. Тілько з початком XIX віка починаєть ся записуванє народнїх пісень із уст народа, кобзарських та лїрницьких пісень із уст фахових кобзарів та лїрників. Найстаршу таку збірку, що дійшла до нас з іменем Ломиковського, маємо з р. 1805. Найстаршу друковану збірку видав князь Цертелєв у 1819 р., потім пішли що раз сістематичнїйші збірки Максимовича і Лукашевича. Сї збірки розбудили живий інтерес до народньої творчости, особливо за приводом книжечки Поляка Зоріана Доленґи Ходаковського. Під тим псевдонїмом здобув собі досить широку популярність литовсько-польський шляхтич Адам Чарноцький, що уперве 1808 р. видав книжечку O Słowiańszczyznie przed chrześciańśtwem, в якій виказав між иншим можність і потребу дошукувати ся в піснях, оповіданях і віруванях простого народа слїдів первісної славянської мітольоґії. Чарноцький, дезертерувавши з російського війська, змінив своє імя на Ходаковський, і під сим іменем мандруючи від села до села, від міста до міста і від краю до краю та збираючи найріжнороднїйші етноґрафічні, топоґрафічні і археольоґічні відомости, перейшов західню і східню Галичину, значну часть Правобережної України, Білу Русь і значну часть великоруської теріторії, скрізь будячи своїми розмовами і листами зацїкавленє до старовини, зібрав сам величезний збірник пісень польських, українських, білоруських і великоруських, із якого користали пізнїйші видавцї і який в цїлости заховав ся між паперами Максимовича. Чарноцький закінчив своє житє у Москві, де тулив ся при гуртї славянофілів і друкував деякі свої працї в їх орґанах по російськи.

До визначних видавцїв українських народнїх пісень і загалом до визначних пись-

менників української науки належить Михайло Максимович. Ще як приватдоцент ботаніки в Москві Максимович познайомив ся особисто з Міцкевичем і Ходаковським, видав 1827 р. „Сборникъ малороссійскихъ пѣсень“ у Петербурзї, другу збірку „Украинскія народныя думы“ 1834 р. в Москві, і тамже того самого року „Голоса украинскихъ пѣсень“. Перейшовши до Київа на професора російської лїтератури, видав там 1842 р. „Сборникъ украинскихъ пѣсень“, при якім було написано том I, але якого дальші томи не вийшли. Виданя пісень і дум, доконані Максимовичем, не вважаючи на цїнність деяких текстів, не стоять на висотї науки, головно задля браку відповідної системи і критики текстів. Максимович був автором дуже гарного перекладу „Слова о полку Игоревѣ“ на українські вірші, виданого в Київі 1857 р.; перекладав також деякі псальми на українську мову. Та головна його наукова заслуга лежить на полї українського язикознавства і української, спеціяльно київської старовини.

XXXIII. Попередники Шевченка.

Із українських письменників старшої, так сказати, перед-Шевченківської доби, треба назвати тут Левка Боровиковського, автора збірки байок, далеко низшої лїтературної вартости, як байки Артемовського Гулака, і баляди „Маруся“, що була українською перерібкою популярної в романтичних лїтературах ріжних народів людової баляди про мертвого жениха, який увозить свою любку в могилу. Початок спопуляризованя сеї теми дав нїмецький поет Бірґер своєю „Ленорою“; із славянських поетів слїдом Бірґера пішли Жуковський своєю „Люд-

милою", литовсько-польський Зан своєю „Нериною", Міцкевич своєю „Ucieczką". В їх ряді баляда Боровиковського займає все таки почесне місце задля свойого українського кольориту.

Другим письменником, що пробував збогатити українське письменство творами взятими з устної людової традиції, був Осип Бодянський, що під псевдонїмом Іська Материнки видав 1835 р. три віршовані „Наські українські казки". Поетична вартість тих казок не висока, але книжечка цікава дуже своїм язиком і правописом, а сам автор, зробивши ся пізнїйше ученим славістом і професором московського унїверситета, поклав великі заслуги в науцї як видавець „Чтеній въ московскомъ обществѣ исторіи и древностей", яких з кількалїтньою перервою зредаґував майже сто томів, помістивши в них велику масу історичних, лїтературних і етноґрафічних матеріялів, а понад се написав декілька цінних розвідок, в тім числї також „О происхожденіи и древности славянскихъ письменъ".

На кінець трицятих і початок сорокових років припадають лїтературні дебюти двох українських письменників, Гребінки і Забіли. Евген Гребінка, найкращий байкопис в українськім письменстві; його „Малороссійскія приказки" вийшли 1834 р., а під його редакцією вийшов у р. 1841 лїтературний збірник „Ластівка". В р. 1836 видав Гребінка окремо український переклад Пушкінової поеми „Полтава". Як байкопис займає Гребінка перше місце в нашім письменстві. Його байки визначають ся яким національним і навіть спеціяльно лївобережним українським кольоритом, здоровим гумором і не менше здоровою суспільною і лїберальною тенденцією.

По дусї наступник великоруського байкописа Крилова, він усе таки зумів висловити свобіднїйший дух українського народа. По р. 1841 Гребінка, займаючи урядове становище в Петербурзї почав писати по російськи. Із чотирьох томів його російських писань здобула собі деяку популярність у нас повість „Чайковський", подекуди наслїдуванє Гоголевого „Тараса Бульби", в якій герой кобзарської думи про бурю на Чорнім морі (Олексій Попович) ідентифікуєть ся з героєм повісти, Чайковським. Не досягаючи висоти Гоголевої композиції, повість подавала все таки деякі образки з житя лївобережного козацтва, більше XVIII, нїж кінця XVI віка, і в галицько-руськім перекладї Климковича була улюбленою лєктурою галицько-руської молодїжи 60-их і 70-их років.

Другий письменник, якого лїтературний дебют припадає на кінець 30-их років, був Віктор Забіла, якого вірші, крім трьох друкованих 1841 р. в Гребінчиній Ластівцї, заховали ся тільки в рукописах, і були опублїковані в повнї аж у початку XX столїтя. Талант Забіли не високий; його коротка поетична каріера вяже ся тїсно з нещасливим закоханєм, після якого він швидко перестав займати ся письменством, тільки в ряди-годи складаючи принагідні вірші, із яких мабуть останнє було гумористичне „Посланіє до Тараса Шевченка" з р. 1844.

До попередників Шевченка з огляду на дух і спосіб писаня треба зачислити ґрупу, репрезентовану Амвросієм Метлинським і тими письменниками, яких твори заповняють пять томиків збірки „Южный русскій зборникъ", виданої Метлинським у Харкові 1848 р. Амвросій Метлинський, тодї доцент харківського, а пізнїйший професор київського університета, розпочав свою поетичну дїяльність збіркою віршів

„Думки і пісні та ще дещо“, виданою в Харкові 1839 р., а закінчив чотирма думками і піснями, поміщеними в першім томі „Южнорусского Зборника“. У своїх віршах Метлинський силкуєть ся попасти в тон новочасних романтиків, переносячи романтичні мотиви на український ґрунт. Але в деяких, як „Сирітка“, „Старець“ і „Максим Глек“ стоїть на чисто українськім ґрунті поетичного опису народнього побуту, зближаючи ся тоном більше до Гребінки, як до Шевченка. Другий томик „Южнорусского Зборника“ займає простора поема Степана Александрова „Вовкулака“, написана в р. 1842, на основі народніх вірувань. Александрів іде слідами Котляревського, форсуючи иноді, особливо в першій части своєї поеми, в описї весіля, гумористичний тон Енеїди до ступня відомого українського юродства. Одначе друга часть поеми, в якій змальовано пригоди чоловіка, переміненого в вовка, має значний псіхольоґічний і літературний інтерес і заслугує на більшу увагу, ніж яку звертала досі на себе ся поема.

Третій і четвертий томики Зборника Метлинського займають дві поеми Михайла Макаровського „Наталя“ і „Гарасько“, із яких одна написана 1844 р., а друга троха пізнійше, одначе перед 1846 р., у якім автор умер. Обі поеми — наслїдуваня відомих поем чужонароднїх авторів, а власне „Наталя“ Ґетевої „Hermann und Dorothea“, а „Гарасько“ Пушкінового „Кавказского Плѣнника“. Наталя оброблена стараннійше, коломийковим складом і не без таланту, малює сільську ідилю сватаня чужосільної дівчини - сироти богатим хазяїном. В поемі „Гарасько“, що виглядає більше на переклад. як на наслїдуванє, автор далеко менше вміє попасти в тон Пушкіна, ніж би сего

можна було бажати. Взагалї талант Макаровського дуже не високий, у віршах часто римована проза, також не високої вартости, тай знайомість народнього житя зовсїм не велика.

Остатній томик Зборника Метлинського займає Квітчина драма „Щира любов", писана російською мовою з виїмком української ролї Галочки. Поміщені в першім томику вірші Михайла Петренка мають дуже малу поетичну, а ще меншу язикову вартість.

Южный русскій Зборникъ важний ще тим, що про кождого з уміщених там авторів видавець подав короткі біоґрафічні нариси, які при деяких, особливо Александрові і Макаровськім, лишили ся доси одинокими, доступними нам жерелами.

На припагідну згадку в історії українського письменства доби перед замітним впливом Шевченка заслугує також „Молодикъ на 1844 годъ, украинскій литературный сборникъ, издаваемый Н. Бецкимъ, Харковъ 1843" в двох томах. Перший том містить наукові працї і матеріяли, писані російською мовою, в тім числї статю В. Н. Каразіна „Взглядъ на украинскую старину", Н. Костомарова „Первыя войны малороссійскихъ Козаковъ съ Поляками", К. Сементовського „Очеркъ Малороссійскихъ повѣрій і обычаевъ, относящихъ ся къ праздникамъ", А. В. „Нѣсколько словъ объ Иванѣ Купалѣ", першу часть статї Костомарова „Русско-польскіе вельможи" і його статю, писану під псевдонїмом Єремії Галки „Обзоръ сочиненій, писанныхъ на малороссійскомъ языкѣ". У другім томі крім російського перекладу драми Корженьовського „Пятый актъ" містить ся т. зв. „Малороссійскій отдѣлъ", у якім поміщено оповідане Основяненка Перекотиполе, дві прозові казки Костомарова, збірочку 25-ьох

народнїх пісень, вірші Шевченка, Костомарова, Якова Щоголева, Александра Чужбинського, Михайла Петренка, І. Левченка, і коротеньку епіґраму Бодянського. Додамо, що на кінцї першого тому поміщено російський переклад Оди Сапфони, доконаний Котляревським, а на початку другого тома дуже гарно виконані портрети Котляревського з подобизною власноручного підпису, і козака Климовського, українського віршописа XVIII віку.

XXXIV. Історики України перед Костомаровим.

Нема сумнїву, що розуміне і представлене історії краю можна уважати найкращим мірилом ступня національної свідомости у тих інтеліґентів, що займають ся писанем історії, і у тої публіки, якої погляди вони висловлять і для якої пишуть свої твори. Коли з сего становища поглянемо на те, що можна зачислити до історіоґрафії України XVIII і першої половини XIX віку, то можемо сказати, що хоч як низько иноді, особливо в половинї XVIII віку, падало чуте української самосвідомости в українських інтеліґентів, то все таки скрізь, чи то в просторих і заповнених буденними дрібницями дневниках Ханенка та Марковича, чи в таких аж над міру козакофільських творах, як історія Ріґельмана, можна доглянути сліди місцевого українського патріотизму і замилуваня до місцевої, рідної старовини. У попереднїх роздїлах я полишив на боцї численні дневники і спомини ріжних українських інтеліґентів чи то задля їх мінїмальної або й нїякої лїтературної і язикової вартости, чи то тому, що вони недоступні менї, (пр. обгово-

рені Драгомановим у другім томі „Громади“ споминиі Ніжинця Вінського, друковані в Русском Архивѣ 1878 р.), і згадаю тут близше про трьох визначнійших письменників, що при кінці XVIII і в першій половині XIX віку подали просторі курси історії південно-руського народа, а власне про т. зв. Історію Русов, приписувану визначному білоруському епископови Георгію Кониському, а властиво написану українським дворянином Полетикою, далї про дві просторі праці: Бантиша Каменського „Исторія Южной Руси“ та пятитомову „Исторію Малороссіи“ Миколи Маркевича.

В р. 1765 скликана була до Петербурга з цїлого російського царства комісія депутатів для виробу проєкту „Устава о уложеніи“, щось в родї констітуції. Від українського дворянства полтавської ґубернії висланий був між иншими Антін Полетика, який після довшого приготованя предложив Комісії свій проєкт полїтичного устрою Південної Руси, оснований буцїм то на старих королївських і козацьких привілеях і законах. Для мотивованя сего проєкту він уложив меморіял, буцїм то на основі достарченого йому його бувшим учителем і ректором Київської Духовної Академії, а пізнійшим білоруським архієпіскопом Георгієм Кониським тексту лїтописця п. з. „Исторія Русовъ или Малой Россіи“. Комітет депутатів у Петербурзї по многих засїданях був розвязаний 1769 р., а Історія Русов чи то в тій формі, як була уложена перед тим, чи може в пізнійшім обробленю самого Полетики, заховала ся з разу в родині Полетик, а пізнійше розійшла ся в численних копіях по ріжних українських, шляхетських домах і служила жерелом для фальшованих дум про найстарші часи козац-

тва, опублікованих Срезневським у його „Запорожской Старинѣ“ і передрукованих по части Кулішем у його молодечім творі „Украïна“, а також жерелом деяких молодечих стихотворів Шевченка. Текст літописця був опублікований у перве Бодянським у Москві 1846 р., як окрема книжка „Чтеній“, а один із рукописів дістав ся також до Галичини. Бодянський і инші пізнійші історики уважали сей літописець твором Георгія Кониського, опираючи ся на словах „Предисловія“, в якому сказано: „Извѣстный ученостію и знатностію Депутатъ шляхетства Малоросійскаго господинъ Полетыка, отправляясь по должности Депутатства въ великую оную Имперскую Коммиссію для сочиненія проекта новаго уложенья, имѣлъ надобность необходимую отыскать отечественную Исторію. Онъ относился о семъ къ первоначальному учителю своему, Архіепископу Бѣлорускому, Георгію Кониському, который былъ природный Малоросіанинъ и долголѣтно находился въ Кіевской Академіи Префектомъ и Ректоромъ. И сей-то Архіерей сообщилъ Господину Полетыкѣ Лѣтопись или Исторію сію, увѣряя архипастырски, что она ведена съ давныхъ лѣтъ въ каѳедральномъ Могилевскомъ монастырѣ искусными людьми, сносившимись о нужныхъ свѣдѣніяхъ съ учеными мужами Кіевской Академіи и разныхъ знатнѣйшихъ Малоросійскихъ монастырей, а паче тѣхъ, въ коихъ проживалъ монахомъ Юрій Хмельницкій, прежде бывшій Гетманъ Малоросійскій, оставившій въ нихъ многія записки и бумаги отца своего, Гетмана Зиновія Хмельницкаго, и самые журналы достопамятностей и дѣяній національныхъ, и что при томъ она вновь имъ пересмотрѣна и исправлена.

„Господинъ Полетыка, сличивъ ее со многими другими лѣтописями Малоросійскими и нашедъ отъ тѣхъ превосходнѣйшею, всегда ея держался въ справкахъ и сочиненіяхъ по Коммисіи. И такъ Исторія сія, прошедшая столько отличныхъ умовъ, кажется должна быть достовѣрною .

Пізнійші досліди показали, що анї сама Історія, анї її авторство зовсїм недостовірні. З новійших дослїдів виходить, що ся Історія була написана без участи Георгія Кониського, правдоподібно самим Полетикою, з виразною полїтичною тенденцією представити козацтво і загалом увесь український народ як самостійну цїлість, що з Польщею і з Литвою і нарештї з Росією лучила ся і повинна лучити ся на основі свободи і рівности, під окликом: „Вільні з вільними, рівні з рівними“. Автор проводить сей погляд консеквентно від часів завойованя Казиміра Великого аж до часів Хмельницького. Історія козацтва проведена праґматично і так само фантастично майже через увесь XVI вік і потім через половину XVII в. аж до Хмельницького. Автору відома цїла маса козацьких старшин і гетьманів перед Конашевичем і Хмельницьким, а про козацькі походи XVI і XVII в. він оповідає епічним стилем в родї Гоголевого Тараса Бульби. Оповіданє кінчить ся 1704 р. і не доходить до погрому Мазепи під Полтавою.

„Исторія Русовъ“ служила основою для обох пізнійших істориків України, Бантиша Каменського і Миколи Маркевича, які приймали канву „Исторіи Русовъ“ для XVI і XVII віків, доповняючи її декуди звістками з инших, переважно польських істориків, особливо про часи Хмельниччини. Бантиша Каменського „Исторія Малой Росіи“ вийшла у перве

1822 р. у двох томах, а Історія Малороссіи Маркевича вийшла 1841 р. в пяти томах. Обі сї історії, в своїй праґматичній части залежні від „Исторіи Русовъ“, і позбавлені наукової вартости, подають одначе богато бібліоґрафічного і документового матеріялу для XVIII в., і в тім головна їх вартість також для новійших історнків.

Микола Маркевич заслугує надто на увагу як автор „Украинскихъ мелодій“, виданих 1831 р. російською мовою, і згаданої вже етноґрафічної збірки про обичаї і віруваня Малоросіян, виданої по смерти автора 1861 р., в якій містить ся також текст київської вертепної гри.

XXXV. Відродженє в Галичині до р. 1848.

Розвій національної свідомости в Галичині ішов значно відмінною дорогою, як на Україні, та сьогодня не можна вже сказати, щоб обі сї течії були зовсїм незалежні одна від одної. Торговельні і загалом товариські зносини між австрійською Галичиною і російською Україною при кінцї XVIII в. і в першій половині XIX в. були частїйші і тривкійші, нїж у другій половині XIX віку. На се впливали незабуті ще державні традиції Польщі та ріжні міщанські і купецькі інтереси, пр. торговля соли, збіжа і худоби. Не диво, що тими самими дорогами, як инші товари, ходили також книжки, рукописи і инші культурні здобутки. Маємо відомости, що вже в перших роках XIX в. в Галичині відомі були друковані або копіовані примірники Слова о полку Игоревѣ і Енеіди Котляревського. Інтерес до

народнього житя збуджували місцеві публїкациї в роді Червеньского „Ruś Zadniestrska“ з р. 1811, видаваний професорами львівського унїверситету календар „Der Pilger von Lemberg“ (Pielgrzym lwowski) 1821—22 р., в якім у перве друкували ся руські піснї народнї в руськім текстї і в нїмецькім перекладї. В р. 1829 вийшла в Дрезденї книжечка молодого галицького поета Вінкентія Поля, пізнїйшого голосного польського поета і сина львівського урядника Pohl'a, „Ruthenische Volkslieder“, в якій подано в дуже свобіднім нїмецькім перекладї кількадесять галицько-руських пісень. В р. 1834 вийшла далеко важнїйша, богата збірка Pieśni ludu Polskiego i Ruskiego w Galicyi, zebrał Wacław z Oleska, в двох томах, із яких один містив тексти, а другий музику пісень, списану Лїпінським. Збірка попереджена була просторою передмовою редактора, ґубернїяльного радника, а пізнїйше ґубернатора Галичини, Вацлава Залєского. Збірка, друкована латинськими буквами, показала ся далеко богатшою в руській части, нїж у польській, хоча піснї в рамах певного методичного розкладу друковані були в суміш польські з руськими. В передмові автор широко розводить ся про важність народньої поезії для пізнаня народности в загалї, але не подає докладних відомостий про те, відки брав тексти своїх пісень. Розглядаючи ся тепер у збірцї бачимо, що дуже значна часть поміщених там пісень узята не просто з уст народа, але зі старших писаних, польських і руських співанників XVIII і початку XIX віку, в яких обік пісень справдї народнїх широке місце займали популярні вірші відомих авторів, або не менше популярні вірші двірських співаків та мандрівних школярів. В польській части збірки Вацлава з Олеська

знаходимо пр. популярну романсу Карпіньского Filon і Laura, а в руськiй части деякі вірші Добриловського. В усякім разї збірка Вацлава з Олеська мала значнiй вплив на галицько-руську суспільність, особливо попівство, в якому будила наївну амбіцію, що її руська мова може похвалити ся численними піснями, які надають ся до співаня не лише в простiй, хлопськiй хатї, але також у інтелїґентнім товаристві.

З такого інтелїґентного руського товариства, з попівських родин, що ще від часів Польщі зберігали стару руську традицію, а в новiйших австрiйських школах придбали дещо ширшу освіту, вийшли піонєри нового національного відродженя Галицької Руси, Маркіян Шашкевич, Яков Головацькиї і Іван Вагилевич, що в р. 1833 у львівськiй духовнiй семінарії визначили ся в крузї руських питомців як „руська трiйця“ і зложили матеріял для виданя лїтературної збірки „Зоря“, що мала бути виразом нових, щиронароднїх і заразом славянофільських змагань галицько-руської молодїжи. Цензура не пустила в світ сеї збірки, але натомісь не ставила перешкод виданю книжки Лозїнського „Ruskoje Wesile“ і досить оживленiй полєміцї про те, чи не краще-б Русинам уживати латинки замісь гражданки або кирилицї, полєміцї, в якiй опонентом Лозїнського виступив Маркіян Шашкевич із своєю брошурою „Azbuka i Abecadło“.

Змаганя руської трiйцї знайшли менше повний, але все таки добрий вираз у „Русалцї Днїстровiй“, виданiй 1837 р. в Будинї на Угорщинї, яка крім творів Шашкевича, Головацького і Вагилевича містила богату збірку народнїх пісень. На жаль цензурна заборона не дала Русалцї Днїстровiй розiйти ся так ши-

роко серед галицько-руської публіки, як вона на се заслугувала, але все таки кількадесять примірників розійшло ся по руках визначнійших Русинів, а решта аж по р. 1848 могла піти в книгарський торг.

Найталановитший член руської трійці, Маркіян Шашкевич, умер молодо не вспівши розвинути як слід свого таланту, а найбільша часть його літературної спадщини побачила світ аж у першім томі „Вінка“ 1846 р., та в пізнійших виданях. Як поет, оповідач, кореспондент і проповідник Шашкевич людина наскрізь симпатична, щира і проста, огріта неложною любовю до рідного народа і непохитно певна своєї дороги як у штуці, так і в житю. Зовсїм инша була доля двох його товаришів. Вагилевич вчасно, ще в семінарських мурах, познайомивши ся з польськими письменниками, почав писати польською мовою і крім двох руських віршів „Мадей“ та „Джулин і Калина“ і прозової передмови до Русалки Днїстрової, не друкував по руськи майже нїчого. Натомісь у польських часописях 40-их років друкував цїлий ряд віршів і наукових розвідок польською мовою, а в часописи чеського Музея декілька розвідок чеською мовою. В р. 1848 до нього підійшла покуса з польського боку виступити в обороні польсько-руської згоди, і він почав видавати руською мовою латинськими буквами часопись „Ruskyj Dnewnyk“, якого одначе вийшло лише кілька нумерів. Окрім полїтичних статей Вагилевич помістив у тих нумерах декілька гумористичних оповідань і економічну розвідку „Widkie wziały sia pany j łany“.

Ся коротка публїцистична дїяльність мала фатальний наслїдок у житю Вагилевича, бо він висвячений 1844 р. на священника і маю-

чи адміністрацію у Ланівцях, покинув сю адміністрацію і переніс ся з родиною до Львова, а потім не можучи дістати парафії, перейшов на протестантизм і осів у Львові. Він дістав по великих клопотах дуже лихо платне місце при бібліотеці Осолїнських, де вложив велику силу праці в нове виданє словника Лїнде, а надто порозпочинав богато наукових праць про початки Славянщини і Польщі, які лишили ся в рукописах. Пізнїйше дістав місце при міськім архіві у Львові. Його матеріяльні відносини, здавало ся, поліпшили ся на стільки, що закупив маленький міщанський домик на однїй із пустих тодї улиць, поперечних до Зеленої, яка тепер має назву вул. Вагилевича. На тій посадї він і вмер, не вспівши видобути ся з дуже прикрих матеріяльних відносин. Із його дуже богатої рукописної спадщини заховало ся дещо в бібліотеці Осолїнських, в тім числї фільольоґічний коментарій до Слова о полку Игоревѣ (до сеї працї Вагилевича, написаної по польски, приложена в тім самім рукописнім томі також польська праця Жеґоти Паулї про Слово о полку Игоревѣ), збірка старoруських грамот і збірка 33 колядок. Між рукописами Народного Дому заховали ся між иншими уривки славянської демонольоґії і богата збірка колядок, 280 нумерів,

Третїй член руської трійцї, Яков Головацький, здобув собі найвиднїйше становище, бо пробувши до 1848 р. на парафії в Микитинцях, був іменований першим професором руської мови на львівськім унїверситеті, і пробув на тій посадї від р. 1849 - 1867. Змушений зрезиґнувати з сеї посади він еміґрував до Росії і дожив свого віку у Вильнї як голова тамошньої Археоґрафічної Комісії. В письменстві зазначив ся Головацький перед своєю

університетською карієрою як видавець Русалки Днїстрової 1837 р., приповідок Ількевича 1841 р., і „Вѣнка Русинам на обжинки“ 1846 р. (оба остатні виданя були друковані у Віднї, а другий том „Вѣнка“ 1847 р. був редаґований братом Якова, Іваном Головацьким). В обох томах „Вѣнка“ Яков Головацький помістив значне число етноґрафічних записок, надто в часописї ческого Музея замітну статю „Подорож по Галицькій і Угорській Руси“. Та найважнїйша його праця з того часу, яка в своїм часї зробила велику сензацію серед галицько-руської суспільности, була простора статя „Zustände der Russinen“, поміщена 1846 р. в Йордановых „Jahrbücher für Slavische Literatur“. Від р. 1849 Головацький опублїкував декілька наукових розвідок у Львові, в тім числї „Три вступительні преподаваня“, в яких вложено плян історії південноруської лїтератури та нарис її найважнїйших моментів, „Очерк основанія Галицко-рускої Матицы“, важний як документ про з'їзд руських учених в осени 1848 р. Третя його публїкація „Zur galizischen Schrift- und Sprachfrage“ (1860 р.), викликала правдивий полїтичний скандал, скомпромітувавши тодїшнього намісника Ґолуховского через опублїкованє офіціяльних документів про наради анкети, скликаної з ініціятиви ґубернїяльного радника Їречка і інспектора Черкаського в справі примусового заведеня латиньских букв для руських видань. Публїкація Головацького є й доси головним жерелом для історії т. зв. азбучної війни, що розгоріла ся була в східній Галичинї в р. 1858—60. Для студій староруської мови Головацький видав Хрестоматію староруського письменства, як на свій час досить богату і добре дібрану. Ще бувши в Галичинї і піз-

нїйше в Росії він публїкував немало праць про галицько-руські відносини, а також про инші справи з обсягу славістики, російською мовою в ріжних російських часописах, а найважнїйшими його науковими працями були „Дополнительный очеркъ до бібліоґрафіи Ундольскаго“, „Русскій географическій словарь“ і чотиротомова збірка „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ з просторою ґеоґрафічно-етноґрафічною передмовою, друкована з разу частями в „Чтеніях общества исторіи и древностей“ в Москві, а потім окремою відбиткою.

XXXVI. Тарас Шевченко.

Поява Шевченкового „Кобзаря“ 1840 р. в Петербурзї мусить уважати ся епохальною датою в розвою українського письменства, другою після „Енеіди“ Котляревського. Ся маленька книжечка від разу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов жерело чистої, холодної води, заяснїла невідомою доси в українськім письменстві ясністю, простотою і поетичною ґрацією вислову. Були се немов народні пісні, та про те щось зовсїм від них відмінне, на скрізь індівідуальне. Автор тої книжечки, перед двома роками викуплений кріпак, був тодї вільним слухачем Академії Художеств і кандидатом на маляра, мав уже 27 літ від уродженя і перебув дуже невеселу карієру сїльського школяра, хлопця приблуди, панського льокайчука, ученика італійського маляра Лямпі у Варшаві, що 1830 р. по вибуху польського повстаня у Варшаві змушений був під салдатським конвоєм перебути пішки дорогу з Варшави до Петербурга і тут був відданий своїм паном на помічника покойо-

вого маляра. Молодиї чоловік, викуплениї на свободу старанєм земляка Гребінки, протекцією поета Жуковського і щедрістю маляра Брюлова, якиї на ціль викупленя Шевченка намалював портрет Жуковського, закуплениї царицею за 2.000 рублїв, жив досить свобідно в товаристві Сошенка на кавалєрськиї квартирі і в хвилях свобідних від малярського занятя та товариських гулянок складав вірші, що плили йому свобідно з під пера, і не дбав з разу про їх опублїкованє. Тілько приїзжиї молодиї поміщик Мартос побачивши у нього на бюрку вірш „Тарасова ніч", дописаниї до слів:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісти —

зацікавив ся поетом і його поезіями і видав своїм накладом томик, що став початком нової ери українського письменства. Яке вражінє зробив сеї томик на Українї, бачимо найкраще з листу Квітки-Основяненка до Шевченка, що привитав недавно викупленого кріпака як рідного брата і творця нового слова.

Поетична дїяльність Шевченка, тїсно звязана з ходом його дальшого житя, розпадає ся на дві части, яких граничною лїнією було його арештованє в початку 1847 р. Перша доба Шевченкової дїяльности характеризує ся переважно епічними творами, взятими по части з житя сучасного народа, з української історії, козацьких і гайдамацьких часів. В поемах із народного житя, чи вони мають більш епічниї, чи більше балядовиї характер, Шевченка цікавить головно доля жінки, її радощі і горе. Поеми „Катерина", „Наймичка", „Черниця Маряна", „Відьма", так само, як баляди „Причинна", „Тополя", „Утоплена", обі „Хустини". „Русалка" ма-

люють звичайно кохане дівчини з таким чи иншим нещасливим наслідком. Історичні поеми такі, як „Тарасова ніч“, і „Вибір Наливайка“ основані на „Исторіи Русовъ“, коли натомісь „Гамалїя“ і „Іван Підкова“ були свобідними витворами авторової фантазії, основаними одначе на козацькій традиції. В поемі „Гайдамаки“, виданій 1841 р., Шевченко пробував зложити простору епопею народнього руху, найблизшого до його часу і доконаного в місцевости, недалекій від місця його вродженя, але сама вдача його таланту, в основі лїричного, і виароблена ним оріґінальна манера віршованя не позволили йому виконати суцільний епічний твір, тим більше, що сама традиція про уманську різню 1768 р., яка лягла в основу поеми „Гайдамаки“, була в народній памяти на стільки неясна і уривкова, що не могла дати йому тему для якоїсь одної психольоґічної драми, яка могла бути двигачем епічної поеми. От тим то Шевченко здобув ся лише на те, що в основу своєї поеми поклав любовну історію між Яремою і Оксаною, яку зробив дочкою млїївського титаря Кушнїра, якого смерть не мала нїякого звязку з уманською різнею, і якого побут Шевченко в першій редакції своєї поеми перенїс до Вільшани. В самім описї уманської різнї разом з епізодами, які попереджають її у Шевченка, і зовсїм не відповідають історичній дійсности, героями являють ся ватажки Залїзняк і Ґонта, при чім Шевченко з Ґонти робить українського Брута, що невідомо для якої цїли мордує свої дїти для того тільки, що вони католики.

В р. 1843—4 Шевченко пробував довший час на Українї, вештаючи ся як маляр по ріжних сторонах правого і лївого боку Днїпра, і тут під невідомими нам близше впливами у

нього являють ся радікальні політичні думки, що зазначують ся в поезії критичним відношенєм до козацтва і гетманщини, а далї такими поемами, як „Сон“ і „Кавказ“. Впливови кружка „Кирило-Методієвого братства“ можна приписати поеми „Посланіє до живих і мертвих“ та „Гус“ із посвятою Шафарику, в якій у перве і найкраще сформуловано ідею славянської федерації:

Щоб усї Славяни стали
Добрими братами.

Арештованє членів „Кирило-Методієвого братства“, до якого Шевченко фактично не належав, дало одначе привід також до його арештованя, а знайдені при нїм поезії, особливо поема „Сон“, у якій цар Николай добачив особисту образу його жінки, дали причину до його доживотного засланя в салдати з місцем служби в Оренбурськім краю, без права вислуги і з забороною писати та малювати. Хоч як важкий був сей засуд, одначе на правду житє Шевченка в салдатах не було таке тяжке і безплодне. Навпаки, він здужав у часї свойого побуту на тім засланю не тілько нарисувати і намалювати велику силу малюнків, в тім числї богатий альбом видів і типів кірґізської пустинї за Аралом, яку звидїв як учасник експедиції академіка Бера, придїлений до неї як матрос, але також написати не мало поетичного добра та листів. Увязненє в Петропавловській кріпости в Петербурзї і дальший побут Шевченка на засланю зазначили ся рядом прекрасних лїричних поезій, у яких субєктивна лїрика Шевченка доходить до найвисших вершин траґічної простоти і зворушливої щирости. На засланю повстали також такі прекрасні епічні

твори, як „Чернець“, „Титарівна“, „Петрусь“, і „Княжна“, сї дві остатнї правдиві архитвори Шевченкової епіки. Крім того на засланю Шевченко, потїшаючи себе надією лїтературного заробітка, написав довгий ряд оповідань російською мовою, які одначе за його житя не дочекали ся друку.

Ще на засланю фантазія Шевченка почала займати ся темами релїгійно-соціяльного змісту. Там була написана поемка „Царі“, а по повороті з засланя дві більші поеми „Неофіти“ і „Марія“. В усїх сих поемах Шевченко являє ся вільнодумцем в родї старих християн, у яких з основною релїгійністю вяже ся протест проти царського деспотизму і соціяльної несправедливости. Вернувши з засланя з кінцем 1857 р. Шевченко по довшім побутї в Новгородї і Москві був допущений до Петербурга, відси ще раз 1859 р. їздив на Україну, де одначе по короткім побутї був арестований і відправлений назад до Петербурга, де вмер 10-го марта 1861 р. Його тїло перевезено пізнїйше до Київа, а відси до Канева, де над його домовиною висипано високу могилу.

Шевченко займає в нашім письменстві чільне місце, як поет зовсїм самостійний і одинокий у своїм родї, який не вважаючи на всї лихолїтя його житя, на всї хиби вихованя, зміг піднести ся до найвисших висот поетичного вітхненя і псіхольоґічної обсервації, а також як маляр і рисовник займає видне місце в історії української штуки. По нїм лишила ся також значна скількість листів і Дневник, ведений російською мовою, а також драма „Назар Стодоля“, яка доказує, що і в драматичній штуці він при кращих обставинах міг би був заняти видне місце. Дві його поеми, писані російською мовою, „Слѣпая“ і „Тризна“, лиш подекуди

виявляють сліди Шевченкового таланту, а загалом многословні і дальші від живої дійсности, ніж його українські поеми. З рештою „Слѣпая“ являє ся прототипом по части „Марини“, по части „Відьми“, і з сего погляду, як один із найперших творів Шевченка, являє ся інтересним документом для псіхольоґії його поетичної творчости.

Твори Шевченка за його житя терпіли богато від цензурних заборон, так що деякі з них були друковані з більшими або меншими пропусками, а инші ходили по руках у відписах і попадали иноді в друк за границею Росії, в Німеччині і Австрії. В р. 1860 вийшло в Петербурзї накладом Семиренка перше збірне видане „Кобзаря“ під доглядом самого Шевченка. Значне число нових поезій Шевченка друковано в книжках українського вістника „Основи“, а перше, скільки тоді можна було, повне видане „Кобзаря, значно збогачене проти виданя з 1860 р., вийшло в Петербурзї 1867 р. накладом Кожанчикова. Рівночасно з тим виданєм, по части з його копій, а по части з инших творів, що перед тим були друковані в „Вечерницях“ і „Метї“, надруковано у Львові двотомове видане п. з. „Поезії Тараса Шевченка“ накладом львівської української громади, під фірмою Корнила Сушкевича. З пізнійших видань найважнійше було двотомове видане в Празї 1876—7 р., поділене з утілітарного погляду на поезії дозволені і не дозволені в Росії. Нове повне видане своїм власним правописом і стереотиповим друком задумав був видати М. Драгоманов у Женеві, але се видане не вважаючи на значні приготованя, якось не дійшло до діла. Натомісь у тій же Женеві 1876 р. вийшло малесеньке мінятурове видане „Кобзаря“ заходом Сірка

і Кузьми, далї накладом Драгоманова вийшла латинськими буквами з його інтересною передмовою „Marija maty Isusowa“, тамже рівночасно надрукована також у російськім перекладі, а 1889 р. вийшли йогож накладом „Поезiji Т. Г. Шевченка, не дозволені в Россії“, зі значними відмінами проти другого тому праського видання.

Культ Шевченка в Галичині викликав значне число більших або менших видань виборів із поезий Шевченка, більше або менше кастрованих, відповідно до вимогів чи то шкільної педаґоґії, чи то в загалї „естетичного“ смаку „нашої публїки“. Першим повним і науково обробленим виданєм мало бути задумане Товариством ім. Шевченка виданє збірними силами, яке одначе фактично взяв у свої руки сам проф. Омелян Огоновський. Його двотомове виданє з р. 1893 не було одначе анї повне, анї науково оброблене, і своєю науковою вартістю що до тексту не стояло навіть на висоті праського „Кобзаря“. Значно повнїйше, але значно гірше упорядковане, популярне виданє приготовив Юлїян Романчук і видав коштом товариства „Просвіта“ в однім томі.

Нова доба для публїкації Шевченка почала ся тілько з р. 1906, коли з констітуцією в Росії явила ся можність викопати з Архіва Департамента Поліції рукописну збірку поезий Шевченка з лїт 1844—46, в якій між иншим знайшов ся повний текст поеми „Гус“. Рівночасно український письменник Василь Доманицький заняв ся спеціяльно розшуканєм і простудіованєм рукописів, чи то власноручних Шевченкових, чи то копій поправлюваних його рукою. Добутки сего дослїду були богаті над усякі сподїваня. Вони поперед усього дали можність справдити хронольоґічно майже день

за днем мало що не всї поезії Шевченка, а по друге, виявили масу варіянтів, дописуваних Шевченком ріжними часами чи то на власних рукописах, чи то на чужих копіях його творів, і дали дуже добре понятє про ту невтомну і довголїтну працю, яку прикладав Шевченко до шлїфованя своїх віршів, дбаючи про виясненє і заокругленє думок, точність і прецізію вислову і гармонійність вірша. На основі сих дослїдів Доманицького, опублїкованих у „Кіевской Старинѣ" 1907, вийшло в р. 1907—8 з порученя Наукового Товариства ім. Шевченка доконане мною перше, справдї критичне виданє п. з. „Кобзарь Тараса Шевченка", відмінне від усїх попереднїх видань не тільки строго проведеним хронольоґічним упорядкованєм, з деякими одначе відступленями, особливо в початку першого тома, де замісь хронольоґічного порядку задержано порядок віршів першого виданя „Кобзаря" з р. 1840. Друга характерна відміна мойого виданя, се реконструкція тексту на основі добору найкрасших варіянтів і пізнійших доповнень самого Шевченка. Богатий варіянтовий апарат, т. зн. варіянти, які не війшли в текст, а їх буває часом три або чотири, поміщено в нотках. Третя відміна мойого виданя від усїх попереднїх лежить у тім, що пропущено драму „Назар Стодоля", а натомісь включено у виданє обі російські поеми, при чім виданє „Тризни", опублїковане „Кіевскою Стариною", справлено і доповнено після Шевченкового перводрука з р. 1843.

XXXVII. Костомарів і Кулїш.

Костомарів і Кулїш, оба разом із Вороніжчини, майже однолїтцї, се два визначні

таланти і діячі, що обік Шевченка розпочали нову добу українського літературного і загалом духового розвою. Оба високо освічені в противенстві до Шевченка, оба з разу вчителї висших шкіл, вони з разу приятелї, пізнїйше пішли ріжними дорогами і в деяких точках розійшли ся діяметрально.

Микола Костомарів виступив на літературне поле ще перед Шевченком, видаючи під псевдонїмом Єремії Галки 1838 р. в Харкові українську драму „Сава Чалий", 1839 р. тамже збірку „Украинскія баллады", а 1840 р. тамже збірку „Вітка". Було в тих віршованих творах дещо відмінне від усїх инших сучасних українських творів, щось енерґічне, хоч здержане, в усякім разї характерне, хоч не блискуче. Перейшовши з Харкова до Київа на ґімназіяльного вчителя Костомарів від поезії перейшов до науки, а власне до дослїдів над історією українського народа, яка від тодї стала ся головною темою його житєвої працї. В сорокових роках Костомарів у Київі зробив ся осередком невеличної тайної орґанїзації, відомої під іменем „Кирило-Методієвого Братства", якої метою було підготоване української інтелїґенції до боротьби з царським автократизмом, з кріпацтвом народа і з иншими хибами суспільного устрою Росії. Із Харкова виніс Костомарів славянські сімпатії, і для того в основу „Кирило-Методієвого братства" лягла також думка про федеральну злуку славянських племен під проводом Росії. В кружку горячої молодїжи, переважно синів українських поміщиків, вели ся оживлені розмови про програму сего братства. Наслїдком доноса студента Петрова, що підслухував ті розмови, арестовано всїх братчиків, в тім числї поперед усього також і Костомарова, і відвезено всїх

до Петербурга. По досить довгім слїдстві Костомарова без суду, т. зв. адмінїстративним порядком, яким тодї рішали ся всї найважнїйші полїтичні справи в Росії, заслано до Вятки, де він пробув несповна три роки. Відси перенесено його до Саратова, де він познайомив ся між иншим з двома студентами, що мали пізнїйше відіграти визначні ролї в російськім письменстві, а власне з Данилом Мордовцем і Олександром Пипіном. До спілки з Мордовцем він видав у Саратові 1859 р. „Малорусскій литературный сборникъ“, у якім помістив богату збірку українських народнїх пісень, зібраних на Волинї (усїх 202 нри) і чотири казки. Із Саратова його 1860 р. покликано до Петербурга на катедру російської історії, бо за час свойого побуту в Саратові він здужав на основі пильних студій написати і видати двотомову моноґрафію про Богдана Хмельницького, яка від разу зробила йому славу одного з найлїпших істориків Росії. Разом із ним покликаний був на катедру також і Пипін, який рік перед тим виробив собі поважне імя своєю і доси не перестарілою працею „Очеркъ литературной исторіи древне-русскихъ повѣстей и сказокъ“, друкованою в Записках Петербурської Академії.

Унїверситетська каріера двох сих учених була дуже коротка, бо вже 1861 р., наслїдком студентських розрухів вони оба разом з иншими професорами лїберального напрямку покинули катедри, щоб нїколи більше не вертати до них. Костомарів заняв одно з чільних місць у редакції „Основи“, де помістив ряд статей, писаних російською і українською мовою, із яких найважнїйші були „Мысли о федеративномъ началѣ исторіи древней Руси“, „Христіянство і Кріпацтво“, та „Суд Чехів над собою“, обі остатн писані по українськи

Решту свойого житя Костомарів провів у Петербурзї, де повидавав чи то в ріжних журналах, чи окремими книгами довший ряд цїнних моноґрафій, переважно з історії українського народа, не пехтуючи одначе також історією великоруського народа, для якої дав многоцїнні причинки в своїх просторих книгах „Сѣверно-русскія народоправства“, та „Смутное время московскаго государства“. В остатнїх роках свойого житя він присвятив дві просторі моноґрафії часам української Гетьманщини після Хмельницького, а власне „Руїна“, і „Мазепа і Мазепинцї“. Із його російських праць згадати ще треба досить простору, але досить прімітівним способом роблену статю „Южнорусское козачество въ своихъ пѣсняхъ и думахъ“. Важна з многих поглядів його „Русская исторія въ биографіяхъ ея главныхъ дѣятелей“, одинокий твір Костомарова перекладений в повнї на нїмецьку, а в виборі на українську мову.

Від часу до часу Костомарів виступав також як публїцист, забираючи голос між иншим в оборонї прав українського язика, особливо в часи тяжких цензурних переслїдувань. Його відзиви відзначали ся умірковании лїбералїзмом, який поперед усього старав ся відвернути підозреня про український сепаратизм. Крім специяльно-історичних праць Костомарів написав ряд коротших або довших оповідань, деякі під псевдонїмом Богучарського; найвизначнїйші з його оповідань „Кудеяр“, повість із часів Івана Грізного, і „Чернигівка“, обі, так само, як більша часть його історичних моноґрафій, перекладені в Галичинї на нашу мову.

Зовсїм инша була лїтературна і полїтична карієра Кулїша. Надїлений великим талантом,

але ще більшою амбіцією, Куліш протягом свойого довгого житя переходив найріжнійші зміни, топтав найріжнійші сліди, виступав у найріжнійших ролях і полишив по собі богату літературну спадщину, в якій обік цінного було богато схибленого, богато суперечностий, а майже нїщо не викінчене так, як би можна було надїяти ся від його великого таланту.

Свою лїтературну діяльність розпочав Кулїш 1843 р. книжкою „Україна“, в якій віршами в стилю козацьких дум, або виривками з автентичних і фальшованих дум представлено нїби то історію, „од початку України до батька Хмельницького“. Ся книжка, тепер велика бібліоґрафічна рідкість, має дуже малий літературний інтерес. В сорокових роках Кулїш помістив ще деякі праці про Україну російською мовою в ріжних російських журналах, і передав Бодянському значну збірку народнїх оповідань, не так може дословно записаних із уст народа, як радше стилїзованих збирачем. Ся збірка була тодїж надрукована для „Чтеній“, але наслїдком арестованя Кулїша в початку 1847 р. разом з Костомаровом і Шевченком лишила ся в маґазинї „Чтеній“, і побачила світ тілько пів столїтя пізнійше в тих же „Чтеніях“.

В лютім 1847 р. арестовано Кулїша в Варшаві підчас його шлюбної подорожі за границю, за участь у Кирило-Методієвім братстві, і хоча сеї участи йому не доказано, його все таки вислано на засланє до Калуги. Вже в 1856 р. він був вільний і осів у Петербурзї, де в тім же роцї видав свою двотомову збірку „Записки о Южной Руси“, в яку війшла значна часть того матеріялу, що був переданий Бодянському, а надто инші записки автора і навіть Шевченкова поема „Наймичка“. Слї-

дуючого року Куліш завів свою власну друкарню, в якій повидавав твори давнійших українських письменників, Котляревського і Квітки, а з пізнійших „Народні оповіданя“ Марка Вовчка, а надто зі своїх „Граматку“ 1857 і другу „Граматку“ 1861 р., та просторий історичний роман „Чорна Рада“ 1859 р. Тодіж задумав Куліш видавати періодиче виданє українських творів ріжних авторів, і як першу пробу такого виданя випустив у р. 1860 альманах „Хату“, в якій крім самого видавця взяли участь Шевченко, Марко Вовчок, а у перве виступили на літературне поле Кузьменко, Ганна Барвінок (жінка Куліша, Олександра Білозерська) і Номис. Тим часом шурин Куліша Білозерський одержав цензурний дозвіл на видаванє українського вістника „Основа“, і Куліш занехавши плян власного виданя пристав до редакції „Основи“ як її головний співробітник. Там він помістив ряд статей критичного змісту російською мовою про українського віршописа Климентія з XVIII в., Котляревського і Гоголя, надто проби популярізації української історії: „Початки української історії од найдавнійших часів“, „Хмельнищина“ і „Виговщина“, які рівночасно повиходили окремими книжками, оповіданя „Орися“ і „Циган“ і ряд віршів та поем п. з. „Досвітки“. В „Основі“ вів Куліш також огляд українських книжок і писав під ріжними псевдонімами, або безіменно принагідні кореспонденції та редакційні статї.

По упадку „Основи“ при кінці 1862 р. Куліш мусів також ліквідувати свою друкарню і переїхав на Україну до свойого хутора Мотронівки. Часи реакції після польського повстаня 1863 р. захопили Куліша в мутну течію обрусителів. Він одержав урядову посаду при

варшавськім ґенерал-ґубернаторі і зазначив своє офіціяльне становище сотрудництвом в обрусительнім „Вѣстникѣ Юго-Западной Россіи“ та протеґованєм галицько-руської еміґрації до Холмщини і Підляся з метою оправославленя тамошніх униятів; та по кількох роках, під натиском обставин, уступив із сеї посади. Кількалітній побут у Варшаві мав великий і досить фатальний вплив на погляди Куліша. Він познайомив ся близше з польською арістократією і йому заімпонувала дуже польська шляхотська традиція з її мнимою культурною місією на Україні.

Ще пробуваючи в Варшаві Куліш навязав зносини з Галичанами і почав містити свої твори в галицьких українофільських виданях. У Галичині імя Куліша здобуло собі з разу велику популярність, тим більше, що українофільські виданя приняли його правопись, прозвану тут кулішівкою. Та вже в половині 70-тих років Куліш, значно скомпромітований перед тим у Росії, скомпромітував себе також у Галичині не тілько своїми особистими зносинами з проводирями т. зв. народовців, із якими ніколи не міг дійти до ладу, але також своєю „Мальованою Гайдамаччиною“, друкованою і перерваною 1876 р. в „Правді“, в якій оспівану і возвеличену Шевченком гайдамаччину назвав простим розбишацтвом і нищенєм імпортованої з Польщі культури.

Розвиваючи досить консеквентно ідею про польську культурність і козацьку антікультурність на Україні Куліш дійшов до запереченя також новійшого українського руху, і посунув ся навіть до того, що в своїй історичній праці Історія возсоединенія Россіи“, що мала бути опрокиненєм поглядів Костомарова, назвав поезію Шевченка „пяною музою“. Осо-

бливою ненавистю палав Куліш до нового українофільства 60-тих років, що купчило ся біля осіб Антоновича, Рильського, Чубінського, Лоначевського, Лисенка, Русова, Вовка і Драгоманова. Були в тім українофільстві з разу сильні козакофільські і гайдамацькі аллюри, що виявляли ся ношенєм нїби козацької одежі, демонстраційним уживанєм народньої мови і співанєм пісень кровавого, а иноді цинїчного змісту. Були в тім козакофільстві відгуки українсько-польського балаґульства 40-вих і 50-тих років, але були також здорові зерна правдивої і щирої любови до народа, до його племінної традиції і минувшини, які незабаром видали богаті плоди в розвою української історіоґрафії, етноґрафії, археольоґії і беллєтристики. Всего того не хотів бачити Куліш і до кінця житя лишив ся протестантом, глухим на голоси нової ґенерації.

В початку 80-тих років він вибрав ся до Галичини, маючи в руках значний фонд на друкованє творів Шекспіра, із якого мав тодї перекладених 13 драм і намір підчас їх друкованя перекладати дальші. Та осївши у Львові і сторонячи від тутешнїх народовців, він зблизив ся з кружком польських арістократів і урядовців, і захопив ся думкою погодити Українців з Поляками на ґрунтї буцїм то польської культурности. Опублїкувавши один том Шекспірових творів і розпочавши друк другого він покинув сей плян і замісь „Короля Лїра“ опублїкував 1872 р. „Хуторну поезію“, в якій основою було запереченє цівілїзації столичної і потреба вернути до цівілїзації хуторної, а слїдом за сим видав „Крашанку Русинам і Полякам на Великдень 1882 р.“, в якій взивав Русинів, щоб покинули своє козаколюбство і гайдамацтво і переймали ся польською

культурністю. З політичного і національного погляду брошура була зовсім неясна і непродумана і свідчила тільки про повний брак знайомости галицьких польсько-руських відносин, а надто глубоко вражала також національні почутя російських Українців. Тож не диво, що поклик Куліша до польсько-руської згоди збудив тільки неґативні відгуки в українській пресі. Тай сам Куліш виїхавши зі Львова до Відня швидко переконав ся, що цупко дурили його Поляки виявляючи свої наміри до згоди, а тим часом підготовляючи небезпечну для руської народности, особливо в Галичині, єзуїтську реформу Василіян. Обурений сею реформою Куліш видав у Відни брошуру німецькою мовою п. з. „Die Reform des Basilianerordens in Galizien“, а коли віденьська прокураторія сконфіскувала сю брошуру, виїхав із Відня до Липська і видав там свою брошуру другим накладом, і пропустивши отак гроші, зложені на друк Шекспіра, вернув до Росії доживати свого віку на хуторі. Останні роки свойого довгого житя, як і загалом протягом многих десятиліть він не покидав пера, працюючи тепер головно на ниві українського письменства. Одною із його улюблених ідей був переклад усеї Біблії на українську мову. Ще 1868 р. в додатку до львівської „Правди“ він опублікував переклад Мойсеєвого „Пятикнижя“, який одначе визначав ся дуже неприємними язиковими дивацтвами, що давали галицьким москвофілам сильне оруже в руки проти українізму. З початку 70-тих років вийшли також у Львові переклад „Йова“ і „Псалтирі“, оба віршовані. Пізнійше, познайомивши ся близше з Галичанином Пулюєм, що з разу був слухачем теольоґії, а потім перейшов на фізико-математичний виділ, він разом із ним доконав

перекладу всіх книг „Нового Завіта“, якиї був виданиї у Відні, і якого примірники закупило, а потім другиї раз видало льондонське Бібліїне товариство. Сидячи на хуторі і покинувши переклади Шекспіра Куліш заняв ся знов перекладом Біблії, якого її довершив перед своєю смертю. Обік того Куліш перекладав деякі твори Баїрона, а власне цілого „Чаїльд-Гарольда“ і кілька перших пісень „Дон-Жуана“, Шіллєрового „Вільгельма Теля“, та дещо з поезиї Генріха Гаїне, а також з Біблії віршовані „Пісню пісень“ і „Товитові Словеса“. Надто друкував за житя, або полишив у рукописах збірку поезиї „Дзвін“, поему „Магомет і Хадиза“, друковану у Львові 1882 р., але не пущену в книгарськиї рух, драми „Баїда“ і „Цар Наливаї“, з яких перша була видана окремо, а потім (1900 р.) разом з драмами „Петро Сагаїдачниї“ і „Северин Наливаїко“ під спільним заголовком „Драмована трилогія“. В рукописі лишила ся і була видана по його смерти в „Літературно-Науковім Вістнику“ простора поема „Маруся Богуславка“. Також по смерти Куліша з його рукописів були видані 10 Шекспірових драм і Баїронів „Чаїльд-Гарольд“, а лишила ся мабуть доси недрукована поема „Куліш у пеклї“.

Куліш мав у житю великі амбіції, але його талант, хоч у всякім разї незвичаїниї і плодючиї, все таки не належав до першорядних. Як поет він иноді зраджував охоту перевисшити Шевченка, з разу, в „Досвітках“ ідучи його слїдами і протиставляючи свої „Великі проводи“ Шевченковим „Гаїдамакам“ (у Шевченка Коліївщина, а в Куліша Хмельнищина), а в пізнїїшиї поезії вступивши на нову, більш европеїську дорогу поезії т. зв. рефлєктивної. До чистої лїрики він був зовсім

нездібний і не дав тут ані одного твору, що міг би дорівняти Шевченкови. Його рефлєксії мали звичайно національну тему і то не дуже глубоку. Де виходив на ширше поле загально-цівілїзаційних питань, там у нього пробивала ся більше доктріна і особиста сімпатія або антіпатія, нїж дійсне історичне знанє і критична оцїнка явищ. Інтересна його сімпатія до магометанїзму, виявлена в „Магометї і Хадизї“, а по части в „Марусї Богуславцї“. Соціяльно-економічний підклад культури Кулїш розумів менше від Костомарова, хоча у своїх історичних працях силкував ся виставити образ старої української культури вірнїйше і докладнїйше, нїж Костомарів. Спільною обом сим історикам була слаба критика жерел. Як історик і популярізатор історії Кулїш стоїть взагалї не високо, хоча її силкував ся попри друковані жерела опирати свої студії на рукописах, не доходячи одначе до архівних студій.

Дуже видне місце в нашім письменстві треба признати Кулїшу як епікови. Його Чорна Рада лишаєть ся доси все таки найлїпшою історичною повістю в нашій лїтературі, так дрібні оповіданя, такі як „Орися“, „Дївоче серце“ мають не малу лїтературну і язикову вартість. Із поетичних творів усе таки найглубше задумана і найкраще, бодай в деяких епізодах виконана „Маруся Богуславка“, а обік неї варто згадати „Настусю“ задля інтересної постати Настусиної матери. Із Кулїшевих перекладів усе таки найважнїйшими лишать ся переклади Шекспіра, хоч вони доконані не з анґлїйського оріґіналу, а тільки з російських перекладів. Як лїтературний критик займав Кулїш у своїм часї видне становище і викликав полєміки своїми, звичайно субєктивними осудами, особливо дуже неґатив-

ним осудом про літературну вартість Гоголя. Також в історії української етноґрафії імя Куліша тривко записане його „Записками о Южной Руси“.

XXXVIII. 1848 рік у Галичині.

Рік 1848 у Галичині був початком нової доби в економічнім побуті селянства через знесенє панщини, і міщанства через бурливі рухи і автономістичні змаганя важнійших міст цілого краю. Знесенє панщини попередило вимушене на цісарі Фердинанді заведенє констітуції, яка одначе в р. 1849 була знов відібрана, щоб воскреснути аж звиж по десятьох роках. Руський рух у 1848 р. перший раз набрав політичного характеру і розпочав ся заснованєм „Руської Ради Головної“, яка д. 3 мая, в сам день фактичного знесеня панщини, опублїкувала свою проґраму, де між иншим виразно зазначено відрубність Русинів від Поляків. За почином тої „Ради“ по всїх більших містах Східної Галичини позасновували ся руські Ради окружні, із яких деякі, за почином станіславівської, поскликали народні віча, де при многолюдній участи селян і духовенства бесїдники пояснювали новонадану констітуцію, поучали народ про потребу свідомої, національної діяльности та освіти, і остерігали перед ворохобними аґітаціями Поляків. Пізнійше за прикладом Поляків і в противділаню польським ґвардіям народовим Руські Ради почали орґанїзувати також руські ґвардії народні. Від д. 3 мая почала виходити у Львові перша руська політична часопись „Зоря Галицка“, яку за її виразно признану льояльність Русинів супроти Габсбурської дінастії патронувало пра-

вительство в протиставленю до сепаратистичних змагань польської „Rady Narodowej“. Вибори до першої констітуційної Ради Державної, ведені в Галичині з завзятою польською аґітацією, випали в Східній Галичині загалом дуже корисно для Русинів, але з огляду, що ся делеґація була зложена переважно з селян і духовенства, руські посли не відіграли в Раді Державній такої визначної ролї, як би можна було надїяти ся по їх числї. Найважнїйшою справою тої першої австрійської Ради Державної було знесенє панщини і злучене з тим питанє про відшкодованє (індемнїзацію) панів за знесену панщину. В тій справі Русини стали на основі цїсарського патенту з 19 цвітня, яким обіцяно індемнїзацію з фонду правительства. Селянські посли ставили справу далеко радикальнїйше, що панам не належить ся нїяка індемнїзація; сей погляд в дуже досадній формі був висловлений нїмецькою мовою руським селянином Іваном Капущаком. Із руських інтеліґентів найвизначнїйшою парляментарною силою оказав ся Григорій Шашкевич, брат Маркіяна Шашкевича і посол станїславівського селянського округа, який пізнїйше, по розвязаню Ради Державної лишив ся у Відни і зробив урядову карієру, ставши мінїстеріяльним совітником для галицько-руських справ.

На поли духового розвою 1848 рік у Галичині зазначив ся скликанєм з'їзду „руських учених“ на паради над розвоєм письменства і науки і заснованєм товариства „Галицько-руської Матицї“ на взір инших славянських Матиць для плеканя письменства в рідній мові. До 1848 р. належать також початки руського театру в Галичині, до якого ініціятиву дав коломийський парох Іван Озаркевич, виставивши в Коломиї „Наталку-Полтавку“ Ко-

тляревського в своїй перерібці. Руські театральні вистави відбували ся тогож року також у Перемишлї. До 1848 р. віднести треба також першу ініціятиву до закладаня публичних бібліотек і читалень, про які думку підніс парох Соневицький.

Руська справа в 1848 р. викликала дуже оживлену полєміку в польських часописях. Поляки перестрашені подіями 1846 р. і маючи надію при констітуційнім ладї опанувати цїлком Галичину, перелякали ся дуже новозбудженого руського руху, що виразно станув по стороні австрійської дінастії, хоч і в констітуційнім дусї, і не перебираючи в способах полєміки силкували ся доказувати, що „Ruś i Polska, to wszystko jedno“, і що Русини не повинні творити анї окремої народности, анї окремої літературної мови. Справа русько-польської згоди була обговорювана кружком польських арістократів у домі кн. Пузини, де ухвалено видавати руську часопись латинськими буквами, руською народною мовою, признаючи в основі Русинам їх мову, але з обовязком признавати ся до польської національности. До видаваня такої часописи приєднано Івана Вагилевича, якому полишено свободу національного переконаня з тим тілько, щоб дневник не виступав ворожо проти Поляків, як се чинила „Зоря Галицка“, і друкував ся латинськими буквами. Часопись, як ми вже згадували, простояла дуже коротко, але думка про русько-польську згоду в Галичинї далеко поважнійше виринула на першім славянськім з'їздї в Празї, скликанім чеськими патріотами Паляцким і Ріґером в тій цїли, щоби представники всїх австрійських славянських племен могли познайомити ся зі собою близше і по змозї уладити міжплемінні ріжницї славян-

ських народів. Між иншими була там також зложена русько-польська секція, яка по довгих нарадах уложила точки поєднаня між Русинами і Поляками в Галичині, із яких найважнїйшою був поділ Галичини в культурнім відношеню на руську і польську часть. Ся думка була в ширшій формі піднесена також в руській делеґації до віденського Сойму, яка постановила домагати ся в будущій констітуції не тільки культурного, але також політичного поділу Галичини на руську і польску часть. Та сама думка про національну відрубність Русинів від Поляків лягла в основу тої констітуції, що була вироблена делеґацією австрійської констітуанти, але наслїдком розвязаня Сойму не була ухвалена і не війшла в житє. В тім проєктї констітуції постановлено було розділити Галичину на три політичні і адміністраційні округи з окремими соймами у Кракові, Львові і Станїславові.

До важних культурних здобутків Галицької Руси осягнених у 1848 р. належить основанє катедри руської мови і лїтератури на львівськім університетї, і дарованє развалин збомбардованого університету Русинам міста Львова на основанє інстітуції Народного Дому.

Лїтературна творчість 1848 р. в Галичині була дуже вбога, бо увага всїх визначнїйших людий занята була політичними справами. Із лїтературних появ того року згадаємо лише дві драми Івана Озарковича „Komedyo-Opera. Diwka na widdaniu, abo: Na myłowanie nema syłowania“ і „Komedyo-Opera Wesilie abo: Nad Cyhana Smahayła nema rozumniszszoho“, обі перерібки, перша „Наталки-Полтавки“ Котляревського, а друга „Стецька“ Шерепері, обі представлювані в Коломиї 1848 р. і друковані латинськими буквами в Чернївцях 1849 р.

Характерною появою літературного руху 1848 р. треба вважати цілий ряд руських віршів, писаних Поляками, майже виключно політичного змісту, друкованих чи то по ріжних польських часописах, чи то окремими свистками. Найбільша часть тих віршів походить з під пера Бальтазара Шуцького, а на особливу увагу заслугує досить простора поема про мазурську різню 1846 р. п. з. „Hajdamaczyna tarniwśka“, друкована в часописі „Urzędnik prywatny“ і також окремою відбиткою. Із полемічних статей, що появили ся того року, зазначимо лише статю Каспра Ценґлєвича „Rzecz Czerwonoruska“, видану також рівночасно по руськи і по німецьки, яку можна вважати головним арсеналом тодішніх доказів з польського боку проти руської народности. Каспер Ценґлєвич, Поляк родом, заслугує одначе на увагу в тім нарисі як автор декількох руських віршів радікально-революційного змісту і такоїж руської брошури, призначеної для аґітації між руським народом. У тих своїх творах, писаних у 30-их роках, Ценґлєвич обік ненависти до Німців виступає також завзято проти панщини. Обік нього годить ся згадати також Михайла Попеля, спольонізованого Русина родом із Самбора, автора аґітаційної поеми „Rusyn na praznyku“, і також посла до першого австрійського Сойму 1848 р., а пізнійшого посла до галицького Сойму. Його поема опублікована у перве в „Житю і Слові“ 1896 р., визначає ся так само, як і Ценґлєвичові твори, острою антінімецькою і антіпанщизняною тенденцією і мішаною польсько-руською мовою.

XXXIX. 50-ті роки в Галичині.

50-ті роки, час великої кризи східно-европейського світа, характеризований кримською війною 1854 р., був і в Галичині і в російській Україні часом реакції, у якім одначе виростали, а в Росії вже в другій половині того десятиліття сильно розвили ся зароди нового, політичного і суспільного, духового житя. Важнійші дати для історії галицьких Русинів у тих часах починають ся скасованєм конституції 1849 р. і заснованєм руського офіціяльного орґану, що виходив з разу у Львові п. з. „Галичо-рускій Вѣстникъ“ під редакцією Миколи Устіяновича, а від р. 1850 у Відни під редакцією Василя Зборовського, recte Вислобоцького, п. з. „Рускій Вѣстникъ“, а пізнійше „Вѣстникъ“. Заснована в 1848 р. „Зоря Галицка“ з виключно політичного орґану переміни ла ся 1849 р. на орґан більше літературно-інформаційний, і продержала ся з ріжними змінами до 1859 р., коли тим часом „Рускій Вѣстникъ“ з ріжними своїми прилогами держав ся аж до 1866 р., бліднучи раз-у-раз що до свойого змісту до того ступня, що читачі його руську назву „Вѣстникъ“ передавали німецькими словами „Weiss nix“.

Між визначнійшими письменниками 50-их років у Галичині назвемо поперед усього Миколу Устіяновича. В духовній семінарії у Львові він був молодшим товаришем Шашкевича і Головацького, а три роки по смерти Шашкевича розпочав свою поетичну карієру віршем на спомин Шашкевича. В р. 1849 він із своєї гірської парафії Славсько перейшов на один рік до Львова, де був редактором „Галичо-руского Вѣстника“, в якім тогож року опубліку-

вав дві повісти „Месть Верховинця“ і „Старий Єфрем“, а в „Зорі Галицкій“ 1852 р. повість „Страстний Четвер“. В тій же „Зорі Галицкій“, він вернувши 1850 р. назад до Славська помістив ряд інтересних дописий із Верховини. Збірка його поезий вийшла 1860 р. і містить у собі все те, що написав Устіянович віршами в 40-вих і 50-тих роках. В р. 1861 вибраний послом до Сойму краєвого, він мало коли забирав голос у Соймі, а пізнійше перенесений на парафію до Сучави, дожив там свойого віку. Крім трьох названих довших повістий він написав ряд дрібнійших нарисів прозою і дещо зі своїх споминів. Усї ті писаня свідчать про безсумнївний талант автора і писані досить чистою мовою з відтїнками бойківського діялекту. В його поезіях видно ваганє між народньою і т. зв. тодї книжньою мовою, що запозичувала лексіку і форми по части з церковщини, по части з великорущини. В остатнїх роках свойого житя під впливом пануючого тодї в Буковинї руху старав ся писати чисто російською мовою.

Другий визначний письменник тої доби, Антін Могильницький, розпочав свою поетичну діяльність у духовній семінарії ще при кінцї 30-тих років принагідними, ґратуляційними віршами, і визначив ся в лїтературі головно своєю поемою „Скит Манявський“, яка не вважаючи на язик, густо підмішаний церковщиною, свідчить все таки про немалий поетичний талант. Не менше талановито написана невеличка поема „Русин вояк“, а видані по його смерти із рукописів дві версії оповіданя про „Конґруу о. Жегаловича“ свідчать про немалий засіб гумористичного таланту у Могильницького. Як парох у Бабчу, богородчанського

пов. він довгі літа був також послом краєвим і належав до найліпших руських бесідників.

В р. 1848—9 виринають у галицько-руськім письменстві імена трьох письменників, що відіграли ріжні, а про те досить визначні ролї в тій парости галицько-руського письменства, що називає ся москвофільством. Се були Іван Гушалевич, Іван Наумович і Богдан Дідицький. Імя Гушалевича вже від перших днів констітуційного руху в марті 1848 р. стало голосне через його пісню „Мир вам братя", що на довгі літа зробила ся неначе національним гимном галицької Руси. В р. 1849 Гушалевич видавав часописи „Новини" і „Пчола", перший політичного, другий літературного змісту. В обох сих часописах Гушалевич друкував свої поезії, якими пізнійше наділяв майже всї руські часописи більше менше москвофільського напряму. Заховуючи в 50-их роках у своїх віршах мову зближену до народньої, він пізнійше у своїх многочисленних віршах і поемах силкував ся писати російською мовою. Деякі з його пізнійших поезій відзначали ся нечуваною ненавистю до українофільського руху. В початку 60-тих років він написав також для новозаснованого театру дві оперетки „Підгіряне" і „Сільскі плєніпотенти", із яких особливо перша завдяки музиці Вербицького здобула собі не малу популярність. Бувши з разу парохом у калуськім повітї Гушалевич від 1861 р. був довголітнїм послом у Соймі, делєґатом до Ради Державної і прожив як катехит руської ґімназії у Львові до смерти.

Іван Наумович розпочав свою літературну діяльність 1849 р. в Гушалевичевій „Пчолї" перерібкою Молїєрової комедії „George Dandin" під не дуже естетичним заголовком „Гриць Мазниця" на популярну оперетку. В 50-тих ро-

ках він принагідно друкував вірші досить банального змісту по ріжних руських ґазетах, але швидко почув у собі покликанє популярного письменника і розпочав свою діяльність на тім полї книжкою „Повѣсти къ домашному читанью для оучащей ся молодежи“, виданою 1858 р. Ставши священиком він зацїкавив ся особливо пасічництвом, а власне вулїями системи Дзєржона, і написав у тій справі кілька польських брошур. Ставши послом до Сойму, а пізнійше до Ради Державної, він був одним із визначних речників кождочасового руського клюбу, але не здобув ся нїколи на веденє самостійної полїтики, а його виступ у львівськім Соймі в р. 1866 по битві під Садовою з заявою, що галицькі Русини чують себе одним народом із Великорусами, був радше компромітацією як тріюмфом москвофільської полїтики.

Під зиму 1871 р. Наумович розпочав видавати в Коломиї популярну часопись „Наука“, яка в перших роках видавана доволї чистою народньою мовою здобула собі велику популярність серед народа і причинила ся не мало не тілько до розбудженя народнього духа, але також до зацїкавленя селян полїтичними та господарськими справами. Богатство і ріжнородність змісту „Науки“ не все йшли в парі з науковою вартістю поміщуваних у нїй статей, а сам добір аж надто часто зраджував москвофільські і царофільські сімпатиї Наумовича. В „Науці“ помістив Наумович досить довгий ряд повістий і оповідань, писаних не без таланту, та все таки задля своєї аж надто виразної тенденційности позбавлені лїтературної вартости. Його заслуги як популярізатора, дуже високо ставлені його прихильниками задля партійної полїтики, ждуть іще на відповідну оцінку і в усякім разї окажуть ся прибільшеними. Як по-

літик він не відіграв такої ролї, яку міг би був відіграти при своїх ораторських здібностях, а його велика слабохарактерність довела його в кінці до скандального процесу т. зв. „Ольги Грабар і товаришів“, який потягнув за собою його перехід на православіє і еміґрацію до Росії, де він по кількох роках умер, не занявши такого визкачного становища, якого може надїяв ся.

Богдан Дїдицький розпочав свою лїтературну дїяльність також 1849 р. в Гушалевичевій „Пчолї“, в якій помістив віршований переклад „Слова о полку Игоревѣ“, позбавлений усякої лїтературної вартости. Від того часу він друкував численні поезії по ріжних галицько-руських часописах, перерібки чужоязичних повістий, а власне Ґольдсміта „Уекфільдський парох“ п. з. „Отець Ігнатій“, в „Зорі Галицкій“ 1853 р. і окремою книжкою, і повісти чеського автора Хохолоушка „Змѣй Нотяйскій“, друкованої тамже і в тім самім році. В тім же 1853 р. він видав окремою брошурою свою поему „Конюшій“, яку старав ся написати чистою лїтературною, себто великоруською мовою, та яка про те не має анї язикової анї поетичної вартости. Язиком зближеним до великоруського він видав також брошуру „О неудобности латинской азбуки въ письменности русской“1859 р. у Віднї, і в тім же роцї у Львові „Споръ о рускую азбуку“. Взагалї в язикових чи азбучних справах 50-тих років Дїдицький часто забирав голос, боронячи теорії т. зв. книжного язика, спільного для „Русів“ усїх народностий, який одначе у нього самого в практицї був оріґінальною мішаниною галицьких провінціялїзмів, польонїзмів, церковщини і московщини. В р. 1860 під його редакцією замісь остатнього річника часопису „Зорі Галицкої“ вийшла „Зоря Галицкая яко альбумъ“, перший галиць-

кий літературний альманах на велику скалю, у якім обік менше важної белєтристики поміщений був ряд досить важних статей історичних, літературно-історичних і етноґрафічних, задля яких ся книга має її доси свою вартість. Від р. 1861 Дідицький став редактором політичної часописи „Слово“, яке з разу ведене було в дусї народнїм, але від 1865 р. досить різко змінило фронт на сторону москвофільства. В 1866 р. Дідицький, немов для удокументованя соймової заяви Наумовича про єдність Мало- і Велико-Русів, написав брошуру „Въ одинъ часъ научить ся малорусу по великорусски“, яка одначе для самого автора лишила ся несповненою утопією, бо він до смерти, не навчивши ся порядно малоруського язика, не навчив ся так само і великоруського. Із його літературних творів найбільшу популярність у Галичинї здобула собі поема „Буй-Тур Всеволод“, який одначе по нашим поняттям не має анї літературної, анї язикової, анї історичної вартости. Так само і иншим віршам Дідицького, чи то тим із 50-тих років, що були близші до галицько-руського наріча, чи пізнїйшим, що силкували ся наблизити ся до великорущини, не можна признати нїякої поетичної стійности. За те не можна відмовити деякої популяризаційної вартости його „Исторіи Руси“, виданій у додатках до журнала „Галичанинъ“ 1867—70 р., в якій не без таланту, хоч і з сумнївної вартости жерел (між иншими з „Исторіи Русовъ) представлено історію південно-руського народа від початків до кінця XVIII віку.

Окремо від сих дїячів стояли два галицько-руські письменники, що хоч не фахові, здобули собі славу істориків. Се були Денис Зубрицький і Антін Петрушевич. Зубрицький,

з разу дрібний поміщик сяніцького пов. з польським, шляхетським вихованєм, зацїкавив ся в 20-тих роках руськими народнїми піснями, а в 30-тих роках перейшов до історичних студий. Писав з разу по польськи „Rys historyi narodu ruskiego“, 1836 р. і „Historya miasta Lwowa“ 1841 р., перший у руській історіоґрафії твір опертий в значній части на архівних студіях. В 50-тих роках Зубрицький написав і опублїкував тритомову „Исторію Галицко-русскаго княжества“ язиком зближеним до російського і „Исторію Ставропигійскаго Братства“, оперту на архівних документах того Братства. Прихильник арістократичних поглядів він був батьком доктріни про єдність усього руського народа і на галицько-руське наріче дивив ся з погордою, як на „язик пастухов“, нездібний до висшого духового розвою. В публичнім житю 50-тих років Зубрицький, занятий своєю науковою працею, не брав нїякого удїлу.

Антін Петрушевич, син письменника і збирача руських приповідок, Стефана Петрушевича, пароха в Добрянах коло Стрия, виступив на доле публичної дїяльности в р. 1848 з брошурою по польськи писаною п. з. „Słów kilka w obronie ruskiej narodowości“, в якій з молодечим запалом і горячим серцем та з поважними науковими доказами станув о обороні самостійности південноруської народности. З початком 50-тих років його погляд змінив ся, і він, не переходячи формально до табору галицького москвофільства, виробив собі теорію якогось праруського язика, який у практиці не далеко відбігав від типу російського язика, перемішаного з галицизмами. Петрушевич писав дуже богато по ріжних руських часописах аж до остатнїх лїт XIX в. (жиє ще й доси), доторкав ся найріж-

нійших тем славістики, а навіть порівняної фільольоґії, та скрізь обік величезної начитаности і нераз критичної бистроумности виявляв брак наукової методи, повний брак льоґічної композиції, якій шкодила особливо субєктивна вдача автора, на кождім кроці всякого „разсужденія" зупиняти ся на найріжнійших дрібних деталях, і вдавати ся в полєміку за найдрібнійші річи. Більшу часть свого житя він присвятив праці над збиранєм і обробленєм „этимологическаго словаря", якого матеріял поміщав ся в 50 паках, а з якого він здужав обробити ледво кілька слів. Весь сирий матеріял він передав до Публичної Імператорської бібліотеки в Петербурзї, де він мабуть ніколи не діжде ся оброблення. Найважнійшою з опублїкованих праць Петрушевича треба вважати його „Сводную лѣтопись", що обіймає часи від р. 1500—1800, і як видно з сего пляну, мала бути продовженєм „Історії" Зубрицького. Те, що опублїкував Петрушевич, се властиво ніякий лїтопис, тілько досить принагідно нахапані, і сяк так хронольоґічно розміщені collectanea, виписки з друкованих книжок, брошур від найрідших і найцїннійших аж до популярних і безвартних, а надто з рукописних жерел, місцевих лїтописів, які він звичайно не друкував у цїлости, тілько подавав роздроблені під ріжними лїтами, і з принагідних записок на старих книжках і рукописах, і нарештї з документів публичного і приватного характеру. Із множества дрібнійших принагідних праць Петрушевича назвемо його статю „Про чеський Короледворський рукопис", друковану в „Слові" 1879 р., в якій він доказував неавтентичність сего нїби старочеського памятника, далї статї про Кирила і Методія та про Івана Федорова, першого русь-

кого друкаря. Найважнійшою одначе памяткою житєвої діяльности Антона Петрушевича лишить ся його бібліотека, сполучена з богатою збіркою рукописів, що при бібліотеці Народного Дому у Львові творить „Музей Антона Петрушевича“.

Із численних діячів галицько-руського відродженя першої половини XIX в., що сяк чи так причиняли ся до будженя національної свідомости, назвемо тут Михайла Гарасевича, що написав цінну історичну працю „Annales ecclesiae Ruthenae“, яка одначе за житя автора репробована цензурою, вийшла аж по його смерти з доданєм великої маси многоцінних документів, зібраних М. Малиновським. Той же Малиновський, що виступив на літературне поле також 1848 р. з польським летучим листком про згоду Поляків з Русинами і поміщав у 50-тих роках численні статї теольоґічно-популярного характеру в ріжних часописах, видав у р. 1860 як доповненє до Гарасевичевих „Annales“, свою книгу „Kirchen- und Staatssatzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien“

Майже рівночасно з Шашкевичем виступив на літературне поле Йосиф Лозинський, який крім „Rusko-го Wesil-а“ видав 1846 р. учебник „Gramatyka języka ruskiego“, визначив ся як жвавий полєміст у справах руської мови і правопису в 30-тих і 50-тих роках, і хоча в обох тих періодах стояв на становищі галицько-руського язика, все таки в 60-тих і 70-тих рр. не пристав до нового народнього руху і лишив ся у т. зв. москвофільській партії.

Старшим сучасником Шашкевича, який на пару десять літ пережив його, був Йосиф Левицький, автор цінної „Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien“,

виданої в Перемишлї 1834 р., яка крім граматичної части, де автор признає окремішність південноруської мови, містить також інтересну хрестоматію з уступів російських, галицько-руських і угроруських письменників, а також із народньої словесности. Левицкий визначив ся як автор численних поздоровлень ріжним високим особам, із яких деякі були писані доволї твердим язиком, а одно поздоровленє епископови Снїгурському з р. 1837 чисто народнім язиком, навіть з ужитєм польського j. В р. 1843 він написав два „Listy, tyczące się piśmiennictwa ruskiego w Galicyi“, із яких тільки один цензура пустила до друку. Він перекладав деякі баляди Шіллєра доволї дивоглядною мовою, так що серед інтелїґенції тих часів пішла поговірка:

Старий Шіллєр зажурив ся,
Що його „Дзвін“ в Шклї розбив ся.

Шкло, місцевість перемиського округа, було першою парафією Левицького. Пробувши якийсь час крилошанином у Перемишлї, Левицкий 1861 р. вмер у Нагуєвичах.

Одним із молодших сучасників Шашкевича, найпопулярнїйшим із його спадкоємців, був Рудольф Мох, що виявив крім немалого поетичного таланту також добре знанє галицької народньої мови збіркою своїх віршів п. з. „Мотиль“, виданою 1842 р. Найкрасше виявив ся його поетичний і гумористично-сатиричний талант у драматичнім творі „Справа в селѣ Клекотинѣ“, надрукованім 1849 р. Мох уже в 1848 р. визначив ся як популярний бесїдник як делеґат „Головної Руської Ради“ на вічу в Дрогобичи, а в 60-тих і 70-тих роках був одним із головних апостолів пропаґанди тверезости між народом.

До сучасників Шашкевича, що пережили його на ціле півстоліте, належить також Йосафат Кобринський, що в р. 1842—3 виступив із двома маленькими брошурками „Букваръ“ і „Способъ борзо выучити читати“, обі взірцеві з педаґоґічного погляду, писані дуже гарною народньою мовою. До своєї смерти він живо займав ся народніми справами, писав численні дописи в „Слові“ і в коломийських часописах, і присвятив значну часть свойого маєтку та богато праці на фундоване „Народного Дому“ в Коломиї.

Із діячів, що тільки принагідно доторкнули ся східньої Галичини і руської справи в 50-тих роках, назвемо Плятона Костецького, що в р. 1856 був редактором „Зорі Галицкої“ і помістив у ній декілька оповідань із лемківського житя та декілька віршів, і видав томик віршів польськими буквами, та починаючи з 60-тих років зробив ся польским патріотом і публїцистом із шовіністично-польським характером.

Вельми оріґінальним явищем був Володимир Терлецький, униятський священик із російської України, що після 1831 р. еміґрував із Росії, довший час жив у Парижі, і там 1848 р. опублїкував брошуру „Słowo Rusina do wszej braci szczepu słowiańskiego“, в якій з великим талантом розвивав думку про славянську федерацію на основі католицизму, одначе з захованєм славянського обряду. Брошура швидко стала відома в Галичинї і мусїла зробити враженє в кругах духовенства, а коли Терлецький в р. 1867 приїхав особисто на Угорщину, а потім і в Галичину, його особа і ідея зробили великий вплив на значну часть духовенства, і зробили ся вихідною точкою т. зв. обрядової борби, що по втихомиреню азбучної заповнила

першу половину 60-тих років у духовім житю руської інтеліґенції в Галичині.

XL. 50-ті роки на Україні.

Як уже було сказано, перша половина 50-тих років на Вкраїні була часом застою і страху перед усякою політичною думкою наслідком погрому Кирило-Методієвого братства. Українське слово або зовсім мовчить, або тулить ся по провінціяльних російських часописах. І так у „Черниговскихъ Губернскихъ Извѣстіяхъ“ 1853—1858 р. друкують ся ся вірші і байки Леоніда Глібова, який від 1861 р. почав там же видавати „Черниговскій Листокъ“, і Огієвського, який 1854 р. видав також окремо в Чернигові „Думки на могилї“. Тогож 1854 р. вийшли по довгих цензурних митарствах у Київі А. Метлинського „Народныя южнорусскія пѣсни“, збірка богата не тілько змістом (коло 1000 нумерів пісень), але також повнотою і артистичним викінченєм текстів деяких пісень. У другій половині 50-тих років після кримської війни і смерти царя Миколая бачимо значне духове розбудженє у всїй російській суспільности, великий зріст лїбералїзму і радікалїзму полїтичного, який характеризуєть ся особливо писанями Чернишевського, Добролюбова, Щедрина (Салтикова). Також на полї українського письменства виступають деякі нові сили, з яких найважнїйша письменниця відома під назвою Марко Вовчок. Її „Народні оповіданя“, видані Кулїшем 1857 р., зробили велике враженє в цїлій російській суспільности і викликали між иншими інтересну критичну статю Добролюбова, та були найвиразнїйшим тодї українським протестом проти кріпацтва. Марко Вовчок (Марія Мар-

ковичка), жінка Алексія Марковича, бувшого члена Кирило-Методієвого братства, розвинула живу літературну діяльність у короткім часї (від 1856—62 р.), а в часї „Основи“ авторка також своєю особою викликала в Петербурзї чимале вражінє. Її „Народні оповіданя“, що до яких авторства тепер нема ніякого сумнїву, визначають ся незрівняно оріґінальним і свіжим стилем, незвичайно кольоритним, та все таки далеким від сентіментальности, тонкою псіхольоґічною обсервацією фактів буденного житя і незвичайною, справдї жіночою делікатністю в мальованю подій. Найглубше в суть кріпацького лихолїтя сягає маленьке оповіданє „Ледащиця“ і ширше оповіданє „Інститутка“. Найпросторійше з її українських оповідань, „Три долї“, має менший соціяльний, але дуже великий псіхольоґічний інтерес. В пізнїйших роках свойого житя, проведених по части в Парижі, по части в Петербурзї, і докінчених таки на Вкраїнї, вона писала богато по російськи і переклала деякі повісти Жюль Верна на російську мову. З її російських оповідань найкрасша і дуже гарно присвоєна нашій мові Василем Доманицьким „Маруся“, історична новеля з часів Дорошенка, написана в Парижі і мабуть первісно видана французькою мовою 1875 р., а швидко потім перекладена також на анґлійську мову. Марія Марковичка, з роду Вилинська, нї в якім разї не була родовитою Московкою, і вже в дитячих лїтах, як можна бачити з її російського оповіданя „Записки Причетника“, мусїла бути добре обзнайомлена з українською мовою і з побутом українського люду, хоча й у такій місцевости, де Українцї творять між Великоросами меншість населеня. В її посмертних паперах знайшов ся ще цїлий ряд оповідань, писаних

українською мовою, а також богата збірка українських пісень з мельодіями.

Із письменників, що виступили на поле літературної діяльности ще в 40-вих роках, а продовжали її пізнійше, в 60-тих, 70-тих або й 80-тих роках, назвемо тут поперед усього Александра Афанасєва Чужбинського, якого вірші друкували ся в „Ластівці“ Гребінки і „Молодику“ Бецького, а більша збірка поезій п. з. „Що було на серці“, вийшла в Петербурзї 1855 р. Декілька його віршів під псевдонїмом Невідомий поміщено в „Основі“ 1861—62 р. Афанасєв-Чужбинський писав також по російськи, а власне простору книжку „Подорожъ по Днѣпру“, що була частиною збірки „Морской Сборникъ“, видаваної мінїстерством „Путей сообщенія“. Для нас окрім його українських віршів важні також його „Спомини про Шевченка“ друковані в російськім журналї „Русское Слово“ 1863 р. Надто він уложив частину „Словаря малороссійскаго нарѣчія“, букви від А—З, що була друкована в „Извѣстіяхъ Императорской Академіи Наукъ“ 1855 р. В поезіях Афанасєва Чужбинського бачимо не малий і дуже гарний лїричний талант, про який може свідчити хоч би те одно, що його вірш „Гарно твоя кобза грає“ у деяких виданях, навіть у праськім, був поміщуваний між творами Шевченка.

В другій половинї 50-тих років виступають деякі менше відомі письменники, що зазначили себе одним або двома творами, які пройшли якось безслїдно. До таких зачислимо А. Ващенка-Захарченка, який 1857 р. видав у Київі чотири малі драматичні твори в стилю „гопака і горілки“ п. з. „Театръ“. В тім же 1857 р. виявив ся в Москві Українець Михайло Гатцук, який видав там збірку „Вжинок рід-

ного поля“, в якій надруковано 150 пісень і віршів, 520 приказок і приповідок, і словарець. Той сам Гатцук видав тамже 1863 р. книжечку „Українська абетка“, і тогож року збірку українських пісень з нотами п. з. „Девять струнъ української бандури“. Як властитель друкарні він видавав довгі літа по російськи „Газету Гатцука“.

Годить ся тут згадати про українського священника Василя Гречулевича, який 1849 р. в Петербурзї видав „Проповѣди на малороссійскомъ языкѣ“. Ті проповіди так подобали ся Кулїшу, що він по троха обробивши, чи тільки „поповнивши“ їх, видав у своїй петербурській друкарні друге видане 1857 р. Понад се друкував Гречулевич 1856 р. „Катехетичні бесїди на символ віри і молитву Господню“, 1858 „Бесїди про сїм тайн“, а 1859 дві „Бесїди про обовязки родичів і дїтий“ українською мовою.

Із письменників, що почали і закінчили свою письменську дїяльність у 50-тих роках, назвемо тут Думитрашка Райча, що 1858 р. видав у Київі думки і піснї п. з. „Бандура“, а 1859 р. в Петербурзї „Жабомишодраківку“, перерібку нїби Гомерової Батрахоміомахії. Другий такий український оріґінал 50-тих років, Андрій Шишацький-Ілїч, видав 1857 р. в Чернигові „Сборникъ малороссійскихъ пословицъ и поговорокъ“, а 1856—7 р. тамже збірку віршів „Українська квітка“ в двох випусках. Про того Шишацького - Ілїча заховала ся традиція, що він був автором деяких фальшованих дум про козацькі часи перед Хмельницьким, своїм змістом основаних на „Исторіи Русовъ“.

В р. 1854 вийшла в Петербурзї збірка віршів Яцимірського п. з. „Бенкетъ для непрошенихъ гостей и до земляківъ“. В р. 1858 вийшла в Київі збірка 24 українських віршів С.

Родини п. з. „Мова зъ Украіни“. В 1859 р. вийшла невідомо де збірка віршів М. Прибури п. з. „Прочинок“, і тогож року в Київі „Казки і байки зъ сусїдовоі хатки“ якогось Придніпрянця. Нотуємо сї появи тільки задля їх бібліоґрафічної рідкости.

В 40-вих роках розпочав, а дуже пізно, бо аж у 80-тих роках докінчив свою поетичну діяльність Яків Щоголїв, якого перші вірші друковані були в „Молодику“ Бецкого, потім дещо в „Хатї“ Кулїша 1860 р., а нарештї досить велика збірка віршів (усїх 75), досить значної поетичної вартости 1883 р. в Харкові п. з. „Ворскло“. Ще пізнїйше, вже по його смерти, вийшла друга збірка його віршів п. з. „Слобожанщина“.

XLI. 60-ті роки на Україні.

Початок 60-тих років на Україні характеризуєть ся трьома памятними фактами: зносенєм кріпацтва д. 16 лютого 1861, смертю Шевченка д. 7 марта тогож року, і повстанєм видавництва „Основа“ в Петербурзї. Знесенє кріпацтва розпочало новий період селянського житя, але сполучений з тим нераціональний викуп селян і розвій фабричного промислу причинив ся богато до підкопаня економічного побуту селян у деяких українських ґуберніях. Часи 1860 і 1861 р. були дуже оживлені діскусіями про знесенє кріпацтва і про сподївані дальші реформи державного устрою Росії, і також часами зглядної прасової свободи. З тої свободи скористала українська суспільність, одержуючи в перве місячний журнал „Основу“, видавану на взір середнїх, не „толстих“ російських журналів в роді „Современни-

ка“, ,,Вѣстника Европы“ і ,,Отечественных Записок“. ,,Основа“ була, як на український орґан, досить інтересною і богатою змістом, а головними оздобами її були друковані, зрештою дуже скупо поезії Шевченка і його „Дневник“, виданий там з цензурних оглядів зі значними скороченями, писаня Костомарова, Куліша та Марка Вовчка. „Основа“ поміщала також деякі праці велико-руських письменників, в тім числї цінну студію Сухомлінова про найстарший руський лїтопис. Про те для пересїчного Росіянина, що привик до тодїшнїх російських столичних журналів, мала „Основа“ в собі щось партикулярне, за мало европейське, і не могла здобути собі ширшої публіки, так що по дволїтнїм істнованю, сама собою без цензурної заборони перестала виходити. В „Основі“ появляєть ся цїлий ряд нових письменників, яких праця заповнює 60-ті і 70-ті роки. З них найвизначнїйші були: Антонович, що помістив там свою статю „Моя исповѣдь“, Руданський, Кониський, Свидницький і инші.

Володимир Антонович, Поляк з роду, що пізнїйше приняв православє, хоч писав майже виключно російською мовою, (по українськи писані тілько „Споминн“, по части писані, по части діктовані в остатнїх роках житя), належить про те до найвизначнїйших діячів українського духового розвитку, і не стілько своїми писанями, як своїм учительським і особистим впливом причинив ся дуже богато до уґрунтованя того інтеліґентного руху, що з українофільського зробив ся справдї українським. Як історик визначаєть ся Антонович не тілько талановитістю і живістю викладу при всїй науковій точности змісту його праць, але був першим українським істориком, що більшість своїх праць, крім друкованих жерел,

оправ також на архівних матеріялах. Як член київської Археографічної комісії він видав кілька томів актів і документів про міста і міщанство, про козаків, про Гайдамаччину XVIII віка, про козацтво кінця XVII в. і про селянство XVII—XVIII в., кождий том із відповідними вступними моноґрафіями. Історією старої, князївсько-дружинної Руси Антонович не займав ся, але написав простору моноґрафію про початки литовсько-руської державної орґанїзації. В „Трудах“ Чубінського він видав досить богату збірку актів „Про чари“ на Україні і написав також цінну статю на підставі тих актів. Декілька цінних праць, переважно опертих також на архівних матеріялах, помістив у ріжних річниках „Кієвской Старини“, між якими важнїйші: „Грановщина“, „Київські війти Балики“. Сензаційна своїм змістом статя про Івана Гонту, важна також архівними документами про житє і стан маєтковий Гонти, але про його смерть і в загалї про Уманську різню подає зовсїм фантастичні дані, оперті на польських споминах Кребсової, Лїпомана і Псевдо-Лїпомана. Як довголїтнїй професор київського унїверситета грав Антонович тиху, але благотворну ролю і серед молодїжи і серед київсько-української громади. Як професор історії він дав імпульс своїм ученикам до спеціяльного оброблюваня поодиноких теріторий української землї, і ся його ініціятива принесла досить богаті плоди. Визначну ролю грав він у четвертім археольоґічнім з'їздї в Київі 1874 р., в основанім кілька лїт перед тим віддїлї „Русскаго Географическаго Общества“ для дослїдів над етноґрафією і статистикою т. з. Югозападной Россіи, і в основанім при київськім унїверситетї „Обществѣ Нестора Лѣтописца“. Майже від початку своєї професорської карієри він обік

історії займав ся також археольоґією України, що вакації їздив у ріжні сторони розкопувати могили і збирати археольоґічні памятки, і написав про ті поїздки цілий ряд звітів і спеціяльних статей у ріжних російських спеціяльних виданях. Остатні роки його житя, коли спенсіонований покинув університет, він хорував і писав, а потім діктував згадані вже свої „Спомини з молодих літ“, які одначе не довів до часу свойого професорства. Аби ії того не бракувало — по нім лишив ся один зовсім не поганий український вірш про Гайдамаків, друкований п. з. „З колишнего“, під псевдонімом В. Маринчук у ч. 3 галицької „Мети“ з р. 1863. З його унїверсітетських викладів була перекладена на нашу мову і видана тілько по українськи досить простора популярна історія козаків. Він мав звичай крім офіціяльних унїверсітетських лекцій читати коротенькі курси в приватних кружках про ріжні цікаві теми історичного і суспільного житя, про які годі було говорити з катедри. Знаю з устного оповіданя, що один такий курс викладав історію Ірляндії, а другий історію констітуціоналізма в Швеції і Норвеґії; сей остатній курс став основою статї Сергія Єфремова про констітуцію в Швеції і Норвеґії.

В Степанї Руданськім, що з першими своїми віршами виступив у „Основі“, має Україна одного з тих поетів, що за житя писали богато, а за злиднями приватного і публичного житя публікували дуже мало, і яким аж пізно по смерти пощастило у читачів. Руданський, талановитий лїрик, головно заслугує на увагу як незрівняний анекдотист, автор т. зв. „Співомовок“, т. є. коротких, гумористичних анекдот і оповідань, узятих із уст українського народа і переказаних віршами з незвичайною простотою, влучністю і ґрацією

вислову, так, що декотрі війшли в уста народа як людові співанки. Таких співомовок Руданський написав кілька сот. Надто переклав 12-складовим, неримованим віршем цілу Гомерову Іліяду, з правдиво українським гумором передаючи грецькі гексаметри куцими дванацятискладовиками в роді співанки:

„Тиж думаєш, дурню, що я тебе люблю,
А я тебе, дурню, словами голублю".

Не вважаючи на те куце віршоване, Руданського „Ільйонянка" читаєть ся дуже приємно, і Гомерові герої в тім куцім одязї являють ся якимись близшими і ріднїйшими нам, ніж у Гомерових гексаметрах. Крім людових анекдот і гумористичних оповідань Руданського цікавили також людові леґенди і людова мітольоґія, т. є. оповіданя про сотворенє світа, бунт ангелів, Адама і Еву і инші біблійні особи, основані по части на відомих нам апокріфах, а по части на людовій фантазії. Захопила його троха також славянофільська ідея, і в поемі „Цар Соловей" він змалював алеґоричними фіґурами долю Славянства в боротьбі з лятинізацією і клерикалїзмом. Таким самим розміром, як Іліяду, переклав Руданський також приписувану Гомерови „Війну жаб з мишами", а в рядї більших або менших поем, дуже студентського складу, описав коломийковими віршами, мабуть на підставі „Історії" Маркевича або Бантиша Каменського, події козацьких гетьманів Мазепи, Скоропадського, Полуботка, Веляміна, Апостола, Мініха. Не обійшлось у Руданського і без невеличкої проби драматичного твору. Ще 1862 р. він написав оперетку „Чумак", яку переробив у друге 1871 р. В Степанї Руданськім бачимо великий поетичний талант,

обік Шевченка найвизначнійший в українськім письменстві XIX віка. Тілько ж сей талант основно ріжнить ся від Шевченкового, бо коли Шевченко в кождім своїм творі дійсний, оріґінальний творець, Руданський являєть ся тілько незвичайно талановитим репродуктором чи то народнього традиційного матеріялу, чи історичних фактів (тут він, додамо, в загалї дуже слабий і без іскри Шевченкового живого огню), чи то в перекладах чужомовних творів. При всїй тужливости, властивій вдачі Українця Подолянина, поезія Руданського скрізь ясна і житєрадісна.

До письменників, що почали свою лїтературну дїяльність в „Основі“, треба зачислити Анатоля Свидницького, який у тім журналї помістив просторий розбір книжки Шейковського „Бытъ Подолянъ“. Головним лїтературним твором Свидницького лишила ся простора повість „Люборадські“, дуже талановитий малюнок із житя подільського духовенства половини XIX в. Повість має в значній мірі автобіоґрафічний характер, а при тім виявляє дуже великий культурно-історичний інтерес, як образ з одного боку польонїзаційних, а з другого боку русіфікаційних тенденцій, що підкопували патріярхальний побут православного духовенства на правобережній Україні в 30-их і 40-их роках XIX в. Повість не була друкована за житя автора і вийшла в скороченій формі аж 1885 р. у Львові, а 1904 р. в повнім текстї в Київі. Крім „Люборадських“ Свидницький написав цілий ряд дрібнїйших оповідань російською мовою з українського побуту, поміщуваних у київській ґазеті „Кіевлянинъ“.

При сїй нагоді треба згадати також про Шейковського, автора цінної етноґрафічної праці „Бытъ Подолянъ“, виданої в Київі 1860

року в двох випусках. Шейковський так само як Руданський і Свидницький, був Подолянин, і в роках 1860 і 1861 взяв живу участь у просвітнім руху київських Українців, видавши українською мовою дві популярні книжочки: „Домашня наука, початки“ 1860 р. і „Вищі початки“ 1861 р. Ставши ґімназіяльним учителем в Єлабузї, він займав ся працею над великим толковим словником української мови, якого пробу опублїкував 1862 р. п. з. „Опытъ южнорусскаго словаря“, букви А і Б. З тим словником Шейковський якось не мав щастя, бо опублїкувавши пізнїйше декілька букв із кінця азбуки і розпочавши друк повного словника якось не здобув ся на цїлість. Плодом його зацїкавленя найстаршою історією української землї була видана 1870 р. в Київі українскою мовою брошура „Що таке Ібн-Дастова Русь“.

До видних українських письменників, що розпочали свою дїяльність в „Основі“, належить також Олександер Кониський, якого головна дїяльність припадає на 70-ті до 90-тих років і буде обговорена далї. Тут тілько зазначимо, що в „Основі“ він опублїкував декілька віршів, яких не мале число поміщував опісля в „Черниговскім Листку 1862—66 р., в галицьких виданях „Слові“, „Галичанинї“ 1862—3 і „Правдї“ 1867 р. З початку 60-их років він належав також до тих, що зацїкавили ся народньою просвітою на українській мові, і написав популярну аритметику, що п. з. „Арихметика або щотниця“ була 1863 р. видана в Петербурзї Костомаровим на громадські гроші, зібрані для народньої освіти. В р. 1863 Кониський разом із иншими Українцями був арестований і висланий до Тули, де пробув кілька лїт і навіть оженив ся. Вернувши з засланя і не одержав-

ши мабуть крім ґімназіяльної науки ніякої висшої освіти, він заняв ся адвокатською практикою і в такім станї, як приватний адвокат, осїв у Київі.

Із другорядних українських письменників, яких дїяльність почала ся в „Основі“, і або скінчила ся на нїй, або проявляла ся потім дуже слабо, назвемо Якова Кухаренка, Василя Кулика і Василя Коховського. Кухаренко, отаман козаків Кубанського війська, відомий загально як автор популярної оперетки „Чорноморський побит“, яка в перерібцї Старицького і завдяки музицї Лисенка п. з. „Чорноморцї“ і доси не сходить із української сцени. Крім сеї оперетки, друкованої в „Основі“, він помістив там же три оповіданя: „Вівцї і чабани в Чорноморії“, „Пластуни“ і „Вороний кінь“. Всї тї твори видані були окремою збіркою в Київі 1880 р. п. з. „Збірник творів Якова Кухаренка“.

Василь Кулик помістив декілька віршів у „Основі“, а декілька в галицькій „Правдї“ 1868 р. і 1874 р. і дождав ся в тім самім часописї в тім же роцї гарної біоґрафії, написаної Торчином.

Василь Коховський помістив у „Основі“ 1862 р. „Лист до Основян“ і просторе оповіданє „З народнїх уст“, а також популярний виклад „Устня мова з науки про дощ“. В галицькій „Правдї“ 1870 р. було надруковане його оповіданє „Пан Комарчук“, яке пізнїйше було передруковане в Женеві п. з. „Пан Народолюбець“. Се оповіданє, не вважаючи на деяке переборщенє в сатиричнім тонї, має все таки тривку лїтературну вартість.

З довгого ряду инших українських письменників і грамотних людий, що друкували свої первоцвіти в „Основі“, назвемо тут іще Митра

Олельковича, що помістив у „Основі“ своїх пять оповідань, передрукованих пізнійше в Галичині окремою книжечкою, і крім того написав російською мовою цінну моноґрафію Остерського повіта. Далї назвемо Александра Навроцького, бувшого члена Кирило-Методієвого братства, що помістив у „Основі“ деякі вірші, а в галицькій „Правдї“ переклади Міцкевичевої „Оди до юности“ і „Фариса“, але лишив по собі величезну рукописну спадщину, писану українською мовою, в якій містять ся також переклади Гомерових „Іліяди“ й „Одисеї“ і инших творів світової лїтератури. Ся спадщина, яка дала би нам добре понятє про талант і трудолюбність Навроцького, доси, на жаль, не опублїкована.

В „Основі“, а пізнійше в „Черниговськім Листку“ і в „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ друкував свої вірші згаданий уже Павло Кузьменко. Там же надрукував свої перші твори Степан Ніс: „Хуртовина“ і „Людська память про старовину“. Ніс писав пізнійше богато, друкував у „Кіевской Старинѣ“, а по його смерти редакція того журнала видала збірку його оповідань окремою книжкою. В „Основі“ розпочав свою діяльність також Борис Познанський („Листи з Дударів“, Основа 1862), який пізнійше містив деякі інтересні праці українською мовою в галицькій „Зорі“, та „Кіевской Старинѣ“.

Із письменників, що в початку 60-тих років брали ся до популярізованя науки українською мовою, назвемо ще Д. Мороза, що в „Основі“ 1862 р. помістив оповіданє „Безталанна“, а в Київі того ж самого року видав учебник „Арихметика або щотниця“. Згаданий уже висше М. Номис (Симонів) видав 1864 р. в Петербурзї богату збірку „Українські приказки, прислівъя і таке инше“ на підставі

збірників Опанаса Марковича і инших. Не вважаючи на богатство матеріялу, яким розпоряжав Номис (сама збірка Опанаса Марковича, містила, як знаємо, коло 30.000 приповідок), його збірка вийшла далеко скупійшою, бо містить ледво 15.000 приповідок, тай то нумерація, поміщена в тексті, зовсім фантастична, бо з деяких десяток, якими понумеровано приповідки, наслідком вимазок цензури полишало ся далеко менше нумерів, не раз лише пять або шість. Надто порядковане приповідок, хоч на око раціоналістичне, уложене з метою подати з приповідок якийсь суцільний світогляд народа, власне задля того не має ніякої наукової вартости, так що збірка Номиса з методичного погляду може уважати ся найгіршою з усіх славянських збірок, упорядкованих подібним способом (назву тут лише російську збірку Даля і чеську Челяковського). Поміщений при кінці тома показчик, надрукований неможливим для людського ока петітом, де подано числа приповідок до поодиноких тем, з причини фантастичности основної нумерації в тексті, відсилаючи читача до нумерів, яких у тексті дуже часто нема, позбавлений усякої наукової вартости.

XLII. 60-ті роки в Галичині.

Характерним явищем початку 60-тих років у Галичині був згаданий уже богатий альманах „Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860“. Галицька Русь рекрутувала до того Альбума майже всї старші свої сили і значне число нових сил, що або тут у перве виступили на світ, або лише тут запродукували свої твори. Із таких однодневих авторів і авторок,

яких імена появили ся в „Зорі Галицкій“ і не появляли ся потому більше, назвемо тут Людмілу Головацьку, Марію Дідицьку, Клявдію Алексевич, Климентину Попель, Катерину Цибик, що помістили по одному або більше віршів і виступили як репрезентантки жіноцтва, яке в 60-тих роках почало по троха будити ся до національного самопізнаня. Із однодневних авторів, яких імена стрічаємо в „Зорі Галицкій“, назвемо двох Бачинських, Йосифа й Іляріона, далї Анатолїя Бучинського, Юлїяна Лужецького,[1] Григорія Страхоцького, Владимира Товарницького, Іляріона Малицького, що помістили також по одному або по кілька віршів, щоб пізнїйше не брати ся вже за перо.

Із старої ґвардії 50-тих років стрічаємо імена Івана Головацького, Івана Гушалевича, Луки Данкевича, Івана Наумовича, Івана Озаркевича, Миколи Устіяновича і навіть імя Маркіяна Шашкевича, з якого лїтературної спадщини поміщено тут декілька недрукованих творів у польскій і рускій мові. До тої старої ґвардії, що перед тим принагідно забирала голос у часописах, а тут виступила з більше або менше поважними науковими працями, належать крім Якова Головацького, Івана Гушалевича, Михайла Малиновського і Антона Петрушевича також Лука

---

[1]) Годить ся тут окремо згадати Антона Лужецького, пропущеного мною в оглядї 50-тих років. Він виступив на лїтературне поле ще 1841 р., помістивши в польськім часописї „Rozmaitości“ руський віршик „Do łuny“, і пізнїйше містив деякі вірші в руських часописах 50-тих років, та заслугує на память головно просторійшим стихотвором „Плачь вдовицы“, виданим 1853 р. в Перемишлї власним коштом, у якім може перший звернув увагу на сумне положене вдови по священнику, і длятого може вважати ся одним із ініціяторів думки про основане вдовичо-сирітського фонду для забезпеченя вдів і сиріт по руських священниках.

Цибик, що помістив тут статю про збірники русько-народних пісень, Ігнатій Галька, що помістив збірник гаївок із околиць із над Збруча, Олексій Торонський, що помістив гарну статю „Русини Лемки“ з досить богатим збірником лемківських пісень, Василь Ковальський, що в 50-тих роках належав до дуже плодючих публїцистів і видав 1852 р. дуже цінну як на свій час „Руску читанку для низшої ґімназії“, яка й доси ще задля значного числа оріґінальних праць не стратила лїтературного значіня; в „Зорі Галицкій“ 1860 р. він помістив опис околиці Станїслалова.

Із письменників що перший раз виступили в „Зорі Галицкій“ 1860 р. і мали по тім більшу або меншу лїтературну карієру, назвемо тут Федора Заревича, що помістив тут два вірші, а пізнійше здобув собі досить почесне місце як новелїст; Володимира Лучаківського, що помістив тут також один вірш, а пізнійше в українофільських виданях друкував декілька віршів і оповідань, і зазначив ся також як збирач цінної збірки приповідок і загадок, що війшли в мою збірку приповідок галицько-руського народа із його рукопису. Із виднійших дїячів пізнійшого українофільського напрямку в „Галицкій Зорі“ 1860 р. виступили у перве Омелян Огоновський, Омелян Партицький і Володимир Шашкевич, син Маркіяна Шашкевича, всї три з віршами. Із істориків, що помістили тут перші свої праці, назвемо Ісидора Шараневича, Василя Ільницького і Антона Добрянського. Причинки до історії руської церкви подали др. Іван Ільницький про житє Антонїя і Теодозія Печерських, Лука Цибик про причини мирного і скорого розширеня віри Христової на Руси, Павло Ясеницький про стан церкви Христової на Руси під пановане̑м

Володимира Великого, і Юстин Желехівський про сліди часткового заведеня християнства на Руси перед Володимиром Великим. Спеціяльнійші історичні праці подали Теодор Білоус про церков Успенія у Львові, Яков Головацький про початок і значінє Ставропигійського Братства у Львові, Добрянський історичні записки про Самбір, Василь Ільницкий „Александер, князь Белзкий“ і Лев Кордасевич про добродійства австрійських монархів і уряду для галицьких Русинів. Із публікацій документального характеру найважнійша публікація Антона Петрушевича „Житє Іова Княгиницького, основателя Скиту Манявського, написане Ігнатом з Любарова“. Пекучого тоді питаня обрядового доторкали обі публікації Михайла Малиновського: „Грамоти до історії руської церкви в загалї, а особливо в справі зрівнаня обряду грекокатолицького з латинським“ і „Історичний огляд руської митрополії Галицької“, витяг із просторої, невиданої праці Антона Петрушевича. Із етноґрафічних матеріялів і записок, крім згаданих уже, подав Йосиф Лозинський одну „Галагівку“, Климентина Попелева „Казку про двох братів, богатого і бідного“ зі вставленою в неї піснею обжинковою, а Йосиф Лїтинський місцевий переказ про збудованє церкви в Кобильници Волоській.

На особливу увагу в „Зорі Галицкій“ заслугує ґрупа угорських письменників, із яких тут виступили Олександер Духнович з рядом віршів, Анатоль Кралицький з оповіданєм „Пастир в полонинах“ і Олександер Попович, що крім власних двох віршів подав також „Спѣвы сельского дяка изъ подъ Карпатъ“. Чисто лїтературний інтерес мають спомини Богдана Дїдицького про Маркіяна Шашкевича.

Я зупинив ся троха довше над сим альманахом з огляду на його не лише літературну, але також культурну вартість. Він стрітив ся з досить строю критикою з боку Плятона Костецького за його нїби то москвофільські тенденції, хоч таких тенденцій у нїм не було, але була дуже виразно зазначена тенденція руського сепаратизму від традиції історичної Польщі. Російскі Українцї глянули також симпатичним оком на „Зорю Галицку“, і петербурська „Основа“ передрукувала з неї збірку гаївок Ігнатія Гальки, та навязала кореспонденцію з Яковом Головацьким.

Глубокий розділ серед галицько-руської інтелїґенції, який зазначив ся вже в 30-тих роках і троха затемнив ся в 50-тих роках, розділ на прихильників і противників народньої мови в письменстві, в 60-тих роках з настанєм конституційної ери досить швидко заострює ся і доводить протягом десятилїтя до утвореня двох окремих таборів чи партій, староруської з виразним москвофільським відтїнком, і народньої з виразним українофільським відтїнком. Кожда партія старає ся мати в своїх руках орґани друку та інституції, а також свою репрезентацію в парляментарних тїлах краю і держави, щоб мати вплив на впорядкованє найважнїйших національних і соціяльних справ, які настигли, а по части її дуже наболїли в часах бюрократичного правлїня 50-тих років. Судячи з „Зорі Галицкої яко Альбума“ і з перших річників „Слова“ (1861–63 р.) можна би було думати, що оба напрями підуть бодай де в чому згідно на ґрунтї народньої мови, та вже польське повстанє 1863 р. значно заострило національні противенства в Галичинї, і заострило також противенство між обома галицько-руськими партіями. Погром польського пов-

станя і розпочате російським урядом русіфіковане і оправославлене підляських уніятів оживили дуже царофільські сімпатиї у галицьких москвофілів і були причиною досить численної еміґрациї та апостазиї галицького уніятського духовенства до Росиї і до православія. Висланий з ініціятиви Риму львівський крилошанин Куземський на уніятського епіскопа до Холма не міг запобігти оправославленю і депраациї уніятського духовенства, і по двох роках безплодної боротьби уступив із своєї епіскопської катедри і вернув до Львова. Куземський належав до найдіяльнійших членів т. зв. староруської партиї, і поклав великі заслуги коло фундованя і здвигненя „Народного Дому“ у Львові. В історії письменства його імя зазначуєть ся тільки як досить талановитого бесїдника. Він був також довголїтнїм послом до Сойму краєвого.

Інститутция „Народний Дім“ у Львові, цїсарським фундаційним актом призначена для Русинів міста Львова, протягом 50-тих років via facti стала ся всенародньою інститутцією галицько-руською, на яку гроші, книжки, рукописи і всякі цінні старинности складали Русини всїх відтїнків. В 60-тих роках, знов таки via facti, ся інститутция опинила ся в руках москвофілів, які при помочи статута, з певною рестрікцією затвердженого Намісництвом, зробили її властністю товариства під зверхністю „Управляющаго Совѣта“, який звільна, tacite приняв певний numerus clausus для числа членів, який доси не може нїяк дійти до 300, і старає ся все на місце померших членів добирати більше менше таке саме число нових членів, видних москвофілів. Таким самим способом в руках москвофілів опинила ся також друга важна руська інститутция „Галицько-руська Матиця“, основана 1848 р., що

мала первісно стати ся огнищем просвітного і літературного руху, а головно народнього шкільництва для всього галицько-руського народа. В тім дусї вийшли деякі перші публїкациї сеї інстітуциї, головно видана 1850 р. „Читанка для малих дїтий“, уложена Маркіяном Шашкевичем. Злим духом „Матицї“, що може по неволї причинив ся до її омертвленя, став Антін Петрушевич, який від 1853 р., протягом трьох лїт загатив її своїм „Галицкимъ Историческимъ Сборникомъ“, а пізнїйше довгі лїта гатив своєю „Сводною лѣтописсю“ і иншими своїми „разсужденіями“.

Цїкавим явищем у житю львівської руської інтелїґенциї було заснованє товариства „Руської Бесїди“ в р. 1861. „Руска Бесїда“ містила ся з разу в „Народнім Домі“, і до неї належали в сумїш москвофіли і народовцї. Та коли члени народовцї зложили з себе театральну трупу і дали початок постійному руському театрови на основі народньої мови, в лонї „Бесїди“ счинив ся роздор і її викинули з „Народного Дому“. Се був рішучий момент, який змусив народовцїв подумати про свої власні, окремі орґанізациї та окремі орґани преси. Сего з рештою домагали ся й инші, далеко важнїйші обставини.

Найважнїйшою з тих справ, що наболїли в народньому житю галицької людности початку 60-тих років, була справа сервітутова, тодї загально відома під популярним окликом „лїси і пасовиска“, тїсно звязана зі справою знесеня панщини і відшкодованя панів за втрату панщизняних тягарів. Ся справа проволокла ся, особливо в східній Галичинї, дуже довго і випала для людности як найфатальнїйше, головно для того, що з руської інтелїґенциї тодї нїхто не мав про неї докладного понятя.

Друга справа, яка по втишеню боротьби за азбуку займала найбільше уми руського священства, була справа реформи русько-уніятського обряду від т. зв. łacińskich naleciałości, до яких належали заведені декуди по руських церквах, особливо по містах, орґани, святкованє деяких латинських свят, пр. Божого Тїла і Івана Непомука і т. и. Згодом поставлено питанє далеко виразнійше в напрямі зближеня уніятського обряду до російського православія, при чім вигинули такі інтересні питаня, чи слїд попам носити бороди, чи треба конче голити їх, чи слїд у церкві підчас богослуженя в певних моментах дзвонити і клякати і т. и. Ся обрядова боротьба, на якої днї лежала значна міра байдужности, а то й деморалїзації руського духовенства, зазначила ся в нашім письменстві дуже характерною драматичною сатирою п. з. „Будятинцї“, написаною невідомим нам автором 1861 р. Вона з деякими поясненями була опублїкована мною з двох рукописів у фелєтонах „Дїла“ з кінця 1907 р.

Безпосередно з питанєм про азбуку звязало ся друге пекуче питанє для галицько-руської інтелїґенції, що й доси не перестало займати її уваги, а власне питанє про правопис. Се питанє дискутовано живо в 50-тих роках, поки з урядового боку не виникла думка залагодити його заведенєм латинської азбуки для руської мови. Руській інтелїґенції удало ся усунути сей урядовий проєкт, та про те думка ужити латинських букв для руської мови вигинула з иншого боку в досить оріґінальній формі. В початку 1861 р., по виданю кількох перших нумерів ґазети „Слово“ у Львові, вийшла в Чернівцях брошура „Slovo na slovo do Redaktora Slova“, написана народньою мовою

і латинськими буквами з чеським правописом, у якій піднесено можність ужити власне сей правопис для руської мови, і як приклад того, о скілько сей правопис надаєть ся до руських творів, поміщено між иншим декілька поезій нововідкритого народнього поета, Осипа Федьковича. Автором брошури був Антін Кобилянський, що тоді власне скінчивши духовну семінарію, в Чернівцях займав ся пропаґандою веґетаріянства, і познайомив ся з Галичанином Костем Горбалем та з офіцером Юрієм Гординським, у якім він відкрив поетичний талант і якого заохотив від німецького віршованя перейти до руського. Антін Кобилянський, якому судило ся відіграти ролю ініціятора в житю Федьковича, приписує собі заслугу, що звернув також увагу Румунів на латинську азбуку і був одним із тих, що причинили ся до заміни кирилиці в румунськім язиці на латинські букви. Талановитий дивак, він у своїм житю перейшов найріжнійші колії, був у німецьких і американських громадах проповідником якогось досить наївного вільнодумства, уже в старших літах займав ся студіями медицини в Кракові, Празї і Віднї, і не вважаючи на те, що має досить численну родину, сам доси не добив ся ніякого виразного становища, та не вважаючи на свій докторат медицини навіть прімітивної лікарської практики.

„Slovo“ Кобилянського, адресоване до редактора львівського „Слова“, не мало в Галичинї практичного наслїдка крім того одного, що від разу зробило популярним імя Федьковича. Редактор „Слова“ Дїдицький навязав із ним кореспонденцію, передрукував у своїй ґазеті вірші Федьковича з брошури Кобилянського, а діставши від автора ще значний ряд нових віршів, видав 1862 р. досить богату збір-

ку його поезий зі своєю передмовою, в якій дуже щиро привитав новий, щиронародній талант, прирівняв його до німецького Уланда і польського Вінкентія Поля, і тим поклав основу до великої популярности, якою тішило ся в Галичині імя Федьковича протягом 60-тих років.

Черновецький товариш Кобилянського, Кость Горбаль, видав як доповненє до брошури Кобилянського в тих же Чернівцях 1861 р. „Holos na holos dlia Halyčyny“, брошуру, в якій виступив з доcить острою критикою галицько-руських відносин і особливо галицько-руського духовенства. Кобилянський помістив у тій брошурі лише кілька своїх малозначучих віршів; Федьковича віршів у ній уже не було. Сї дві черновецькі брошури були немов першими ластівками нової весни, народовецького руху з чисто народнїм язиком у письменстві і з радикально-фонетичним, чеським правописом для руської мови, а також із зародками фільософічного і соціяльного радікалїзму в відзивах Кобилянського і Горбаля. Дещо з того війшло в дальший народовецький рух, що в 60-тих роках характеризуєть ся особливо повстанєм і значним розвоєм ученицьких громад у важнійших ґімназіях східньої Галичини, із яких найважнїйші і найрухливійші були громади в Тернополї і Станїславові.

Першим виразним осередком народовецького руху в Галичині з виразним українофільським відтїнком був часопис „Вечерницѣ“, що виходив протягом двох лїт 1862—63 р., і від разу зробив ся орґаном молодої українофільської громади. „Вечерницѣ“ протягом двох лїт опублікували значне число поезий Шевченка, в тім числї деякі невидані до того часу або відомі тілько з липського видання Ґергарда

1859 р. Обік Шевченка найплодовитійшим поетом у „Вечерницях“ був Федькович, а з Галичан Володимир Шашкевич. У відділї повістий і оповідань визначив ся особливо співредактор „Вечерниць“ Федір Заревич, що під псевдонїмвм Юрко Ворона помістив у першім роцї 6 коротких оповідань і повість „Хлопська дитина“, в якій у перве в нашім письменстві виведено мужицького сина, що добиваєть ся унїверсітетської освіти і незалежного інтелїґентного становища адвоката. Для доповненя белєтристичного відділу не цурали ся редактори передруковувати дещо з „Основи“ або инших українських видань. Між публїцистами „Вечерниць“ стрічаємо у перве імя Ксенофонта Климковича, що пізнїйше відіграв досить визначну ролю в народовецькім руху, але зіпсував свою лїтературну карієру наглим переходом до москвофільського табору. Климкович потрудив ся також над перекладами деяких творів Українців із російської мови, а власне Гоголя і Кулїша, а з його віршованих проб найцїннїйшим лишив ся гексаметровий переклад першої рапсодії Іліяди. Між його посмертними паперами знайшли ся проби нїмецьких перекладів деяких творів Шевченка і Марка Вовчка. Вони не варті друку, та все таки характерні для того, що показують уже між тодїшнїми галицькими українофілами змаганє бути посередниками між російською Україною і Західньою Европою.

Друга характерна постать галицького українофільсього табору, що виринає на поле лїтературної діяльности у перве в „Вечерницях“ 1862 р., се Данило Танячкевич, що під псевдонїном Будеволя помістив тут „Слôвце правды Dziennik-ови Literack-ому про нашого батька Тараса Шевченка“. Танячкевич писав на своїм віцї дуже богато про найріжнїйші

справи, але визначаючи ся скрізь надміром запалу і браком основного знаня, не здобув собі визначного місця в письменстві, а в орґанїзаціях ученицьких громад, на які він у 60-их роках мав дуже великий вплив, той вплив власне задля його ентузіястичної і пустої патріотичної фразеольоґії і повної безкритичности треба признати більше шкідливим, нїж пожиточним. І пізнїйше у всїх народовецьких орґанїзаціях він любив виступати в ролї пророка і патріота, але анї в одну справу не вмів вглянути розумно і фахово, і був визначним чинником радше забагненя, нїж розвою галицького українофільства.

Із поетів, що виступили тодї в Галичинї і збудили з разу великі надії, треба згадати поперед усього Володимира Шашкевича, сина Маркіяна Шашкевича. Виступивши на лїтературне поле в „Зорі Галицкій“ 1860 р. він був співредактором „Вечерниць“ у першім, а головним співробітником у другім їх річнику, а пізнїйше, 1866 р., був редактором лїтературного часопису „Русалка“. Окремо, за свойого житя, видав він тілько „Зїльник“, збірку віршів, у Львові 1863 р., в якім окрім власних поезій помістив також ряд удачних перекладів із Генріха Гайне. Володимир Шашкевич як поет виявив дуже гарний і симпатичний талант, гідний стати обік свойого батька, але житє його склало ся так, що не позволило йому розвити той талант так, як можна було надіяти ся. У Львові він попав у кружок т. зв. лїтературної богеми[1]) руської молодїжи, в якій він сам, Заревич і Климкович були верховодами.

[1]) Богемою, з французького Bohême, Циган або циганська компанія, назвивано в Парижі, і називають ся також де інде кружки веселих лїтератів і артистів, що обік своєї штуки в вільних хвилях, яких у них звичайно бу-

Кільколїтнє житє в такій атмосфері підкопало його здоровлє, ослабило його пильність в унїверситетських студіях, і замісь стати визначним і популярним адвокатом, він був змушений вибрати собі лекшу судейську карієру, яка одначе не завела його далї від ранґи адюнкта. Відбувши судову практику у Львові він одержав дуже низько платну посаду в Мостах Великих, на якій і закінчив своє житє. З Мостів Великих він написав ряд інтересних дописий до ґазети „Русь“, видаваної Горбалем і Заревичем, які, хоч би задля самого імени автора, варто би було разом із його поезіями передрукувати.

Видне місце в кружку тої „богеми“ займав Остап Левицький, який 1863 р. виявив не малий сатиричний талант у польській поемі „Uciekiniery“, підписаній псевдонїмом Остап Ковбасюк[1]). Руською мовою Остап Левицький написав декілька гарних поезий, із яких остатнї друкували ся в „Житю і Слові“ 1895 р. Більшу часть свойого житя він провів у Станїславові як професор реальної школи.

Ксенофонт Климкович по упадку „Вечерниць“ почав за підмогою ученицьких громад видавати „Мету“, лїтературно-полїтичний вістник, який продержав ся лише 5 місяців і в якім, окрім перекладів і передруків українських письменників, найціннійшими були все таки вірші Федьковича. В р. 1865 Климкович відновив „Мету“, але вже з переважно полїтичним змістом, тай ся друга „Мета“ продержала ся всего 8 місяців, не давши для лїтератури

ває аж занадто богато, займають ся більше-менше цїлонічними гулянками та посиділками по шинках, каварнях і ин.

[1]) Ковбасюк було імя популярного тодї в руськім клюбі соймового посла селянина, завзятого противника польських порядків. Від його імени польські уличники у Львові і по инших містах Галичини всїх Русинів почали прозивати „Ковбасюками“.

нїчого цїнного. Незалежно від Климковича почав 1865 р. Кость Горбаль видавати „Ниву“, науково-лїтературний часопис, що продержав ся також лиш один рік. Із лїтературного матеріялу, поміщеного в тім часописї, крім передруків деяких творів Шевченка, Стороженка та Марка Вовчка важні тут у перве опублїковані вірші Михайла Старицького, друковані під псевдонїмом Гетьманець, деякі оповіданя і одна драматична фрашка Федьковича та згадані вже два твори Міцкевича „Ода до юности“ і „Фарис“ у перекладї В. Навроцького. Інтересним співробітником „Ниви“ виявив ся з разу Павло Свій, псевдонїм польського емїґранта і бувшого студента київського унїверсітета, Павлина Свєнцїцкого, який у „Ниві“ почав від разу друкувати переклад Шекспірового „Гамлєта“ і повість „Колись було“, але який швидко задля якогось непорозуміня покинув редакцію „Ниви“, не докінчивши анї одної з тих праць. В р. 1866 він почав на власну руку за підмогою львівських Поляків видавати лїтературно-наукову збірку „Sioło“, присвячену спеціяльно „rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim“. Сеї збірки вийшли в 1866 р. три випуски, а в 1867 р. четвертий. Її метою було поєднанє Русинів з Поляками на лїтературно-науковім ґрунтї, а особливо знайомленє Поляків з красшими творами українсько-руського письменства. Скільки знаємо, власне Свєнцїцкому належить першому термін „українсько-руський“. В „Siole“ друковано латинськими буквами поезії Шевченка і Федьковича, „Марусю“ Квітки, і навіть початок перекладу т. зв. Несторового лїтопису на українську народню мову. Сам редактор під псевдонїмом П. Стахурський помістив частину своєї повісти „Przed laty“ в перекладї на українське, під псевдонїмом Д. Лозовський пере-

рібку французької комедії „Міщанка“ в трьох діях, а під псевдонімом Павло Свій драматичний образ „Катерина“, в V діях, перерібку з поеми Шевченка. Пізнійше надрукував тоїй сам Свєнціцкий під псевдонімом Д. Лозовський гарну перерібку Молієрової комедії „George Dandin“ п. з. „Гаврило Бамбула“, а під псевдонімом Павло Свій видав збірку байок, яка опісля була спопулярізована в виданях „Просвіти“. Павлин Свєнціцкий закінчив своє житє як учитель академічної, тепер руської (тоді ще польської) ґімназії у Львові, і написав богато повістий та драм польською мовою, та і в нашім письменстві йому належить ся місце як одному з немногих Поляків, що вміли глядіти на українську справу без національного упередженя. Для характеристики його памяти важний буде також факт, що він переробив з російського на польську мову відому соціялістичну повість Чернишевського „Что дѣлать“ п. з. „Ludzie“, і що найінтереснійше, місце її акції з Петербурга переніс до Київа.

Ще раз спробували народовці, а властиво знов таки студентські громади, щастя з періодичною публікацією, і з початком 1866 р. почала виходити у Львові „Русалка“, літературний часопис, під редакцією Володимира Шашкевича. Сим разом мав се бути тижневник, та він видержав тілько від 1 січня до 25 марта. Замітною в ньому була хиба досить богата збірка віршів Кониського, що виступив тут від разу під двома псевдонімами, Верниволя і Перебендя. У перве в „Ниві“, потім у „Русалці“ появило ся також перший раз імя Данила Млаки, нового буковинського поета, властиво Ізидора Воробкевича, в якому молоді ентузіясти 60-их років побачили великий талант, гідний стати обік Федьковича, та який одначе

своїми пізнійшими численними працями, лїричними й епічними віршами, оповіданями й драмами не справдив покладаних у ньому надії, і виявив більший талант як музикальний композитор, нїж як поет, хоча й музикальні його композиції держать ся більше німецької школи, нїж українського народнього стилю.

Від часу видаваня першої Климковичевої „Мети“ розгоріла ся в Галичинї серед інтелїґенції нова завзята сварка за правопис, т. зв. кулїшівку. „Мета“, а за нею й дальші українофільські часописи в Галичинї приняли придуманий Кулїшем фонетичний правопис, хоча з деякими упрощенями (Кулїш пр. задержував ъ). На той новий правопис і в загалї на весь молодий українофільський рух, який серед молодїжи проявляв ся також модою на т. зв. козацькі костюми, накидали ся члени старших партій, чи то виразно москвофільської, чи т. зв. старої галичо-руської, яка рада була держати ся австрійської держави і творити народ окремий від російської України. Питанє про кулїшівку було більше домашньою і товариською сварнею, нїж питанєм поважно, чи то публїцистично чи науково трактованим. Насміхи, передразнюваня і особисті сплетнї були найзвичайнїйшими оружями в тій боротьбі. В числї найпопулярнїйших сплетень, ширених поміж противниками українофільства, була голошена тодї думка, що весь той новий рух, се тілько польська інтриґа. Сильне оружє в руки противників дали Горбаль і Заревич, обнявши 1867 р. редакцію ґазети „Русь“, яку основував і піддержував намісник, ґраф Аґенор Ґолуховський, головний стовп і творець полонїзаційної системи на галицькій Руси. „Русь“ виходила тілько один рік, і з лїтературного погляду не дала нїчого замітного, на-

віть передруків українських творів у фелєтонах, а найцінніші в ній були оріґінальні дописи Володимира Шашкевича з Мостів Великих про ріжні біжучі політичні й соціяльні справи.

Ся недовговічність українофільських видань, що в значній мірі була спричинена недбальством самих видавців і браком партійної орґанізації, була також сильним оружєм у руках противників, які все могли говорити про фантастичність українських мрій і про те, що ті мрії серед галицької молодіжи піддержують ся ворогами руського народа. Супроти того стара партія, якої ріжні відтінки все таки в практичній політиці йшли солідарно, маючи в руках три богаті інституції, Народний Дім, Матицю і Ставропигійський Інститут, могла піддержувати також солідніші орґани друку, якими були від 1861 р. „Слово", що виходило з разу два рази, потім три рази, а далі шість раз на тиждень, далі видаваний від 1862 р. Яковом Головацьким і Б. Дідицьким „Галичанинъ", літературний журнал, що виходив книжками 1862 і 63 р. (4 книжки, що разом творять один том), і „Науковый Сборникъ", видаваний Матицею під редакцією Головацького в роках 1865 і 1866 (2 томи, кождий по чотири випуски). По виїзді Головацького до Росії 1867 р. видав Дідицький другий том „Галичанина" як додаток до „Слова" за рік 1868, а від р. 1869 почала Галицко-руска Матиця видавати „Литературный Сборникъ", знов річно том по чотири випуски. Надто виходили етімольоґічним правописом, більше або менше народньою мовою редаґовані, та все таки з маркою старої партії, ось які важніші публікації: „Львовянинъ, приручный и господарскій Мѣсяцословъ", уложений Яковом Величком і виданий накла-

дом Михаїла Косака, вийшли два томи за роки 1862 і 63, видані в роках 1861 і 62. Ся публікація на свій час була дуже цінна, бо подавала крім богатих господарських інформацій також літературні твори, в тім числї передруки з українських письменників Глїбова, Шевченка, Руданського, Стороженка, а в другім річнику передрук Квітчиної „Конотопської відьми". Від 1863 р. почав Ставропигійський Інстітут видавати свій щорічний календар з науковим характером п. з. „Временникъ Института Ставропигійского съ Мѣсяцословомъ", у якім друкували ся численні праці Петрушевича, Головацького і инших учених старої партії. В роках 1863—64 видавав Іван Гушалевич часопис „Домъ и школа", присвячений школам і сїльському народови. В р. 1864 і 65 видавав Северин Шехович полїтичне „Письмо до Громады"; як додаток до сего „Письма" в 1865 р. він видав також кілька нумерів часописи „Школа". Северин Шехович виступив на лїтературне поле ще 1850 р. в „Зорі Галицкій", в якій поміщував вірші, рецензії і перерібки чужоязичних оповідань. В р. 1853 він видавав мовою зближеною до російської „Ладу, письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодицамъ въ забаву и поученіе", часопис, який для наших часів має хиба значінє лїтературного куріоза. В роках 1855 і 56 він видавав „Семейную Библіотеку", в якої першім річнику інтересний передрук Квітчиної „Сердешної Оксани" в російськім перекладі, і статя Андрія Дешка „О карпатской Руси" з увагами Дениса Зубрицького, яку ще пів столїтя пізнїйше уважала відповідним передрукувати „Кіевская Старина". В другім річнику знов тілько її інтересного, що передрук Квітчиної повісти „Божія дѣти", писаної російською мо-

вою. В р. 1862 Шехович, доси, здавало ся, завзятий москвофіл, виступив з повістю „Попадянка і попадеґрафянка“, опертою на подіях 1848 р. (з рештою дуже поверхово), написаною язиком досить близьким до народнього, і не позбавленою, як на свій час, літературної вартости.

Від р. 1865 почала виходити під редакцією Маркела Попеля „Недѣля, письмо народне для науки и забавы, господарства, промыслу и торговлѣ“, — виходила два роки. В р. 1867 видавала редакція „Слова“ при співучасти Северина Шеховича продовжене „Письма до Громады“ п. з. „Додатокъ Слова для Громады“, та окремо Шехович видав ще 20 нумерів свойого „Письма до Громады“. Той сам часопис виходив також 1868 р., але вийшло тільки 19 чисел. Понад се при урядовім „Вѣстнику“ у Віднї виходив 1862 р. „Отечественный Сборникъ“ під редакцією Василя Зборовського, і тамже, у Віднї від 1864 р. почав виходити гумористично - сатиричний, ілюстрований часопис „Страхопудъ“, видаваний Йосифом Ливчаком, з разу в неозначених речинцях задля цензурних перешкод, а пізнійше, до початку 1868 р. два рази на місяць. Майже кожде число того часопису робило велику сензацію в Галичині, і поміщувані в нім дотепи та сатиричні концепти передавали ся з уст до уст і служили темою товариських розговорів. Головний матеріял до своєї сатири „Страхопуд“ черпав із українофільського руху, але не щадив також заскорузлости та обскурантизму своїх власних сопартійників. Можна сказати, що віденський „Страхопуд“ під редакцією Ливчака був найліпшим гумористично-сатиричним часописом, на який доси здобула ся галицька Русь. Ливчак був з переконаня „общерусом“

і в роках 1865 і 1866 видавав як додаток до „Страхопуда“ російською мовою часопис „Золотая Грамота“, а в р. 1867 і 68 часопис „Славянская Заря“, з додатком „Славянской Библіотеки“, якої вийшов тілько один том з передруком Пушкінового „Евгенія Онѣгина“. Ті виданя Ливчака були держані в дусї поєднаня всїх руських племен під російським проводом. До них пристав із галицьких українофілів Климкович, а з визначнійших російських діячів у них відгукнули ся Костомарів, Кулїш і Ламанський.

Із публичних діячів, що виступили в 60-их роках на поле публичної діяльности, треба згадати тут Степана Качалу, що своєю статею „Що нас губить, а що нам помочи може“, друкованою первісно в „Недѣлѣ“ 1865 р., а потім кілька разів окремими виданями, між иншим і в виданях „Просвіти“, перший звернув увагу на потребу народнїх орґанїзацій в роді громадських кас позичкових і шпіхлїрів. Хоч старший віком, Качала, так само як його сучасник Йосиф Заячківський, пристали душею до нового народнього руху. Качала присвятив тому рухови в ріжних фазах його розвою не мало праці і досить значний капітал, а в його полїтичній карієрі варто зазначити такий курйоз, що він, Русин-народовець і явний противник польського панованя на Руси, був одинокий Русин, якого в р. 1872 чисто польський округ бохенський вибрав послом до Ради Державної. Качала був визначний парляментарний бесїдник і визначно талановитий публїцист. Більш публїцистичний, як науковий характер має також його головний твір, написаний польською мовою і переважно опертий на польських жерелах, „Polityka Polaków względem Rusi“. В його соймовій діяльности

було кілька моментів, що викликали загальну сензацію, особливо його смілий виступ проти краєвої субвенції для ордена Змартвихвстанців. Витревалий і консеквентний оборонець унії і руської народности проти забаганок лятінізму і польонізму, він у критичних випадках, коли руська власть церковна була занадто податлива супроти тих забаганок, не бояв ся навіть церковних цензур, і виступав сміло в обороні того, що признавав справедливим.

До р. 1867 Куліш, пробуваючи тоді в Варшаві, держав ся осторонь від галицького українофільського руху, і з Галичан піддержував листові зносини, здаєть ся, тілько з одним Головацьким. Коли в однім листі Головацький жалував ся йому на буцім то надуживанє народньої мови і кулїшівки для польонофільських змагань, Куліш відписав йому в хвилї отвертости, що він готов відректи ся від свойого правопису, коли галицькі народовці мають надуживати його для розбратаня руських племен. Головацький опублїкував виривки з того листу, і се послужило молодому адептови галицького москвофільства, Володимирови Стебельському на те, що в заснованім ним у цвітнї 1867 р. письмі „Боянъ“ візвав Кулїша, аби отверто відрік ся від своїх українофільських симпатий. Куліш запротестував проти публїкації Головацького в ґазеті „Варшавскій Дневникъ“, а против Стебельського і „Бояна“ виступив шурин Кулїша, Василь Білозерський, з просторим отвертим листом, писаним російською мовою і виданим у Львові, в якім вияснено становище Кулїша і його близьких супроти польонізаційних і русіфікаційних заходів. Се був початок близших зносин Кулїша з Галичанами, із яких першого він пізнав Омеляна Партицького, тодї ґімназіяльного учите-

ля в Тернополї, що власне в ту пору докінчував свій „Німецько-руський словарь“. Мабуть за ініціятивою Кулїша, в усякім разї при участи Партицького і Вахняина, засновано у Львові новий українофільський часопис „Правда“, що почала виходити в цвітнї 1867 р. В перших роках сего виданя з огляду на те, що головні редактори не жили у Львові, за редакцію відповідали фіґуранти Льонґін Лукашевич, урядник асекураційний 1867 р., а Іван Микита, адюнкт судовий 1868 р.

Зближенє Кулїша до галицьких народовцїв було з разу досить благотворне. Кулїш, хоч наскрізь Росіянин і в многому доктринер, все таки вмів внести дещо своє і нове в убоге духове житє галицьких українофілів. Його ідеєю треба вважати заснованє лїтературного фонду, з якого проєктом виступила „Правда“. Хоча той перший, правдянський проєкт не довів нї до чого практичного, то все таки ідея приняла ся на Вкраїнї, де заходом Кониського і Пильчикова узискано в української поміщиці і українофілки, панї Милорадович, значний фонд, що став пізнїйше підставою до заснованя „Товариства імени Шевченка“ у Львові.

Не в дусї Кулїша, але в дусї більше Качали, Заячківського і инших молодших галицьких українофілів було заснованє першої тривкої народовецької орґанїзації, „Товариства Просвіти“ у Львові. Основателї пробували притягти до сеї орґанїзації також Івана Наумовича, який справдї для перших книжечок „Просвіти“ дав кілька своїх дрібних статей, але на перші загальні збори не прибув, і потім відсунув ся рішучо від народовців та розпочав заходи над заснованєм конкуренційного товариства з москвофільською тенденцією. Засно-

ване „Просвіти“ було немов би довершенєм орґанізаційних змагань галицьких народовців 60-их років, переходом від ефемерних ґруп до постійної орґанічної праці, хоч треба признати, що ся праця довгий час іще вела ся досить слабо, без пляну і по ділєтантськи, та помимо значного розвою товариства і величезного розвою инших руських орґанізацій і досі не виходить із того маловтішного стану.

Як характерну появу кінця 60-их років мусимо тут зазначити Кулішеву пробу виданя перекладу Письма Святого на українську мову. В „Правдї“ 1869 р. і окремою книжкою тогож року він під псевдонїмом Павла Ратая видав віршований переклад книги Іова, а окремо додатком і в форматї „Правди“ (велике 4⁰) видав „Святе Письмо або вся Библїя старого і нового завіту. Русько-українською мовою переложена“. Одначе замісь усеї Біблїї там надруковано тільки т. зв. Пятикнижє Мойсеєве. Куліш привязував загалом до перекладу святого письма, а спеціяльно до свойого перекладу великі надії не тільки з релїґійно-морального, але також з язикового і лїтературного огляду. Про вартість перекладу „Іова“ не скажу поки що нічого, хоча декуди він робить досить добре вражінє. Але про переклад „Пятикнижя“ і в загалї про весь переклад Біблїї Кулїша, треба сказати, що він не здібний був дати добрий переклад св. письма, не знаючи ані одної европейської мови, не говорячи вже про грецьку і латинську, крім російської. Надто Кулїш, перекладаючи святе письмо на українську мову, не вмів ніколи знайти границї між народньою і церковною мовою, і скрізь уживав такі славянїзми, як рече, глагола і т. и. А поруч із тим ішла справдї чудернацька українізація імен власних, таких, як Мусїй замісто Мойсей,

Оврам замісь Авраам і Сруль замісь Ізраїль, що доводило до таких куріозів, як переклад біблїйного „да уповаетъ Израиль на Господа", на архиукраїнське „Хай дуфає Сруль на пана".

XLIII. 70-ті роки на Українї.

Початок 70-тих років у російській Українї зазначив ся досить важним фактом офіціяльного характеру, а власне зорґанїзованєм через петербурське „Императорское Русское Географическое Общество" наукової експедиції в т. зв. „Югозападный край", т. зн. більше менше на правобережну Україну, задля зібраня ґеоґрафічних, статистичних, язикових і етноґрафічних матеріялів. Ся експедиція під проводом Павла Чубінського протягом двох лїт зібрала велику масу матеріялу, переважно етноґрафічного, який потім під редакціями ріжних спеціялїстів у Петербурзї в роках 1873—78 опублїковано в сїмох великих томах. В першім томі крім ґеоґрафічного нарису краю подано народнї віруваня, в другім казки і оповіданя, в третім народнїй дневник, в четвертім піснї обрядові, в пятім піснї побутові, в шестім акти про чари на Українї, зібрані Антоновичем, а в семім студії над язиком і діялєктами, та статистику людности з долученєм декількох мап. В звязку з тою експедицією стояло заснованє в р. 1872 київського віддїлу „Русскаго Географическаго Общества", якого секретарем зробив ся той же Чубінський. Сей віддїл став від разу центром кружка визначних українофілів, що на його засїданях обговорювали ріжні теми з української фільольоґії й етноґрафії, і видали в р. 1873—4 по одному томови „Записокъ Юго-западного отдѣла Р. И. Географическаго Об-

щества“ та причинили ся головно до значного успіху третього археольоґічного зїзду, що відбув ся в Київі літом 1874 р.

Між членами того кружка назвемо поперед усього згаданого вже Павла Чубінського, що був орґанїзатором згаданої вже наукової експедиції, але сам з рештою анї як письменник, анї як збирач не заняв визначного місця в нашім письменстві. Одиноким його літературним твором була „Сопілка“, збірка дуже слабих віршів, видана 1871 р. в Київі під дитячим іменем Павлусь, немов як іронія над величезним ростом самого автора. Між віршами зазначимо хиба досить недотепну пародію на Шевченкову поезію „Садок вишневий коло хати“. Із членів київського відділу „Географическаго Общества“, що її пізнійше відгравали досить визначну ролю в українськім національнім житю, треба тут назвати поперед усього Александра Русова, що помістив у однім томі „Записок“ відділу цінну працю про історичні тракти на Українї, і пізнійше богато працював у ріжних земствах лївобережної України як земський статистик. Його жінка здобула собі пізнійше також досить голосне імя статями з обсягу літературної критики, поміщуваними в російських журналах.

Визначного становища в науцї і в загалї в українськім письменстві добили ся пізнійше два члени ґеоґрафічного відділу „Р. Геогр. Общества“, Федір Вовк і Михайло Драгоманів. Вовк (по російськи підписував ся Волковъ), учитель ґімназії в Київі, помістив у „Записках“ відділу статю про ярмарки в українських місточках, і виготовив для археольоґічного з'їзду дуже цінну збірку народнїх вишивок із лївобережної України. Пізнійше еміґрувавши з Росії і пробувши декілька літ в Румунії та

Болгарії, друкував у російських журналах статї про економічний побут Болгарії, а в „Кіевской Старинѣ“ дуже інтересну працю про задунайську Січ у Добруджі. Осївши в Парижі він написав дуже цінну працю про славянські весільні обряди і піснї, друковану рівночасно в парижській „Revue d' Antropologie“ і в болгарськім „Сборнику Министерства Народного Просвѣщенія“. В Парижі він заняв ся спеціяльно студіями над доісторичною археольоґією, антропольоґією і антропометрією під проводом проф. Mortillet (Мортіє), і за написанє цінної моноґрафії про ногу в орґанізмі хребовців (Vertebrata) одержав степень доктора.

Українською мовою він для „Літературно-Наукового Вістника“ написав дуже інтересні спомини про свою гостину в Басків, а від часу зреорґанізованя „Наукового Товариства імени Шевченка у Львові“ став не тілько його членом, але також редактором періодичної публїкації „Матеріяли для українсько-руської етнольоґії“, в якій помістив ряд своїх праць про т. зв. передмікенську культуру на Україні та про антропольоґічні поміри Бойків і Гуцулів. Від р. 1906 він пробуває в Петербурзї як член дирекції археольоґічного Музея імени Александра Ш. На тім становищі він має нагоду і змогу займати ся етнольоґічними дослїдами українського народа, і збирати для Музея найріжнороднїйші памятки його богатої культури.

Далеко важнїйшою для всеї української нації була дїяльність Михайла Драгоманова, якої тілько початок припадає на російську Україну і на 70-ті роки, а якої головна частина пройшла пізнїйше, від 1876 р. за границею Росії. Михайло Драгоманів, родом із Гадяча, кінчив ґімназію в Полтаві, а університет в Києві, і здобувши на університеті степень маґі-

стра, став 1873 р. приватнім доцентом для загальної історії при тім же університеті. В тім часї він спільно з Антоновичем видав цінну збірку „Историческія пѣсни Малорусскаго народа“, якої перший том вийшов 1873 р., а перша половина другого тома 1874 р. Друга половина не вийшла зовсїм. Се була перша проба систематичного зводу і критичного виданя історичних пісень українського народа. Видавцї подїлили перший том на дві части, містячи в першій ті піснї, переважно обрядового характеру (колядки, веснянки і т. и.), що носять на собі слїди найстарших, до-християнських і князївсько-дружинних часів; далї в тім самім відділї поміщено досить богату збірку пісень про турецькі й татарські напади XVI—XVII віку. Друга часть першого тома містить козацькі думи з часів перед Хмельницьким, головно думи про бурю на Чорнім морі, про Марусю Богуславку, про втеку трьох братів із Азова, про Самійла Кушку, про козака Байду і инші поменші, деякі в дуже численних варіянтах. До текстів додано подекуди більше або менше просторі екскурси прозою, по части історичного характеру (писані правдоподібно Антоновичем), по части порівняно-лїтературного (писані Драгомановом). В першій половинї другого тома зібрали видавцї всї думи і піснї, що дотикають ся часів Хмельницького, додавши до них також передрук школярських віршів про Хмельницького, взятих їз хронїки Єрлїча, і передрук драми „Милость Божія“, писаної в початку XVIII віку, що величає побіду Хмельницького над Ляхами досить шабльоновим реторичним способом. Критичний апарат у тім томі майже нїякий. Докладнїйше порівнанє змісту дум про Хмельницького з оповіданями козацьких лїтописців кінця XVII

і XVIII віка могло було показати повну неісторичність тих дум. В усякім разї виданє, як на свій час, в порівнаню пр. до анальоґічного виданя Безсонова збірки пісень Киреєвського, було світлою пробою історичної систематики і критики, що ярко відбивала від пустого фантазованя російського вченого. Оттим то не диво, що виданє одержало від петербурської Академії Наук уварівську премію, 1000 рублїв, по 500 р. на кождого видавця.

Друге важне виданє етноґрафічного характеру, доконане самим Драгомановом із матеріялів, зібраних Київським відділом Р. Геогр. Общества, була богата збірка народнїх оповідань п. з. „Малорусскія преданія і разсказы“. На жаль редактор наслїдком хибної, нїби фільософічної систематики, помішав у тій збірцї ріжні роди народнїх устних традицій, казки з новелями, сатирами, віруванями і анекдотами, що одначе, хоч утрудняє орієнтацію, не вменшає вартости самого матеріялу. Між збирачами, яких записи стрічаємо в тім томі, визначають ся особливо Степан Руданський, якого деякі записи поміщено також у другім томі „Трудів“ Чубінського, Іван Манжура, що полишив по собі також память досить талановитого поета обік заслуги дуже пильного і совісного збирача етноґрафічних матеріялів, далї Володимир Менчиц і Іван Новицький, із яких другий опублїкував пізнїйше свою збірку етноґрафічних матеріялів окремою книжкою.

Крім сих праць Драгоманів видав також популярну брошуру „Про козаків, Татар і Турків“, а на третїм археольоґічнім з'їздї зробив сензацію своїм рефератом „Рыцарскіе отголосы въ украинской народной поэзіи“, що викликав жваву діскусію на відповідній секції

і потім у пресї. Рівночасно з тими науковими працями Драгоманів писав також публїцистичні статї для петербурського „Вѣстника Европы“, в яких заняв ся специяльно Галичиною. Ще від своєї заграничної подорожі в р. 1871—2 Драгоманів познайомив ся з деякими Галичанами, особливо з Мелїтоном Бучиньским, що кінчив тодї унїверситет у Віднї, і провадив із ним живу переписку, знайомлячи ся також иншими способами з галицько-руським письменством і з галицько-руськими партійними відносинами. Його статї „Русскіе въ Галиціи“ і „Литературныя стремленія Русскихъ въ Галиціи“ відкривали для російської публїки, що доси привикла була до односторонніх інформацій москвофілів, зовсїм новий світ, і рівночасно в Галичинї викликали досить живий фермент. Із заграничної подорожі, а особливо з довшого побуту в Гайдельберзї, де він успів познайомити ся з нїмецькою полїтичною лїтературою, Драгоманів набрав ся антїцентралїстичного духу, і помістив у тімже „Вѣстникѣ Европы“ простору працю „Восточная политика Германіи і обрусеніе“, в якій з богатим фактичним матеріялом виступив проти централїстичної полїтики Нїмеччини і Росії, і вказав рівночасно інтересний факт, що Нїмеччина систематично, при помочи своєї кольонїзації в Польщі і в Південній Росії, підкопує державне становище Росії в тих краях, де Росія сама рівночасно ослаблює його своєю нераціональною русіфікаційною системою. Ще з иншого боку вдарив Драгоманів у тім самім „Вѣстникѣ Европы“ на централїзаційну і русіфікаційну систему російського правительства, помістивши там же простору статю „Ново-кельтское і провансальское движеніе въ современной Франціи“, де на основі богатої сучасної лїтератури показав зріст і зма-

ганя західно-европейських дрібних, недержавних народностий супроти централістичних змагань констітуційних правительств. Прикладаючи міру тих дрібних народностий до українського народа Драгоманів помістив у „Правді“ 1874 р. статю „Література російська, великоруська, українська і галицька“, де силкував ся доказати можність окремого розвою ріжних льокальних літератур руської нації під одним спільним, російським дахом.

В р. 1875 підчас літніх ферий Драгоманов був у Галичині, при чім мав нагоду бути на першім народнім вічу в Галичи, що було заразом першим загальним зібранєм Общества ім. Михаила Качковського, яке заснував Іван Наумович, щоб зробити конкуренцію „Просвіті“. Винїсши досить невеселий образ галицьких народніх відносин із того віча, він обїхав також одну часть Угорської Руси, щоб доочне познайомити ся також і з сею частиною української землї. Наслїдком такого зацікавленя Драгоманова Галичиною було також доконане ним у Київі виданє повістий Федьковича з цінною передмовою про галицько-руське письменство, що була написана українською мовою і заходом Михайла Павлика 1876 р. передрукована окремим виданєм у Львові.

Сї поїздки, а також оживлена публїцистична діяльність і не менше оживлена кореспонденція Драгоманова, що звичайно була їдкою полємікою проти всяких обскурних звичаїв і інституцій, викликали пильну увагу галицьких москвофілів, а далї й російської поліції на особу Драгоманова, і з кінцем 1875 р. його усунено з посади на університеті. В повітрі чуло ся наближенє далеко тяжшої катастрофи. В Київі розвязано Відділ Ґеоґрафічного Товариства, а 16 мая 1876 р. вийшов памятний

царський указ, яким заборонено українську літературу, з виїмком публікацій історичних документів. Хоча Драгоманову з сего приводу, крім усуненя з доцентури, не грозила ніяка урядова репресія, то про те він по виданю маєвого указу за порадою київської українофільської громади і за леґальним паспортом виїхав із Росії, щоб не вертати до неї більше.

Побувши короткий час у Львові він заїхав до Відня, де пробув кілька місяців і опублікував інтересну брошуру „По вопросу о малорусской литературѣ“. Несподіваний інцідент з публікацією чотирьох анархістично-революційних брошурок, виданих друкарнею Болгарина Янка Ковачева під авторською фірмою В. Кістки (псевдонім Остапа Терлецького), із яких одну, п. з. „Правдиве слово хлібороба до своїх земляків“ як стій сконфіскувала віденська прокураторія і видала обом видавцям, Ковачеву і Терлецькому, прасовий процес, мав важний вплив на дальше житє Драгоманова. Було-б дуже добре для української справи і для нього самого, як би він був міг постійно осісти в Відні. Хоча три брошури пройшли прокураторську цензуру у Відні (вони тілько пізнійше були сконфісковані в Галичині) і хоча Драгоманов не був причасний до тої публікації, а навіть знаючи про неї, остерігав видавців, аби не провокували австрійського суду, то все таки він по конфіскаті брошури, не дожидаючи вислїду прасового процесу, виїхав із Відня і осів у Женеві, куди швидко потім спровадив також свою родину з Росії. Від тепер, т. зн. від кінця 1876 р. Женева зробила ся центром коли не українського руху, то української думки на протяг цілих 20-тьох літ. Тут написав Драгоманів найбільшу часть того, що запевнило йому

визначне місце в українськім письменстві, а також довгий ряд писань публїцистичного характеру російською, французькою та італїйською мовою, що запевнили йому місце між визначними публїцистами XIX віку.

З тих писань, що припадають на 70-ті роки, треба назвати поперед усього друковану в Фльоренції італїйською мовою в де-Ґубернатісовій „Rivista Europea“ статю „Il movimento litterario Ruteno della Russia e Galizia“, в якій подано короткий огляд українського письменства в Росії і Галичинї протягом XIX віка. Російсько-турецька війна, що вибухла 1876 р. і розбудила в Росії великий внутрішнїй рух і завзяту реакцію правительства проти нього, була для Драгоманова предметом найживійшого зацїкавленя, і викликала довгий ряд його статей писаних російською мовою, з яких деякі в просторих рефератах оббігли чільнїйшу пресу Европи й Америки. Ще перед виїздом із Росії він написав простору статю „Чистое дѣло требуетъ чистыхъ средствъ“, що поміщена в петербурськім тижневнику „Молва“, який тодї виходив без цензури, стала ся причиною заборони того тижневника. У Віднї він написав і видав брошурою в формі отвертого листу до Суворіна, редактора петербурської ґазети „Новое Время“, статю „Турки внутренніе і внѣшніе“, де з цїлим натиском піднїс потребу російської преси поруч із патріотичними окликами до освободженя балканських Славян домагати ся освободженя власного народа від пановання російської бюрократії. Докладнїйше те саме, з нарисом проґрами конституційної акції, виложив Драгоманів у брошурі, виданій зараз по приїздї до Женеви п. з. „Внутреннее рабство и война за освобожденіе“.

Метою побуту Драгоманова в Женеві, згідно з ухвалою київської української громади, та мабуть також у порозуміню з иншими громадами, специяльно з одеською, було видаванє українською мовою публікацій, яка з одного боку заступала б інтереси України перед иншими освіченими народами, а поперед усього причиняла ся б у самих Українців до виробленя горожанського почутя і свободолюбного духа. Не знаємо спеціяльно, які були умови, чи може ухвали українських громад із Драгомановом, але з його кореспонденції знаємо тілько, що він робив гіркі докори Українцям за те, що не додержали ані одної зі своїх обіцянок. Та все таки можемо догадувати ся, що Драгоманів по своїм оселеню в Женеві мав на стілько фондів, що міг не тілько чути себе обезпеченим на сподіваний кількологітній побут, але надто міг завести свою власну друкарню, хоч і на стілько примітівну, що складала ся тілько з одної невеликої зецерні, а наскладані сторінки друковано в друкарні Ельпідіна. В великій пригоді став тут Драгоманову одинокий у своїм роді чоловік, Кузьма Ляхоцький, родом Київлянин, що еміґрувавши з Росії і перебувши маленький політичний процес у Львові, був по відсидженю тримісячної кари відставлений до швайцарської границі, і осівши в Женеві, став у Драгоманова домашньою людиною і майже одиноким складачем. Хоч малограмотний чоловік (він був якимось судовим чи маґістратським писарем у Київі і попав на еміґрацію зовсім припадковим способом), Кузьма Ляхоцький має запевнене імя в історії нашого письменства не тілько як складач женевських Драгоманівських видань, але також як співвидавець мінятурового женевського „Кобзаря“ 1878 р., якого видавці

підписані іменами Кузьма і Сїрко, себ то Кузьма Ляхоцький і Федір Вовк. Сей мінятуровий „Кобзарик“ зробив свого часу велику сензацію в Галичинї і певно тисячами примірників був перевезений до Росії, бо його примірник можна було сховати в кишенї камізельки.

В р. 1877 Драгоманів у Женеві розпочав приготованя до видаваня українського орґана, що мав називати ся „Громада“. Які були ті приготованя, про те не маємо звісток; се тілько певно, що Драгоманів від разу почув брак співробітників, і замісь легкого, періодично-частого виданя, пр. тижневника або місячника, зважив ся видавати „Громаду“ неперіодичними книжками або альманахами (збірками), зложеними зі статей ріжних авторів і з доданої на кінцї хронїки та біблїоґрафії, щоб сяк-так заховати подобу періодичного виданя. Одначе й сей плян не був переведений консеквентно. Зараз перша книжка „Громади“ складала ся тілько з одної статї самого Драгоманова, а власне з переднього слова Драгоманова, що замісь програми до виданя розросло ся в програму цїлого перестрою України, з детальним поданєм її ґеоґрафічного обширу і з вивішеною фляґою анархізму, як найвисшого ідеалу, до якого має змагати розвій української нації. Можна собі подумати, яке вражінє мусїла викликати ся книжка серед російських Українцїв, що жили тодї в ненастанній трівозї перед воєнним ентузіязмом темної маси і адмінїстраційним терором правительства, що арестами та адмінїстраційними висилками силкувало ся пригнобити всяку свобіднїйшу думку російської інтелїґенциї. Кілька лїт перед війною серед російської молодїжи, розпаленої не гаразд зрозумілими соціялїстичними теоріями, виникнув рух т. зв.

хожденія в народ, оснований на тій наівній вірі, що можна самим горячим словом двигнути народні маси до перестрою соціяльного порядку. Російскій адміністрації не коштувало богато труду повиловлювати сотки тих „апостолів нового слова“, роками держати і морити їх у тюрмах, та доводити делїкатнїйших із них, особливо дївчата, до самовбійства або божевіля, а решту ставити перед суд. Власне коли в Болгарії лила ся кров російських вояків, у Москві суджено процес т. зв. 193-ох, може найскандальнїйший із усїх політичних процесів, які бачила Росія в другій половинї XIX віку, і який Драгоманів у спеціяльній брошурі справедливо наклеймив назвою „Дѣтоубійство совершаемое русскимъ правительствомъ“.

Друга книжка „Громади“ в протиставленю до першої вийшла грубезним томом поверх 600 сторін, із чого цїлих 119 сторін припадає на матеріял, зложений із українських кореспонденцій, присиланих для „Громади“ протягом 1876—78 р. Ті кореспонденції розложені непідписаним впорядчиком, Яковом Шульгіном, що пробував тодї в Женеві, на три роздїли, а власне 1) здирство (богатирі і бідні), 2) начальство і 3) темнота. Як додаток до сего корпуса кореспонденцій надруковано дуже інтересну статю С-ого „Що нового по ґазетах?“ Решта книжки — се праці самого Драгоманова, а власне на перших 14 сторонах нове переднє слово „Од впорядчика“, на 160 сторонах простора, але дуже хаотично написана праця „Народні школи на Українї“, а на дальших 150 сторонах щось в родї фелєтона і бібліоґрафії, або радше назвати французьким терміном „causerie“ п. з. „Україна і центри“. Є в тій статї богато цїнних уступів, але

все таки цілість, як на фелєтон, занадто довга і неорґанічна. Коли додати до того, що замісь третьої книжки „Громади“ вийшла одна, навіть без титулу „Громади“ і без порядкового нумера видана, повість Мирного „Лихі люде“, то можна було від разу подумати собі, що Українці мусїли розчарувати ся в тім видаю, і що воно, навіть при богатих фондах, не могло бути анї довговічне анї впливове. Коли де в кого з Українців в 1876 р. була надія, що Драгоманів у Женеві поставить українською мовою щось подібне до Герценового „Колокола“, то вже по тих перших трьох книжках всї надії мусїли видати ся неоправданими. До того ще треба додати, що в Галичинї женевські виданя систематично були конфіскованї, так що її тут їх безпосереднїй вплив міг бути дуже малий, а голошені в них нові, проґресівні ідеї могли входити в Галичинї в маси народа й інтеліґенції тільки в відповідній перерібцї і практичнім приложеню місцевих людий.

Із українських письменників, що розпочали свою лїтературну дїяльність при кінцї 60-тих років, та яких головна дїяльність припадає на 70-ті, 80-ті або й пізнійші роки, назвемо тут поперед усього згаданого вже в попереднїм роздїлї Михайла Старицького, що розпочавши свою лїтературну дїяльність віршами, друкованими в галицькій „Русалцї“, виступив у 70-тих роках як талановитий драматурґ і перекладач чужомовних поетичних творів. Із його драматичних продукцій на 70-ті роки припадають „Різдвяна ніч“, оперета по Гоголю, видавана в Київі 1874, 1876, 1882 і 1883 р. і „Чорноморцї“, оперета по Кухаренку, видана в Київі 1878 р. Обі сї оперети здобули собі велику популярність на сценї головно завдяки музицї Миколи Лисенка. В р. 1882

Старицький видав у Київі свій переклад Шекспірового „Гамлєта“, але сей переклад задля самовільної зміни розміру і занадто многих язикових вільностий не можна назвати вдатним. В р. 1883 в першім томі редаґованої ним збірки „Рада“ вийшла його драма „Не судилось“, основана по троха на тогочаснім поступовім руху молодіжи, прозванім „хожденіе въ народъ“, без сумнїву найкрасший драматичний твір Старицького. Недрукованою доси лишила ся його драматична перерібка Гоголевого „Тараса Бульби“ як лїбретто для опери Лисенка. Від половини 80-тих років Старицький, зробивши ся директором українського театру, був одним із творців найкрасшої театральної трупи, яку доси мала Україна, а з його драматичної продукції, що в значній части полягала на перероблюваню чужих штук, назвемо тут тілько надзвичайно ефектовне драматизованє Гоголевої „Сорочинської ярмарки“, досить наївну з історичного погляду драму „Богдан Хмельницький“, і дуже інтересну з історичного і поетичного погляду драматичну студію „Остання ніч“, в якій зі значною ідеалїзацією представлено смерть польського шляхтича Братковського за його гайдамацькі напади в половині XVIII в.

Як перекладач чужомовних поетичних творів Старицький прислужив ся нашому письменству головно перекладом значної збірки сербських народнїх пісень і дум (усїх 52), виданих у Київі 1876 р. з призначенєм доходу на запомоговий фонд для Червоного Хреста для герцоґовинських повстанців. Ще перед тим, 1874 р. вийшов його переклад маленької вибірки байок Крилова, а в 1875 р. переклад поеми Лєрмонтова „Пісня про царя Івана Васильовича та молодого крамаренка Калашникова“.

В роках 1881 і 1882 він видав у Київі п. з. „З давнього зшитку“ пісні і думи, як власні, так і перекладані; в числї перекладів були твори Байрона (Мазепа), Міцкевича, Сирокомлї, Лєрмонтова (Демон) і Некрасова (Мороз), а також у першім томику невеличка збірка сербських жіночих пісень. В останнїх роках житя Старицький відсунувши ся від театру заняв ся, по троха до спілки зі своєю дочкою Людмілою, писанєм просторих історичних повістий з часів Хмельниччини, „Богдан Хмельницький“ і „Облога Буші“. Сї повісти, писані російською мовою, мають дуже малу лїтературну вартість задля слабого обзнайомленя автора з відносинами і людьми України з половини XVII віка.

Обік Старицького треба тут згадати також його шурина і близького приятеля Миколу Лисенка, славного українського музика і композитора, якому належить ся місце не тільки в історії української культури другої половини XIX віка, але також в історії української етноґрафії, як збирачеви і впорядчикови та композиторови чотиротомової збірки українських народнїх пісень, положених на ноти з доданим до них фортепяновим акомпанїяментом. Надто списав Лисенко також весь музикальний репертуар кобзаря Остапа Вересая, видав крім чотиротомової збірки ще кількадесять українських пісень окремими випусками і причинив ся богато до розвою музикальної культури на Українї не тільки як впорядчик хорів і концертів, але також як приватний учитель музики і нарештї як основатель школи музики й декламації в Київі. Між власними композиціями Лисенка обік його опер і оперет найкрасші і найталановитїйші його композиції до многих поезий Шевченка, в яких музикальність

він вдумав ся глубше і зумів віддати її красше від усїх инших многочисленних композиторів, яких манила до себе Шевченкова муза.

При кінці 60-тих років, а власне 1868—69 року у львівській „Правдї“ розпочав свою письменську діяльність Іван Левицький, відомий з разу під псевдонїмом Івана Нечуя. В „Правдї“ 1868 р. надруковані були дві його повістки, „Гориславська ніч або рибалка Панас Круть“ і „Дві московки“, а в 1869 р. тамже його простора повість „Причепа“. В тій же „Правдї“ 1873 р. надрукований був уривок його нової повісти п. з. „Новий чоловік“; цїла та повість п. з. „Хмари“ з додатком дрібнїйших оповідань „Запорожцї“ і „Не можна бабі Палажцї вдержатись на селї“, надруковані були 1874 р. окремою книжкою в Київі п. з. „Повісті Івана Левіцького“. У львівській „Правдї“ 1878 р. була надрукована його повість „Микола Джеря“, а 1879 р. тамже „Кайдашева сїмя“. В. р. 1881 вийшла в Київі окремою книжкою його повість „Бурлачка“, а в „Кіевской Старинѣ“ була надрукована найпросторійша що до обєму його повість „Старосвіцькі батюшки і матушки“. Лишаючи характеристику Івана Левицького до одного з пізнїйших розділів, зазначу тут, що в 70-тих роках окрім белєтриста він почув у собі покликанє популярізатора української історії, і видав у Київі 1875 р. три популярні брошури: „Перші київські князї“, „Татари і Литва на Українї“ і „Унїя і Петро Могила“. Головною заслугою тих брошур була популярізація історичних праць і поглядів Костомарова й Антоновича. На основі просторої російської працї Афанасєва „Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу“ Левицький написав досить простору працю п. з. „Світогляд українського народу“ як ескіз україн-

ської народньої мітольоґії. В р. 1878 накладом київської громади була видана у Львові його простора популярна брошура „Український гетьман Богдан Хмельницький“ як продовжене трьох брошур друкованих у Київі. Сї три брошури були в роках 1878—81 передруковані львівською „Просвітою“ п. з. „Історія Руси“. Як дальше продовженє популярної історії України, знов таки на основі праць Костомарова, видано у Львові 1881 р. його брошуру „Гетьмани Виговський та Юрій Хмельницький“.

Ненароком пропущено при огляді 60-их років імя Олекси Стороженка, що розпочав свою письменську діяльність також у „Основі“ 1861—2 р., та перервав її швидко потім наслїдком острої критики Пипіна. Його „Українські оповіданя“ вийшли в Петербурзї 1863 р. у двох томах, а тільки пять лїт по його смерти, 1879 р. вийшов його найбільший твір „Марко Проклятий“, повість основана на подіях Хмельнищини 1648 р. Стороженко без сумнїву талановитий оповідач і добре володіє українською мовою, але брак висшої освіти і житєві обставини не позволили йому виробити собі на стілько ідейного способу думаня і на стілько глубокого розуміня людського житя, щоб із талановитого анекдотиста він міг зробити ся дійсним художником. Всїх оповідань Стороженка, обнятих двома томами петербурського виданя, додавши до них „Марка Проклятого“, маємо 25. До них треба додати ще 3 невеличкі анекдоти опублїковані М. Комаровом із його паперів у першім річнику Лїтературно-Наукового Вістника 1898 р.

При сїй нагоді не від річи буде подати декілька звісток про Андрія Яковлевича Стороженка, якого імя доси не стрічало ся в історії нашого письменства, а який про те займав

свого часу визначне місце в духовім житю російської, а по части також української суспільности. Андрій Стороженко вродив ся в р. 1790, служив довгий час при війську, а в роках 1843—1850 займав становище головного діректора урядової комісії внутрішніх і духовних справ Царства Польського у Варшаві з титулом сенатора і тайного совітника, і вмер 1858 р. Він написав крім многих поменших праць тритомову „Исторію Полуденной Россіи“, яка одначе ще за житя автора десь пропала з його рук. На місце в нашім письменстві він заслугує як автор української оперетки „Запорозська Січ“, написаної українською мовою, віршами і прозою, з якої двох актів тілько один був надрукований у „Кіевской Старинѣ“ 1886 р. т. XV, ст. 672 до 685.

Ще один Стороженко, Микола Іванович, заслугує на згадку в історії нашого письменства, хоча своєю діяльністю як професор московського унїверсітета і всїми своїми писанями він належить до російського письменства. Згадую про нього тут лише як про автора статї „Первые четыре года ссылки Т. Г. Шевченка“, друкованої в „Кіевской Старинѣ“ 1888 р. і як про автора дуже гарно уложеного „Нарису історії західно-европейської лїтератури до кінця XVIII віку“, що опублїкований по російськи тілько лїтоґрафічним способом, був у перве друком виданий нашою мовою у Львові 1905 р.

Із українських письменників, що виступили з лїтературними творами в 70-их роках, назвемо тут поперед усего Володимира Александрова, що в р. 1872 видав у Харкові оперетку в двох дїях п. з. „За Неман іду“, а в 1873 оперетку в 4-ох дїях „Не ходи Грицю на вечерниці“, обі з нотами мабуть власної композиції. Другу з них переробив Старицький на

пятиактову драму зо співами, що мала успіх не тілько в українськім, але також в галицько-руськім театрі. В р. 1880 видав він у Харкові маленьку книжечку „Малоруські співанки“, в якій обік його власних віршів були не погані переклади з Лєрмонтова і Козлова. У 80-их роках, в часї цензурних строгостий у Росії, він друкував деякі свої вірші, в тім числї довшу, гумористичну поему на тлї народньої піснї п. з. „Гарбузове весілля“, в галицькій „Зорі“.

В р. 1871 видано нараз у публїку три книжки Павла Білецького-Носенка. Найбільша з них була „Приказки“ в чотирьох частинах, 530 сторін в обємі, що містила 310 віршованих приказок, по части народнїх, по части наслїдуваних із ріжних чужомовних байкарів. Друга книжка п. з. „Гостинець Землякам“ виступає як „Казки слїпого бандуриста чи співи об ріжних річах“. і містить 14 казок віршами, 4 віршовані баляди і 10 байок. Третя найменша книжечка містила жартливу поему „Горпинида чи вхопленная Прозерпина“. Білецький-Носенко належить до найстарших українських письменників. Він родив ся коло 1770 р. В р. 1788, скінчивши столичний пансіон, він був уже у військовій службі, брав участь у Очаківській війнї зимою того року, а 1794 р. у штурмі Праги, передмістя Варшави. Дослуживши ся ранґи капітана він 1798 р. покинув воєнну службу і осів у своїмріднім містї Прилуках, де довгі лїта, від початку XIX віку аж до р. 1840 був „смотрителем“ місцевої повітової школи, а обік неї удержував свій приватний пансіон, у якім сам учив усїх предметів. Одержавши енциклопедичну освіту по понятям XVIII в. він мав ріжнородне, але поверхове знанє, і обік своєї педаґоґічної дїяльности весь свій він писав найріжнїйші твори,

з якими даремно напрошував ся до ріжних товариств і академії, і з яких анї один за його житя не вдостоїв ся друку. Петров у своїх „Очеркахъ исторіи украинской литературы XIX столѣтія“, Кіевъ 1884, ст. 36—56 присвячує сему авторови богато місця і вичисляє 22 його твори, хоча всїх написаних ним було коло 50. Він умер мб. 1855 р. З огляду, що три твори, написані ним українською мовою, були друковані аж 1871 р. і до того часу були невідомі ширшій публїцї, я згадую про нього при оглядї 70-их років. Менї лишили ся невідомі „Казки“, а що до двох инших книжок треба сказати, що їх лїтературна і язикова вартість дуже невелика. „Горпинида“, написана ще в 1818 р. як наслїдуванє „Енеїди“ Котляревського, тай то не з орігінального концепту автора, а тільки як перерібка російської поеми Котельницького „Похищеніе Прозерпины“, виданої 1795 р. Перерібка Білецького-Носенка, се радше карикатура, ніж пародія. Так само збірка байок, зложена з чотирьох частий, виявляє дуже слабий поетичний талант. До того треба додати дуже неправильну і нечисту мову, недбалу віршову форму і препоганий спосіб виданя з лихою коректою в родї російських „лубочних“ видань.

В р. 1872 вийшла в Полтаві досить велика книжка Івана Бублїя п. з. „Веремія малороссійскаго гевала“, збірка віршів, як видно з титулу, гумористичних, про які зрештою в сучасній лїтературі не було нїякого відгуку.

В р. 1872 вийшло в Чернигові друге доповнене виданє „Байок“ Глїбова (усїх 50), яке являєть ся головним титулом заслуги сего талановитого поета. Глїбів обік Гребінки найкрасший український байкопис, визначив ся

також деякими лїричними віршами, що належать до правдивих перлин української лїрики („Стоїть гора високая“). В остатнїх роках свойого житя Глїбів війшов у дуже приязні зносини з деякими Галичанами і помістив не малий ряд віршів у часописї для дїтий „Дзвінок“.

Визначне місце в українськім письменстві заняли брати Іван і Опанас Рудченки, перший відомий під псевдонїмом Іван Білик, а другий Панас Мирний. Іван Рудченко займає визначне місце між українськими етноґрафами; він зібрав і видав у Київі 1868 і 1870 р. двотомову збірку казок п. з. „Народныя южнорусскія сказки“, всїх 137 чисел, із яких майже всї визначають ся дуже гарною мовою і артистичним заокругленєм оповіданя. В р. 1874 він видав у Київі ще цїннїйшу збірку „Чумацкія пародныя пѣсни“, всїх пісень 72; збірка попереджена просторою студією в російській мові „Чумакъ въ народныхъ пѣсняхъ“, яка рівночасно була друкована в „Вѣстникѣ Европы“. В р. 1873 він помістив у галицькій „Правдї“ дуже гарні переклади двох оповідань Турґенєва „Біжин Луг“ і „Тхір і Калинович“. До спілки з братом Панасом вони написали десь коло 1874 р. простору повість „Хиба воли ревуть, як ясла повні“, що мала бути надрукована в Київі і вже пройшла цензуру, та через якесь опізненє її захопив маєвий указ 1876 р., наслїдком чого вона аж 1878 р. появила ся в Женеві. З огляду, що найважнїйші частини сеї повісти були без сумнїву твором Панаса, а співробітництво Івана доси докладно не вияснене, скажу про сю повість дещо докладнїйше при обговореню творів Панаса Мирного. Осягнувши досить високу урядову карієру Іван Рудченко згодом занедбав письменство і виступив раз тілько у „Кіевской

Старинѣ“ з інтересною статею „Трівога над свіжою могилою Шевченка“, опертою на тайних актах київського ґенерал-ґубернаторства.

Між його посмертними паперами мала лишити ся його власна повість „Слїдом за людьми“, про яку доси нїчого близше невідомо.

Панас Мирний (Афанасій Рудченко) належить до найвизначнїйших українських повістярів і визначаєть ся особливо влучною характеристикою дієвих осіб та поглубленєм їх псіхольоґії. Його талант досить широкий і обіймає з однаковою силою типи людові, як і типи з інтеліґенциї. Композиция його коротших оповідань буває іноді дуже майстерна, але в обох більших оповіданях „Хиба воли ревуть“ і „Повія“, вона далеко слабша. За те він незрівняний майстер у мальованю поодиноких сцен, чи то одиничного чи громадського житя. Свою письменницьку діяльність він розпочав у галицькій „Правдї“ 1872 р. оповіданєм „Лихий попутав“ і 1874 оповіданєм „Пяниця“. Перше з тих оповідань малює житє сїльської дївчини, яку баламутить панич, а друге інтеліґентного чоловіка, якого доля зводить між духовий пролєтаріят. В обох оповіданях видно було свіжий і сильний талант, і вони від разу корисно виріжнили ся серед тодїшньої української белєтристики. Невеселі житєві обставини, становище підрядного урядника в невеликім ґуберніяльнім містї Полтаві, було мабуть причиною, що Мирний писав дуже не богато і часто мовчав цїлими роками. В р. 1876 вийшло в Женеві накладом Драгоманова безіменно його оповіданє „Лихі люде“, компоноване трохи стилїзовано, більше ряд живих сцен, як одноцїльна акція, але про те майстерне з погляду на характеристику осіб і важне з культурного погляду

як причинок до псіхольоґії української університетської молодіжи початку 70-их років, серед якої бороли ся два напрями, а власне еґоістичний реалїзм і шукане карієри з більш або менше ясним ідеалїзмом таких одиниць, що бажали служити такій чи иншій визвольній ідеї. Там же, в Женеві, вийшла два роки пізнїйше згадана вже повість „Хиба ревуть воли, як ясла повні“, у якій обік історії головного героя Чіпки, який наслїдком нещасливих обставин по знесеню кріпацтва із порядного господаря з неясними бажанями справедливих порядків між людьми робить ся розбишакою і палїєм, в ряді ріжнородних відступів від головного пляну змальовано майже столїтню історію українського села лївобережної України.

В київській збірці „Рада“ 1883—84 р. були надруковані дві перші части просторої повісти „Повія“, якої обіцяна третя часть доси ще не опублїкована. Повість на мою думку не вдала ся авторови. Основна ідея — показати, як новочасні сїльські злидні зводять чесну і не зовсїм убогу сїльську дївчину на міську проститутку, в своїй основі не зовсїм вірна, бо міські проститутки тілько в найменшій мірі рекрутують ся із сїльських дївчат. Надто ся ідея переведена при помочи занадто штучної і навіть по троха наївної машинерії: треба було батькови дївчини замерзнути в зимі вертаючи з ярмарку, а сїльському богачеви сфальшувати угоду з міським крамарем, буцїм то заключену батьком дївчини на те, щоб вона для відробленя не затягненої ним пятирублевої позички була через громадську власть змушена покинути матір і хазяйство і йти на пів року до крамаря на службу. Так само і переведенє сеї інтриґи в автора не дуже щасливе, а реалїзм деталів,

такий яркий і гарний у повісти „Хиба воли ревуть“, тут аж надто часто переходить у манєру і мальованє настроїв, зовсім не властивих сільскій людині в даній хвилї. Друга часть повісти, в якій оповідано перехід дївчини із села до города і початок її служби у міського крамаря Загнибіди, ще слабша від першої части, натикана зайвими уступами, а просторий опис великодної гостини у Загнибіди, яка в кінці переходить у несуразну галабурду, робить не естетичне, а просто огидливе вражінє, так як і весь тип Загнибіди мені видаєть ся, як на українські відносини, зовсім не вірним і не продуманим автором, як слїд.

В другім томі „Ради“ за 1884 рік розпочато також друкувати просторе оповіданє Мирного „Як ведеть ця, так і живеть ця“, а власне надруковано два перші роздїли, що були готові у автора ще 1878 р. і тодїж прислані до Львова до редакції „Громадського Друга“, де одначе не були надруковані. У обох роздїлах малює автор яркий контраст двох братів, селянських синів, із яких один, сильний характер, ще малим хлопцем кладе собі метою свойого житя зробити ся великим богатирем, властителем панських дібр Батієвщини. Два роздїли сеї повісти, опублїковані в „Радї“, оброблені дуже гарно і особливо другий робить сильне вражінє.

У 80-их роках Мирний продукував дуже мало. В р. 1885 вийшла в Київі в двох випусках збірка його творів п. з. „Збираниця з рідного поля“. В першім випуску передруковано оповіданя поміщені в галицькій „Правдї“, а в другім комедію „Перемудрив“. У тій комедії Мирний, ідучи слїдом за Нечуєм-Левицьким і Старицьким (пор. його „Не судилось“), пробував також змалювати тип нового чоловіка,

інтеліґента-українофіла і народника в боротьбі з батьком, типом старовіра і матеріяліста. Комедія Мирного не вийшла понад рівень середньої міри. Більше драматичного таланту він проявив в драмі „Лимерівна", що у перве була друкована в Галичині, де також ставлено її на сцені, але в репертуарі нового українського театру не здобула собі тривкого місця. Драма основана на невеличкім непорозуміню. Відома в устах українського народа пісня про дівчину Немирівну, т. є дівчину з Немирова, яку мати, немирівська міщанка, десь у половині XVIII віку, в пянім стані продає вельможному пану. Пан посилає своїх гайдуків і велить узяти дівчину до свойого палацу, з якого вона по якімось часї тїкає. Пан зі своїми гайдуками біжить за нею в погоню, доганяє її і пострілену чи шаблею порубану завозить назад до свого палацу. Сю тему, близьку до теми „Боднарівни", яка у XVIII віці на тлї тодїшнїх обставин була зовсїм можливою, Мирний переніс у половину XIX віку, зробив із польського пана богатого українського міщанина, а продажу дївчини матїрю зробив темою інтриґи богатої міщанки, що бажає одружити свойого придуркуватого сина.

Перлиною між дрібними оповіданями Мирного треба вважати новельку „Лови", що також у перве була друкована в Галичині, а власне в стрийськім альманаху „Ватра". Новелька в дусї Бокаччієвого „Декáмерона" малює забавний епізод із житя поліційного чиновника в малім місточку, який пошукуючи небезпечного полїтичного злочинця з цїлим жандармським апаратом, застає в готелевім покою серед ночи Богу духа винного, але вродливого офіцера в обіймах своєї жінки.

Із инших літературних проб Мирного зазначимо тут іще його пробу перекладу „Слова о полку Игоревѣ“ на новочасну українську мову, в формі зближеній до форми козацьких дум. Ся проба основана на тій без сумніву вірній думці, що як „Слово о полку Игоревѣ“, так само й козацькі думи були поезією не цілого народа, але одного лицарського стану.

Із инших українських діячів, що виступили також на літературне поле в 70-их роках, назвемо тут поперед усього Марка Кропивницького, що ще 1871 р. дав себе знати в письменстві одноактівкою „За сиротою і Бог з калитою“, а 1877 р. помістив у фелєтоні „Одесскаго Вѣстника“ оповіданє „Турецька війна з Славянами“. Які були сї літературні початки Кропивницького, не можу знати, бо оба ті його твори, зазначені в „Покажчику“ Комарова, не війшли в піби повне, двотомове виданє його творів із р. 1895 і 1903. (Оба томи в Харкові). В 70-их роках розпочала ся також акторська карієра Кропивницького, який дебютував з разу в російських, а потім польських провінціяльних театрах, поки доля на якийсь час не завела його до Галичини до трупи з разу Бачинського, а потім Романовичевої. В Галичині він пробув ледви чи повний рік, і тілько в 80-их роках, коли обставини зложили ся виїмково корисно для утвореня окремої української трупи, він разом із Старицьким стає на чолї сеї першої української трупи, для якої також продовжує свою літературну працю, пише ряд драматичних творів, що запевняють йому в історії українського театру не тілько імя одного з його батьків, але також в історії нашого письменства імя визначного драматичного автора. Про сю його діяльність ширше поговоримо в огляді 80-их років на Вкраїні.

Для доповненя сего огляду українського письменства в 70-их роках згадаємо ще про Михайла Комарова, тепер нотаря в Одесї, що в р. 1874 видав перерібку російської популярної працї Іванова „Розмова про небо та землю“, а в р. 1875 перерібку другої працї тогож автора „Розмова про земні сили“. Обі сї працї, друковані в Київі, в початку 80-их років були передруковані у Львові накладом товариства „Просвіти“ і дождали ся в Галичинї кожда кількох видань. Комарів писав деякі цінні рецензії в галицькій „Зорі“ під псевдонімом М. Уманець, а перебравши ся в Одесу заняв ся спеціяльнійше бібліоґрафією нового українського письменства. Першим плодом того його занятя був „Библіографичний покажчикъ нової української літератури“ (1798 — 1883 р.) друкований у першім томі київської „Ради“ 1883 р. Не вважаючи на свою неповноту і неточности сей „Покажчик“ і доси одинокий інформаційний засіб для нового українського письменства. Пізнійше Комарів присвятив дві спеціяльні працї памяти Шевченка, а власне одну, що була розширенєм тої бібліоґрафії Шевченка, яка війшла в „Покажчик“ 1883 р. і надрукована в „Кіевской Старинѣ“ 1885, кн. 5 (ст. 448 — 457), а той новий Покажчик розріс ся в цілу книжку „Т. Шевченко въ литературѣ и искуствѣ. Библіографическій указатель для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка“. Одесса, 1903. 8⁰, стор. 140 + 3. Крім спеціяльних бібліоґрафій Котляревського і Лисенка (1904 р.) він видав також окремою книжкою працю „Українська драматурґія. Збірка библіоґрафічних знадобів до історії української драми і театра українського (1815—1906)“. Одесса, 1906, 8⁰, стр. VI+229+2. В сій працї йому трафила ся немила помилка, що моє „Зівяле листє“ за-

числив до драматичної літератури на тій основі, що в титулі стоїть „лірична драма“.

Історичні події на півдні Славянщини в р. 1875—78, а власне повстанє Сербів у Боснії і Герцоґовині, якого посереднім наслідком була російсько-турецька війна 1876—8 р., викликали не мале зацікавленє не тільки в цілій Росії, але особливо з разу спеціяльно на Україні в крузї тамошніх українофілів. Зараз при початках герцоґовинського повстаня М. Старицький, як ми вже згадали, видав свій переклад „Сербських дум і пісень“ зі знаком червоного хреста на обложцї, призначуючи дохід із розпродажі книжки на запомогу братам Славянам. Дехто з молодих Українців не задоволив ся горячим висловом сімпатії, але не чекаючи на урядову заохоту вибрав ся особисто до поневолених славянських країв, щоб узяти участь у боротьбі з турецьким панованєм. Була думка в Київі зложити цілий відділ таких українських добровольців і наділити їх як найкрасшим новочасним оружєм. Ся думка якось не вигоріла, та тим часом деякі горячійші люди в розбрід поспішали на місце повстаня. Назву з них для памяти трьох, а власне Жида-українофіла Герценштайна (забув його імя), що погиб в одній битві, здаєть ся в сербо-турецькій війнї, Івана Манджуру, що пізнійше дав себе знати як український етноґраф і поет, і якого російський ґенерал Черняєв, що прибув також як доброволець і обняв команду над сербською армією, велів „за неспособность къ военной службѣ“ висїкти різками і прогнати з армії. Третій із тих добровольців, що полишив по собі память у нашім письменстві спеціяльно звязану з подіями серед придунайських Славян, був Василевський, відомий у письменстві під псевдонімом Софрон Круть. Як Софрон Круть він

належить до українських письменників другої половини 70-их років, а як Василевський, банковий урядник десь у південній Росії, живе собі благополучно й доси. Бажаючи дістати ся на поле повстаня і запізнивши ся до Боснії, він через Чорногору пробрав ся до Герцоґовини і пробув там кілька місяців. Здаєть ся, що прожив потім довший час у Білгороді, бо за час свойого пробутку над долїшнїм Дунаєм успів досить добре познайомити ся з відносинами придунайських Славян. Із його писань, складаних тодїж під свіжими вражінями, назвемо тут „Війна Славян з Турками 1875—1878“, друкована в „Молотї“ 1878 р.; там же поміщена була його статя „Де що про Сербію“, а в „Правдї“ 1880 р. недокінчені, на жаль, записки українського добровольця „Чорногорцї в Герцоґовинї“. Нарештї в часописї „Сьвіт“ 1881 р. надруковано його статю „Сербське царство і Турки“, що була написана як передмова до доконаного ним перекладу книжечки сербського ученого Светозара Марковича „Србија на Истоку“. Сей переклад лишив ся доси в рукописї в моїм посїданю. В „Сьвітї“ надруковано також дуже гарну його статейку „В Люблянї, з подорожнїх записок“. У всїх своїх українських писанях, із яких у Росії доси мабуть нїчого не було передруковано, Софрон Круть виявляє не аби який талант інтеліґентного спостерігача з дуже критичним поглядом на людий, при всїй прихильности до поневолених Славян. До того треба додати гарну мову та іноді кольоритний, живий спосіб оповіданя.

XLIV. 70-і роки в Галичинї.

70-і роки в Галичинї були в значній мірі часом затишї, перехідною добою між оживле-

ними сварами за елементарні річи духового житя, такі як язик, обряд, правопис і букви, до доби ширшого і глубшого розвою національного житя. Теоретичне українофільство 60-их років почало робити перші кроки на дорозї практичного здійсненя своїх ідеалів, але на разї показало ся, що й ідеалів властиво у нього не було нїяких поза тими чисто формальними святощами, за які можна було сперечати ся не роблячи для них нїчого реального. Москвофільство не потребувало виробляти нїяких ідеалів і нїякої програми, живючи надією на близьке прилученє Галичини до Росії, ворожнечею до Поляків і українофілів і тим святим переконанєм, що прихід російського царя і російського чиновника зробить конець усїй галицько-руській мізерії. Тілько немногі одиниці в однім і другім таборі глядїли яснїйше і дальше, але не могли ще виробити собі анї ясної програми дїланя, анї значнїйшого числа прихильників, потрібного для дїланя.

Менї доводить ся тут оглянути цїлий ряд людий, що так чи инакше брали участь у публичнім і лїтературнім житю того часу. Можемо розріжнити між ними три ґенерації: ґенерацію найстарших, що затямили ще 40-ві і 50-ті роки, ґенерацію 60-их років, що тепер була в повнїй силї віку, і нову ґенерацію, що в 70-их роках почала ставити перші кроки.

До найстаршої ґенерації належали найвисші єрархи: митрополит Литвинович і перемиський епіскоп Ступницький, та оба вони не брали живійшої участи в національнім житю. Ступницький займав ся нумізматикою, а Литвинович уживав житя і з цїлої полїтики задержав лиш одно: „die Regierung wird für uns alles Nötige tun“. Такої полїтики держала ся також мало що не вся найстарша інтелїґенція, про-

водирі галицько-руського попівства, і з тим було їм добре. Деякі з них, як пр. о. Ничай, займали ся питанями високої фільософії в дусі Шеллінґа та Геґеля, але старанно викурювали хату, коли в нїй кілька годин гостив який Поляк, та пускали з огнем або з водою книжки, писані фонетикою. Найважнїйша діяльність духовенства в 70-их роках, се була проповідь тверезости, до якої ініціятиву дав новий митрополїт Йосиф Сембратович, наступник Литвиновича. Він розпочав своє урядоване просторою курендою, можна сказати цїлим теольоґічним трактатом „О высокомъ достоинствѣ человѣка", що була початком орґанїзації численних місий для проповідуваня тверезости і більше-менше систематичної акції духовенства в тім напрямі, щоб приводити до присяги на тверезість коли не загалом усїх парафіян, то принаймнї тих, що приступають до шлюбу.

Властиве письменство москвофільської партії в 70-их роках було дуже вбоге. За цїле десятилїтє 1870—79 р. не вийшла з москвофільського табору анї одна окрема книжка, що мала би якусь лїтературну вартість. Письменська діяльність москвофілів скупляла ся біля часописий, таких як „Слово", „Рускій Сіонъ", „Ластівка" (для дїтий), „Учитель" (Клемертовича) та „Временники" Ставропигійського інститута. Старі ветерани, як Петрушевич і Лепкий, задоволяють ся публїкованєм старих актів і памяток, звичайно друкованих уже перед тим де инде. Петрушевич випустив за тих 10 лїт тільки одну значнїйшу публїкацію в фелєтонах „Слова" 1873 р. під троха нельоґічним титулом „Отвѣты и вопросы", де між иншим є статя про Филипа Орлика і про Зельмана, а дві статї, чи то власне поміщені в них документи дотикають

зносин Угорської Руси з Афоном у першій половині XVI віку.

Инший ветеран галицько-руського москвофільства, Богдан Дідицький, усунувши ся 1871 р. від редакції „Слова“, мовчав кілька літ, аж 1876 р. виступив із першим випуском просторої біоґрафії Михайла Качковського[1]), якої одначе не докінчив, мабуть задля вбожества матеріялу. Ся праця, хоч убога фактами, не позбавлена одначе вартости як причинок до історії галицького суспільного житя. Ціннійша від сеї недокінченої була написана Дідицьким 1881 р. біоґрафія Антона Добряньского. В другій половині 70-их років Дідицький написав також свій популярний курс п. з. „Народная історія Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ“ (1875 р.), якої виданє було повторене 1885 р. з додатками, що стягли на себе конфіскату книжки.

По Дідицькім редактором „Слова“ від року 1871 до 1886 став Венедикт Площан-

[1]) Михайло Качковський, судовий совітник у Самборі, була людина мало заслужена і мало симпатична. Він опікував ся частиною руської молодїжи радше з метою навертати її на москвофільство і шпіонити противну партію, нїж для патріотизму або для дїйсної педаґоґії. В приватнім житю великий скупар, був скупий також для молодїжи, яку нїби то удержував своїм коштом. На старости лїт він вибрав ся в подорож по західній і північній Европі, опублїкував у „Слові“ 1871 і 1872 р. декілька своїх „Путевыхъ писемъ“, в тім числї листи з Льондона і Гельґоляндa, а лїтом 1872 р. вмер у Кронштатї біля Петербурга на холеру. Він полишив досить значний маєток, одначе переважно вложений в таких цінних паперах, що по його смерти сильно впали в цінї, і коли з разу говорено про 200.000 зол. полишеного ним капіталу, по кількох чи кільканацятьох роках, які тягла ся спадкова пертрактація, дуже заплутана наслїдком неясного тестаменту, ся сума змалїла щось до 40.000. Сю суму по довгих клопотах одержав „Народный Домъ“ і відсотками її підпомагає що року москвофільських письменників та їх виданя.

ський, чоловік без сумніву доброї волї, пильний збирач цінних топоґрафічних матеріялів для топоґрафії східної Галичини, але як редактор слабохарактерний, що спокійно полишав своїм співробітникам, із яких головними були Осип Марків, якого за російські симпатії ще в 60-их роках прогоняли із дрогобицької та самбірської ґімназії, Клемертович, Орест Авдиковський і в остатнїх лїтах найзавзятїйший москвофіл Мончаловський, надавати часописи напрям, який їм хотїло ся. Дуже пильним і впливовим співробітником був також Іван Наумович, який протягом 70-их років чим раз виразнїйше із прихильника всеруської єдности робив ся аґентом російського правительства. В усякім разї Венедикту Площанському треба признати не малу заслугу на полї галицько-руської топоґрафії, а його мало що не сто статей про ріжні місцевости східної Галичини варті того, щоб зібрати їх і видати окремою книгою. Наслїдком процесу Ольги Грабар і тов. 1882 р. Площанський, продержавши ся ще кілька лїт у Львові і продавши тут свою каменицю, 1886 р. виїхав до Росії доживати свойого віку в Вильнї, як член тамошньої Археоґрафічної комісії.

На роздорожу між обома партіями, хоч в основі все народолюбець, стояв Евгеній Згарський, що розпочав свою лїтературну дїяльність ще в 50-их роках у „Зорі Галицькій“ (1854 р.), а в початку 60-их років дав себе знати як визначний епічний поет двома поемами, писаними майже чистим народнїм язиком на теми, взяті з народнього житя і народньої традиції. Се була поема „Святий вечер“, основана на панщизняних відносинах у Галичинї, і „Маруся Богуславка“, основана на відомій козацькій думі, обі видані 1862 р. Коли в першій поет ішов слїдом давнїйшої галицько-руської епіки, що

виробила ся на польських і російських взірцях, то в другій бачимо досить виразні сліди впливу Шевченка. В 60-их роках він досить рішучо пристає до тодішнїх народовців і друкує свої статї в „Метї“ 1865 р. і в „Правдї“ 1867—70 років. Із тих статей найважнїйші: „Народня философія, списана по народнїм пословицям і приповідкам“ друкована в „Правдї“ 1867 р. і видана також окремою відбиткою, і розбір „Неофітів“ Шевченка, друкований у „Правдї“ 1868 р., лїпший від пізнїйше написаного розбору Омеляна Огоновського. Там же була надрукована його статя „Слїди поганської просвіти на Руси ведля народнїх пісень, повірок, сказок і історичних записок“. Обі статї етноґрафічного характеру треба вважати серіозними, як на той час, пробами наукового використаня української народньої традиції на виключно національнім ґрунтї.

В початку 70-их років він дав до „Читанки руської для низших кляс середних шкіл“, уложеної Романчуком і Лучаківським, три статї під спільним заголовком „Деякі віруваня руского народа в давнїйших і теперішних часах“. Від р. 1877 бачимо його вже формально в москвофільськім таборі як редактора „Изданій общества имени М. Качковского“, при яких він працював до р. 1879. Тяжка болїсть (божевіллє) зробила конець його лїтературній діяльности.

В рядї заслужених педаґоґів, що формально належачи до москвофільського табору, душею все були прихильниками рідного народа і його національної самостійности, треба назвати Михайла Полянського, довголїтнього вчителя академічної (руської) ґімназії у Львові. В нашім педаґоґічнім письменстві він займає місце як автор учебників: „Зоольоґія з образками для низших кляс середних шкіл, сочинив др. Алоїз-

зії Покорний, перевів на руский язик М. Поляньский“, видана 1874 р. в Празї; „Мінералогія для низших кляс середних шкіл, з німецких учебників Зигм. Феллекера і І. Лейниса перевів на руский язик М. Поляньский“, друкована у Львові 1875 р., і нарештї „Фізика для низших кляс середних шкіл, з нїмецкого дра Фр. І. Піска, перевів на руский язик М. Поляньский“, друкована у Львові 1876 р. Як у своїй педаґоґічній діяльности, так і в тих перекладах Полянський був чоловік надзвичайно совісний і дбалий про ясність та точність вислову і чистоту язика.

Окремо від москвофілів, але також не пристаючи до українофільського гурту, стояли такі мужі, як Омелян Калужняцький, що якийсь час жив у Кракові як учитель при ґімназії св. Анни, а потім став професором церковно-славянської мови на унїверситетї в Чернівцях. Далекий від усякого українофільства він 1874 р. для археольоґічного зїзду в Київі приготовив цінну працю „Обзоръ славенорусскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ библіотекахъ и архивахъ Львовскихъ“, що вийшла друком у другім томі „Трудовъ“ сего конґреса аж 1876 р. Пізнїйше видав Калужняцький з невеличким критичним апаратом тексти двох памяток старого південно-руського письменства, а власне Путнянського Євангелія і Кристинопольського Апостола, обох із XII віку.

Подібне було становище священника Михайла Осадци, що бувши катехитом при академічній (тепер руській) ґімназії, написав ще 1862 р. досить простору граматику руського язика, яка 1864 р. дочекала ся другого виданя з характерною зміною правопису: бо коли в першім виданю в самім титулї стояло „написалъ“, то в другім

уже було „написавъ“, і ся зміна очевидно систематично була переведена в цілій граматиці. В р. 1876 вийшло третє виданє граматики Осадци, „пересмотрене О. Лепкимъ і И. Онишкевичомъ“, де вже в титулї не було нї „написалъ“ нї „написавъ“, але фактично привернено москвофільське „лъ“. Ся граматика дала привід Ф. Н. Дячану до острої критики, друкованої в часописі „Домъ и Школа“ 1864 р. Сам Дячан ще в кінцї 60-их років еміґрував до Росії, де здобув собі місце професора клясичної фільольоґії при варшавськім унїверситетї.

Таке саме посереднє становище між обома партіями займав також Ігнатій Онишкевич, учитель при нїмецькій ґімназії у Львові, що дав тут своїм ученикам привід до виданя „Руської Бібліотеки“, яка пізнїйше названа була „Рускою Бібліотекою Онишкевича“. Під його доглядом вийшли два перші томи, що містять т. I. Писаня Котляревського (1877 р.) і том II. Писаня Григорія Квітки (1878 р.). Третій том тої „Бібліотеки“, що містить писаня Шашкевича, Вагилевича і Головацького, виданий під редакцією Володимира Коцовського аж 1884 р. з далеко поважнїйшим науковим апаратом, як два перші томи. Онишкевич зі Львова перейшов також на катедру українсько-руської мови і лїтератури в Чернівцях, але й там він не поважив ся супроти всесильного москвофільства заняти виразне становище. Аж його ученик і наступник Степан Смаль-Стоцький заняв рішуче і ясне становище, ставши від разу на народнім українсько-руськім ґрунтї, і його заходам треба завдячити, що москвофільство на Буковинї стратило всяке значінє, що фонетичний правопис побідив перестарілу етімо-

льоґію не тілько в книжковім письменстві і в більшій части преси, але також у школах, і що наслідком такого проясненя культурна сила Русинів на Буковині і в Галичині змогла ся дуже значно.

На полї белетристики визначає ся серед москвофілів постать Володимира Стебельського, який із ґімназіяста українофіла зробив ся завзятим москвофілом, щоб швидко опісля, вже в половині 70-их років, перейти в службу Поляків. В р. 1870 він опублїкував нїби то модерну, але в основі зовсїм несуразну новелю „Монахъ", а в р. 1873 віршовану „Молитву", в якій з неясними бажанями і сумнївами звертає ся до „Бога Фавста і Гамлєта". Іван Наумович зосереджує свою діяльність на видаваню „Науки", з разу в Коломиї, потім у Львові, в якій публїкує між иншим ряд популярних віршів, повістий і драматичних штук дуже низької проби. Гушалевич тілько в р. 1879 видає другий томик своїх поезій, що до вартости безмірно низших від першої части. Ізидор Шараневич, ставши професором університету, друкує свої найлїпші праці по нїмецьки або по польськи. До галицьких москвофілів присусїджуєть ся рухливий Буковинець Григорій Купчанко, публїкуючи в ріжних виданях дешевої фабрики вірші, повістки та популярні статейки, поки нарештї осївши постійно в Віднї не затягнув ся в ряди міжнародньої шпіонажі, публїкуючи при тім в ряди-годи нїмецькою мовою брошури про Русинів, повні найфальшивійших інформацій. Одинокою цїнною працею, звязаною з його іменем, була збірка пісень буковинського народа, разом з інформаційною передмовою, опублїкована в Київі тамошнїм відділом Р. Г. Общества у другім томі його „Записок" 1875 р.

Із старших народовців поколїня 40-их років один тільки Качала зазначив ся в 70-их роках більшою, тай то лиш на половину науковою працею, друкованою також у польській мові п. з. „Polityka Polaków względem Rusi“. Ся праця, се властиво компіляція уступів ріжних польських істориків для ілюстрації тої тези, що польські історики тверезійше дивили ся на хиби Польщі і на руську справу, як загал теперішньої польської публїки.

Із українофілів доби 60-их років найвиднїйші позаймали в 70-их роках місця вчителїв ґімназіяльних і кинули ся на одиноко тодї поплатну продукцію шкільних книжок. Перед веде тут Омелян Огоновський, що ставши професором львівського унїверсітету опублїкував 1871 р. книжечку „Linguae palaeoslovenicae specimina quaedam e monumentis ab A. Vostokov et Fr. Miklosich collectis in usum studiosorum edidit Aemilianus Ogonowski“. Се був простий передрук кількох на похапци вибраних уступів із чужих публїкацій, якими впрочім ученики Огоновського нїколи не користували ся. Тай сам він зараз же в слїдуючім роцї перейшов до фабрикованя руських книжок для ґімназіяльних студій, видавши 1872 р. „Книжку для вправи в язицї латиньскім Фердинанда Шульца“, перекладену з нїмецького. Аж у р. 1876 він видав працю більш наукового характеру, а власне „Слово о полку Игоревѣ“, поетичний памятник руської письменности XII віку, текст з перекладом і поясненями“. Виданє Огоновського не належить до найлїпших уже хоч би для того, що він не держав ся першого виданя, яке доси заступає утрачений оріґінал, а в своїх власних конєктурах був звичайно досить нещасливий. Ставши головою „Просвіти“ він узяв ся також до фабрикованя попу-

лярних брошур, тай тут продукував товар дуже не високої вартости.

Другий ветеран, що виступив на літературне поле ще в „Зорі Галицкій яко Альбумі“ 1850 р., Омелян Партицький, дебютував у р. 1872 дуже радикальною книжкою „Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка“, в якій між иншим з натиском підніс протест Шевченка проти православної церкви, витолкувавши в теольоґічнім змислї Шевченкові слова:

„Церква домовина
Розвалить ся, а з під неї
Встане Україна“.

Пізнїйше одначе Партицький згубив той свій радикалїзм і в своїх многочисленних руських читанках та инших підручниках, які видавав накладом Ради Шкільної Краєвої, завзято кастрував не лише Шевченкові вірші, але також твори инших письменників, які не підходили під його дуже обмежений естетичний смак.

В р. 1873 він видав першу часть збірки своїх поезій п. з. „Поезиї Омеляна Партицкого“. Випустивши в світ се виданє він добачив, чи може хтось звернув його увагу на те, що у вірші „Сїльський аптикар“ стояли на кінцї слова, що той аптикар „усю свою аптику носив у штанах“. Се так зaженувало автора, що він, як подає бібліоґраф, знищив усю решту нерозпроданого виданя і пробував навіть скуповувати продані вже примірники. Твердженє бібліоґрафа (И. Е. Левицкій, Галицко-русская Библіоґрафія XIX-го столѣтя, т. II, ст. 199), що „авторъ уничтожилъ цѣлое изданіе“, неправдиве, бо примірники ще й доси попадають ся в антикварській торговлї. Партицький до самої смерти не цурав ся віршованя і ще в 80-их роках у видаваній ним „Зорі“ друкував свої вірші

під псевдонімом Ом. Один. Про остатні роки його діяльности і останні праці буде мова при огляді 80-их років.

Досить визначне місце в галицько-руській суспільности, а навіть і в письменстві 70-их років займав Василь Ільницький. Ще в 60-их роках він був директором ґімназії в Тернополі, а потім став директором т. зв. академічної ґімназії у Львові, що під його проводом у 70-их роках ступнево із польської перемінила ся в руську. Ільницький в ґімназії викладав звичайно початки льоґіки і психольоґії в семій і осьмій клясі, і належав, особливо ставши членом Ради шкільної краєвої, до пильних фабрикантів дешевих шкільних підручників, не лише в руській, але також і в польській мові. Як на ті часи він подорожував досить богато і лишив по собі декілька описів своїх подорожий; знав богато людий і вмів не про одну подію оповісти досить інтересно. З фаху історик, він полишив по собі цілий ряд популярно-історичних статей, особливо основаних на галицько-волинськім літописі. („Василько, князь Теребовельскій і Володар, князь Перемиский", „Князь Роман Данилович і його жінка Ґертруда", „Король Данило", „Перші напади Татар на Русь", „Русь Галицка за князя Володимирка", „Звенигород", „Теребовля", „Ярослав Осмомисл", „Юрій Львович і Ґедимин"). На основі принагідних публікацій він писав такі річи, як „Дві облоги міста Львова через Хмельницького 1648 і 1655", „Марія Тереса", „Море і його чудеса", „З ріжних країв і народів" і т. и. З власних споминів згадав про „Жидівську ґвардію народну 1848 р." Для науки в ґімназіях переклав надто „Історію біблійну" Тіца і „Історію церкви" Дорфлєра. Під псевдонімом „Денис із над Серета" він видав 1872 р. драму

„Настася“, основану на літописнім оповіданю про події Галицької Руси з другої половини XII віку. Хоча сам автор дуже високо цінив сю свою драму, то про те її історична й артистична вартість дуже не велика.

В довгім ряді народовців-педаґоґів, яких просвітна діяльність заповняє головно книжкову продукцію 70-их років, назвемо тут далї Олександра Барвінського, який у р. 1870 видав першу часть „Руської читанки для висшої ґімназії“, що обіймала т. зв. устну словесність. Сей невеличкий томик тільки per nefas можна назвати працею Барвінського, бо він майже весь був зредаґований Кулїшем. В р. 1871 вийшла друга часть тої читанки, що містила хрестоматію українських і галицьких письменників від Котляревського аж до найновійших часів; ся друга часть була видана в двох відділах, із яких перший обіймав час більше-менше до смерти Шевченка, а другий новійшу добу. Сї три томи мали служити як учебники руської мови і письменства в клясах шестій, семій і осьмій. В порівнаню до уживаної перед тим читанки Торонського, якої редактор, хоч і не зовсїм виразно, хилив ся до москвофільства (досить буде згадати, що з творів Костомарова він дав цїлу, дуже слабу його драму „Кремуцій Корд“, писану російською мовою, яку редактор від біди троха підогнав під галицький виговір), читанка Барвінського творила дуже значний поступ, а фонетика захована в писанях Українців приготовлювала побіду фонетичного правопису в цїлім письменстві.

Досить оживлену письменську діяльність у 70-их роках проявив Іван Верхратський, розпочавши її ще в кінцї 60-их років у „Sprawozdaniach komisyi fizyograficznej c. k. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego“ по польськи писа-

ними причинками до східно-галицької фавни. Руською мовою видав у Львові ще 1864 р. один, а 1869 р. два зошити „Початків до уложеня номенклятури і термінольоґії природописньої народньої“, що поклали добру основу для руського викладу природописних наук. В р. 1873 він видав переклад „Ботаніки“ Гікля, професора дрогобицької ґімназії, з польської на руську мову. У польських і руських часописах він помістив довгий ряд спеціяльних моноґрафій про ріжні роди звірів, птахів і комах, оперті головно на власних спостереженях. Деякими своїми спостереженями, важними для оцінки широко розповсюджених народнїх вірувань, пр. про те, що вуж висисає молоко у коров, він ділив ся також з німецьким ученим світом. Не малу заслугу придбав собі Верхратський також як збирач матеріялів язикових із уст народа і як дослїдник карпаторуських діялєктів. Його слабою стороною все була і лишила ся й досі поезія та лїтературна критика, в якій він поза самим собою не бачить нїчого.

Між руськими педаґоґами, що в 70-их роках займали ся укладанєм шкільних книжок, видне місце займає Юлїян Романчук. У перве до письменства він приткнув ся ще в початку 60-их років як унїверситетський студент, бувши анонїмним співробітником „Слова“. Ставши учителем ґімназіяльним він вчасно посивів, і від коли я пізнав його, видавав ся все старшим над свої лїта. Лїтом 1874 р. я ще бачив його батька, пенсіонованого народнього учителя, живого в Дулїбах біля Стрия. В 70-их роках він не займав видного місця серед руської суспільности, окрім свойого професорського становища при руській ґімназії. Тілько 1877 р. він виступив у перве на поле письменства, опублїкувавши між книжочками „Просвіти“

популярну перерібку повісти Дзєржковского „У пропасть дорога ховзка“. В р. 1879 він видав дві части „Руской читанки для низших кляс середних шкіл“, обі уложені як на свій час досить старанно, з перевагою вибору галицьких письменників над українськими. Того самого року вийшла також його „Руска читанка для четвертої кляси шкіл народних“. Се були письменські початки чоловіка, що в пізнійших десятилїтях відіграв визначну ролю в полїтичнім житю Галицької Руси.

Досить видне місце між руськими педаґоґами-українофілами тої самої ґенерації займає Олександер Борковський, довголїтнїй професор академічної ґімназії у Львові і кільколїтнїй директор дрогобицької ґімназії. Свою лїтературну карієру він розпочав критикою „Читанки“ Торонського, поміщеною в „Правдї“ 1868 р. В р. 1877 він видав „Грецьку граматику Курция для шкіл ґімназіяльних“. Вийшовши на пенсію він осїв у Львові і вже кільканацять лїт працює при редакції „Дїла“, а для виданої ним „Біблїотеки найзнаменитших повістий“ вистачив ще 1883 р. переклад найкрасшої повісти Альфонса Доде „Фромонт молодший і Рісле̂р старший“.

Талановитий історик і також педаґоґ, Юлїян Целевич, розпочав свою письменську карієру 1868 р. в „Правдї“ розвідкою „Дещо про поселенє угорської України Русинами і про унїю православної церкви угорських Русинів з Римом“. В 70-их роках він писав і публїкував дуже мало. Зазначимо тільки поміщене в „Зорі“, книжечції „Просвіти“, виданій Партицьким 1870 р., коротке оповіданє „Всюда добре, дома найлїпше“. Слїдуючого року він помістив у Калєндарі „Просвіти“ на р. 1872 коротеньку розвідку „Гетьман Полуботок“. Головна сума

його письменської діяльности припадає на 80-ті роки.

Між педаґоґами старшої ґенерації, що в 70-их роках працювали над руськими учебниками, годить ся назвати також Омеляна Дейницького, що в р. 1872 видав „Аритметику до ужитку низшої ґімназії галицької після 18-го виданя Фр. Мочника“, яка протягом кількох літ дочекала ся чотирьох видань, а 1873 р. „Науку ґеометрії з погляду для низшої ґімназії після 10-го виданя Мочника“, яка протягом 70-их літ мала три виданя. Сам Дейницький якось схибив свою учительську карієру; мабуть не спроміг ся зробити екзамен і по довголітній суплєнтурі в Бучачи відправлений опинив ся без занятя і прибув до Львова шукати хліба між своїми колишніми товаришами - українофілами. Якийсь час він займав дуже підрядне становище при „Просвіті“, і тут також умер.

Одною з найвизначнійших фіґур у тій українофільській дружині старшої ґенерації був Наталь Вахнянин, чоловік без сумніву показний і талановитий, але з троха пересадними ґенеральськими та діріжорськими претенсіями. Хоча сам він уважав себе одним із головних стовпів і представників галицького українофільства, то про те не заняв він у його історії такого визначного місця, яке міг би був заняти при своїх талантах, але також при більшій пильности і сумлінности в трактованю своєї справи. Він розпочав свою літературну діяльність ще в „Вечерницях“ 1862—3 р., де між иншим помістив оповіданє з лемківського житя „Три недолї“, основане на народнім оповіданю про похід барських конфедератів через лемківські гори при кінці XVIII в. Оповіданє написане дуже гарно і заповідало в авторі визначного белєтриста, яким одначе він не зробив ся.

В р. 1869—70 він був редактором „Правди“, в якій окрім деяких рефератів із чужих праць надрукував також значний уривок тексту „Люцідарія“ з рукопису, який опісля десь затратив ся. В 70-их роках і він не занедбав шукати заробітку в фабрикованю шкільних учебників, і переложив 1873 р. ґеоґрафію Беллінґера для низшої ґімназії, а 1884 р. спроміг ся на власний „Учебник ґеоґрафії для шкіл середних“. В справозданях ґімназіяльних він надрукував деякі свої праці літературно-історичного або ґеоґрафічного змісту, а власне 1879 р. „О докторі Франціску Скорині і його літературній діяльности“, а рік перед тим „Фізіоґрафічний начерк поздовжної долини горішного Сяну“. Про його політичну карієру і остатні літературні праці буде мова в дальших розділах.

Не з титулу літературної заслуги, але задля самої вартости як чоловіка годить ся тут згадати ще про одного члена українофільської дружини старшої ґенерації, Дамяна Гладиловича. Хоч був професором клясичної фільольоґії, він не полишив по собі ніякої літературної ані наукової праці, але серед громади львівських українофілів був завсїди голосом тверезого і критичного розуму, в ріжних товариствах совісним і дбайливим адмінїстратором, а в остатнїх роках житя двигав на собі увесь тягар адмінїстрації „Дїла“ в самих критичних його моментах.

Досить незвичайну ролю серед громади львівських українофілів грав у 70-их роках і пізнійше о. Олександер Стефанович, який в історії нашого письменства зазначив ся уложенєм бібліоґрафічних оглядів українсько-руського письменства за роки 1877 і 1879, а також перекладом Ваплєрової „Історії церкви для ґімназий“. Стефанович був майже одиноким

українофілом, що якимось способом був вибраний у члени „Народного Дому“ і на загальних зборах сеї par excellence москвофільської інституції не раз підносив голос, критикуючи її адміністрацію і домагаючи ся для народовців права належати до неї. Серед українофільської громади він виступав іноді, особливо за часів митрополітованя обох Сембратовичів, як посередник між народовцями і „святим Юром“, або радше як конфідент „святого Юра“, остерігаючи перед вибриками всяких новочасних ізмів, коли вони починали проявляти ся в партії.

В культурній історії 70-их років перша половина десятиліття ріжнить ся де в чому від другої; у другій виринають такі явища, яких не було в першій. В першій половині зроблена була з українофільського боку ще раз проба запевнити спокійний розвій руського люду в Галичині в порозуміню з Поляками, т. зн. фактично на основі добровільних польських концесій. Бож Поляки фактично, витворивши із себе майже всю краєву бюрократію державну і автономічну, були панами краю. В початку 1870 р. трапило ся так, що заступником краєвого маршалка в галицькім Соймі вибрано Русина, судового радника Юліяна Лаврівського. Часть зарівно польської як і руської суспільности бачила в тім доказ можливости згідного і мирного розвою обох народностий в Галичині. Відгребано пункти згоди обох народів, ухвалені 1848 р. в Празї польсько-руською комісією, і доставлено Лаврівському можність оснувати щоденне письмо „Основу“, в якої програмі обік національної самостійности Русинів і заяви їх вірности для Австрії як третя точка стояла заява, що галицькі Русини „признають конечність прямувати на підставі нинїшніх державноправних відносин до забезпеченя свого на-

родно-політичного биту і уладженя своїх взаємин з Поляками яко співобивателями сего краю в виді повної, законом установити ся маючої автономії обох народностий, руської і польської в зглядї народнім, політичнім і церковнім, передовсїм же до відповідного засадам справедливости рівноуправненя свого язика народного у всїх паростях житя народного, іменно в школї, судї і урядї". Се остатнїй раз відригнув ся старий панслявістичний романтизм, що житє можна уладити по „установити ся маючим" законам на підставі повної справедливости. Галицько-руська суспільність обох визначних таборів була вже на стілько провчена досвідом, що поставила ся досить скептично супроти сеї нової проби. Редактором „Основи", а швидко потім і її властителем став Теодор Леонтович, а головними співробітниками були Ксенофонт Климкович і Володимир Шашкевич. Як принагідні співробітники являють ся Вахнянин і Качала. „Основа" не простояла навіть повного року; за її руським народництвом завше добачувано польський хвіст, а враз зі смертю Юлїяна Лаврівського розвіяв ся зовсїм привид партії „Основи".

Майже рівночасно з упадком „Основи",[1]) а властиво від початку 1871 р. повстає у Львові „Рускій Сіонъ" під редакцією Сильвестра Сембратовича, братанка митрополїта Йо-

[1]) Основа виходила ось яким способом: В р. 1870 вийшло 27 чисел у формі ґазети; 1871 р. вийшли дальші числа 28—112, а потім у падолистї два півмісячні зошити, видані вже самим Климковичем. В р. 1872 Климкович пробував сам тягти далї „Основу" в формі ґазети видаваної два рази на тиждень, та дотяг тілько до кінця серпня (64 числа).

сифа, і Юлїяна Пелеша, тодї ректора львівської духовної семінарії, обох тодї професорів на теольоґічнім видїлї львівського університету, що пізнїйше зробили ся один львівським митрополїтом, а другий першим станїславівським, а потім перемиським епіскопом. „Рускій Сіонъ“ видавав ся старим правописом, що вважав ся тодї одною зі святощів руської церкви, з незовсїм ясно вивішеним прапором, але все таки з виразно чутною тенденцією, заступати інтереси руської церкви не в оборонї її якоїсь самостїйности, але в дусї римського католицизму. Часопис видаваний був етімольоґією і мовою не чисто народньою, але зі значними примішками церковщини, і незабаром показали ся в ньому острі напади не проти латинїзації Русинів, але проти раціоналїзму і маловіря руських народовців, специяльно за їх культ Шевченка. З нагоди якогось львівського виданя творів Шевченка, і без того вже кастрованих, почула ся з „Руского Сіона“ така лайка на українського поета і на все українофільство, що кождому видючому мусїло стати ясним, що українофільству в галицько-руськім духовенстві, коли б воно пішло за проводом „Руского Сіона“, виросте дуже небезпечний ворог.

В р. 1870 „Правда“, редаґована Вахнянином, не дотягла далї як пів року, і з шестим випуском перестала виходити на цїлого півтора року. Аж з початком 1872 р. явила ся можність за підмогою Українців відновити „Правду“, що почала виходити випусками по 3 аркуші раз на місяць, починаючи від кінця цвітня. Редактором являєть ся Олександер Огоновський, доктор прав і професор львівського університета, що фіґурував як редактор „Правди“ до 1876 р., не сповняючи фактично нїякого ре-

дакторського обовязку. Одинокий талановитий з поміж „фамілії“ Огоновських, занятий унїверсітетськими викладами і своїми правничими студіями[1]), він раз-у-раз відпрошував ся від редакторства, почуваючи добре, що „Правда“ не вдоволяє анї Українців, анї Галичан. В річнику 1872, що почав ся з днем 15 січня, замітнїйші працї були: „Боднарівна“, триактова драма Заревича, переклад першої піснї Іліяди Руданського, „Пімста і великодушіє“, оповіданє Володимира Шашкевича, написане на підставі устного оповіданя його батька Маркіяна Шашкевича, а з писань Федьковича крім трьох поезій дуже свобідна перерібка Шекспірової комедії „Усмиренє непокірної“ п. з. „Як пурявих уговкують“. Ся фарса чи фрашка, яку зробив Федькович із Шекспірової комедії, викликала значний соблазн, особливо на Українї. Не в перве виступив тут зі своїми віршами Кор-

---

[1]) Олександер Огоновський крім лїтографованих унїверсітетських викладів з поля цівільного права полишив по собі дві цїнні юридичні студії, писані нїмецькою мовою, а власне: „Die Geschäftsführung ohne Auftrag nach oesterreichischem Rechte“, (вид. 1877 р. у Львові) і „Oesterreichisches Ehegüterrecht“ (вид. в Липську 1880 р.). В остатнїх роках свойого житя він при помочи кружка своїх слухачів, якими був надзвичайно люблений, почав збирати матеріяли для руської юридичної термінольоґії. По його передчасній смерти ті матеріяли щезли десь; за те швидко потім появив ся юридичний словар дра Костя Левицького, зятя професора Омеляна Огоновського. До речі завважимо, що в 70-их роках у руських українофільських товариствах у Львові засїдали чотири брати Огоновські: Омелян, довголїтній голова „Просвіти“, Олександер, Петро й Іляріон, сей остатній укінчений богослов, який одначе не святивши ся скінчив також фільософію і зробив екзамен на ґімназіяльного учителя. До сеї фамілії пристав також др. Кость Левицький, визначний правник, який швидко зробив ся головною активною силою в „Просвіті“ та в полїтичній орґанізації народовців, скрізь піддержуючи, так би сказати, консерватизм sui generis.

нило Устіянович, син Миколи Устіяновича: перші його вірші були друковані ще в „Галичанині“ 1867 р. та в „Основі“ 1870 р. В р. 1875 він видав у Львові накладом Володислава Федоровича першу часть своїх писань (Письма К. Н. Устіяновича ч. I, Поеми історичні), в якій окрім поетичного вступу були поміщені поеми „Вадим“ і „Іскоростень“, ся остатня дуже довга, основана на літописнім оповіданю про месть Ольги над Деревлянами, з одинокою тенденцією — розвінчати Ольгу з титулу святої. В р. 1876 вийшла друга часть його писань, що містить траґедію „Олег Святославич Овруцький“, з думою „Святослав Хоробрий“ вмісто прольоґа. В р. 1877 вийшла третя часть, що містить шестиактову траґедію „Ярополк I Святославич, великий князь київський“, преміовану товариством „Руська Бесіда“ у Львові. Сю траґедію пробувано ставити на сцені, та з неї перейшла в уста ширших мас лиш одна „пісня Норманів“, що зачинає ся словами „По морю, по морю“, з музикою Вахнянина. Корнило Устіянович, з фаху більше маляр як поет, і в однім і в другім фаху був не без таланту, та все таки без того внутрішнього виробленя, що дає талантови оріґінальність і свіжість. Йому не бракувало фантазії, але всі його помисли і в малярстві і в поезії були якісь театральні й шабльонові. В 80-их роках він якийсь час видавав гумористично-сатиричні часописи „Зеркало“ і „Нове Зеркало“. Найціннійшою його письменською спадщиною я вважаю його спомини п. з. „М. Θ. Раєвскій і россійскій панславізм“, видані у Львові 1884 р.

В „Правді“ 1873 р. белетристична часть, особливо та, яку дали Галичани, була дуже слаба. Українці мали досить нагоди сердити ся на редаґоване „їх орґану“ в Галичині, а ще

більше на політику, яку нїби то іменем народовців, а навіть іменем цїлого українського народу почав був вести Ст. Качала, що в імя клерикально-федералїстичної програми в р. 1871 був вибраний послом до Ради Державної в чисто польськім бохеньськім повітї, а в р. 1873 під псевдонїмом Николай Загірний видав дві полїтичні брошури: „Беспосередні вибори до Ради Державної і Русини", і другу „Полїтика Русинів", видану як додаток до 16-ого числа „Правди". Проти основних думок тих брошур і проти цїлого напряму галицько-руської белетристики та журналїстики виступив у „Правдї" М. Драгоманів під кріптонїмом Українець з просторою працею, написаною у Фльоренції п. з. „Лїтература російська, великоруська, українська й галицька", що тягла ся через 9 книжок „Правди" 1873 р. і 9 в 1874 р. і вийшла окремою брошурою. Підіймаючи погляд Пипіна, який у своїй „Исторіи славянскихъ литературъ" історію нового українського письменства трактував як ґрупу трьох письменств, українського, галицько-руського й угорсько-руського, М. Драгоманів розширив сей погляд також на великоруське письменство, допускаючи в ньому обік т. зв. російського, так сказати загально-руського письменства, писаного мовою виробленою на основі староруської мови під впливом усїх руських діялектів нової російської імперії, також цїлий ряд більше менше окремих великоруських письменств на ріжних великоруських діялектах. Виступаючи як gente Ukrainus, natione Russus, Драгоманів стояв на тім, що російська лїтература, вироблена російською державою при співучасти всїх руських племен, повинна бути і фактично є в російській імперії духовою власністю всїх племен, та обік неї кожде племя і кождий діялект повинні мати право свобідного

розвою в письменстві, що найменше для т. зв. „домашняго обыхода“. За сею думкою в Росії стояв досить консеквентно М. Костомарів у своїх публїцистичних статях; сю думку признав Драгоманів можливим приложити також до Галичини й Угорської Руси, настоюючи поперед усього на потребу інтелїґенції тих країв знайомити ся з російським письменством і з його чільними представниками та орґанами.

Проти народовецької полїтики, а властиво полїтики самого Качали прислали за почином М. Драгоманова 31 Українців „Одкритий лист з України до редакції „Правди“, в якім „як граждани Росії і як Українцї“ протестують проти полїтики і програми галицької (москвофільської) „Руської Ради“, що держала з нїмецькими централїстами, ворогами Росії і всїх Славян, але рівночасно протестують також проти партії галицьких федералїстів, якої думки бачуть ся їм виложені в брошурі М. Загірного, і яка „називаючи себе партією консервативною, подає голос за конкордат, за конфесійні школи, за прівілеґії католицької церкви, проти гражданського шлюбу, проти шлюбу між іновірцями, проти переносу торгів на празники і т. и. Яко Славяне й Українцї ми признаємо себе друзями федеральної системи, с. є. не стілько федералїзму коронних країв Австрії, скілько федералїзму народностий і широкої самоуправи земської та громадської. Ми бачимо підставу щастя Славян у загалї і малоруського народу по части тільки в основах проґресівних, котрі не мають нїчого спільного з конкордатом і ультрамонтанством“. („Правда“, 1873, ст. 660 до 661).

В „Правдї“ 1874 р. знов усе визначнїйше було писане Українцями. В відділї поезії найбільше дав М. Старицький, друкуючи тут свої

переклади з Некрасова, що вийшли потім у Росії окремою книжкою аж 1883 р. В відділї оповідань світив ся тілько один Левицький - Нечуй своїм ескізом „Екзамен“, що мав бути частиною повісти „Чорні Хмари“, але не війшов у повість „Хмари“, видану в Київі тогож 1874 р. Гумореска „Не можна Парасцї вдержатись на селї“ являєть ся тут передруком із „Кіевлянина“. В відділї лїтературної критики крім згаданої вже працї Драгоманова замітна статя В. Торчина про Василя Степановича Кулика, якого чотири вірші були також поміщені в сьому річнику „Правди“. Із писань Галичан, поміщених у „Правдї“ того року, замітна була хиба статя Остапа Терлецького „Галицько - руський нарід і галицько-руські народовцї“.

В р. 1875 зміст „Правди“ ще блїдійший. З віршів визначають ся хиба Лєрмонтова „Демон“, перекладений Руданським з доповненями Старицького та дві піснї Ілїяди, третя й шеста, в перекладї Руданського. В відділї оповідань найзамітнійша повість Яковенка (Кониського) „Семен Жук і його родичі“, ще одна, тай то недокінчена проба представити інтелїґента-українофіла як тип „нового чоловіка“. Того ж автора три ескізи п. з. „Мої давні знайомі“ вийшли радше карикатурами, ніж портретами дїйсних людий. У відділї науковім головне місце заняли переклади деяких біоґрафій із виданої тодї працї Костомарова „Русская исторія в жизнеописаніяхъ ея главныхъ дѣятелей“, доконані Олександром Барвінським. В. Навроцький подав тут критичну оцїнку „Историческихъ пѣсень“ Антоновича й Драгоманова, а О. Кониський під псевдонїмом О. Кошовий оцїнку повісти Левицького „Хмари“ п. з. „Коли ж виясниться ся?“ — слабе наслїдуванє „Темного царства“ Добролюбова.

В р. 1876 не було в „Правдї“ в белєтристичнім віддїлї нїчого визначнїйшого крім гарної вірші Лиманського „Козачий кістяк“ та пятої піснї Гомерової Ілїяди в перекладї Руданського. За те із пражського виданя „Кобзаря“, що саме тодї побачило світ божий, передруковано тут під іменем Шевченка поезію Афанасьєва-Чужбінського „Гарно твоя кобза грає“. У віддїлї оповідань орігінальні тілько два малі оповіданя Кониського, а за те одно оповіданє Коховського і одно Стороженка передруковані з „Основи“. У віддїлї науковім важна тілько праця В. Навроцького „Руська народність в школах галицьких“.

В р. 1877 сензацією в „Правдї“ мали бути поезії Федьковича „Дикі думи“. Одержавши їх повний зошит, редакція почала була навіть друкувати оздобне окреме виданє як відбитку з „Правди“, але сей початок чомусь не доведено до кінця, і з просторої збірки Федьковича надруковано тілько 12 поезій. За те з „Ілїяди“ в перекладї Руданського тут надруковано піснї сему, осьму і девяту. Простора повість Володимира Барвінського „Скошений цвіт“, що протягла ся через 17 нумерів, не задоволила надії навіть його прихильників. У віддїлї критики зазначимо хиба досить остру критику „Изданій общества Качковского“, написану Харком Тарганом (псевдонїм Антона Дольницького). На новоявлений тодї соціялїстичний рух між Русинами накинули ся в „Правдї“ досить остро Будеволя („Прояви соціялїстичні між Українцями і їх значінє“) і Федір Чорногора („Лжепророки“) — оба мабуть псевдонїми Данила Танячкевича. Розумне, і як на свій час сміле слово в їх обоAронї сказав Володимир Навроцький у своїй статї „Нагінка за соціялїстами і польська преса“.

В р. 1878 „Правду“ розділено на дві части: чисто політичне письмо, що виходило великими аркушами по два рази на місяць, з разу під редакцією Володимира Барвінського, а починаючи від ч. 7 Маркила Желехівського, і літературно-наукову збірку якої вийшли два томики, під редакцією Володимира Барвінського. Тілько ся друга часть має літературне значінє. В ній між иншим появила ся повість Івана Левицького „Микола Джеря“ та його ж статя „Сьогочасне літературне прямовання“. Більш рефератами, як оригінальними науковими працями були дві статї І. Григоровича, поміщені перша в „Правдї“ 1877 р. п. з. „Дунав—Дунай в славянськії поезії народнїй“, а друга п. з. „Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti, її почин і діяльність“ у „Правдї“ 1878 р. Часть політична не має ніякого літературного значіня. Пробу з політичним органом покинено, і в 1879 роцї „Правда“ почала знов виходити в давнїм книжковім форматї. Сим разом їй пощастило опублїкувати найкрасший твір Івана Левицького-Нечуя „Кайдашева сїмя“, що хоч писаний з досить прозорою антісоціялїстичною тенденцією, все таки з погляду на високо артистичне змальованє селянського житя і добру композицію належить до найкрасших оздоб українського письменства. Володимир Барвінський помістив у сьому річнику також найлїпше своє оповіданє „Сонні марп молодого питомця“. Із статей з обсягу народоведаня зазначимо досить цікавий опис „Глухе Поділє“, написаний Зеноном Грушкевичем.

Як уже було сказано, редактором „Правди“, хоч тілько номінальним, був протягом чотирьох літ Олександер Огоновський. В р. 1876 по виданю трьох нумерів він таки рішучо зрік ся редакторства, і його тимчасово обняв Лон-

гин Лукашевич, урядник асекураційного товариства, чоловік до ніякого письменства непричасний, а з кінцем того року (числа 13—24) обняв одвічальне редакторство той, що досп під полою Огоновського був фактичним редактором, Володимир Барвінський.

Із трьох братів Барвінських, Осипа, Олександра і Володимира, сей остатній, найменший ростом і до того горбатий, був найталановитійший, головно як публіцист; як белетрист та популяризатор він не переходив міри середнього таланту. З фаху правник, він не визначив ся ніякою фаховою працею, присвятивши найбільшу часть свойого короткого житя редаґованю „Правди“, а потім „Діла“. Коли вірити бібліоґрафови Е. Левицькому (op. cit. т. II, ст. 600), то Володимир Барвінський розпочав свою письменську діяльність ще 1868 р., помістивши в „Правді“ переклад Огляду української літератури із твору Пипіна і Спасовича „Исторія славянскихъ литературъ“, першого виданя. В „Правді“ пізнійших літ, а також і в „Дѣлѣ“ перших років він помістив декілька статей літературно-критичного змісту, із яких найцікавійші „Непризнана українська повість“, обговорене виданої в Женеві повісти Мирного і Білика „Хиба воли ревуть“, з просторими виписками, що творять усю сіль статї, „Памяти найліпшого друга“ Володимира Навроцького, і розбір траґедії Омеляна Огоновського „Федько Острожський“, за який автор траґедії назвав автора критики зрадником рідного краю.

Белетристичні проби Барвінського, такі як „Безталанне сватанє“, „Скошений цвіт“ та „Химерні любощі“ свідчать аж надто часто не про талант, а про брак таланту, який від біди надштуковує ся публіцистичними або мнимо сатиричними ескурсами. Найкрасшою з тих

проб, хоч усе таки не високої вартости, треба признати „Сонні марп молодого питомця". Як юрист він був автором згаданої вже популярної книжки „Вексель і лихва — наша біда", і другої, далеко довшої, але менше стійної „Трицять літ тверезости". Із його публіцистичних статей найважнійшою могла бути статя „По процесі о головну зраду", колиб автор мав був цівільну відвагу використати против галицького москвофільства все те оружє, яке дав той процес. Барвінський одначе не знайшов у тій хвилї рішучого і смілого слова, щоб розгромити галицьке москвофільство, безпощадно розкриваючи його моральну гнилизну, натомісь сам перший протягнув йому руку до згоди при скликаню першого всенародного віча, і промовчуючи в „Дѣлѣ" систематично всї найпаскуднійші штучки скомпромітованих москвофілів, якими вони почали регабілїтувати себе в очах народа, видаючи себе за мучеників якоїсь „святоруської" справи, довів до того, що його довжезні і вбогі змістом промови на вічу, які він повиробляв ріжним референтам і собі самому, зібраний народ слухав з уприкренєм і нудотою, а добре підготована москвофілами надпрограмова поява Наумовича і його горяча промова викликала величезний ентузіязм і дала привід до нечуваних овацій для сего нїби мученика, якого добре поінформована публїка повинна була не освистати, а оплювати. Із инших принагідних статей Володимира Барвінського назву тут ряд кореспонденцій до „Дѣла" із Праги про чеське народнє відродженє, і пробу статистичної працї „З поля статистики", в якій освітлено статистичними цифрами дійсну, національну і суспільну ріжницю між східною і західною Галичиною.

Досить простору і ріжнородну письменську діяльність розвинув др. Клим Ганкевич, фіґура характеристична тим, що присусідjувала ся до кождої партії, аби та тілько друкувала його писаня. Ще в р. 1869 він виступив на поле письменства з двома випусками праці „Grundzüge der slavischen Philosophie", з яких один був друкований у Кракові, а другий у Львові. Оба випуски з доповненєм були передруковані 1873 р. у Львові. Того ж року Ганкевич габілїтував ся на доцента черновецького унїверсітету і помістив пару нїмецьких розвідок у тамошнїй „Czernowitzer Zeitung". В 1874 р. він видав у Чернівцях „Короткий начерк психольоґії для ужитку в школах середних", який одначе в Галичинї не був принятий. В р. 1875 він розпочав на черновецькім унїверсітетї виклади історії руської лїтератури і опублїкував своє „Вступне слово" окремою брошурою. З викладами одначе йому не пощастило, бо швидко показало ся, що на його докторськім дипльомі був сфальшований підпис проф. Шляйхера.

Ще 1871 р. бувши суплєнтом ґімназіяльним у Станїславові він надрукував по польськи розвідку „Życie, pisma i system filozoficzny Br. Trentowskiego". Дві його розвідки і одна рецензія, написані по нїмецьки, були надруковані 1877 р. в берлїнськім „Archiv für slavische Philologie", а власне: „Ein Beitrag zur Lehre vom kleinrussischen Accent" і „Ueber den Accent der Verba im Kleinrussischen", обі розвідки дуже не високої наукової вартости. В „Правдї" 1868 р. друкувала ся його розвідка „Кілька мислей із фільософії", а 1875 р. він видав у Чернівцях окремою брошурою свою розвідку „Системъ гласоударенія въ языкахъ санскрицкомъ, греческомъ и рускомъ, додатокъ до поровнательного языкословія", силкуючи ся, як бачимо,

писати чисто російським язиком. Видалений із черновецького університету він жив якийсь час у Львові і часто гостював у Федоровича в Вікні, як якийсь його далекий свояк.

Конституційна ера з початком 60-их років принесла з собою між иншими благами цівілізації також приріст руської молодіжи на університетах і в середніх школах, а природним наступством сего була поява студентських орґанізацій по ріжних університетах, чи то з членами Русинами, чи виключно руських, а далї поява, що правда, таїних ученицьких орґанізацій, т. зв. громад, при східно-галицьких ґімназіях. Із університетських орґанізацій, що повставали в 60-их і істнували ще в 70-их роках, назвемо поперед усього „Русскій Кружок“ у Ціріху, в якім обік Росіян, студентів і студенток полїтехнїки та університету, знайшов ся також Поляк-українофіл Лев Сирочинський, родом із України, що в 60-их і 70-их роках під псевдонїмом Левко Чорний писав із Ціріху дописи до „Правди“ і видав 1865 р. окремою брошурою „Słowo do Słowa“, а пізнїйше, осївши у Львові, був професором і якийсь час ректором полїтехнїки. В Ціріху „Русскій Кружок“ одного року здобув ся навіть на прилюдне святковане памяти Шевченка, і там же при участи згаданого вже Сирочинського видано кілька чисел руської ґазети „Robitnyk“ латинськими буквами. В тім самім кружку в 70-их роках обік молодого індійського вченого Нісіканта Чаттопаддіяйя знайшов ся також син руського селянина із села Гірного недалеко Стрия, як студент ціріхської полїтехнїки на віддїлї архітектури, Василь Нагірний, що вернувши до краю заняв ся не тілько будованєм мурованих руських церков досить невиразного і шабльонового стилю, але також загалом еко-

номічними справами, і належав до основателів „Народної Торговлї“, а пізнїйше також асекураційного товариства „Днїстер“.

У Відни в другій половинї 60-их років заснувало ся переважно з галицько-руських студентів руське товариство „Січ“, що відіграло досить важну ролю в европеізації галицької Руси і видало не мало членів, що заняли поважні становища чи то в руськім народнім житю, чи то серед инших народів. Назвемо тут лише Івана Горбачевського, знаменитого хеміка, тепер професора чеського унїверсітету в Празї, Борисїкевича, знаменитого окулїста, що вмер у Ґрацу, Івана Пулюя, знаменитого електротехнїка і визначного письменника, тепер професора на нїмецькій полїтехніцї в Празї. Заприязнивши ся ще в 60-их роках з Кулїшем і оставши й по його смерти його найвірнїйшим прихильником, Пулюй 1871 р. дав себе знати в руськім письменстві як дуже талановитий полеміст у дуже делїкатній справі — вживаня народнього язика в церковних книжках. Він уложив, певно не без впливу Кулїша, молитовник народньою мовою і подав його до духовної цензури при митрополїтальній катедрі у Львові. Одержавши від архідіецезального канцлера Михаїла Малиновського відповідь, що його „Молитвослов“ не тілько не допустить ся до друку, але також рукопис не буде йому звернений, він написав і видав у Віднї „Лист без коверти яко одповідь Впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника“, в якім дуже зручно і делїкатно збиває всі уваги і закиди референта. Слїдячи пильно за новими винаходами на полї електротехнїки він 1877 р. помістив у „Правдї“ популярну статейку „Про радіометер або світляний млинок“, 1879 р. надрукував у „Правдї“ і окремою відбиткою ширшу попу-

лярну працю „Непропаща сила“, а 1881 р. надрукував у „Сьвіті“ і також окремою брошурою розвідку „Нові і перемінні звізди“. Сам і на спілку з Кулїшем він довгі лїта працював над перекладом святого письма на українську мову. Їх спільний переклад святого письма нового завіта вийшов у Віднї 1871 р. і був передрукований у Львові коштом льондонського Біблїйного Товариства в р. 1880. Передруком із віденського виданя, але в маленькім форматї, вийшли у Віднї 1875 р. чотири євангелія, кожде окремою книжечкою. Аж 1903 р. вийшов у Віднї знов накладом льондонського Біблїйного товариства, головно за старанєм Пулюя, повний переклад святого письма старого й нового завіта, доконаний Кулїшем, Пулюєм і Іваном Левицьким-Нечуєм.

Із Січовиків молодшої ґенерації, якої дїяльність припадає на сїмдесяті роки, назвемо тут Мелїтона Бучинського, що в р. 1872—3 провадив дуже оживлену кореспонденцію з М. Драгомановом, і полишив по собі цїнну збірку етноґрафічного матеріялу, а головно пісень, а за житя крім популярної брошури „Лихва і закони против неї“ та принагідних кореспонденцій не публїкував майже нїчого. Членом „Січи“ був також Григорій Цеглинський, пізнїйший професор ґімназіяльний і діректор руської ґімназії в Перемишлї, автор декількох оповідань і комедій, із яких одну „Шляхта ходачкова“ можна назвати талановитою, а инші не доростають до сеї міри.

Третїй визначний Січовик, що в початку 70-их років мав значний моральний і інтелєктуальний вплив на розвій „Січи“, був Остап Терлецький, що через російських революціонерів втягнений у полїтичний процес у Віднї, а потім зовсїм безпідставно притягнений до процесу львівських соціялїстів 1877 р., стра-

тизши урядову посаду при універсітетській бібліотеці у Відні, серед тяжких злиднів, уже в старшім віці мусів кінчити права і закінчив своє житє у Львові адвокатським кандидатом. Володіючи не малим письменським талантом він про те писав дуже не радо, все збираючи ся написати якийсь великий твір, що був би гідний його імени. З широким розмахом написана була вже перша його статя „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці“, друкована в „Правді“ 1874 р. і написана, як завважив сам автор у титулї, „замісь справоздання з київської археольоґічної подорожі“, властиво з подорожі автора на київський археольоґічний з'їзд, про який він одначе не міг нічого сказати. Титул статї був на стілько широкий, що під ним можна було писати de omnibus rebus et quibusdam aliis. Розуміє ся, статя вийшла недокінчена. Так само її другій своїй праці, що мала бути головним ділом його житя, автор дав зовсїм необмежений титул „Літературні стремлїня галицьких Русинів від 1772 р.“. З того великого твору надруковано в „Житю і Слові“ початок, але протягом друку автор змінив свій плян і присвятив остатнї з надрукованих розділів своєї працї докладнїйшому представленю історії панщини, яку збув коротко в перших розділах. Отак повстала його головна праця, видана окремою книжкою під псевдонїмом Івана Заневича „Історія панщини“, доведена одначе тілько до 1846 р. Написана ним перед тим вступна статя до першого тому творів В. Навроцького грішить тим, що автор узяв на увагу тілько приватне житє Навроцького, а полишив його публичну її письменську діяльність на боцї.

Зовсїм иншого розбору чоловік був ґімназіяльний товариш Остапа Терлецького, вихо-

ванець station станіславівської ґімназії, Володимир Навроцький, шкільними товаришами прозваний „Бузько“, мабуть задля того острого критичного таланту, з яким він оцінював, чи може „пожирав“ їх молодечі літературні проби та ідеальні, чи радше ідеалїстичні змаганя. Супроти патріотичної фразеольоґії, якою жили тодішні учеyицькі громади, Навроцький вчасно привик ставити тверезі вимоги основного пізнаня житя і його насущних потреб. Записавши ся у Львові на правничі студиї він основно, на скілько се тоді було можливо, познайомив ся з суспільною економією і статистичною методою студіованя явищ народнього житя, і ставши фінансовим урядником дав руській громаді уперве ряд основних наукових праць, що з ріжних боків вияснювали загадку народньої нужди і темноти. Свою письменську діяльність він розпочав 1867 р. у „Правдї“, де помістив коротку, але дуже гарно і прозоро написану статю „Руська родина, ґеоґрафічний обзір землї заселеної Русинами“. Далї слїдували коротенькі статї „Про козаків“, „Руський край“, „Про Запорожців“ у книжечках „Просвіти“ п. з. „Зоря“, видаваних 1869—71 р., і коротенькі критичні статї в „Правдї“ 1870 р. під псевдонїмом Онисим. В тій же „Правдї“ в р. 1875 під буквами Н. З. Ж. він помістив юридично-суспільну студію „Реформа домового податку і „Слово“, та безіменно сатиричний нарис „Visum repertum“, а під кріптонїмом Н. Вас. розбір недавно виданого першого тому „Историческихъ пѣсень малорусскаго народа“ Антоновича й Драгоманова. В сатирі „Visum repertum“ він виявив дуже значний белєтристичний талант, а в статї „Про реформу домового податку“ дав удачну пробу критикованя податкових реформ не на юридичній, а на суспільній основі. В „Правдї“ 1876 р. він дав основну

статю „Що нас коштує пропінація“, видану також окремою брошурою, і того ж самого року там же простору статистичну розвідку „Руська народність в школах галицьких“, яка ще й доси не стратила своєї вартости тому, що на основі урядових цифер ілюструє вандальську господарку ц. к. Ради шкільної краєвої з руськими народніми школами в перших роках по її заведеню. В р. 1877 він був одинокий з поміж народовців, що сміло підняв голос у „Правді“ проти урядової нагінки на перших руських соціялїстів, яку польська преса піддержувала всіми силами, проти чого не важили ся протестувати анї москвофіли, анї народовці. Відвага Навроцького тим більше варта признаня, що й його самого постигла тодї судова секатура в формі судово-поліційної ревізії, при якій у нього забрано богато зовсїм невинних паперів. Надто постигла його тодї з боку фінансової власти висилка на дуже небезпечну комісію до пограничного місточка Улянова, на якій він потратив богато здоровля і часу. В „Правдї“ 1878 р. стрічаємо тілько одну його маленьку статю, а 1879 р. він мовчить зовсїм: Аж від р. 1880, коли почало ся видаванє „Дѣла“, до самої своєї смерти в р. 1882 він бере живу участь у тім часописі, друкуючи тут капітальні свої праці „Подвійна крейдка, студія над податком ґрунтовим“, „Герої подвійної крейдки“ і „Реставрація економічна“, а також ряд визначних полїтичних статей, в яких немилосерно демаскував польські забаганки — будувати шляхетсько-польське пsímованє на руській землї. В остатнїх роках свойого житя Навроцький відновив також кореспонденцію з Драгомановом, що жив тодї в Женеві, і прислав йому для видаваної ним „Громади“ цінну статю „Пянство і пропінація в Галичині“, що була основною перерібкою

його статї „Що нас коштує пропінація“, на основі нових статистичних матеріялів, і була надрукована в пятім томі „Громади“, на якого кінцевих сторінках появив ся також некрольоґ Навроцького, написаний Драгомановом.

З початком 70-их років настав виразний партійний розлад також серед львівського руського студентства. Москвофільське товариство „Академическій Кружокъ“ стояло під патронатом Народного Дому і мало в його камениці дешеве помешканє та досить значну біблїотеку. Українофільське товариство наслїдком якоїсь дивної фантазії від разу зрезиґнувало з усяких духових інтересів, біблїотеки і відчитів, і назвало себе „Дружній Лихварь“, немов би його метою була тілько якась грошева підмога студентам. Се товариство тулило ся біля „Просвіти“ і „Руської Бесїди“, і всї троє разом, ще в половинї 70-их років, коли я прибув до Львова, представляли ся досить мізерно.

Найвизначнійші особи в „Дружнїм Лихварі“ були: Володимир Ганкевич, укінчений правник і голова товариства, який швидко по скінченю правничих студий умер,[1]) і Леонїд Заклинський, студент клясичної фільольоґії, властива душа товариства. Вічно занятий товариством і громадою він не прикладав ся до ніяких студий, але раз-у-раз, як то кажуть, піддержував духа у всїх, розмовляв то з сим, то з тим, лагодив усякі спори і кваси, у всїх людях бачучи тілько добрі сторони, а не бачучи

[1]) Володимир Ганкевич писав дещо. В „Правдї“ 1869 р. було надруковане його оповіданє „Федір Смик“ (під псевдонїмом Непогода), а в „Правдї“ 1876 переклад новелї Павла Гайзе „Дївчина з Треппі“, і того ж року тамже італїйська ідїлля того ж Павла Гайзе п. з. „Цїсарева Спінетська“.

ніяких хиб. В історії злуки „Дружнього Лихваря“ з „Акад. Кружком“, про яку буде мова далі, він відіграв дуже визначну, але не зовсім чисту ролю, бо не завагав ся на критичні загальні збори запросити на поміч поліційного аґента. По скінченю універсітету він дістав місце суплєнта ґімназіяльного в Кракові при ґімназії св. Анни, і вмер по кількох літах на сухоти.

„Акад. Кружок“ від р. 1874 почав видавати щомісячне письмо „Другъ“, редаґоване зовсім по ділєтантськи, в звичайнім москвофільськім дусї. „Другъ“ виходив від цвітня 1874 до липня 1877 р. В нім виступили на літературне поле між иншими Михайло Вагилевич, братанок члена „Руської трійці“ з 30-их років, Івана Вагилевича, Михайло Павлик, Антін Дольницький, що підписував ся псевдонїмом Антін Переплис, я під псевдонїмом Джеджалик, Степан Лабаш під псевдонїмом Ст. Смѣлковъ, Петро Кумановський, Василь Давидяк[1]) і Іван Белей під псевдонїмом Роман Розмарин. Із троха старшої ґенерації брали участь у перших річниках Орест Авдиковський, Осип Марків, Ізидор Пасічинський і Володимир Стебельський. Михайло Вагилевич помістив у першім річнику оповіданє „Домна Розанда, господаровна волоска“, історична повість із часів Хмельницького, мабуть на основі польської моноґрафії Кароля Шайнохи, а в р. 1876 недокінчене просторе оповіданє „Денис“ із житя сучасного галицького інтеліґента. Павлик розпочав свою

---

[1]) Василь Давидяк, тодї питомець духовної семінарії, помістив у перших річниках „Друга“ переклади двох оповідань: „Первая любовъ“, перерібка з нїмецької письменниці панни Баєр, що підписувала ся псевдонїмом Karl Detlef, і переклад недокінченої повісти Лермонтова, опублікованої 1875 р. у „Вѣстникѣ Европы“ п. з. „Повѣсть безъ надписи“, якої тема взята з часу Пугачівщини.

літературну діяльність кількома віршами та біоґрафією Миколи Гоголя, поміщеною в першім річнику „Друга". Антін Дольницький, що був фактичним редактором „Друга" до кінця 1876 р., помістив у нїм крім деяких перерібок із чужих письменників своє ширше оповіданє „На потемки" із сучасного житя, яке одначе не можна назвати вдатним. Я помістив крім деяких віршів у двох перших річниках „Друга" ширшу повість „Петрії і Добощуки", а в р. 1877 розпочав серію оповідань „Борислав, картини з житя підгірського народа". В р. 1876 я видав надто окремою книжкою перший випуск збірки „Письма Івана Франка", що містив „Балядп і розкази", всїх 11 поезий, які не війшли в пізнїйше збірне виданє моїх поезий п. з. „З вершин і низин". Другий випуск тої збірки, виданий 1877 р. містив передруком із „Друга" три оповіданя з серії „Борислав", із яких найпросторійше було „Навернений грішник". Белей помістив у „Друзї" 1876 р. свої переклади двох оповідань Еркмана-Шатріяна „Бесїдники нашого села" і „Добрі давні часи", а в 1877 р. переклад третього і найкрасшого оповіданя „Вихованє феодала". Всї три ті оповіданя вийшли 1878 р. окремою книжкою як перший випуск „Дрібної біблїотеки". В „Друзї" 1877 р. Белей помістив надто переклад гарного оповіданя „Труба" еспанського автора Педра Антонїя де Аляркона. Із публїцистичних статей у „Друзї" найважнїйші були три листи Драгоманова до редакції „Друга" і його ж статя „Опізнаймо ся" — полєміка з „Правдою", на яку Володимир Барвінський відповів у „Правдї" 1877 р. просторою статею „Слівце до опізнаня", в якій між иншим вивів проти арґументації Драгоманова видані 1876 р. у Віднї три соціялїстичні брошури, і опираючи ся головно на розборі бро-

шури „Парова машина“, подав дуже влучну критику тодїшнього наївного, так сказати, народновольського соціялїзму, що лежав у основі віденьських публїкацій, але нїяким способом у соціялїзмі Драгоманова.

Деяку пертурбацію в редакції „Друга“, а далї і в самім товаристві зробили згадані вже листи Українця М. Драгоманова, писані російською мовою, в яких досить остро ставлено питанє: чого властиво хоче редакція від своїх читачів, і що думає давати їм. Редакція пробувала відповідати; відповідь на перший лист викликала другий, далеко просторійший і смілїйший, а відповідь на другий лист викликала третій, ще горячійший від обох перших. Два остатні листи, писані 1875—6 р., застали в „Акад. Кружку“ вже ґрупу молодших людий, що поприходили з ріжних ґімназій, і з яких кождий приносив щось свойого. В тім числї був Михайло Павлик, бувший ученик руської ґімназії у Львові (вона ще тодї була фактично польською, і тілько в низших клясах ступнево починала ся рутенїзація), був я з Дрогобича, Белей зі Станїславова, Володимир Левицький із Тернополя, три чи чотири брати Дольницькі, з яких один, Антін, був фактичним редактором „Друга“, технїк Кордасевич, одвічальний редактор „Друга“, два Охримовичі, а із старших ветеранів-товаришів Степан Лабаш, Плешкевич, Зафійовський, Нановський і Голейко, два остатні технїки. В тій компанії, що часто збирала ся в комнатах товариства, почали ся з ріжних причин оживлені розмови.

Вже на перших загальних зборах в осени 1875 р. прийшло до інтересного конфлїкту. Один із присутних членів, здаєть ся, Михайло Омелянович Левицький, брат пізнїйшого біблїоґрафа Івана Омеляновича, виступив з промовою

в російськім язиці. На то повстав Іван Белей, що тілько що прибув із станїславівської ґімназиї, і протестуючи проти російського балаканя в руськім товаристві, відіслав бесідника до Москви або Саратова. Загальні збори одначе значною більшістю ухвалили зараз же виключити Белея з товариства. Та про те справа язика й народности не переставала дратувати молодих умів, а опублїковане в р. 1876 у Празї двотомове видане Шевченкового „Кобзаря", а особливо другий том, що містив вірші заборонені в Росії, в тім числї такі новости, як „Марію", „Царів", „Гимн чернечий", „Як би ви знали, паничі" (ся вірша була ще перед виходом праського „Кобзаря" з коректурної картки передрукована в „Правдї"), піддало тим спорам богато радікального духа. До того причинила ся обставина, що найсвідомійший прихильник москвофільства, Степан Лабаш який був неначе factotum у товаристві, стягнув на себе підозріня деяких товаришів за якісь адмінїстраційні надужитя. І ось почала ся в ріжних гуртках товариства оживлена аґітация, скликувано раз по раз загальні збори, із яких на однім виключено Лабаша з товариства. Рівночасно виринула думка злучити товариство з „Дружнїм Лихварем". Сю думку підхопила українофільська молодїж, і почала гуртами вписувати ся в члени „Акад. Кружка". Коли число українофілів, до яких пристала також значна часть давнїйших членів „Кружка", в тім числї ми оба з Павликом, дійшло до переваги, скликано загальні збори „Кружка", на яких українофіли, не вважаючи на страшну галабурду зроблену москвофілами, переперли вибір свойого виділу. Але сей тріюмф українофільства в „Акад. Кружку" був лиш позірний, бо давнїй касієр товари-

ства Плешкевич задержав касу у себе і не являв ся на новий виділ, так що сей по кількомісячнім пустім урядованю новими загальними зборами був скинений і всї українофіли виключені.

Рівночасно з тим рухом у товаристві в редакції „Друга“ почала брати верх народня мова і реальнійший зміст. В р. 1876 обік „Друга“ коштом товариства видано альманах „Днѣстрянку“, в якій між иншим були поміщені два мої оповіданя, що війшли потім у збірку „В потї чола“, і мій переклад оповіданя Еміля Золя „Повінь“. В тім самім 1876 р. М. Павлик помістив у „Друзї“ свій відчит, читаний ним у товаристві, а потім також у духовній семінариї п. з. „Потреба етноґрафічно-статистичної роботи в Галичинї“. Не вважаючи на те, що анї про етноґрафію, анї про статистику Павлик не мав докладного понятя, і тим самим не міг сказати нїчого ясного, відчит зробив значне вражінє своєю основною тенденцією, що треба інтеліґенції зближати ся до хлопа і поводити ся з ним людяно.

В р. 1877 у „Друзї“ почали друкувати ся мої „Бориславські оповіданя“, початок мойого перекладу „Что дѣлать?“ Чернишевського, а в попереднїм річнику, за наставанєм Драгоманова, надруковано російською мовою оповіданє Глїба Успенського (Іванова) п. з. „Отравленный дьяконъ“, як зразок того, які теми і яким способом обробляє новійша великоруська белєтристика. В тім же першім піврощі 1877 р. я переклав одно з бурсацьких оповідань Помяловського, попередивши свій переклад короткою статейкою про російського автора, і написав також автобіоґрафічне оповіданє „Оловець“, та передав усе те в редакцію „Правди“. Дня 13 липня того року мене арестовано і продержано

девять місяців у вязниці, і в тім часї редакція „Правди“ не побояла ся надрукувати у себе обі мої річи. За те видаванє „Друга“ липневим нумером скінчило ся.

По виходї з вязниці 1878 р. ми оба з Павликом за підмогою М. Драгоманова, який на се на руки М. Павлика переслав, здаєть ся, місячними ратами 500 рублїв, одержаних ним як пай із уварівської премії, призначеної видавцям „Историческихъ пѣсень Малор. народа“, почали видавати місячник „Громадськиј Друг“, радікальною Драгоманівською фонетикою і з доволї острим, свіжим і ярко соціялїстичним змістом. Що правда, соціялїстична теорія заступлена була не зовсїм щасливо. На перший раз вибрано свіжо видану тодї брошуру Шефлє „Quintessenz des Sozialismus“, у якій автор доволї важким і непрозорим способом викладає головні теорії соціялїзму з основною тенденцією показати його неможливість. Далеко більше для пропаґанди соціялїстичних ідей могла причинити ся книжка Альберта Лянґе „Die Arbeiterfrage“, але ми оба з Павликом здужали перекласти з неї ледво два перші роздїли. „Громадськиј Друг“ нумер за нумером конфіскувала прокураторія, забираючи звичайно майже всї примірники, а коли по тім за моєю порадою періодичне виданє перемінено на неперіодичні збірки „Дзвін“ і „Молот“, їх при чуйности полїції постигала такаж сама конфіската. Та все таки я вже без участи Павлика, який відсиджував тодї тримісячний арест, докінчив виданє „Молота“ таким способом, що подокінчувано всї статї і для цїлого виданя, се б то двох випусків „Громадського Друга“, „Дзвона“ і „Молота“, надруковано спільний титул і покажчик змісту при одноцїльно переведеній паґінації.

Із змісту тої збірки піднесу тілько найважнійше. М. Павлик дав один свій вірш і три оповіданя: „Юрко Куликів“, „Ребенщукова Тетяна“ і „Пропащий чоловік“, всї три дуже орігінальні і при всїх хибах композиції дуже цінні з лїтературного боку. Я дав два менші оповіданя: „Патріотичні пориви“, „Моя стріча з Олексою“ і більше оповідане „Boa Constrictor“, четверте в ряді „Бориславських оповідань“. З моїх віршів тут були поміщені між иншими „Каменярі“ і сатирична поемка „Дума про Наума Безумовича“, pendant до виданої мною в тім же роцї окремо „Думи про Маледикта Плосколоба“. Обі сї думи не війшли в пізнійше видану збірку моїх віршів. Із посторонніх письменників найважнійші причинки дали: згаданий уже Софрон Круть і Поляк Болеслав Лїмановський, що опублїкував тут у моїм перекладї з польського рукопису свою студію „Мореллї, Руссо і Маблї, соціялїстичні писателї XVIII віку“. В відділї поезії на особливу увагу заслугує „Гриць Турчин, пісня про рекрутське житє“, зложена руським вояком Романом Ґудзманом в дусї народньої пісні і на стілько талановито, що своєю вартістю не уступає найлїпшим народнїм пісням. Сего не можна сказати про сатиричні вірші Анни Павлик, із яких одна п. з. „Попівське сумлїнє“ була надрукована в „Громадськім Друзї“ буцїм то із уст народа. Далекоціннійше і з етноґрафічного і з лїтературного погляду було надруковане в „Молотї“ оповіданє Михайлини Рошкевичівни п. з. „Кума з кумою“, що дає дуже цікавий образок із житя жінок у Лолинї. У відділї кореспонденцій важні деякі дописи Евгена Борисова з Росії, Андрія Коса з Комарна, Хведора Вовка з Київа. Перу Драгоманова належить статя „Пригода д. Іловайського в Галичинї, маленька картинка із сла-

вянської патольоґії", що з підписом К. В. була надрукована у „Вѣстникѣ Европы" 1877 р. і відси з тим самим підписом перекладена Павликом.

Відсиджуючи свою кару з процесу 1877—8 р. М. Павлик нарвав ся на другий прасовий процес за своє оповіданє „Ребенщукова Тетяна", надруковане в другій книжці „Гром. Друга", і задля своєї дуже наївної оборони в точці подружого права був судом присяжних признаний вінним, а трибуналом засуджений на 6 місяців вязниці. Не бажаючи по відсиджених трьох місяцях іти ще на 6 місяців до Іванової хати, він зібрав ся і виїхав до Женеви, де пробув майже два роки.

В р. 1878, а властиво ще в початку 1877 р. перед процесом, почала з ініціятиви Івана Белея, в порозуміню зо мною виходити „Дрібна бібліотека" фонетикою, для якої Белей (під псевдонімом Ром. Розмарин) дав переклад трьох оповідань Еркмана-Шатріяна, а я переклад оповіданя Г. Успенського „Війна за волю", що вийшло 1878 р. перед серією. В р. 1879—81 се видавництво тягло ся до 14 нумеру, і закінчило ся моїм оповіданєм „На дні". З моїх річий поміщено тут „Каїна", переклад драми Байрона, і переклади деяких свіжих тоді наукових творів.

Із инших молодих галицьких письменників тут у перве виступив Евген Олесницький, переклавши з російського статю Добролюбова „Значінє авторітету в вихованю", а також Василь Полянський, син професора Михайла Полянського, що опублікував тут переклад сатиричного ескізу Писарева „Пчоли". Василь Полянський перейшовши на віденський університет і прослухавши там кілька літ медицини, щоб ухилити ся від військової служби, еміґрував

до Сербії, жив довший час як військовий лікар у Нішу, де й оженив ся з Сербкою, а від кількох літ живе в Білграді, не перестаючи й доси цікавити ся нашими народнїми справами й нашим письменством.

Хоч як широко розійшов ся сей роздїл мойого „Нарису“, про те не можу скінчити його не згадавши ще про трьох моїх, так сказати, шкільних товаришів по дрогобицькій ґімназії: Апольона Ничая, Дмитра Вінцковського й Ізидора Пасїчинського. Ничай кінчив дрогобицьку ґімназію тоді, коли я вступив до неї, і був, згадуєть ся, діріґентом учеництого хору. Якийсь час він був ґімназіяльним учителем, але вчасно займало його господарство далеко більше, як школа. В р. 1879 він опублїкував у виданях Общества Качковського свою книжечку „Бараболя“, а від р. 1879—1883 видавав у Станїславові, не перестаючи вчителювати, часопис „Господарь і Промышленникъ, письмо посвячене господарцѣ сельскоѣ і промыслу“. В р. 1883 він перенїс ся до Львова і видавав тут се письмо до 1885 р., в якім полишив редакцію, ставши одним із діректорів „Народної Торговлї“.

Дмитро Вінцковський ходив до дрогобицької ґімназії значно висше від мене; в Дрогобичі його прозвище вимовляли Вінцкович. Свою письменську дїяльність він розпочав ще на шкільній лаві, помістивши в часописї „Недѣля“ 1865 р. своє перше оповіданє „Памятай на смерть, а не согрішай“. Від того часу аж до тепер він публїкував богато популярних статей, оповідань, віршів по найріжнїйших виданях переважно москвофільської партії, а деколи й окремими книжечками. Не можна сказати, щоб він був чоловік зовсїм без таланту, але знов тяжко вказати між його многочисленними писанями

хоч одно таке, що досягло би міри середнього таланту. Та все таки йому належить місце в ряді тих скромних літературних робітників, що годують маси народні найріжнійшими потрібними відомостями, браними хоч би й з других або третіх рук. Усунувши ся від урядової служби як ґімназіяльний учитель, Вінцковський живе у Львові як банковий урядник досить низької ранґи.

З Ізидором Пасічинським я товаришував безпосередно протягом усеї низшої ґімназії в Дрогобичі. Скінчивши четверту ґімназіяльну клясу з недостаточним успіхом він покинув школу і осів на сільськім господарстві, яке купив для нього батько, священник у Краснім турчанського повіта. Якийсь час він служив у війську, відки одначе його увільнено задля епілептичних нападів. Він живе й доси як маючий господар у Краснім - Задільську. Свою письменську діяльність він розпочав іще в р. 1870 у „Ластівці", виданій Климертовичем. і від того часу друкував богато віршів, оповідань, кореспонденцій і инших статей, переважно по популярних часописах та календарях, держачи ся переважно видань москвофільської партії, не цураючи ся й народовецьких популярних видань, друкованих етімольоґією, але оминаючи всі виданя фонетичні. Із його віршованя одна тілько поема „Бозталанний", видана в Коломиї 1872 р., виявляє сліди поетичного таланту, що міг був розвити ся красше, як розвив ся в дійсности.

На закінченє сего розділу згадаю ще про дві наукові праці, видані при кінці 70-их років. а власне в р. 1878. Маю тут на думці простору книгу Юлїяна Пелеша „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart", твір писаний

в противенстві до давнійших руських праць на тім полї в строго католицькім дусї, так що в ньому не згадано навіть імени Петра Могили. Друга праця, про котру тут годить ся згадати, се простора розвідка А. Петрушевича „О подложныхъ старочешскихъ письменныхъ памятникахъ: Судѣ Любуши, Евангельскомъ отрывкѣ св. Іоанна, Краледворской рукописи и подложныхъ чешскихъ глоссахъ въ пражской рукописи Mater Verborum“. Розвідка друкувала ся первісно в „Слові“ і вийшла також окремою відбиткою, якої однак дуже тяжко дістати. Ідучи за слїдами чеських учених, але також своїми власними, головно фільольоґічними доказами о. Петрушевич виказує неавтентичність тих старочеських памяток, які ще тоді всї чеські патріоти уважали найдорожшим скарбом чеської старовини. Пізнїйші дослїди над рукописами тих памяток вповнї оправдали скептицизм о. Петрушевича, особливо, коли на Краледворськім рукописї в однім, досить невиднім місцї віднайдено перевернений до гори ногами підпис: Hanka fecit.

XLV. 80-і роки на Вкраїнї.

80-ті роки на Вкраїнї на лїтературнім полї можна назвати роками затишї, спричиненої нечуваним тиском цензури. Українських книжок появляєть ся дуже мало, про періодичні виданя нема анї мови, а одинока світла сторінка в тім десятилїтю, се наглий і надзвичайний розвій українського театру і української драматичної лїтератури.

Окремі виданя українською мовою, друковані в Росії протягом 80-их лїт, можна б, так сказати, почислити на пальцях. І так у р. 1881

вийшов заходом Кониського у Київі український альманах „Луна“, часть перша, в якім окрім деяких віршів Шевченка, Кониського, Старицького, Щоголева та Лиманського надруковано одно оповіданє Левицькогого „Приятелї“ та водевіль Старицького „Як ковбаса та чарка, то минеть ся її сварка“. В роках 1883—4 вийшов у двох томах згаданий уже альманах „Рада“ під редакцією М. Старицького. Знаємо, що Старицький бажав „Раду“ зробити хоч по троха періодичним виданєм, але вже порівнанє першого тому з другим показує, що цензура в 1884 р. пропустила лїтературного матеріялу майже о половину менше, як у попереднім роцї. Із досить богатого змісту „Ради“ дещо було вже згадано, а тут додамо тілько, що в ній появила ся повість Нечуя-Левицького „Микола Джеря“, спершу друкована в Галичинї, далї драма Старицького „Не судилось“ і значне число його віршів. У перве на українськім ґрунтї тут появляють ся поезії Грінченка, що виступив на лїтературне поле в р. 1881 з рядом поезій, друкованих у львівськім „Світї“ під псевдонїмом Іван Перекотиполе. Три гарні вірші дав до першого тому Кулїш під псевдонїмом П. Ратай. З відомих імен стрічаємо тут декілька віршів Щоголева і одно поетичне оповіданє Данила Мордовця. З менше відомих один вірш і одно оповіданє Бабенка, одно оповіданє Гната Карого, одно оповіданє Лопуха, два вірші Хруща і один вірш „Шибка“ М. Садовського, псевдонїм Миколи Тобилевича, що швидко опісля під тим псевдонїмом здобув собі славу першорядного українського актора. В „Радї“ також виступила зі своїми поезіями у перве панї Ольга Косачева під псевдонїмом Олена Пчілка, помістивши в першім томі віршовані „Волинські спогади“, а в другім про-

стору поему „Козачка Олена“. Ся поема основана на традиції XVIII в., малює долю козачки, яка по страті мужа віддає свій маєток на засноване шпиталю, а свою особу присвячує пильнованю в нім хорих. Не вважаючи на гуманну тенденцію поема з історично-побутового боку досить бліда, а з поетичного досить слаба.

В р. 1885 вийшов в Одесі альманах „Нива“, в якім знов обік відомих уже імен стрічаємо нові. І так Іван Левицький, що тоді був ґімназіяльним учителем у Кишиневі, дав до одеського збірника своє гумористичне оповідане „Чортяча спокуса“. Старицький помістив тут свою оперету „Утоплена“, а Б. Грінченко одну поезію під псевдонїмом В. Чайченко. Із нових імен, що появили ся в „Ниві“, найважнїйше імя Петра Ніщинського, що вже перед тим, 1884 р. дав себе знати гарним, хоч дуже свобідним перекладом Софоклевої „Антіґони“. В „Ниві“ він помістив переклад шестої пісні Гомерової „Одисеї“ і свій вірш „Порада“ з нотами. Тут же появило ся у перве імя Дніпрової Чайки, тоді ще панни Березиної, що пізнїйше стала жінкою Василевського (Софрона Крутя). Вона помістила тут дві поезії і одно оповідане. Ще одна дама виступила тут під кріптонїмом Антонїни В., подавши невеличкі спомини „З старої памяти Подолянки“. У перве появляють ся тут також три поети: Панченко, Бобенко і Кость Ухач-Охорович, із яких остатнїй швидко потім умер, а нї перший нї другий не заняли пізнїйше виднїйшого місця в лїтературі. Гарним придбанєм сего альманаха можна вважати збірочку 13 народнїх пісень і чотири народнї оповіданя, записані Тишковським у селї Любомилї (Біляївці) одеського повіту.

В р. 1886 спромогли ся Херсонці на белетристичну збірку „Степ“, що вийшла одначе

не в Херсонї і не в Одесї, а в Петербурзї. Збірка вийшла мішана що до мови. Обік українських були тут також російські працї. Із відомих імен стрічаємо тут знов Данила Мордовця оповіданє „Будяк“, та Івана Левицького-Нечуя оповіданє „Невинна“. Днїпрова Чайка дала також дві поезії. Панї Олена Маркович помістила тут весїльні піснї, записані в єлисаветградськім повітї, а Марія Ганенко розвідку про семейно-маєткові відносини селянської людности єлисаветградського повіту; обі працї сих дам писані, розуміє ть ся, окрім текстів пісень, російською мовою. У перве виступає тут на лїтературне поле Іван Карпенко, псевдонїм Івана Тобилевича, що під сим псевдонїмом опісля здобув собі славу не тільки доброго актора, але також найкрасшого українського драматурґа. В „Степу“ він помістив свою драму „Бондарівна“, слабу з історичного і драматичного погляду. Гарним придбанєм „Степу“ були чотири оповіданя Дмитра Марковича „Изъ Уголовщины“, писані одначе українською мовою, в яких автор виявив не аби який белєтристичний талант. Фіґурують у збірцї ще три невідомі менї близше оповідачї, а власне А. Браунер, що помістив там три маленькі оповіданя, з яких лиш одно „Тирса“ українською мовою; далї Пенчуківець, очевидно псевдонїм, що помістив оповіданє „Тарасенко“ і М. Заволока (чи не псевдонїм Михайла Грушевського?), що дав оповіданє „Бідна дївчина“. Згадаю ще про дві наукові працї, писані російською мовою, а власне А. Русова „Областное начало земской статистики“ і К. Шрама „Украинская деревня по произведеніямъ Старицкаго и Кропивницкаго“. Автор сеї останньої розвідки, зложивши з виписок із драм обох названих письменників малюнок українського села, кін-

чить його увагою: „а на скілько сей малюнок відповідає дійсности, не можемо сказати“.

За Херсонцями пішли й Харківці, які в р. 1887 здобули ся на невеличкий альманах „Складку“, видану під редакцією Володимира Александрова. „Складка“ зложена переважно з віршів, і знов окрім відомих давнійше імен виявляє цілий ряд нових. Старша ґенерація українських письменників заступлена лише трьома іменами, а власне самого редактора Володимира Александрова, А. Навроцького, колись члена Кирило-Методієвого Братства, який тут подав вірш „На вічну память Костомарову“, і Ганни Барвінок (Олександри Кулїшевої), що помістила тут оповіданє „Пяниця“. Б. Грінченко, знов під псевдонїмом В. Чайченко, дав одно оповіданє, одно зі слабших. Із молодих поетів особливо два щедро наділили альманах, а власне Цезар Білиловський, помимо клясично-шляхотської назви родовитий Жид, і Володимир Самійленко, який крім декількох дуже талановитих поезій серйозного і гумористичного змісту помістив тут дуже гарний переклад першої піснї „Гомерової Іліяди“ українськими гексаметрами. Була мабуть думка продовжати виданє „Складки“ рік за роком, але й тут стали в дорозї цензурні тиски, так що другий річник сеї збірки вийшов аж у 1897 р. у Петербурзї.

Із самостійних видань українською мовою, що в 80-их роках здужали пройти через тиски російської цензури, назвемо поперед усього дві гарні книжечки Данила Мордовця, обі видані в Петербурзї, а власне одна „Писанка за крашанку П. Кулїша“, видана 1882 р., і збірка „Оповідання“, видана 1885 р. Що до першої треба сказати, що вона має публїцистичний характер і визначає ся незвичайно поважним, а при тім острим тоном, яким автор осуджує

виступ Куліша в польонофільськім і антіукраїнськім дусї. Се без сумніву найкрасша публїцістична праця Мордовця. В збірцї „Оповідання“ властивих оповідань тілько два, відомі ще з „Основи“, („Дзвонарь“ і „Салдатка“), а дальші три — статї п. з. „Сон не сон“, „Скажи місяченьку“ й „Із уст младенців“: се не оповіданя, а якісь лїрично-автобіоґрафічні прелюдії на лїтературні теми. Чому Мордовець не помістив у тій збірцї свойого третього оповіданя „Старцї“, написаного також іще в 60-их роках, невідомо; воно було майже рівночасно опублїковане в Галичинї в „Зорі“ того як 1885 р. Мордовець на своїм віцї писав дуже богато російською мовою, з разу історичні моноґрафії в дусї Костомарова, із яких назвемо тут тілько дві „Низовая вольница“ і „Гайдамаччина“; ся остатня подає на підставі неавтентичного жерела фантастичний опис уманської різнї 1768 р. Потім написав довгий ряд історичних повістий із української та російської історії, скрізь одначе трактуючи історію дуже легкомисно. В пізнім віцї він відбув кілька подорожий по ріжних східнїх і західнїх краях, між иншим на гору Арарат і до Еспанії, і подав також просторі описи тих подорожий, звичайно закрашені масою особистих рефлєксій та своєрідної лїрики. В галицькій „Зорі“ 80-их років він друкував кілька дрібних нарисів у тім самім своїм лїричнім тонї, а при кінцї 90-их років здобув ся на написанє більшого історичного оповіданя українською мовою п. з. „Дві долї“, що було опублїковане в першім річнику „Лїтературно-наукового Вістника“ 1898 р. З нагоди тої публїкації автор зложив у касї Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові 1000 зол. на утворенє запомогового

фонду імени Данила Мордовця для незасібних українських письменників.

В р. 1880 вийшло в Київі накладом Н. Г. Волинського (псевдонїм Ольги Косачевої) маленьке видане вибору поезій Степана Руданського п. з. „Співомовки“. Властивих співомовок у значіню Руданського т. є. народнїх анекдотів, переповіданих дотепними віршами, тут подано лише 16, а початок книжечки творять ліричні поезії Руданського.

В роках 1881 і 83 вийшли в Київі дві книжечки віршів М. Старицького п. з. „Зъ давняго зшитку. Піснї і думи“. Перший томик складає ся на половину з перекладів поезій Байрона, Гайне, Міцкевича й Сирокомлї, а другу половину творять переклади сербських народнїх жіночих пісень (усїх 48). Другий томик розпочинає ся віршою „До Славян“, що була властиво перерібкою такоїж вірші М. Драгоманова (сего автор не зазначив), і містить крім невеличкого числа оріґінальних, епічних та ліричних віршів Старицького, значне число перекладів, особливо з Некрасова, Лєрмонтова, Жуковського, та по одному з Пушкіна, Байрона й Гребінки. Між перекладами з Некрасова визначають ся переклади його поем „Марина, салдатська мати“ та „Мороз“; між перекладами з Лєрмонтова є також переклад поеми „Демон“. В р. 1882 вийшла також у Київі „Різдвяна ніч“, опера в IV діях і 5 картинах М. Старицького, лїбрето до музики М. Лисенка, уложене на основі повісти М. Гоголя.

В р. 1882 вийшов надто його „Гамлеть, принць Данський, перекладъ трагедіі Шекспіра, зъ передмовою, примітками і прилогою музики М. Лисенка“, переклад на стілько свобідний, що змінено навіть драматичний розмір віршів.

Сей переклад дав російським жартунам привід до кепкованя, що Шекспірові слова: „Бути, чи не бути, ось питанє“ Старицький переклав: „Жити чи не жити, ось в чім закавика“.

В р. 1886 вийшло в Петербурзї виданє Шевченкових „Гайдамаків“, ілюстроване українським художником Сластьоном. Ілюстрації випали не зовсім удачно. Досить буде зазначити, що відомі Шевченкові вірші:

Оттак ходя попід гаєм
Ярема співає —

український художник ілюстрував не на основі оріґіналу, а очевидно на основі російського перекладу, в якім Шевченкові слова передано ось якими російськими:

Такъ поетъ себѣ Ярема
И по рощѣ бродитъ.

І справдї на рисунку бачимо Ярему в корчах.

В роках 1881 і 2 вийшли в Київі надто три книжечки Олени Пчілки, а власне „Переклади з Гоголя“, де поміщено переклад оповіданя „Весняної ночи“, яке рівночасно видано було також окремою книжечкою, а разом з ним переклад монольоґа „Записки причинного“, з доданєм „Передньої мови про писання і перекладання по українськи“, очевидно в обороні свободи українського слова. Друга книжечка містила драматичний твір „Сужена не огужена“, комедія жарт в однїй дїї, а третя п. з. „Українським дїтям“ містила 5 перекладів поезій Лєрмонтова (Мцирі), Козлова й Сирокомлї. Чому як раз авторка придумала подати ті поезії „українським дїтям“, святий знає.

В р. 1885 Кулїш видав у Петербурзї свою драму „Байда, князь Вишневецький“; в р. 1887 цензура пропустила в Київі повість Івана Левицького „Кайдашева сїмя“; в р. 1886 заходом Василя Горленка видано в Київі два випуски

П. Мирного „Збираниці з рідного поля“, а в р. 1888 вийшов перший збірник творів Карпенка Карого.

З характером „лубочних“, популярних видань вийшли в Київі три книжечки Василя Чайченка (Бориса Грінченка), а власне 1886 р. „Під сільською стріхою“, збірник пісень і оповідань, при якому зазначено: „Випуск перший“, але лише на те мабуть, щоб випуска другого цензура не пропустила. Замісь нього вийшла 1888 р. друга збірка „З народнього поля“ і тогож року „Василь, з згадок про дитячі літа“. Коли додати до сього принагідні популярні брошури „Про обкладки“ (діфтеріт), та „Про холєру“, викликані страшними епідеміями серед української людности, то будемо мати все важнійше з того, що за цілих десять літ пропустила російська цензура українською мовою на широкій теріторії російської імперії.

Розуміє ть ся, що богато Українців працювало в тих часах при ріжних державних інституціях та приватних видавництвах, публікуючи більш або менше просторі та цінні праці, також з обсягу українознавства. В р. 1882 засновано в Київі спеціяльний орґан для українознавства п. з. „Кіевская Старина“, який „по нуждѣ времени“ мусів видавати ся російською мовою. „Кіевская Старина“ продержала ся мало що не 30 літ, бо аж до р. 1907, і опублікувала за той час велику масу матеріялу й праць, що належать до головних підвалин нової української науки. Протягом 80-их років у ній замітні були головно праці Антоновича, Багалія, Житецького, Каманіна, Лазаревського, Драгоманова (під псевдонімом Кузьмичевського), Ореста Левицького, Науменка, Івана Новицького, Цезара Неймана, Миколи Сумцова й инших, не згадуючи про те, що в ній за той час у перве опублі-

ковано повісти і поеми Шевченка, писані російською мовою.

Досить видне місце в „Кіевской Старинѣ“ займала також белєтристика. Протягом 80-их років опублїковано в нїй звиш 100 причинків до белєтристики старших і новійших часів. Розуміє ся, белєтристика новійших часів, крім віршів, майже вся подавала ся в перекладах на російську мову, або в такій язиковій мішанинї, що розмови Українців давано українською мовою, а авторське оповіданє російською. В такій гибрідній формі була в р. 1884—5 надрукована простора повість Івана Левицького „Старосвѣтскіе батюшки и матушки, повѣсть изъ быта украинскаго духовенства 20-ыхъ годовъ XIX ст.“. В перекладі на російську мову були поміщені також три мої оповіданя: „Гава“ (в російськім: „Слава Богу, для начала и это хорошо“) 1888, „Чума“ 1889 і „Милліонеръ“ 1890. В роках 1888 і 9 поміщено тут три оповіданя Ганни Барвінок: „Молотники“, „Половинщикъ“ і „Ганна“. В роках 1889 і 91 поміщено два оповіданя Дмитра Маркевича „На Вовчомъ хуторѣ“ і „Онъ присягалъ“; в роках 1882 і 3 подано було кілька недрукованих віршів Руданського, а в роках 1887 і 8 значнїйше число недрукованих віршів Гулака-Артемовського. В роках 1886 і 90 поміщено два оповіданя Федьковича „Довбушів скарб“ і „Над Дніпром“, оба в перекладі на російську мову. Із важнїйших памяток нашого давнїйшого письменства опублїковано тут деякі твори Івана Вишенського в додатку до моєї статї 1889 р., дві руські інтермедії з початку XVIII в., подані Драгомановом, „Пекельний Марко“, віршовану лєґенду з кінця XVIII в. подану Зуйченком, й „Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей“, віршовану памятку з половини XVIII в.,

і досить значне число українських різдвяних і пасхальних вірш та сатир із XVIII в.

Обік „Кіевской Старины“ важним для українознавства орґаном були „Чтенія въ Обществѣ преподобнаго Нестора-лѣтописца“, яких редакторами були професори київського унїверсітету М. Дашкевич і Владимірський-Буданов. Третїй важний для українознавства орґан, публїкований у Київі, були „Труды Кіевской Духовной Академіи“, в яких головну участь брали професори тої ж Академії, византінїст Ф. Терновський, Малишевський, Петров і Голубєв. Проф. Петров опублїкував у „Трудахъ“ 1883 р. „Очеркъ исторіи украинской литературы XVIII в.“, а 1884 р. окремою книжкою „Очерки исторіи украинской литературы XIX в.“. Із праць проф. Голубєва найважнїйші для нас: двотомова моноґрафія про Петра Могилу і друкована в „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ київського унїверсітета праця „Кіевская Духовная Академія въ до-Могилянскій періодъ“. Із праць учеників „Кіевской Академіи“, публїкованих у її „Трудахъ“, на головну увагу заслугує праця передчасно помершого А. Воронова „Главнѣйшіе источники для исторіи свв. Кирилла и Меѳодія“, Кіевъ 1877, без сумнїву найлїпша критична праця про славянських первовчителїв із цїлої величезної лїтератури, яка появила ся про них до того часу і до кінця XIX віку. „Очерки“ Петрова викликали простору рецензію проф. Дашкевича, опублїковану 1885 р. в „Присужденіяхъ наградъ гр. Уварова“, видаваних петербурською Академією Наук. Ся рецензія, найкраща і найосновнїйша з усіх рецензій, які були опублїковані петербурською Академією, ставлячи порушене проф. Петровом питанє істнованя і управненя української лїтератури на широкім, між-

народнїм і культурно-історичнім ґрунтї, пречисто доказує цїлим своїм змістом і многоразовими заявами самого автора, що українська лїтература XIX в., розпочата Котляревським, не була явищем припадковим, анї примхою диваків та аматорів, анї польською чи якою иншою інтриґою, тільки природним і неминуче конечним впливом історичного розвою та місцевих обставин. Про те одначе автор при кінцї своєї працї, невідомо для чиїх гарних очий, висловив зовсїм голословну думку, що українська лїтература таки не має нїякої будуччини.

Із инших центрів просвіти на Українї треба піднести поперед усього Харків із його унїверсітетом, де в числї професорів знайшли ся Українцї родом і сімпатіями Потебня, Сумцов і Багалїй. Протягом 80-их лїт Потебня опублїкував у варшавськім „Русскомъ филологическомъ Вѣстникѣ“ свою капітальну працю „Объясненія малорусских и сродных народных пѣсень“ (Варшава 1887), якої друга часть, що в окремій відбитцї творить величезний том у обємі 809 сторін, присвячена спеціяльно колядкам і щедрівкам. Потебня головно фільольоґ і псіхольоґ. Із значного ряду його фільольоґічних праць назвемо тільки простору книжку „Изъ записокъ по русской граматикѣ“, видану в Харкові 1888 р., яку можна назвати фундаментом для студий над мало досї в науцї обробленою складнею. Головна сила Потебнї і заразом його слабість при студіованю чи то народнїх пісень, чи язика, се псіхольоґічна аналїза, що дуже часто переходить у гру символів і більше менше припадкових зближень. При тім він звичайно іґнорує етноґрафічні, історичні та ґеоґрафічні ріжницї і взаємини, що спричинює звичайний в його дослїдах брак

наукової сінтези й позітівних висновків. З усїм тим не можна не згодити ся з висловом Яґіча, який назвав Потебню „einen der feinsten Philologen der slavischen Welt“.

Проф. Сумцов був учеником Потебнї. Він опублїкував у р. 1885 в Харкові свою дісертацію „Лазарь Барановичъ“, що мала бути початком серії праць „Къ исторіи южнорусской литературы семнадцатаго столѣтія“, але дальші розвідки сеї серії, а також і з попереднього віку друкував, по части вчаснїйше, в „Кіевской Старинѣ“. І так днем 20 жовтня 1884 р. датована коротка статя „Характеристика Южнорусской литературы XVII в.“, що по словам автора в увазї до неї мала бути переднїм словом до трьох студий про Барановича, Ґалятовського й Ґізеля. Студиї про Ґалятовського й Ґізеля були надруковані в „Кіевской Старинѣ“ 1884 р. Там же 1885 р. була надрукована його студія про Івана Вишенського, 1887 „Очерки исторіи южнорусскихъ апокрифическихъ сказаній и пѣсень“, а 1880 „Историческій очеркъ попытокъ католиковъ ввести въ южную и западную Россію григоріанскій календарь“. Пізнїйше проф. Сумцов перейшов до студий більше фолькльористичних, і дав у „Кіевской Старинѣ“ та в видаванім у Москві „Этнографическомъ Обозрѣніи“ довгий ряд праць про найріжнїйші теми загального, а особливо славянського фолькльору, пісень і народнїх вірувань, із яких найзамітнїйшою була простора збірка пояснень найріжнороднїйшої української старовини, друкована в „Кіевской Старинѣ“ 1889—90 р. п. з. „Культурныя переживанія“. У своїх дослїдах Сумцов звичайно розпоряджає богатим матеріялом, друкованим, а по части й рукописним, не вдаючи ся в ширші узагальнення або смілі гіпотези.

Третій культурний центр України, Одеса зі своїм новоросійським університетом дала в тім десятилітю зглядно найменше для науки українознавства. Із одеських світил науки, що дали імпульси або цінні причинки до українського письменства, згадаємо тут Григоровича, що був тут професором славянознавства, в своїх подорожах по південній Славянщині зібрав значне число дуже цінних рукописів, але за своійого житя не опублікував із них майже нічого. По його смерти вони перейшли на власність Румянцівського музея в Москві. В Одесі професорував також якийсь час Владимир Яковлєв, що бувши з разу в Варшаві видав там 1875 р. цінну книжку „Древне-кіевскія религіозныя сказанія“, а в Одесі 1893 р. „Опытъ изслѣдованія древнерусскихъ сборниковъ I. Изслѣдованіе о Измарагдѣ“. Яковлеву завдячуємо також досить добре, хоч не всім вимогам науки відповідне виданє старого тексту київо-печерського Патерика п. з. „Памятники русской литературы XII и XIII вѣковъ“, С. Петербургъ 1872.

В р. 1881, а власне в груднї того року, можна класти дату початку нового театру на Україні. Ініціятором його треба вважати Миколу Садовського (Тобилевича), що в р. 1907, в память двацятипятилітя того театру, написав дуже гарну статю „Мої театральні згадки“, друковану в „Літературно-Науковім Вістнику“ в числах від червня до грудня. Відсилаючи цікавих до сеї статї, яку треба вважати основою історії початків нового українського театру, я подаю з неї тільки головні дати. Українські вистави за спеціяльним дозволом тодїшнього мінїстра внутрішнїх справ Льоріс-Мелїкова розпочали ся в Кременчузї російською трупою Ашкаренка, при якій служив тоді Марко Кро-

пивницький. Перша виставлена була при участи Кропивницького й Садовського „Наталка-Полтавка“; окрім неї в Кременчузї в осени були виставлені „Сватанє на Гончарівцї“ Квітки, „Дай серцю волю, заведе в неволю“ Кропивницького, „Шельменко-деньщик“ і „Щира любов“ Квітки, „Гаркуша“ Стороженка і фарса „Кум мірошник“. Перед Різдвом трупа переїхала до Харкова, а від Різдва почала давати вистави в Київі. Українські вистави скрізь будили величезний захват і стягали до театру нечувану силу публіки та давали дуже великий дохід. В Київі скінчила ся гостина українських артистів у трупі Ашкаренка. В часї великого посту театральні вистави в Росії загалом заборонені, і тодї то, в часї примусових ферій, в Єлисаветградї, де пробував М. Садовський і гостював також М. Кропивницький, зложила ся перша українська трупа, якої найвизначнїйшими мужеськими силами стали М. Кропивницький, М. Садовський, а пізнїйше також А. Саксаганський (третїй брат Тобилевича), а жіночими Марія Заньковецька, Александра Маркова, Александра Вірина і Надія Жаркова. Лїтом 1882 р. ся трупа давала вистави в Полтаві, а потім переїхала до Київа, з Київа до Чернигова, а з Чернигова до Харкова, де закінчила зимовий сезон. Орудником (діректором) трупи був з разу Кропивницький, а зимою в початку 1883 р. дірекцію обняв М. Старицький. В тім роцї артистичні сили трупи збільшили ся визначними талантами Карпенка Карого, Саксаганського і панї Затиркевич. Трупа розпочала свій сезон 3-ого серпня в Одесї, лїтом і в осени давала вистави в Миколаєві, Єлисаветградї, Київі та Житомірі, а перед Різдвом вернула знов до Одеси. З приводу виступу і поводженя трупи в Київі в осени 1883 р. її постигло ве-

лике нещасте: київський ґенерал-ґубернатор Дрентельн заборонив українській трупі грати в цілім київськім ґенералґубернаторстві, отже в ґуберніях київській, подільській і волинській. Ся заборона, як каже М. Садовський, „тяжким гнітом лежала на українськім театрі цілих десять літ“. Із української теріторії для неї лишали ся тільки ґубернії харківська, полтавська та херсонська з головними містами Харків та Одеса.

Під дірекцією Старицького літом 1883 р. трупа переїхала до Новочеркаська, а відси до Ростова над Доном. Тут вона розділила ся на двоє; одна часть під проводом Садовського поїхала до Таганрога, а друга зі Старицьким і Кропивницьким до Вороніжа. На осінь обі трупи з'їхали ся в Харкові, а від Різдва до великого посту 1884 р. грали в Одесї. Тут уперве українська трупа попробувала виставити також оперу, „Утоплена“, лібрето Старицького з музикою Лисенка.

В Одесї зимою 1884 р. трупа Старицького розбила ся через виступленє майже всїх талановитїйших акторів, і сам він, доповнивши її сяк так молодшими силами, з Одеси переїхав до Севастополя. Тим часом Кропивницький з Садовським зорґанізували нову трупу, до якої пристали також панї Заньковецька й Затиркевич і артисти Максимович та Саксаганський, і почали давати вистави в Миколаєві, по чім на зимовий сезон переїхали в Одесу. Тут Кропивницький зрік ся діректорства, а на його місце трупа вибрала діректором Садовського. Літом 1886 року ся трупа давала вистави в Миколаєві та Єлисаветградї, а потім у Новочеркаську та Ростові. Тут у Ростові перший раз виставлена була „Наймичка“ Карпенка-Карого з величезним успіхом. З Ростова трупа переїхала знов до Миколаєва, а відси до Херсона.

Тут наступило порозумінє між Садовським і Кропивницьким, яке зробило можливим українській трупі на ряд вистав переїхати до Петербурга. Гостина української трупи в Петербурзї з кінцем 1886 і в початку 1887 р. була великим тріумфом українського слова й української культури саме в десятилітє варварського указу 1876 р., яким вони були засуджені на смерть. Вінцем тої гостини були дві вистави української трупи, давані в присутности царя, і авдієнція українських артистів у царя, в якій цар відіграв зовсїм не блискучу, а подекуди навіть комічну ролю.

Оповіданєм про сю першу гостину української трупи в Петербурзї кінчать ся на разї спомини М. Садовського. Тріумф сеї трупи в Петербурзї спокусив М. Старицького попробувати й собі щастя в другій столиці російського царства, і в груднї 1888 р. він зі своєю трупою приїхав до Москви. І ся гостина української трупи в старій столиці російських царів тїшила ся не малим поводженєм. Крім старого, випробуваного репертуару тут виставлено уперве дві комедії Янчука „Пилип музика“ і „Вихованець“ та драму Старицького „Юрко Довбуш“, основану на гуцульській традиції, та на жаль на скрізь фантастичну, починаючи з самої назви героя, бож відомий ватажок справдї називав ся Олекса Довбуш. Про те драма задля своїх сценїчних ефектів мала значний успіх.

Про стан українського театру при кінці 80-их років інформує добре безіменна статя „Український театр в Росії“, поміщена в „Зорі“ 1890 р. на ст. 266—267, на жаль недокінчена. Подаю з неї дещо важнїйше в скороченю. „Між нашими акторами звісно, що „русско-малорускихъ“ труп, то є граючих наші твори, в Росії нараховують до 16-ти. Але їх більше, та нї від-

кіля напевно про них довідатись, бо в Росії московські й наші трупи завязують ся двічи на рік: на літній сезон, від Великодня до серпня, і зимовий від вересня до посту; в піст заборонено грати, а в осени актори для відпиху самі роблять канікули на пів місяця, на місяць або й на два. З кінцем сезону усіх розраховують, а на другий сезон завязують ся нові товариства, або антрепренери набирають нові трупи. В чотирьох головних українських трупах, Кропивницького, Старицького, Садовського й Саксаганського троха инакше: важнійші артисти й артистки остають ся в товариствах і на слідуючий сезон, а переміняють тільки менших артистів та хор. Через такі порядки приходить ся иноді почути про нову русско-малоруску трупу тоді, як вона вже розвязалась. Не всі 16 труп родились на світ як законні діти України; таких тільки чотири названі, що пішли з першої трупи Кропивницького - Садовського-Старицького; останні ж 12 народились так: після звісного успіху артистичного й матеріяльного першої трупи настала на Вкраїні і в Московщині мода на українські спектаклі та пісні. Одна трупа не могла задовольнити всіх; розділивши ся на дві вони все таки не в силі були не то що обіздити всі міста Росії, але хоч би лише частійше побувати в більших українських містах. Українські спектаклі скрізь давали повні збори: всі місця в театрі постійно випродувались, иноді й по підвисшених цінах. Московські ж звичайні трупи й до того часу часто голодували, а після гостювання в якім будь українськім місті там їм приходилось цілі місяці грати перед мало що не пустим театром. Вихід із тої мізерії був такий, що з тих московських труп з невеличкою домішкою справдішніх україн-

ських акторів робили ся „русско-малорусскі“ трупи. Так повстали трупи Васильєва, Деркача, Марова, Бідяха, Соколова, Копилова (в Дінабурзї), Любова (в Ростові), Василенка (в Полтавщинї), Ашкаренка й Скарбінського. Кожда з чотирьох великих труп складаєть ся не менше, як із 40 осіб, без музик, а менші бувають і із 15. Природних Українців буває в трупах не більше третьої части; останнї або Москалї, що родились і виросли на Вкраїнї, або Українцї, що виросли на чужинї і українську мову знають тільки з книжки, а бувають також Поляки, Жиди й Нїмцї. В репертуарі чотирьох головних труп є до 50 драматичних творів, а власне в репертуарі трупи Старицького 36, Кропивницького 27, Садовського 26, а Саксаганського 24. В кождій трупі грають найбільше своїх авторів, а Карпенко-Карий крім того не позволяє иншим трупам грати його творів, навіть брату свойому Садовському, і то тілько тому, щоб із своєю трупою можна бувати і в тих містах, відки перед тим виїхала українська трупа“.

До сього треба додати, що утворене ще, здаєть ся, в 60-их роках всеросійське „товариство запомоги для сценічних діячів“ звільна розтягнуло свою контролю також на українські трупи та на всю драматичну продукцію в Росії, і дбає про те, щоб підприємцї не визискували акторів та драматичних авторів.

Не диво, що при такім розрості драматичних труп та їх конкуренції мусїла також розрости ся, і то задля російських цензурних обставин розрости ся зовсїм ненормально, також драматична продукція. Російська власть, не можучи спинити елєментарного розросту української сцени, все таки старала ся обкроїти можність її розвою до крайньої крайности. З репертуару української драми виключено всякі переклади, найпаче

російських драматичних творів, але також усеї европейської драми, далї пробувано виключити з української драматичної продукції всї історичні теми, ба навіть заперти для української драматичної творчости сферу житя української інтелїґенції, з тої простої рації, що „украинской интеллигенціи нѣтъ и быть не должно“. Лишала ся тільки сфера селянського житя, таї тут цензура обкроювала все, що хоч троха глубше захапувало соціяльні та громадскі інтереси українського села. За те цензура залюбки пропускала найплихші і найпаскуднїйші воделї, де пахло горілкою, брудною лайкою та явною деморалїзацією, і особливо при кінцї 80-их років власне такі виданя українських драматичних штук стали оживляти сцену згаданих уже дрібних мандрованих театриків та засипати книжкову торговлю. І що найсумнїйше, навіть чільні репрезентанти української драматурґії, такі як Кропивницький і Старицький, не цурали ся писати й ставити на сценї всякого рода драматичні карікатури та пасквілї. Один тільки Карпенко Карий не дав себе анї разу збити з дороги серіозної драматичної творчости, завойовуючи при тім своїми лїпшими драмами ширший ґрунт для історичної, соціяльної і навіть полїтичної драми.

Скажемо тут дещо докладнїйше тільки про твори двох коріфеїв української драматичної лїтератури й штуки, Марка Кропивницького та Івана Тобилевича (Карпенка Карого). Кропивницький розпочав свою письменську діяльність ще в 60-их роках. Перша його драма „Дай серцеві волю, заведе в неволю“ була написана ще 1863 р. в місточку Бобринцї, де Кропивницький був в урядовій службі. Автор одначе держав свій твір у рукописї аж до р. 1882, і опублїкував його тодї в „Збірнику“ своїх тво-

рів у новій перерібці. Темою драми була історія щасливого коханя між сільською дівчиною і парубком. Драма в цілости слаба. Експозіція в двох перших діях, що вяжеть ся з народнїми звичаями вибору „берези“ парубками і вечерниць, переведена досить добре. Але зазначена в нїй драма заздрости переведена в дальших діях зовсїм слабо. Введений у третю дію зовсїм без потреби deus ex machina — рекрутський набір, який трафляє як раз жонатого чоловіка, якого мусить виручати його нежонатий приятель, на те тілько, аби в четвертій дії досить просторо оповісти про свій похід на Турків, не посуває головної акції на перед, а втека парубка, що мав бути героєм драми, зовсїм уриває драматичну нитку. Поворот утїкача „по етапу“ і його принятє в домі його колишньої любки, що вийшла за його супірника, представлені в четвертій дії театрально, але не натурально, а пята дія, в якій утїкач у ночи після довгого монольоґу хоче вбити свойого щасливого супірника, а коли йому з рук відібрано сокиру, по кількох мало значучих реплїках нї з сього нї з того вмирає, зовсїм неприродна і заїва.

Написана в р. 1869 у тім же Бобринцї одноактівка „Помирились“ може бути названа родителькою незлїчених українських фарс із карікатурами селян, баб, писарів та Жидів та з невідлучними реквізитами — гопаком і горілкою. В комедії „Помирились“ замісь придурковатого селянина виведений навіть богатий міщанин, нїби то святоша, при тім лихвар і пяниця, і при тім на стілько глупий, що наслїдком пустої погрози, буцїм то за побитє знайомого в шинку його можуть вислати в Сибір, готов Жидови дати корову, а покутному аблакатови свою дочку.

Не багато висше від сеї одноактівки ставлю також перехвалену критикою одноактівку „По ревізії“, в якій уся сіль у тім, що вічно пяний волосний старшина замісь їхати на ревізію околичних сіл, належних до його волости, вислухує недоладну суперечку двох жінок, які остаточно при чарці мирять ся, а пяний старшина засипає на сцені.

Висше від сих обох поставив би я одноактівку „Лихо не кождому лихо, — иншому й талан“, яку красше було би назвати „Паламар“. Дівчина любить паламаря, вродливого і приємного парубка, але не може знести його паламарської одежі та коси, яку він задля своєї приналежности до духовного чину мусить носити. Вона сама себе хоче всилувати полюбити иншого парубка, що залицяючи ся до неї найдужше допікає її паламарством. Та коли молодий паламар з дозволу духовної власти позбуває ся паламарської одежі й коси, вона прихиляє ся до нього.

В р. 1872 в Одесї написаний був „Невольник“, драматична перерібка Шевченкової поеми під тим же титулом, а 1882 р. в Київі триактова „шутка-оперетка“ п. з. „Пошились у дурні“, досить дотепне і в помислї самостійне наслїдуванє Шекспірової „Комедії помилок“, а властиво прастарої теми, що лежить в основі тої комедії. Поважну пробу написати комедію висшого стилю з побуту українських поміщиків перед-реформових часів зробив Кропивницький у своїй чотироактовій комедії „Вуси“, в якій досить зручно драматизовано оповіданє Стороженка під тим самим титулом. Замісь короткої Стороженкової анекдоти Кропивницький дав одначе досить широкий малюнок побуту лївобережних українських поміщиків сорокових років, певно не без деякого театрального шаржу,

та все таки перший його драматичний твір, де обходить ся без любовної інтриґи та гопака, хоч, звісно, не обходить ся без чарки.

Памяткою його побуту в Галичині в 70-их роках треба вважати його перерібку Гушалевичевих „Підгірян“, драми з галицького селянського житя, яку Кропивницький троха переробив головно задля вміщених у ній пісень із гарною музикою Вербицького.

До найкрасших творів Кропивницького, таких, де драматурґ-творець перемагає актора, треба зачислити пятиактову драму „Зайдиголова“, талановито написану студію з народнього житя, де театральну інтриґу заступає дійсний конфлїкт ріжнородних характерів мужеських і жіночих і де акція без штучної підмоги розвиваєть ся натурально від початку до кінця, творячи при тім ряд театрально ефектовних сцен. „Зайдиголова“ написана була, здаєть ся, ще в початку 80-их років, але з її опублїкованєм автор чомусь отягав ся аж до 1895 р., коли вона війшла в перший том харківського виданя т. зв. повної збірки його творів.

Також у початках 80-их років була написана найпопулярнїйша драма Кропивницького „Глитай абож Павук“, по троха на тїй самій основі, що й Карпенкова „Наймичка“, а зі значно меншим талантом. Постать сїльського глитая, селянина-лихваря, що повстала на Українї незабаром по знесеню кріпацтва на взір великоруського кулака, сама собою напрошувала ся до драматичного оброблення, особливо, коли в серцї такого субєкта крім всемогучого доси бажаня „наживи“ прокинеть ся не менше сильне бажанє покористувати ся економічними клопотами визисканих людий для задоволеня тїлесної жадоби. Ріжниця в тім, що коли у Карпенка багатир заходить собі з жидівською

наймичкою і автор в повні вичерпує весь траґізм положеня дієвих осіб, у Кропивницького глитай лакомить ся на замужню жінку, траґічне положенє зовсім слабо мотивоване, а розвязка полягає на такім аж надто вже наівнім непорозуміню, що грамотний чоловік із недалекої чужини пише і посилає листи через руки свойого найгіршого ворога, який через те має нагоду затаювати їх.

Найкрасше скомпонованим і найліпше виконаним із усіх творів Кропивницького, написаних від початку його діяльности до кінця 80-их літ, я вважаю чотироактову драму „Дві семї“. Без театральної інтриґи розвиваєть ся акція драми дуже природно і з поетичною правдою, основаною на ріжнородности характерів. Вражінє псує тілько остатня сценка, в якій на відомість, що одна з героїнь драми, Зїнька, тілько що повісила ся в коморі, дієві особи починають охати та каяти ся, хто тому винен, замісь ухопити холодної води та оцту і відтерти повішену, як се дуже часто буває в подібних селянських траґедіях.

Подібний малюнок селянських типів з новочасного села подає чотироактова комедія „Чмирь“, тілько що тут композіція не обдумана, і розвязка — очевидне оґрабованє сільського ремесника, несподівано збогаченого спадком по помершім браті, сільським шинкарем — аж надто неправдоподібна.

Досить дешевою, а декуди навіть легкомисно накиданою концесією загальній моді на „гопак і горілку“ на сцені треба вважати триактову оперетку Кропивницького „Сватанє Мусїя або піснї в лицях“. Се властиво досить ріжноманїтна саламаха народнїх пісень із власними віршованими складанями автора, нанизаних на дуже невибагливу нитку драматичної

фарси, обчислена очевидно на дуже невибагливий смак публїки. Сим і кінчу сей троха може занадто подрібний огляд драматичної дїяльности Кропивницького до кінця 80-их років.

Драматичній дїяльности Івана Тобилевича (Карпенка Карого) я присвятив ширший некрольоґ, друкований в „Літературно-Науковім Вістнику“ з р. 1907, том XI ст. 235—240, а тут зазначу лише, що на 80-ті роки припадає 6 його творів, а власне „Бурлака“ (1883), „Бондарівна“ (1884), „Розумний і дурень“ (1885), „Наймичка“ (1885), „Мартин Боруля“ (1886) і „Безталанна“ (тогож року).

Вже перша драматична проба Тобилевича, з разу затитулована „Чабан“, а в пізнїйшій перерібцї „Бурлака“, показує в нїм драматичного автора великого таланту, що потрафить у житєві явища вдумувати ся далеко глубше і освітлювати житєву боротьбу в її контрастах далеко яркійше, нїж Кропивницкий. Енерґічна одиниця, що самою силою своєї волї зупиняє бодай моментально хід поганої машини сільської деморалїзації і спричинює остаточно її прочищенє, отсе справдї драматична тема першого твору Тобилевича. Варто зазначити, що ся драма і в першій і в другій редакції натрафила на опір російської цензури, а в другій редакції прислана на конкурс галицького Видїлу Краєвого у Львові, не вдостоїла ся навіть третьої премії, коли першу премію одержала зовсїм недоладно скомпонована драма панї Кибальчич „Катря Чайківна“, а другої вдостоїла ся досить шабльонова драма Манька „Нещасне коханнє“, про яку нїхто з членів комісії не знав, що се не оріґінальний твір, а перерібка драми Островського.

Друга драматична праця Тобилевича була сміло́ю пробою сягнути в минувшість і драма-

тизувати відому народню пісню про бондарівну. Проба не вдала ся, бо Тобилевич за мало знав відносини правобережної, тоді ще польської України в XVIII віці, і з драми хвилевої пристрасти та примхи вельможного пана зробив драму розбійницької інтриґи з фіґурами більше в дусі Рінальдо-Рінальдіні, ніж у дусі польсько-руських відносин кінця XVIII віку.

В дальшій драмі „Розумний і Дурень“ Карпенко сягнув знов у глуб народнього житя, змалювавши типовий у ньому контраст між двома братами, нїби то непрактичним ідеалїстом і нїби то практичним матеріялїстом. В ряді драматичних образів автор показує, як вузкий матеріялїзм доводить чоловіка до морального і матеріяльного банкротства, а розумний ідеалїзм являєть ся опорою дальшого житя родини.

Найтраґічнїйшою драмою Карпенка можна назвати „Наймичку“, в якій в основі лежить варіянт теми траґічної історії Едіпа. Сїльського богатиря тягне щось до бідної, але вродливої жидівської наймички. Рядом зовсїм природних і легких при його становищі заходів він перетягає її до свойого дому і робить її своєю любовницею, але при тім житє в його домі стає чим раз більше незносним, поки нарештї в самій траґічній хвилї він не дізнаєть ся, що зназилувана ним дївчина — його власна дочка.

Комедію „Мартин Боруля“ можна назвати комедією idée fixe: богатий селянин забажав бути шляхтичем, т. є. удокументувати своє буцїм то старе шляхетство, і таким способом із селянського стану вийти в „пани“. Розчароване, яке стрічає його в ріжних заходах для сеї мети, доводить його до розуму і до поки-

неня тої улюбленої фальшивої амбіції, що причинила йому не мало коштів та прикростий.

В драмі „Безталанна", що в другій редакції має титул „Хто винен?" траґічний мотив — муж убиває жінку, з якою оженив ся з любови, але з якою житє затроює йому мати, і до якої любов звільна гасить у ньому її сліпота та ревність її супірниці, що перетягає чоловіка до себе, — затемнений головно обставиною сліпоти, що являєть ся не драматичним, а припадковим аксесуаром. Очевидно драма не задовольняла самого автора, коли він перероблював її другий раз, але на мою думку титул „Безталанна" відповіднійший від титулу „Хто винен?", бо ж про вину вбійці, хоч би й як слабохарактерного, не може бути ніякого сумніву.

В р. 1888 вийшов у Львові „Збірник драматичних творів Г. М. Бораковського", в якому поміщено драми „Лихом щастя не добудеш", „Маруся Чурай", „Із моря житейського", „Як долї немає, то й щастя минає" і комедію „Як жінки чоловіків морочуть". В передмові автор каже, що хотів ті твори рік перед тим видати в Київі, та виданє унеможливила цензура. Драма „Як долї не має, то й щастя минає" була перед тим друкована в катеринославській ґазеті „Степъ" (1886, ч. 49, 50 і 51). Автор признає собі „маленький талантець", якого він пробував у більшім числї драматичних творів „беручи для них такі правдиві случаї, котрі приходило ся бачити своїми очима". Так само зазначує автор, що мова в тих творах „не чиста українська, а помішана, як тепер уже говорить у нас простий люд на старих сїдовищах запорожських біля Днїпровиих порогів і у Старій Самарі".

„Талантець" Бораковського зовсїм уже не такий малий. Перша його драма „Лихом щастя

не добудеш“, не вважаючи на дуже просту композицію, досить добре драматизує не дуже незвичайну в селянськім побуті подію, що жінка віддана замуж за нелюбого чоловіка, не можучи знайти з ним щастя в подружнім житю, при помочи, а властиво за почином свойого давнійшого милого вбиває ненависного мужа. Злочин викриває ся швидко, і обоє в тюрмі, а потім певно і в каторзї знаходять те спільне пожитє, якого не дав їм леґальний стан. Пригадую просторе і досить гарне оповіданє російської письменниці Дмитрієвої на сю саму тему п. з. „Злая воля“, поміщене десь у початку 80-их років у петербурськім журналї „Дѣло“. Чи твір Бораковського написаний під впливом сего оповіданя, чи самостійно на підставі якоїсь місцевої події, не беру ся рішати.

Шестиактовою драмою „Маруся Чурай“ Бораковський доказав, що в нього не „талантець“, а справжній драматичний талант. Йому вдала ся тут така річ, яка не вдала ся прим. М. Старицькому — викроїти з історії Хмельниччини драму, яка б окрім чисто псіхольоґічного інтересу анї разу не грішила проти історичного кольориту. Се могло вдати ся тільки тодї, коли автор зважив ся обминути особу Хмельницького і зазначити історичне тло тілько загальними, не многими, але певними рисами. Для сього йому добре придала ся полтавська традиція про козачку Марусю Чураївну, в котрій бачено авторку деяких народнїх пісень і до котрої приложено переказ, що вона отроївши свойого коханця, який зрадив її та хотів женити ся з иншою, була засуджена на смерть і уласкавлена гетьманом Хмельницьким та провела решту свойого житя в манастирі. Драма Бораковського, скомпонована дуже просто, але при тім зовсїм льоґічно, без погонї за театральними

ефектами, має про те крім літературної також велику сценічну вартість і може вважати ся одною з найліпших драм українського репертуару. Зазначу тілько той анахронізм, що автор робить також Хмельницького складачем народніх пісень і між иншим приписує йому авторство пісні про чайку, якої, в иншім тексті, ніж поданий у Бораковського, автором уважають гетьмана Мазепу.

Що можна написати веселу комедію без гопака і без чарки, доказав Бораковський своєю двоактовою „видумкою" п. з. „Як жінки чоловіків морочуть". Се комедія з типу т. зв. „комедій з перевдяганєм". Салдат відучує двох хазяїнів від пянства передягаючи їх у пяному стані в салдатський мундур і проходячи з ними по проспаню салдатську муштру. Жінки обох хазяїнів, що були в змові з салдатом для переведеня сеї комедії, за одним заходом позбувають ся його з постою, оскаржививши його перед фельдфебелем, що розпоює їх чоловіків і підлабузнює ся до них.

Не вдала ся Бораковському на мою думку триактова драма „Із моря житейського", в якій замісь розвинути відповідно мотів сплуваного подружя, якому опирає ся дівчина, яку по закону ніхто не може присилувати брати шлюб із нелюбим її чоловіком, автор без потреби накопичив одно скалїчене, одну смерть, одно самовбійство і одно божевіллє.

Невдатним можна пазвати також кінець не зле зрештою скомпонованої драми „Як долї немає, то й щастя минає". Тема драми така: щасливому подружю парубка й дівчини стає на перешкоді несподіване покликанє парубка як ополченця на війну з Турками. Кілька місяців по його відході земський фельчер Телїґин, що й собі ж залицяв ся до тої дівчини,

доручає її родичам лист буцім то від товариша військового парубка, що їх сина в битві перед його очима розірвала турецька бомба. Сей лист був фальсіфікат самого фельчера, та швидко по тім родичі парубка одержали урядове повідомлене, що їх син по одній битві з Турками пропав безслідно. Наслідком сего фельчер поновляє свої заходи біля дівчини, а коли вона, ведена вірним жіночим інстинктом, з ненавистю відкидає його, її предкладає свою руку батько парубка, старий одинокий вдовець, щоб по страті сина мати при кім доживати віку. Пару місяців по шлюбі, протягом яких між старим мужем і молодою жінкою не було ніяких подружніх зносин, вертає з війська син, що в часї битви полонений Турками, по замиреню був пущений на волю. В хатї свойого батька він застає свою колишню сужену як жінку свойого батька. Автор робить із сего трагічну катастрафу: жінка-дївчина з розпуки кидаєть ся в криницю і гине, а син-вояк збираєть ся йти в манастир. На мою думку ся катастрофа зовсїм непотрібна, бо таке подружє, як фактично недоконане (non consummatum), здаєть ся, навіть після російських законів дає право до розводу, і син та батько порадивши ся з попом замісь фельчера могли без великих клопотів поладити се дїло миром.

Із драм Бораковського, здаєть ся, анї одна в 80-их роках не була допущена на сцену. Із допущених на сцену назвемо дві драми актора Л. Манька „Краще своє латане, як чуже хватане" і „Нещасне кохання", про яке згадано вже висше — обі перебібки з російського. Між операми треба згадати „Різдвяну ніч", лїбрето Старицького з музикою Лисенка, і „Запорожець за Дунаєм", лїбрето її музика Артемовського. Між оперетами крім згаданих уже треба назвати

„Вечерниці“, музикальну перерібку четвертого акту Шевченкового „Назара Стодолї“, текст і музику Петра Ніщинського, „За Німань іду“, перерібку драми Александрова, доконану Старицьким з музикою Лисенка, „Сорочинська ярмарка“, перерібку Гоголевої повісти, доконану Старицьким з музикою Лисенка, „Цигани“, перерібку польської драми Корженьовського, доконану також Старицьким. Із водевілїв, крім згаданих уже були допущені на сцену „Кум мірошник“ Дмитренка, „Бувальщина“ Устенка і „По модному“ Старицького. Із жінок авторок пробували своїх сил у драматичній штуці і добили ся допущеня на сцену Олена Пчілка з комедією „Світова річ“ і Ольга Шабельська з мельодрамою „Під Івана Купала“.

Як уже сказано було висше, одна і то, можна сказати, головна частина українського руху в другій половинї 70-их лїт перенесла ся до Женеви. В початку 80-их лїт могло здавати ся, що довкола особи М. Драгоманова згуртує ся стілько тямучих людий, що здужають піддержати правильне періодичне виданє. З Галичини прибув до Женеви Михайло Павлик, а з Росії молодий лїкар Сергій Подолїнський, не еміґрант, син досить богатих родичів. Здає ть ся, що він обіцяв ся своїми фондами піддержати періодичне видавництво, і ось зимою 1880 р. появила ся в Женеві перша книжка журнала „Громада, українська часопись“, за місяцї падолист і грудень 1880 р. Журнал виступив як періодичне продовженє неперіодичної збірки „Громада“, а власне як її пятий річник. На чолї першої книжки поміщено програму підписану Драгомановом, Павликом і Подолїнським, у якій по зазначеню обєму її окремішности української землї та національности виставлено провідні ідеї, „бажаня“ редакції

в трьох мотивованих точках, із яких перша жадала повної рівноправности всїх людий, повної автономії всїх громад і повної свободи слова, друку, зборів, товариств і навчаня та повної самостійности федерації всїх громад на всїй Україні. В справах господарських поставлено основні жаданя спільної власности землї та продукційних знарядів і кооперації свобідних робітників. В справах освітних (культурних) виставлено жаданє зросту „позітівної науки про речі природні і громадські", одначе з повною толєранцією всїх вір і релїґійних корпорацій. Виставлено також бажанє „при першім случаю скасувати державне військо і позаводити громадське козацтво (мілїцію), в котрому б кождий громадянин мав оружа і знав з ним обертати ся". На жаль часопис „Громада" простояв дуже не довго. В р. 1881 вийшло тілько одно число і на тім виданє перервало ся. Оба числа заповнили всї три співробітники і крім них тілько дві особи. Подолїнський дав дві просторі статї: „Громадівство (соціялїзм) і теорія Дарвіна", якою розпочала ся перша книжка, і реферат „Громадівський рух в Анґлїї і Ірляндії", що розпочатий у першій книжцї скінчив ся в другій. В другій книжцї надто він дав короткий „Перегляд громадівського руху в Західній Европі". Драгоманів у обох книжках дав тілько хронїкарські та редакційні статї, а власне збірку дописів з України про мужицькі бунти і письменних бунтарів у р. 1880, про перше народнє віче Русинів у Львові і про найновійші появи робітницького руху в західній Европі. В другій книжцї з приводу поміщеної там просторої статї Анни Павлик „Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда" і доданої до неї статї М. Павлика „От хто робить порядки межи людьми", Драгоманів додав

своі уваги п. з. „Наука з попереднїх оповідань“. Друга книжка кінчить ся його ж короткою записскою „Полякам-громадівцям у Росії“. М. Павлик подав у першій книжцї початок своєї повісти „Вихора“ і хронїкарську статю п. з. „Україна австрійська“, а в другій книжцї крім згаданої вже дописки до статї своєї сестри другу хронїкарську статю „Новини з австрійської України“. Коли додамо до сего поміщений у першій книжцї під буквами С. К. допис із російської України „Салдатська служба“, то вичерпаємо весь зміст сего інтересного часопису. Найцїннїйші в нїм окрім програми були без сумнїву працї С. Подолїнського, із яких перша була тодїж у нїмецькім перекладї опублїкована в будапештенській робітницькій ґазетї п. з. „Sozialismus und Darwinismus“.

В тім самім 1880 р. Подолїнський живучи в Женеві опублїкував своїм коштом дві досить великі популярно-наукові книжки, написані дуже талановито і фахово: „Здоровлє і житя людий на Українї“ і „Ремесла і фабрики на Українї“. Здаєть ся, що в 1881 р. обіцяні Подолїнському з дому грошеві присилки не дописали, видане часопису „Громади“ перервало ся, і сам він, покинувши Женеву, переїхав до Монпелїє у південній Францїї. З ним разом поїхав і Павлик і прожив там кілька місяцїв, доки Подолїнського наслїдком нервового розстрою не поміщено в домі божевільних.

Тим часом Драгоманів сам працював не покладаючи рук. В р. 1881 він опублїкував книжечку „Нові українські піснї про громадські справи (1764—1880)“, історичну студію великої наукової вартости, в якій на основі народнїх пісень та друкованих жерел оглянув історичну еволюцію українського народа за час майже півтора остатнього столїтя, скрізь зазначуючи гу-

манний і свободолюбний дух того народа, на скілько він проявляє ся в його пісенній творчости.

В р. 1882 Драгоманів, поминаючи зовсїм виданий перед тим часопис, що фіґурував як пятий річник „Громади“, видав пятий том неперіодичної збірки „Громада“. Крім двох статей, а власне якогось Л. Л. „Дорога по Полтавщинї в р. 1876“ і Володимира Навроцького „Пянство і пропінація в Галичинї“ (се була зовсїм нова робота супроти тої, що в р. 1872 була друкована в „Правдї“ п. з. „Що нас коштує пропінація“), вся решта сього тому була чи то редакторською, чи авторською працею самого Драгоманова. Головну часть місця заняли тут, як і в другім томі, „Звістки з України“, а специяльно „Житє по селах“. Звістки впорядковані були, подібно як і в другім томі, на ось яких 5 ґруп: 1) здирства, 2) темнота, а) учителї: школа, церква, суди, б) темні люди, 3) усяке лихо в купі, 4) марні надії (виселки, мрії), 5) проби повстаня і товариських порядків. Окремо немов додаток до сего зводу Драгоманів помістив тут же статю „Українські селяне в неспокійні роки 1880—82“. Більше льокальне значінє мала його там же поміщена статя „Козацькі спомини й громадські потреби в Кубанщинї“. За те статя „Українські громадівцї перед польським соціялїзмом і польським патріотизмом“ являєть ся немов прелюдією до капітальної полїтичної працї Драгоманова „Историческая Польша и великорусская демократія“, що писала ся мабуть в тім самім часї для часопису російських констітуціоналїстів „Вольное Слово“, який у другій половинї 1881 р. почав виходити в Женеві. Пятий і остатнїй том „Громади“ кінчить ся коротеньким некрольоґом Навроцького, в якім Драгоманів зі щирим

жалем споминає „покійного товариша, який не в усьому згожував ся з нами, та все таки щиро помагав нашій праці, чим міг, найбільше своїм знаттям статистики краєвої. Так він дослав нам замітки про поділ землї між станами в Галичині, котрими ми скористувались порядкуючи до друку книжку „Про хлїборобство“, — а далї написав для „Громади“ згадану працю. Навроцький був один з найчестнїщих галицьких „молодих“ народовців або українолюбців, котрі появились в 60-ті роки, один з тих, котрі найбільше вдержали в собі вільних думок молодих часів, а в купі з тим один з найбільше працьовитих людий свого гурту“.

Від серпня 1881 р. почало в Женеві виходити „Вольное Слово“, щотижневий часопис, оснований російськими констітуціоналїстами, що з нагоди замордованя царя Александра II і в надії зміни сістеми під новим царем зложили значний фонд на заснованє друкованого орґана для пропаґанди своїх думок. В Женеві вони справили собі свою власну друкарню і запевнили виданю дуже численну, розгалужену і впливову кореспонденцію. Редактором, хоч не гласним (непідписуваним на числах часопису, річ можлива тілько в вільній Швайцарії) став Севастіян Семенович Мальшинський. Перші два нумери вийшли без участи Драгоманова. Від третього почала друкувати ся в „Вольномъ Слово“ його простора праця „Историческая Польша и великорусская демократія“, що тягла ся аж до ч. 20 і вийшла також окремою книжкою. Се була найважнїйша публїцістична праця, яка появила ся у „Вольномъ Словѣ“ і через неї Драгоманів ipso facto став головним співробітником „Вольного Слова“. Що правда, в першім півроці він крім сеї головної статї дав тілько два малі відзиви в числах 9 і 18. Се

значно змінило ся в р. 1882, в якім Драгоманів майже в кождім числї містив одну, дві або й більше статей та публїцистичних уваг, поки з початком р. 1883 (з числом 52) задля виїзду Мальшинського до Росії не почав підписувати „Вольного Слова“ як його редактор. Під його редакцією вийшло одначе тілько 10 чисел, бо в маю 1883 р. подвійним числом 61—62 закінчено се видане, а властиво „отложено на неопредѣленное время“. Се було перед самою коронацією Александра III, при якій деякі констітуціоналїсти надїяли ся проголошеня констітуції. Ся надїя одначе не справдила ся. і цїле пановане Александра III було часом найтяжшої реакції, перед якою констітуційні пляни мусїли бути відложені до лїпших часів. Із публїцистичних праць Драгоманова, друкованих у „Вольномъ Словѣ“ 1882—3 р. назвемо тут тілько важнїйші: „Германство на Востокѣ и Западѣ“ (ч. 30 і 31), „Пянство, искусство и свобода“ (ч. 33), „Народная воля о централизаціи революціонной борьбы въ Россіи“ (ч. 37 і 38), „Къ біографіи А. И. Желябова“ (ч. 39 і 40), „Еврейскій вопросъ на Украинѣ“ (ч. 41), „Процессъ постыдный во всѣхъ отношеніяхъ“ (ч. 43), „Война съ памятю о Шевченкѣ“ (ч. 46) і „Учащаяся молодежъ и политичиская агитація“ (ч. 50). Майже всї ті статї і поминені нами численні редакційні уваги просто чи посередно дотикали українських справ, а деякі займали ся ними спеціяльно.

Женевське „Вольное Слово“ мало значний вплив у Росії, особливо в кругах лїберальних дїдичів, т. зв. земців, що творили тодї головну, красшу часть російської інтелїґенції, на скілько можна незалежну від всевладної бюрократії. В крузї тих людий почав у початку 80-их років творити ся широко розгалужений звязок, що

прибрав собі назву „Земський союз“ і видав у Женеві свою програму, якої основою було заведенє полїтичної свободи в Росії. Се дало привід Драгоманову взяти ся до дуже трудної праці уложеня специяльної полїтичної та социяльної програми для всеї Росії, якій він дав титул „Свободный Союзъ“ (Вільна Спілка). Щоб зробити таку програму хоч би в приближеню практичною, треба було перебороти деякі великі трудности, а в першім ряді ту трудність, яку насувало в Росії національне питанє. Драгоманів, здаєть ся, не підозрівав усеї трудности сего завданя, і старав ся оминути її проєктом подїлу Росії на більше менше національно одноцїльні теріторії, при чім одначе кожда більша національність відповідно до свойого ґеоґрафічного положеня розпадалась би на кілька таких теріторій. Легко зрозуміти, що при признаню таким теріторіям широкої автономії і при присутности в кождій із них сильної партії централїзаторів та обєдинителїв, така орґанїзація в Росії вела би швидше до заглади, як до розвою недержавних національностий.

Рівночасно з працею при „Вольномъ Словѣ“, при якім якийсь час заробляв також Павлик коректорською роботою, Драгоманів заняв ся працею над виданєм т. зв. полїтичних, т. є. історичних пісень українського народа, яких виданє в науковім обробленю мало бути продовженєм згаданого нами висше виданя історичних пісень Антоновича й Драгоманова з р. 1874. В р. 1883 і 85 він випустив двома книжками два роздїли першої части своєї публїкації, із яких перший роздїл загально обговорює кінець козацтва в початках XVIII віку, а другий гетьманщину і слобідщину в р. 1709 до 1765, т. є. майже в тім самім часї. В обох сих випусках історичні екскурси та уваги автора

значно переважають пісенний матеріял. Друга частина сеї праці мала займати ся подіями з другої половини XVIII віку. Драгоманів в остатнїх роках свойого житя в Женеві, а також іще в Софії присвятив її богато працї, але не встиг опублїкувати. В Женеві 1889 р. він для видаваного там кружком російських революціонерів часопису „Свободная Россія" написав ще одну простору статю п. з. „Либерализмъ и земство въ Россіи", що була перекладена мною на польську мову і видана в „Kuryer-i Lwowski-м" і окремою брошурою п. з. „Z dziejów liberalizmu w Rosyi".

Остатнї роки побуту Драгоманова в Женеві ставали для нього чим раз тяжшими. Реакція в Росії зробила йому неможливим публїкувати там свої працї, а навіть утруднювала найзвичайнійшу пересилку гроший. Женевські виданя, особливо українські, заборонені не тільки в Росії, але також і в Австрії, ішли слабо і не оплачували ся зовсїм. До того йому прийшла думка видати в Женеві стереотипове виданє поезий Шевченка, і хоч як принадними видавали ся обчисленя Драгоманова що до коштів такого виданя, то все таки приготовленє стереотипів пожерло кілька тисяч франків і фактично не було докінчене, а брак фондів спричинив те, що до їх надрукованя не приступлено зовсїм. З одинокою підмогою Драгоманову в його тяжкім положеню поспішив Микола Ковалевський, предложивши йому присилати що року досить значну суму запомоги, яку він брав ся збирати на Українї, з тим, щоб Драгоманів заняв ся написанєм історії української лїтератури. Драгоманів був змушений обставинами приняти запомогу, яка з рештою не доходила його так справно, як він міг того бажати, але обставини не позволили йому занятп ся працею над істо-

рією літератури, особливо старої доби, про яку він мав скупі відомости і ще скупійші жерела. З принагідних праць, таких як статя „Die Kosaken“ в енцікльопедії Ерша і Ґрубера, або співробітництво з Елїзе Реклю при пятім томі його „Géographie universelle“, в якім Драгоманів поміг йому дуже добре обробити ґеоґрафію України, не можна було ждати богато доходу. При тім він що раз частійше почав занепадати на здоровлю. Йому й його родинї при кінцї 80-их років трафив ся досить несподіваний вихід: його найстарша дочка Лїдія вийшла замуж за молодого болгарського вченого Івана Шішманова, що прибув до Женеви як стіпендіят болгарського правительства і швидко по тім дістав місце професора на першім болгарськім унїверсітетї в Софії. За його впливом болгарський князь покликав також Драгоманова на катедру всесвітної історії в Софії з річною платою 12.000 франків. Се був, здавало ся, щасливий вихід, та доля позавиділа Драгоманову того значного успіха в публичнім житю, бо швидко по приїздї в Софію він заболїв страшною хоробою аневрізма (роздутя) аорти, яка в р. 1895 звела його в могилу. Проте остатнї роки його житя, що припадають на період 90-их лїт, заповнені такою напруженою, ріжнородною і многоважною працею, що нам доведеть ся говорити про неї окремо в однім із дальших роздїлів.

XLVI. 80-ті роки в Галичинї.

80-ті роки в Галичинї можна назвати періодом банкротств ідейних і матеріяльних. Найперше і найсильнїйше збанкротувала москвофільська партія, якої чільні репрезентанти, починаючи Адольфом Добрянським із угорської

Руси та Іваном Наумовичем, були в р. 1882 арестовані під ріжними закидами політичної натури, і програли, хоч і не зовсім соромно. великий політичний „процес Ольги Грабар і товаришів"[1]). Хоча значних політичних злочинів їм не доказано і позасуджувано їх лише за менші проступки, то про те судова розправа в цілій повноті виявила ідейне банкротство і моральну гниль, що розвельможнили ся були в тій партії. За сим ідейним банкротством, яке потягло за собою перехід Наумовича на православє і еміґрацію його з родиною до Росії, наступило швидко фінансове банкротство, крах т. зв. крилошанського банку, основаного найвиднійшими капіталістами москвофільської партії буцім то для ратованя селян від жидівської лихви, який одначе своєю банковою лихвою довів до маєткової руїни звиш 30.000 селянських родин і нарешті сам опинив ся перед недобором звиш міліона ринських.

Важним фактом, від якого почала ся кріза в москвофільськім таборі, був приїзд до Львова в р. 1880 Адольфа Добрянського з дочкою на довший побут. Адольф Добрянський, бувший високий урядник угорської корони, потім заможний дідич угорського села Чертежа, положеного на самій границі Галичини, ще 1849 р. визначив ся услугами для австрійської дінастії, за які був іменований радником цісарського двора; рівночасно одначе познайомивши ся з російськими ґенералами та високими урядниками,

---

[1]) Виданий тодїж стеноґрам розправи в тім процесї, що відбула ся в днях 12 червня до 30 липня 1882 р., п. з. „Стенографическій отчетъ изъ судовой росправы по дѣлу Ольги Грабарь и товарищей, обжалованныхъ о преступленіе головной здрады изъ §. 58 бук. в. карн. зак.", се многоважний, не використаний досі як слїд документ для історії галицько-руського москвофільства.

що були тоді в Угорщині проводирями російської пацифікаційної армії, зробив ся горячим прихильником Росії і добровільним аґентом ідеї сполученя Угорської Руси з російською державою. Одна його дочка вийшла замуж за професора Будиловича, відомого російського славіста зі славянофільським напрямком, друга за Угроруса Грабара, який одначе перейшов у російську службу і швидко лишив її вдовою, а його син Мирослав скінчивши студії вступив також у російську урядову службу. На старости літ Адольф Добрянський задумав словом і пером ширити свою ідею єдинства Руси. В р. 1879 він опублїкував у петербурськім „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ статю „О западныхъ границахъ Подкарпатской Руси со временъ св. Владимира“. З початком 80-их років він почав субвенціонувати віденський тижневник „Parlamentär“, а прибувши до Львова зробив ся на якийсь час осередком москвофільського товариства, устроюючи в своїм помешканю вечерки з забавами для молодїжи і з політичними розмовами для старших. Його метою було реорґанїзувати москвофільську партію в Галичині для живійшої акції на користь Росії, а його син Мирослав, тоді „чиновникъ для особыхъ порученій“ при варшавськім ґенерал-ґубернаторі, пробував серед галицьких москвофілів зорґанїзувати формальну шпіонську службу не тілько для слїдженя російських утікачів, званих тоді нїгілїстами, але також для воєнних цілий на випадок війни Росії з Австрією. Ся робота вела ся досить зручно і таємно і могла б була вести ся довгі лїта, як би не нерозважний крок Наумовича, що користаючи зі спору громади Гнилички зі священником із Гнилиць, при помочи довіреного дяка гнилицького Шпондера довів громаду Гнилички

до заяви в тернопільскім старостві, що переходить на православє. Сей факт заалярмував усю публичну опінію в Галичині, особливо польску. Впливовий краківський орґан „Czas“ назвав Гнилички „безкровною Боснією“, натякаючи на недавнє повстанє Босняків проти австрійської окупації. Тоді львівська поліція почала пильнійше слідити москвофільські зібраня, і зимою в початках 1882 р. арестувала у Львові не тілько Адольфа Добрянського з дочкою, але також богато видних представників москвофільства, в тім числі редакторів „Слова“ Площанського і Маркова, а на провінції арестовано Наумовича з сином Володимиром і також численних москвофілів у Станіславові, Коломиї і навіть у Чернівцях. Процес тих арестованих не викрив усеї їх роботи, якої нитки сягали занадто високо в російські урядові сфери, але для москвофільської партії в Галичині був тяжким ударом. Серед галицько-руської публіки він викликав живе хвильованє в напрямі до народовства, і значний упадок москвофільських кандидатів при виборах.

Се відбило ся також на москвофільській періодичній пресі. Ще 1881 р., перед процесом, два головні співробітники „Слова“ Марков і Авдиковський виступили з редакції і заснували новий часопис „Проломъ“, очевидно під впливом Адольфа Добрянського, заповідаючи поворот у дотеперішній політиці галицьких москвофілів, що доси тихо сімпатизуючи з Росією, раз у раз голосили свою австрійську вірнопідданість. Новий часопис мав зробити конець тій облуді, та йому довело ся вести тяжку боротьбу з прокураторією, що конфіскувала його числа дуже часто. Під натиском уряду виступила проти „Пролома“ також духовна власть, забороняючи в р. 1882 духовенству читанє і передплачуванє сеї ґазети. Наслідком

сего від р. 1883 почав виходити „Новый Проломъ“ під тою самою редакцією і з тими самими трудностями; він виходив до кінця 1887 р., від р. 1888 почала під редакцією Маркова і Пелеха виходити „Червоная Русь“ як продовжене „Нового Пролома“, що перейшла в дальше десятиліте.

Загалом у москвофільській пресї 80-их років помічаємо занепад. Видавана в москвофільськім дусї „Ґазета Школьна“, що почала виходити 1875 р., перестала виходити в р. 1879, а з роком 1880 почала виходити „Шкільна часопись“ під редакцією Григорія Врецьони, держана в народовськім дусї. Москвофільський часопис для дїтий „Ластівка“, розпочатий ще 1869 р., перестав виходити 1881 р. Видаване при „Проломі“ політичне письмо „Вѣче“ держало ся лише два роки 1881—82, а видаване при „Новомъ Проломѣ“ „Новое Вѣче“ держало ся тілько один рік 1883. В р. 1881 виходив під редакцією Ісидора Киселевського „Бескидъ, журналъ посвященный политичной економіи, земледѣлію, промышленности, торговли и финансамъ“ з додатком „Листка выигрышей“, та се видане, при якому головним співробітником був Іван Емілянович Левицький, не продержало ся навіть повного року. Так само лиш три роки (1881—83) держала ся „Новость“, видавана додатком до „Слова“, а „Слово Боже“, що розпочав був видавати Наумович як додаток до „Науки“, не продержало ся й півтретя року (1879—82). В р. 1885 розпочав Венедикт Площанський видавати місячний додаток до „Слова“ п. з. „Прикарпатская Русь“, але сего виданя вийшли лише три числа. Крім Площанського дали тут по одній статї Петрушевич і Вінцковський. Сама „Наука“, видавана з разу в Коломиї дуже добре (1872—76), у Львові під редакцією

А. Щербана значно підупала, і по девятилїтнім видаваню в р. 1886 була перенесена до Відня.

Не краще стояли й провінціяльні ґазети, що від кінця 70-их і протягом 80-их років під впливом загального оживленя руської народности появляли ся по ріжних містах. Найсильнїйше стояла і достояла й доси основана Наумовичем у р. 1871 у Коломиї „Русская Рада“, певно тому, що не вважаючи на москвофільський відтїнок у мові й загальнїй тенденції, під впливом місцевих обставин нїколи не була партійною ґазетою і досить добре відповідала мало ще розвитим політичним потребам селянського народа. Натомісь инші періодики в Коломиї держали ся не довго. Три роки (1878—80) держала ся „Весна“, лїтературний часопис дуже невеликої лїтературної вартости. Три роки простояв „Пріятель Дѣтей“, видаваний Трембицьким (1881—83). Два роки (1881—82) виходило там „Świtło“, видаване народнїм учителем Михайлом Кореневичем латинськими буквами, мабуть за польською підмогою. Більше менше чистою російською мовою видавав ся в Коломиї в роках 1879—85 „Старообрядецъ“, одинокий тодї орґан російських старообрядців, т. зв. Пилипонів, що жиють головно в селї Білобожницї на Буковинї. В Станїславові, як уже згадано висше, почав 1879 р. виходити „Господаръ и Промышленникъ“, що від 1883 р. перенїс ся до Львова.

Найважнїйшою з тих москвофільських публїкацій була все таки ґазета „Слово“, що закінчила своє істнованє в половинї 1887 р. Видавцем підписував ся до кінця Венедикт Площанський, а відповідальними редакторами в часї його виїздів до Росії були в р. 1886 Мончаловський, а 1887 якийсь час Клемертович. Всї ті остатнї річники „Слова“ визначали ся богацтвом кореспонденцій

із ріжних сторін Галичини. Белетристична часть загалом була слаба, в части зичена з російських ґазет, за те в науковім відділї в фейлєтонах поміщено не мало цїнних праць і дрібнїйших причинків, споминків, описів та некрольоґів. Дуже пильним і талановитим співробітником був Яків Головацький, що помістив тут ряд статей історичних та лїтературних критик, із яких зазначимо особливо: „Польская ученость“ (критика на польську бібліоґрафію Естрайхера 1881 р.), яка викликала в тім же річнику „Слова“ ще два просторі причинки. В тім же річнику „Слова“ він подав відомість про записки Василіянського суперіора Костецького в Уманї про уманську різню, і свої спомини про Достоєвського. В р. 1886 він подав „Матеріялы къ исторіи Галичины съ 1772 года“ і статю в оборонї памяти Зубрицького, а в р. 1887 між иншим „Какъ жилось русскому народу въ золотый вѣкъ цвѣтущей Польши“ і „На какомъ пространствѣ земнаго шара господствуетъ православіе и употребляется русская азбука“.

Другий визначний співробітник „Слова“ А. Петрушевич помістив у р. 1880 статю „Столѣтная годовщина рожденія В. Копитарэ“, а починаючи від р. 1884 до 1886 друкував під загальним титулом „Отвѣты и вопросы“ простору розвідку, в якій ще раз трактував справу неавтентичности старочеських памяток на основі новійшої лїтератури, а найширше зупинив ся над питанєм, де саме вмер св. Методий. Се питанє тодї в славянофільских кругах Австрії й Росії наробило богато шуму з нагоди тисячолїтя від смерти Методия в р. 1885 і дало привід до всеславянського паломництва до моравського міста Велеграду, як буцїм то місця, де вмер і був похоронений Методий. Славянофіли

опирали ся при тім на працях чеських учених Шафарика й Паляцкого, не вважаючи на досліди новійших німецьких та російських учених, які місце смерти Методія уважали непевним, або клали його на панонське місто Мосбурґ по правім боці Дунаю, яке колись було столицею славянських королїв Прівіни та його сина Коцеля, що перші приняли християнство, а другий із них виробив Методієви папську номінацію на панонського епіскопа. Петрушевич станув також на тім становищі, що Методий умер у Коцелевій столиці, і обставив свій погляд дуже богатою лїтературою та ріжнородними полємічними вилазками.

Із инших співробітників „Слова“, що в 80-их роках дали в ньому важнїйші праці, назвемо поперед усього Венедикта Ружицького, якого праця „Славяны и Турки“ тягла ся більше як два роки (1880—1882), і який крім того в р. 1882 помістив тамже історичний нарис про Ірляндію. В р. 1880 „Слово“ передрукувало згадану вже статю Адольфа Добрянського про західні границї Прикарпатської Руси. В р. 1881 Теодор Білоус, тодї діректор ґімназії в Бохнї, помістив тут простору працю „Родина князей Острожскихъ, защитителей юго-западной Руси“.

В роках 1880 і дальших о. Тит Блонський, парох із Дори, друкував у „Словѣ“ частини „Изъ записокъ русского туриста“ та принагідні лїтературно-критичні фелєтони п. з. „Литературныи записки“. В р. 1885 в ювілейнім числї „Слова“ на память двацятьпятилїтя його виданя Богдан Дїдицький надрукував свої спомини „Якъ я сталъ редакторомъ Слова“ і свої спомини про Михайла Качковського. Сам редактор Площанський надрукував 1885 р. свої „Записки изъ поѣздки въ Прагу 1883 р.“.

Із змісту „Нового Пролома“ 1885 р. треба піднести просторý статю Ф. Свистуна, тодї ґімназіяльного учителя в Ряшеві, п. з. „Чѣмъ есть для насъ Шевченко?“, в якій автор супеby речно з дотеперішнїми відзивами москвофілів про Шевченка як про неука і пяницю, не завагав ся піднести національне значінє Шевченка також для москвофілів. Той сам автор помістив у тійже ґазеті 1886 р. дві просторі статї: „Галицкая Русь въ европейской политицѣ“ і „Споръ о Варяго-Руссахъ“ з приводу полємікп між Партицьким і Петрушевичем за Скандинавщину в старій Руси.

Деякий літературний інтерес мав також „Родимый Листокъ“, видаваний у Чернівцях від р. 1879 до 1882 о. Миколою Огоновським. Се була інтересна проба погодити на буковинськім ґрунтї москвофільство з українофільством. „Родимый Листокъ“ друкував деякі твори Федьковича, Данила Млаки, опублїкував навіть один вірш Маркіяна Шашкевича та пару статей Ігнатія Онишкевича руською народньою мовою, а обік того вірші та статї авторів, що намагали ся писати російською мовою. Між поетами стрічаємо тут Галичанина Гушалевича та Угроруса Александра Павловича; в відділї оповідань передруковано в р. 1880 „Капитанскую дочку“ Пушкіна, а в р. 1881 одну статю Пипіна. Між оповіданями стрічаємо імена Галичан Василя Залозецького, В. Хиляка та йогож псевдонїми Єронїм Анонїм і В. Нелях, і самого редактора Миколу Огоновського. Із статей наукових найважнїйші Миколи Устіяновича „Возрожденіе Галицкой Руси и Маркіянъ Шашкевичь“ (1880), Онишкевича студія про Макаровського, та Амброзія Шанковського „Воспоминанія изъ недавной бывальщины“, про подїї в Станїславові весною 1848 р. Із Буковинців крім Ісидора Воробкевича

та Федьковича стрічаємо тут вірші й оповіданя Григорія Купчанка, Омеляна Поповича та Л. Симиґиновича.

В Станіславові в р. 1883 розпочав і в тім же році скінчив своє житє „Листокъ Господарскій“. В Льондоні зійшла й загасла в р. 1882 „Звѣзда“, ілюстроване письмо видаване Купчанком, якого появило ся ледво кілька чисел, разом 72 сторони. В Ярославі виходив протягом 1886 р. місячний часопис „Кириллъ и Методій“, видаваний о. Кирилом Сілецьким, мовою досить чисто народньою, без партійної закраски, але також без визначного літературного змісту.

Із усїх москвофільських публїкацій, розпочатих у 80-их роках, найдовше продержав ся „Страхопудъ“. Третя серія сеї гумористично-сатиричної ґазети, розпочата 1880 р., простояла до 1882 під редакцією Степана Лабаша, а потім аж у 1886 р. розпочата Мончаловським нова, четверта серія, держала ся аж до смерти редактора. Найдіяльнїйшим співробітником „Страхопуда“, „Пролома“ і „Нового Пролома“ був Володимир Луцик, що підписував ся також псевдонїмами Бодак Музика і Како-Іоръ. Як додаток до „Страхопуда“ почала від р. 1887 виходити „Бесѣда“, письмо присвячене лїтературі, в якого перших річниках окрім нової москвофільської белєтристики та перекладів поміщено також деякі твори наших старших письменників із 30-их і 40-их лїт, як ось два вірші Михайла Мінчакевича, два вірші Маркіяна Шашкевича, по одному віршу Антона Могильницького та Антона Петрушевича, все в першім річнику. В річнику за 1889 р. надруковано один, мабуть апокріфічний вірш Тараса Шевченка, що починає ся словами „І дружини і піхота на Дунай ідуть“.

Із москвофільських інституцій найстарша віком, Ставропигійський Інститут, протягом 80-их років публікував що року свій „Временникъ“, календар з більш або менше богатим та цінним науковим змістом, переважно одначе, як на таку богату інституцію, досить убогий. Найціннійші були причинки Петрушевича, який у роках 1880—82 опублікував ряд листів молдавських господарів XVI—XVII в. до Ставропигійського Братства, в р. 1883 дав статю „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще, а въ городѣ Львовѣ въ особенности“, а в р. 1884 бібліоґрафію книжок друкованих кирилицею у Львові від р. 1574—1800.

Найважнійшим фактом в історії Ставропигії 80-их літ був ювілей 300-літнього істнованя Ставропигійського братства, що припадав на день 15 січня 1886 р. Сей день почтив інститут не тілько музикально-деклямаційним вечерком, устроєним у салї Народного Дому, але також далеко поважнійше археольоґічно-бібліоґрафічною виставою руських літературних і річевих памяток старовини, а надто трьома публікаціями актових матеріялів, що виясняють початки Ставропигійського братства. Перша з тих публікацій п. з. „Юбилейное изданіе въ память 300-лѣтняго основанія Львовского Ставропигійского Братства. Томъ I“, містить крім просторої передмови сеніора Інститута, проф. дра Ізидора Шараневича, а) грамоти королів і контракти братства з будівничими, б) грамоти молдавських воєвод і вельмож, видані братству, в) приватні листи ріжних людий до братства, г) реґести, т. є. змісти поодиноких документів. Виданє друковане в форматї великого folio, на найкраснім папері, оздоблене многими фототипічними таблицями, належить до найкоштовнійших видань, на які здобула ся Південна

Русь. Що одначе його зміст, зложений досить на скоро по пляну проф. Шараневича, не вичерпав усего документального матеріялу з кінця XVI в., приступлено в дальшім пляні до виданя ґрупи документів належних до основаня братства, які вийшли в р. 1894 п. з. „Diplomata statutaria a Patriarchis Orientalibus confraternitati Stauropigianae Leopoliensi ab a. 1586 ad a. 1593 data“, що містить між иншим грамоти та листи патріярхів константинопольських, під редакцією проф. Івана Кристиняцкого, бувшого діректора ґімназії в Дрогобичи. На ширшій основі оперте виданє „Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis“, що мало обіймати корпус документів, збережених в архіві Ставропигійського Інститута, а також таких, що мали деякий звязок з братством. Перший том сеї збірки, редаґований дром Володимиром Мільковичем, з його латинською передмовою, обіймає актовий матеріял від р. 1518 до р. 1600 і був виданий у Львові 1895 р.

Друга важна інституція старої партії „Галицко-русская Матица“, проспавши блаженним сном від р. 1874, в якім перервало ся її виданє „Литературного Сборника“, відновила се виданє аж 1885 р., головно заходом Богдана Дідицького, що в р. 1884 в часї великого краху москвофільського був спроваджений до Львова з Жовкви, щоб своєю працею, так сказати, піддержати духа партії. Сей відновлений „Литературный Сборникъ“ Матиці під редакцією Дідицького продержав ся одначе тілько два роки (1885 і 86), тай то лише перший із тих річників можна назвати справдї блискучим що до богатства, ріжнородности та вартости поданого в нїм матеріялу. Особливо для історії національного відродженя галицької Руси в 30-их і 40-их роках XIX в. сей річник дав цінні при-

чинки в статях Якова Головацького, Богдана Дідицького, Йосифа Лозинського та Миколи Устіяновича. Важним причинком для історії розвою громадського житя Русинів у другій половині XIX в. були огляди стану та історії галицько-руських товариств: Народного Дому, окремо його бібліотеки, Галицько-руської Матиці і окремо змісту її „Сборників", Русскої Ради і Общества русских дам, а нарешті Товариства „Просвіти" і Рольничо кредитного заведенія. Петрушевич дав до сего річника дві статі: „Бывшая Радовецкая епископія на Буковинѣ" і „О каменномъ истуканѣ Хорса-Дажбога, открытомъ въ руслѣ рѣки Збруча въ 1851 р.". Шараневич, тоді сеніор Ставропигійського Інститута, дав також дві статі, а власне: „Указанія въ писанныхъ источникахъ, а особенно въ документахъ и актахъ до археологическихъ изслѣдованій Львова и Галича", а друга: „Археологическіи предметы, открытіи на мѣстѣ старокняжого города Галича".

В р. 1886 вийшли тілько два випуски „Литературного Сборника" Матиці, а найважнійшою появою в нім було доконане Петрушевичем видане „Слова о полку Игоревѣ", де текст розділено на вірші. Руководячи ся очевидно самим слухом Петрушевич розділив текст на такі короткі вірші, що відповідають властиво тілько віршовим стопам. Обіцяного наукового мотивованя свойого виданя він не дав.

В дальших трьох роках „Сборникъ" Матиці був заповнений майже виключно працями Петрушевича. В р. 1887 випав ювілей його 50-літньої літературно-наукової діяльности. З тої нагоди опубліковано в „Сборнику" першу його не друковану доси наукову розвідку про найстарші славянські переклади Біблії, написану латинською мовою, а надто чотири уступи

з його „Лингвистическо-историческихъ изслѣдованій“, а починаючи роком 1889 пішли два томи „Сводной галицко-русской лѣтописи“, з яких один містив матеріял від р. 1772—1800, а другий доповненя до XVIII в.

Перед тим, в ряди-годи перериваючи свій сон, Матиця публікувала окремими брошурами праці двох своїх членів, Антона Петрушевича й Івана Гушалевича, дуже не однакової вартости. В р. 1882 Петрушевич опублїкував коштом Матиці „Краткое историческое извѣстіе о введеніи христіанства въ Прикарпатскихъ странахъ во времена св. Кирилла и Меѳодія, тыхже учениками и проповѣдниками“. Окремим відтиском із сеї брошури вийшла її третя частина п. з. „Краткое историческое извѣстіе о времени введенія христіанства въ Галичской Руси, особенноже объ учрежденіи святительскихъ столицъ въ Галичѣ и Львовѣ и о святителяхъ сидѣвшихъ на упомянутыхъ столицахъ“. Ся праця може найлїпша з усїх праць Петрушевича, подає старанно зібраний матеріял із першорядних чеських і польських жерел та новійших праць специялїстів, що сяк чи так доторкають початків христіянства в Чехії та Польщі. На жаль і тут, як і скрізь у своїх писанях, автор виявляє брак історичної методи, особливо там, де з твердого ґрунту жерельних свідоцтв виходить на поле етімольоґічних комбінацій. І так прим. зовсїм наївним можна назвати його толкованє імени найстаршого польського короля Земовита (Ziemowit), яке він на підставі нїмецьких жерел пише „Семовит“ і толкує зовсїм довільно „семейний“ чи „семянистий чоловік“, забуваючи, що польські історики сего короля виразно називають Земовитом, і що в нїмецькім язицї початкове s перед голосною читає ся як з (Satz, Seele, Süden),

а се імя в такім разї треба вважати зложеним із пнїв „земь“ (земля) і „вит“ (відси „витязь“), що означає витязя, володаря землї, і дуже добре годить ся з цитованим у Петрушевича пророцтвом Методія, що охрещений польський король зробить ся паном многих земель.

Накладом „Галицко-руской Матицї“ вийшла надто 1883 р. „Гальшка Острожская княжна, историческая повѣсть изъ XVI вѣка“ и „Козацкая выправа въ Молдавію подъ Свирговскимъ, украинскимъ гетманомъ въ XVI вѣцѣ“. Двѣ историческіи повѣсти, стихотворенія И. Гушалевича“, а в р. 1884 тим же накладом ще дві його поеми „Бранка, повѣсть изъ 1834 до 1845 г.“ і „Иванъ Подкова, повѣсть изъ XVII ст.“, ся остатня досить слаба віршована перерібка польського оповіданя дра Роллє (Antoni J.) п. з. „Iwan Pidkowa“. В часописї „Галицкій Сіонъ“ 1881 р. Гушалевич опублїкував „Стихъ въ память торжества св. Кирила и Методія, празднованного въ Римѣ 5 липця 1881 р.“. Сей вірш окремою відбиткою був тодї ж опублїкований у Львові з додатком латинського перекладу, доконаного дром Іваном Бартошевським.

Третя і найбогатша руська інституція москвофільської партії „Народный Домъ“ довгі лїта стояла заперта для зовнїшнього світа, обмежаючи тїсно число своїх членів і не даючи ніякого знаку свойого житя, крім річних, досить шабльонових „Отчетовъ“. Аж від 1883 р. вона почала видавати маленький часопис „Вѣстникъ Народного Дома“, що виходив по одному аркушу раз на місяць, і крім офіціяльних звісток про внутрішнє дїловодство інституції, від самого початку містив статї одного лише Петрушевича, а власне в першім роцї „Археологическія находки близъ города Галича“, в другім крім про-

довженя сеї статї окрему статю „О городѣ Галичѣ за Луквою“, в третїм окрім продовженя сеї статї надто „Короткое описаніе старинныхъ предметовъ открытыхъ на залуковскихъ поляхъ близъ города Галича“, в четвертім окрім продовженя статї про Галич за Луквою ще „Извѣстіе о древнѣйшемъ греческомъ письменномъ памятникѣ изъ IV или III ст. передъ рожд. Хр. находящемся въ монастырской церкви въ Драгомирнѣ близъ города Сучавы“: в р. 1887 крім продовженя статї про Галич за Луквою ще дві менші статї „О предградіи Галича за рѣкою Днѣстромъ“ і „О мнимой старинной картѣ Царствъ Галицкаго и Владимірскаго“. В річнику 1888 крім продовженя статї про передмістє Галича за Днїстром поміщено доповненя і поправки до статї „Археологическія находки близъ города Галича“, а в окремо паґінованім додатку до річника 1889 „Археологическо-историческое разсужденіе о началкахъ города Львова“. В оцїнку тих праць годї менї тут вдавати ся. Здаєть ся, своїм власним накладом видав Петрушевич 1881 р. свою просторy працю „Историческое извѣстіе о церкви св. Пантелеймона близъ города Галича, теперь костелѣ св. Станислава оо. Францисканов, яко древнѣйшомъ памятникѣ романскаго зодчества на Галицкой Руси съ первой половины XIII столѣтія“. Ся праця звернула на себе увагу ріжних людий і була мабуть першим товчком до розкопок в околицях Галича на більший розмір, особливо там, де їх доси вже трафляли ся принагідні находки.

Найрухливійшою на поли видавництв москвофільською інстітуцією в 80-их роках було „Общество имени Качковского“, яке тодї в своїх „Изданіяхъ“ опублїкувало ряд книжок важних

для практичного житя селянства, як ось: Дмитра Вінцковського „Порадникъ въ справахъ войсковыхъ“, і „Порадникъ въ справахъ писарскихъ“, обі 1880 р.; Ігнатія Гальки „О правахъ и повинностяхъ въ громадѣ“ в двох частях, обі 1881 р.; Евгенія Згарського „Исторія Галицкои Руси отъ р. 1015—1093“ і в тім же роцї Ігнатія Гальки „О нашихъ школьныхъ дѣлахъ“ всї три р. 1883; Богдана Дїдицького дуже основно оброблений житєпис Антонїя Добрянського 1881 р., його ж „Русская лѣтопись для русского народа въ Галичинѣ ростолкована“ в двох виданях 1885 р., і того ж року його „Исторія Руси отъ 1340 до 1885 на основанію лѣтописей ростолкована“. Того ж року осївши у Львові, Дїдицький окрім сих дав іще три книжечки для „Изданій“ Общества Качковского, що всї три дотикали тодїшнїх виборів послів до Ради державної.

В тїснім звязку з крізою в москвофільській партії стояла також дуже важна кріза, яку в початку 80-их років пережила унїятська церков у Галичинї. Заява громади Гниличок, що переходить на православє, викликала подвоєні заходи римської курії до більшого олатинщеня унії. Се знайшло вираз у постанові римської курії віддати в руки Єзуїтів реформу василіянського ордена. Процес Ольги Грабар і товаришів викликав ще одну несподївану пригоду, а власне те, що митрополїт Йосиф Сембратович, якого москвофільські сімпатії були досить живі, мусїв зрезиґнувати зі своєї митрополичої столицї, а в дальшім наступстві сего осїсти в Римі, де пробував аж до смерти. Митрополїтом після нього став його братанок Сильвестер.

Важним причинком до златинщеня і евентуального ополяченя галицьких Русинів мали

бути два духовні інтернати, засновані католицькими духовними орденами на галицько-руській землї, а власне інтернат Змартвихвстанцїв, польського патріотичного і ярко католицького ордена у Львові, та інтернат Єзуїтів у Хирові. Майже рівночасно з тим другим інтернатом, а властиво троха вчаснїйше від нього, Єзуїти завели в поблизькім Добромилї свій новіціят для Василіян, у якім мала виховувати ся нова ґенерація т. зв. реформованих Василіян у строго католицькім дусї. На чолї львівського інтернату Змартвихвстанців, що тїшив ся повною сімпатією галицько-польської маґнатерії і за її впливом зараз на початку своййого істнованя одержав із краєвих фондів річну субвенцію в сумі 10.000 ринських, станув Валєріян Калїнка, Краковянин родом, колись у 50-их роках еміґрант, видавець парижських „Wiadomości polskich“, визначний польський публїціст і історик. Лїберальний що до руської народности, він бажав зробити львівський інтернат розплодником освічених Русинів, перенятих католицьким духом, а особливо безженних священиків. На чолї добромильського новіціяту для Василіян станув Єзуїт кс. Яцковський.

Хирівський єзуїтський інтернат по кількалїтнїх слабих пробах заховати польсько-руський характер, перемінив ся на чисто польську школу для шляхотських і маґнатських синів, які тут, під доглядом отців Єзуїтів, не потребували посполїтувати ся з плєбеями в публичних школах. Сегодня можна сказати, що всї три ті інституції, засновані в значній части руськими грішми для олатинщеня і ополяченя галицьких Русинів, не осягнули своєї мети, бо й інтернат Змартвихвстанцїв у Львові швидко по смерти Калїнки майже зовсїм стратив руський характер, а єзуїтський новіціят у Добромилї видав ряд

мужів, що, не вважаючи на свій щирий католицизм, не тілько не затратили почутя своєї національности, але поробили ся завзятими народовцями, як о. Філяс, тепер ігумен василіянського манастиря у Львові, і о. Ортинський, тепер епіскоп північно-американської Руси, який в обороні церковних прав тої Руси не завагав ся станути опором проти заряджень римської курії.

Ся кріза в галицько-руській церкві відбила ся також по троха в тій части галицько-руської преси, що більш або менше безпосередно стояла на услугах церкви й церковної єрархії. Видаваний у Львові вже десятий рік „Рускій Сіонъ“ по авансованю Сильвестра Сембратовича на архідіякона ведений під редакцією Александра Бачинського, ректора львівської духовної семінарії, помістив 1880 р. в числі 20 статю „Записки Римлянина“, в якій острими словами скритиковано не тілько ведене руської духовної семінарії у Львові, але також посередно всю єрархію. Розсерджений сею статею митрополіт Йосиф Сембратович суспендував А. Бачинського зі становища ректора і о. Малиняка, автора статї, зі становища настоятеля духовної семінарії, завісив видаванє „Руского Сіона“ і поручив каноніковн дру Й. Мільницькому видаванє нового церковного орґана п. з. „Галицкій Сіонъ“. Сей орґан виходив одначе тілько два роки, а з початком р. 1883 о. Александер Бачинський був привернений на місце ректора духовної семінарії, відновлено „Рускій Сіонъ“ і зорґанізовано редакцію, до якої належали Пелеш, Торонський, Галька, Теодор Пюрко, тоді ректор духовної семінарії у Відні аж до її розвязаня, і Александер Стефанович.

Полїтичні справи, до яких у 80-их роках чим раз діяльнійше почала мішати ся руська

єрархія, викликали потребу для неї мати крім чисто церковного також більше світський орґан у формі політичної ґазети. І ось за почином митрополіта від 1 марта 1885 р. почала виходити ґазета „Миръ“ три рази на тиждень під редакцією о. дра Иосифа Комарницького. Ся ґазета не визначила себе нічим особливим і в р. 1887 перестала виходити, не дотягнувши до кінця року.

Як „Миръ“ з кождого погляду був блідий і безбарвний, так за те двонедільник для справ церковних, політичних, суспільних і літературних, видаваний священником, виходцем із холмської епархії, Лукою Бобровичем у Львові п. з. „Русь“, був аж надто яркий, острий у словах і задористий у полєміці, явно провокуючи всіх, кого можна було провокувати. О. Бобрович виявив із себе в повні тип войовничого латинського ксьондза в роді Поляка кс. Стояловского, і воював сміло цілий 1886 рік, поки добив ся доброї парафії в самому Львові, по чім зараз, з початком 1887 р. звинув свою редакцію і покинув письменське ремесло.

Із москвофільської белєтристики протягом 80-их літ не появило ся ніщо таке, що переходило би міру середнього таланту. Із річий, виданих окремими книжками, зазначу лише три. В р. 1881 вийшла збірка поезий Гушалевича п. з. „Галицкіи отголосы“, в якій окрім лїричної поезії, в значній мірі партійно-полїтичної і дуже низькопробної, містить ся епічна поема „Панщизняки“, основана на суспільних відносинах галицько-руського народа перед р. 1848. Ті відносини, хоч Гушалевич у своїх молодих лїтах мав можність придивити ся їм своїми очима, не скристалїзували ся в його поемі так ясно й вірно, щоб їх образ міг робити справдї поетичне вражінє.

В р. 1882, в 10-ті роковини заснованя студентського товариства „Академическій кружокъ“ се товариство видало своїм накладом три томи оповідань Володимира Хиляка п. з. „Повѣсти и разсказы Іеронима Анонима“. В р. 1887 вийшов четвертий том тої збірки тим самим накладом, попереджений портретом і біоґрафічним нарисом автора, який написав Іван Омелянович Левицький. Біоґраф дуже високо ставить вартість оповідань Хиляка, називаючи їх „прелестными произведеніями“ і додаючи, що вони від першої своєї появи в фелєтонах „Слова“ 1872 р. „читались на расхвать“, при чім кождий читач „чувствовался ободреннымъ“. Поява збірного виданя оповідань Хиляка викликала окрему статю російського критика Пипіна в „Вѣстникѣ Европы“, в якій сей учений признав авторови не малий белєтрестичний талант і добру обсервацію народного житя, а висловив тільки сумніви що до мови, яка не може вважати ся ані галицько-руською ані російською. Перший том містить лиш одну повість „Шибеничний верхъ“, другий чотири оповіданя: „Русская доля“, „Послѣдніи изъ рода“, „Влеченіе сердецъ“ і „Лихо на свѣтѣ“, третій пять оповідань: „Польскій патріотъ“, „Смерть и жена отъ Бога“, „Повѣсть въ пору“, „Супружество и четыре факультеты“ і „Великій перекинчикъ въ маломъ размѣрѣ“. В четвертім томі поміщено шість оповідань: „Мой бл. п. дьякъ“, „Рыбы“, „Почтовый рожокъ“, „Клара Миличь Тургенева“, „Упрямыи старикы“ і „Кусникъ жизни людской“. Нарешті в „Беседѣ“ 1888 р. було поміщене оповіданє „По совѣту врача“, а 1889 „Не только жену, но и тещу выбирай“.

Між оповіданями Хиляка головне місце займає простора повість „Шибеничный верхъ“, основана на лемківській народній традиції про-

гостюванє барських конфедератів у лемківських горах у роках 1768 до 1772. Ся повість, з разу друкована в фелєтонах „Слова“ 1877—78 р., була швидко потім перекладена також на російську мову під куріозним титулом „Шибеническій брегъ“ і надрукована в часописі „Славянскій Міръ“. Авторови вправді не можна відмовити таланту і деякої знайомости народнього житя та народньої мови, яку він декуди вживає в розмовах селян, але все таки анї композиція повісти, анї характеристика дієвих осіб, анї в загалї письменська технїка не стоять на висотї того часу, коли писала ся повість. Найцїкавійша в нїй вставлена в оповіданє записка о. Щавінського, пароха Ізб, писана коло 1766 р., про його пожитє з жінкою кальвіністкою та її навернене перед смертю на греко-католицьке віроісповіданє. Записка містить дуже інтересний псіхольоґічний проблєм, тай сама фіґура о. Щавінського, змальована автором, містить у своїй характеристицї проблєми далеко глубші від тих, які зумів розвинути автор. З менших оповідань деякі мають характер гумористичний, але й тут авторови звичайно не стає того поетичного такту, щоб відріжнити правдивий комізм від карікатури. До сеї збірки не війшли гумористичні фелєтони, писані під псевдонїмом „Я сам“, друковані в „Слові“ протягом 70-их і 80-их років.

У 80-их роках виступив на лїтературне поле Петро Полянський, видавши в Липську накладом Вольфґанґа Ґергарда два томи своїх оповідань п. з. „Карпатскія новеллы“. Кождий томик містить по три оповіданя, а власне перший: „Карпатскій гончарь“, „Странный гробовый духъ“ і „Партизантъ“, а другий: „Неизгладимый“, „Лѣсный кобольдъ“ і „Мармарошскій сватъ“. Того самого року надруковане

було у фльорентійськім журналї „Rivista contemporanea“ його оповіданє „Moldavesca“, з руського рукопису на італїйську мову перекладене Софією де Ґубернатіс Безобразовою. І сему авторови не можна відмовити таланту, тілько що в повнім противенстві до застарілої лїтературної технїки Єронїма Анонїма, він старає ся бути модернїстом, пише короткими, урваними реченями з претенсією на дотеп в смаку віденських буршів, а про Карпати, їх місцевости і жильців виявляє просто фантастичну незнайомість, мішаючи презабавно лемківщину, мадярщину і румунщину при характеристиці прим. гуцульського села. Додам до того, що герої його оповідань звичайно якісь міжнароднї манекени без означеного характеру, національности і професії, тілько з претенсією на европеїзм.

Здаєть ся, відчуваючи брак власної белетристики, а може по троха під впливом ідеї Драгоманова про потребу знайомити Галичан з творами російського письменства, розпочав Квінтілїян Лужницький (він у половинї 70-их років був моїм товаришем у „Академическім Кружку“) видаванє „Библіотеки русскихъ писателей“, подаючи тексти в оріґіналї і додаючи при кінцї кождого томика словничок менше відомих у Галичинї російських слів. На перший раз пішов „Вій“ Гоголя, далї його „Сорочинская ярмарка“, „Страшная месть“, „Тарасъ Бульба“, а в дальших нумерах Турґенєва „Ася“ і „Кляра Миличь“, Пушкина „Капитанская дочка“ і „Вибір поезій“, Лєрмонтова „Герой нашего времени“. Се виданє перестало виходити 1885 р., закінчивши ся одинацятим томиком. Його продовженє п. з. „Русская Библіотека“ почав 1887 р. видавати Іван Пелех, пускаючи в тім роцї Гоголя „Ночь передъ Рождествомъ“, а 1888 р. „Мертвыя души“. Се видавництво виходить

і досн і опублїкувало довгий ряд творів ріжних російських белетристів.

Партія народовців була в 80-их роках, можна сказати, на дорібку. Досн її полїтичне значінє було дуже мале. Основанє „Дѣла“, якого редактором з разу не смів підписати себе його ініціятор Володимир Барвінський, але висунено зовсїм безбарвного і майже забутого народовця, львівського міщанина Михайла Косака, що колись у роках 1860—61 видав два річники калєндаря п. з. „Львовянинъ“, а в р. 1867 дуже цїнний з огляду на зібраний у нїм історичний матеріял „Шематизмъ провинціи чина св. Василія В. въ Галиціи“, у перве втягло партію в течію щоденної полїтичної боротьби, а скликане заходом В. Барвінського в тім же 1880 р., в сотнї роковини смерти ці- Йосифа II перше руське народнє віче у Львові, не вважаючи на діверсію, яку зробив тут народовцям Наумович, все таки освоїло по троха народню масу з народовецькими поглядами та проводирями, так що вже вибори до Сойму краєвого в р. 1883 впровадили де кого з них, головно Романчука, до Краєвого Сойму. Друге велике віче, скликане до Львова в 1883 р., мало вже зовсїм народовецький характер, не вважаючи на те, що й тут виступали численні бесїдники з москвофільського табору. Третє віче, скликане до Львова для протесту проти відданя василіянської реформи Єзуїтам, було менше численне і не так важне головно тому, що справа була вже пересуджена і протест не міг мати нїякого практичного значіня. Важним здобутком народовецької працї протягом 80-их років треба вважати те, що в тім десятилїтю деякі народовецькі посли, а головно знов Романчук, війшли до Ради державної у Віднї, а при

виборах до Сойму краєвого 1889 р. перший раз перейшли переважно народовецькі кандидати.

Той зріст свойого політичного значіня народовецька партія завдячує головно зростови своєї преси протягом 80-их років. Ще з кінцем р. 1879 Юліян Романчук розпочав видавати з разу двотижневе, а потім щотижневе письмо для народа „Батькôвщина“, а з початком 1880 р. спромогла ся львівська українофільська громада, за почином Володимира Барвінського, на видаванє політичної ґазети „Дѣло“, з разу два, потім три, а далї шість раз на тиждень, з виїмком свят. „Батькôвщина“ видавана з разу дуже добре, робила величезне вражінє на селян, головно завдяки великій масї кореспонденцій, переважно писаних самими селянами, які мали тут нагоду підносити найріжнорідніййші свої місцеві кривди та потреби. З інтеліґентних співробітників згадаю лише Антона Дольницького та Михайла Дорундяка, обох юристів, що в ріжних річниках ґазети подавали популярні поученя про ріжні юридичні справи, які доторкали близько селянського житя. І так Дольницький під псевдонїмами Харко Таран або Х. Нарат помістив у річнику 1880 р. статю „Податок ґрунтовий і новелї о нїм“, в річнику 1881 р. „Про вивлащенє під желїзниці“, „Про реклямації податку ґрунтового“ і „Такса військова“, а в р. 1882 „Податок від кас пожичкових і оплати від них“ і другу статю „Про вивлащенє під желїзниці“. Мих. Дорундяк, потім адвокат у Борщеві, помістив у річнику 1886 р. поученє „Про лїцітацію селянських ґрунтів і як її зараджувати“. В р. 1889 співробітником „Батьківщини“ якийсь час був Михайло Павлик, що помістив тут свій переклад новелї Бєрнзона Бєрнштерна „Арне“.

Як літературно-науковий, популярний додаток до „Батьковщины“ 1886 р. виходило щомісячне письмо „Додатокъ до Батьковщины“, видаване заходом молодої київської студентської громади, головно за почином і заходами Олени Доброграєвої, тоді слухачки київських унїверсітетських курсів для жінок, пізнїйше якийсь час народньої вчительки, яка по короткій службі передчасно померла в Ментонї. В тім „Додатку“, головно її заходами, поміщено деякі недруковані досі твори Михайла Максимовича (три віршовані псальми), три байки Івана Нечуя-Левицького, популярний огляд „Про наше руско-українське письменство“, популярні історичні нариси „Запороська спілка“ і „Сїчове товариство, його впорядкування і побит“, та публїцістичні статї: „Чого треба сільській школї?“, „Сільський схід на Українї і його права“, „Волостний схід“ і загальнїйший огляд „Що робить ся на Українї“. Ся коротка біблїоґрафічна згадка нехай буде памяткою многонадійної і дуже щирої людини, що в тяжких для України часах здобула ся на таку діяльність, про яку не подумали люди з більшими засобами і впливами.

„Дѣло“ звертало ся більше до інтелїґенції, головно до духовенства, пильно заступаючи його не лише церковні, але також, і то головно горожанські та громадські інтереси, не занедбуючи при тім инших інтелїґентних і народнїх, сїльських і міських верстов.

Перший річник, фактично редаґований Володимиром Барвінським, який писав у нїм найважнїйші вступні статї, підписували як відповідальні редактори з разу Михайло Косак, а від ч. 48 до 100 Маркил Желехівський. Окрім безіменно друкованих статей Барвінського визначають ся в тім річнику дві просторі статї

Степана Качали, які можна назвати проґрамовими, а власне „Правнополїтичне становище Русинів“ (ч. 5, 6, 10, 11) і „Австрія, Німеччина і Росія, погляд на положенє полїтичне“ (ч. 17 до 23). В фелєтонах того річника була поміщена повість Володимира Барвінського „Безталанне сватанє“, повість Діккенса „Святий вечір“ в перекладї Евгена Олесницького, а в науковім відділї між иншим три статї Юлїяна Целевича: „Дещо про Скит Манявський і устне переданє про його знесенє Йосифом II“, „Історичний причинок до нашої мартирольоґії і рицарської слави“ та „Росія і Китай і де-що про Кульджу“. Навязуючи до другої статї Целевича написав Стефан Коцюба „Дальший причинок до історії нашої мартирольоґії“. З підписом В. П. надрукована була статя „Про іконостас із Скита Манявського в містї Богородчани“, а безіменно статї „Зелений Ерін“ (Ирляндія) і „Чи було в Польщі невільниче підданство?“ З підписом Онисим помістив Володимир Навроцький у тім річнику огляд русько-польських відносин у Галичинї п. з. „Za wolność naszą i waszą“, а в фелєтонї статю „Огнева сторожа“, в якій подав пробу національного гимну для галицьких Русинів на взір популярної церковної пісні „Пречистая Діво, мати руського краю“.

Другий річник підписував уже Володимир Барвінський, хоча як видавець, невідомо чому, усе ще фіґурував Михайло Косак. Із важнїйших полїтичних статей другого річника зазначу уваги Степана Качали „По-вічу“, що тягли ся через 7 чисел, далї його статю „Чехи і Русини“ і статю про пекуче питанє „Чи примиренє партий у нас можливе?“ З підписом Подолянин помістив у тім річнику Александер Барвінський статю „Наші народнї хиби і потреби“ і простору розвідку „Реформа народних шкіл“, що тягла

ся через 17 чисел. З підписом Он (Онисим) помістив Володимир Навроцкий простору статю „Подвійна крейдка, студія над податком ґрунтовим“, а з приводу полєміки, яку повела проти сеї статї польська преса, додав репліку п. з. „Герої подвійної крейдки“. З нагоди обіцяних Поляками концесій для Русинів він написав статю п. з. „Щедрість польська“, а з нагоди виданої за границею брошури „La Pologne et les Habsbourg“ написав їдку замітку про претенсії Поляків на відбудоване Польщі під управою монарха з габсбурського роду на основі т. зв. секундоґенітури. Дуже гарну студію, мабуть на основі якоїсь загранічної працї, дав Григорій Цеглинський п. з. „Американська конкуренція“. З приводу заснованя інтернату Змартвихвстанців у Львові написав Степан Качала статю „О що ходить, чи о скріплене Унїї, чи о знищене Руси?“

Третій річник підписували як видавцї знов Володимир Барвінський і Михайло Косак лише до пятого числа, по чім Косак виступив і видавцем став сам Володимир Барвінський. Відповідальним редактором весь рік був Володимир Барвінський з виїмком двох лїтнїх місяців, у яких він мусїв виїхати на лїчене до Карльсбаду і в яких його (ч. 60—77) заступав Антін Горбачевський. Із поміщених у тім річнику полїтичних статей важна особливо статя В. Барвінського „Задачі руської інтелїґенції на Українї“ та його ж статї „Панславізм австрійських Славян“ і „Полїтика шовінїзму“. Степан Качала в сьому роцї забрав голос тілько два рази з приводу наміреного переходу селян із Гниличок на православє. Тут поміщена була також моя статя „Галицка індемнїзація“, написана на основі польської безіменної статї „Sumy galicyjskie“, опублікованої в додатку до краківської

ґазети „Reforma“ і також окремою брошурою. В відділї науковім та лїтературнім Олександер Барвінський дав короткий „Огляд словесної працї австрійських Русинів за рік 1881“, Володимир Барвінський згадані вже статї „Памяти найлучшого друга“ (Володимира Навроцького), „Незамічена повість з українського житя“ та критичний розбір драми Омеляна Огоновського „Федько Острожський“. Юлїян Целевич дав статю „Про Олексу Довбущука, його попередників і наступників“. Здаєть ся, Корнилови Заклинському належить статя „Йосиф Годермарський, іменований епіскоп мункацький, і пляни Петра Великого що до північної Угорщини“, а Ярославу Романчукови статя „Болгарія і угорський Русин Юрій Венелїн“, обі надруковані безіменно.

В р. 1883 Володимир Барвінський підписував тілько 8 перших чисел, а по його смерти видавцем і відповідальним редактором став Антін Горбачевський. Із важнійших статей друкованих у тім річнику зазначу тут Александра Барвінського „Огляд суспільної працї Русинів австрійських в р. 1882“ і „Орґанїзація суспільної працї Русинів“, обі підписані псевдонїмом Олег. Із моїх статей назву тут „Давні матеріяли до оцїненя нових заходів коло польсько-руської угоди з р. 1848“ та „Дальші прояви pracy organicznej“, із статей Володимира Коцовського „Ключ розуміня“, „І ми братя Славяне“ та „Орґанїзація наших народних сил“. Не зайвим буде тут зазначити, що бесїда Василя Нагірного про економічні справи Галичини, виголошена на другім всенароднім вічу у Львові, була моєю роботою. У відділї науково-лїтературнім треба зазначити працї Андрійчука „Де що про Львів перед сто роками і про триразовий приїзд Йосифа II. до того міста“, Йосифа Барвінського

„Юрій Данїчіч“ некрольоґ із сербських жерел. Олега (Ал. Барвінського) „Огляд словесної працї австрійських Русинів в р. 1882“ і його ж „Огляд словесної працї українських Русинів в р. 1882“; Михайла Подолинського „Правописний рух в Европі“ та його ж „Наші працї на полї шкільництва“; Коцовського „Переговори царя Івана IV. Грозного з цїсарем Максимілїяном II. дотично Польщі, Литви і Руси“, та Ізидора Шараневича „Про розкопи руїн Галича“ і його ж „Спомники з побуту в Празї відпоручників галицьких Русинів з нагоди відкритя чеського театру“.

В р. 1884 на чолї редакциї стояв Антін Горбачевський до ч. 25, а опісля видавцем і редактором став Іван Белей. Із праць науково-лїтературних, поміщених у тім річнику, зазначу хиба розвідку Михайла Зубрицького „Образ „Царство і пекло в мшанецькій церкві“, Олександра Кониського оцїнку книжки Петрова „Очерки исторіи укр. литературы XIX ст.“, з численними доповненями, видану під псевдонїмом Кость Одовець, та розвідку Михайла Подолинського „Чистість язика“.

В річнику 1885 зазначу статю Олександра Барвінського „Про упадок нашого хлїборобства і спосіб його піддвигненя“, його ж „На Українї, спомники і вражіня з подорожі“, О. Кониського „Микола Костомаров, мої згадки про него і його листи“, Івана Нечуя „В Карпатах“, і Ярослава Окуневського „Чорногора і Чорногорцї, подорожні спомники“. У відділї белетристики тут був поміщений перший твір Михайла Грушевського „Бех-аль Джугур“ під псевдонїмом Михайло Заволока.

В р. 1886 у відділї науковім варто зазначити статю Андрійчука „Клопоти міста Львова з кагалом жидівським в половинї XVII в. і погром

Жидів у Львові 1664 р.“; В із С. „Згадки із студентського житя в Пряшові на Уграх“, Івана Нечуя „Дреготин та Остріг, померші українські городи, замітки з дороги“; О. Кониського біоґрафічна замітка про Михайла Максимовича; Ом. Партицького „Переїздом через Молдавію“ та „З Одеси до Акерману“, подорожні замітки, і розвідку про „Слово о полку Игоревѣ“, а нарешті оповідане Приблуди „Не увіриш, аж зміриш, замітки галицько-руського школяра з його мандрівки за щастєм в Росії“.

Із змісту річника 1887 зазначу три оповіданя Кониського „Казенний млин“, „Конокрад Іван Дранка“ і „Не люби двох“, далї статю Александра Барвінського „Пів столїтя народної руской літератури в Галичинї“, дуже цікаву статю Б. п. в. Д. „Єзуіти в Добромилї“, матеріял до історії реформи Василіян; В. з С. „Згадки із студентського житя в Кошицях на Уграх“, Степана Качали „Констітуція 3-го мая 1791“, Ом. Партицького записки „Вечер на одеськім лиманї“, „Між українськими переселенцями“ і „Образки з Одеси“ та простору статю „Скандинавщина в давній Руси“; Целевича „Три судові розправи перед 150 роками“ та безіменну статю „Кілька дат з історії руської духовної семінарії у Львові і Віднї“.

Із змісту „Дїла“ 1888 р. зазначу важнійші праці: Н. Вахнянина „Археольоґічна вистава інститута Ставропигійського“, В. з С. „Згадки із семінарского житя у Львові“ і його-ж „Хроніка духовної семінарії Львівської від 1783 до до 1888 р.“; Драгана (Ярослава Романчука) „Гадки з подорожи по північній Болгарії“, „Рух науковий в Болгарії“, „Хід до монастиря Архангела і на Шишманів град“; Омеляна Калитовського „Проба орґанїзації галицьких Жидів за Марії Тереси і Йосифа II.“; О. Кониського

„Шляхта на Україні“; Евгена Олесницького три просторі юридичні студії: „Примусова асекурація“, „Нові робітничі закони в Австрії“ і „Право пропінациї в Галичині“ та його ж статю „Володимир Навроцький, його значінє і заслуги“. Омелян Партицький дав до сего річника дві просторі студії „Волхви-чародії в давній Руси“ і „В справі правописній“; Микола Січинський працю „Новеля дорогова з р. 1885“; Олексій Торонський дві праці „Лужицько-сербський нарід“ і „Спори о правопись у Русинів і у Румунів“; А. Уманський статю „Роля шляхти в історії польській“; Корнило Устіянович два спомини „В Римі і Неаполі“ і „З подорожі до Риму“ та статю „Де-що о нашій живописи церковній“. Юліян Целевич дав статю „Ще дещо про Олексу Довбущука і його наслїдників“ і другу „Староста і полянецький каштелян Андрій Ґжимала Яблоновський, після автобіоґрафії“. Нарештї др. Андрій Чайківський присвятив простору студію темі „Причини зубожілости наших селян і міщан через судівництво“.

Зі змісту „Дїла“ р. 1889 зазначу дві просторі статї Н. Вахнянина „Die Heimat der Szlachcicen“ і „Ґеоґрафічні і статистичні вісти про королївство галицько-володимирське з р. 1783“ та його розвідку „Туреччина в язицї руськім“. В. з С. подав „Згадки з семінарського житя в Перемишли“, а Андрій Качала споминки „Кілька днів в дорозї“. Омелян Партицький надрукував тут свою остатню велику працю „Велика славянська держава перед двома тисячами лїт“, а в шістьох остатнїх числах того річника була поміщена моя розвідка „Наші (церковні) коляди“. Нарештї Іван Югик подав коротку звістку „Про Русинів в южній Угорщинї“, а Олексій Торонський досить просто-

рий „Причинок до житєписи о. Томи Полянського“.

Щоб задоволити потребу читаня у інтелїґентної публїки, почала редакція „Дѣла“ з роком 1881 видавати в додатку „Библіотеку найзнаменитшихъ повѣстей“, у якій протягом десятилїтя опублїковано 34 томів, до чого треба додати ненумерований том мойого перекладу „Мертвих душ“ Гоголя. В першім десятилїтю вибір тих „найзнаменитших“ повістий був зовсїм не особливий. Обік таких цїнних річий, як Дікенсові „Новорічні дзвони“, дуже старанно перекладені Іваном Белеєм, і його ж „Два міста“, Бальзака „Батько Ґоріо“, перекладений Михайлом Подолїнським, Алексїя Толстого „Князь Серебряний“, перекладений М. Павликом, та „Фромон молодий і Рїслєр старший“ Альфонса Доде, перекладений А. Борковським, друковано переважно дуже слабі твори другорядних письменників в родї нїмецького Раймунда, француських Фейє (Feuillet) і Оне (Ohnet) або шведського Дядька Адама, тай то звичайно в дуже лихих перекладах, у яких попадали ся такі язикові куріози, як „почта Іова“ для переданя нїмецького „Hiobspost“ — сумна відомість, або „тиґровий кіт“ для переданя нїмецького Tigerkatze — тиґриця. Навіть так скрупулятному перекладачеви, як Борковський, трафила ся така немила річ, що сам титул повісти Оне́ „Le Maître des forges“ — властитель гамарнї — переклав Бог зна яким способом словами „Великий Нїм“. Та про те в усякім разї „Бібліотека Дѣла“ була поважною пробою дати руській публїцї лєктуру перекладаних повістий, а довгенький ряд тих повістий, виданий протягом десятилїтя, являєть ся показним вкладом у галицько-руське письменство 80-их років.

Головним літературно-науковим орґаном, з разу одного чоловіка, Омеляна Партицького, а пізнійше протягом майже цілих 15 літ усеї соборної Руси-України була „Зоря“, видавана у Львові від р. 1880. З початку, в першім році своїйого істнованя „Зоря“ робила вражінє орґана не тільки майже виключно галицького (із українського письменства тільки й усего було в першім річнику, що передруки пятьох віршів Руданського і одного Шевченка та по одному оповіданю Мордовця, Олельковича та Стороженка), але навіть у значній мірі компромісового між народовцями й москвофілами, із яких тут поміщено вірші Гушалевича, Маркова, Миколи Устіяновича і дві прозові статї Ісидора Шараневича.

З галицьких письменників крім старших — Ільницького, Козановича, Маркіяна Шашкевича, Івана Омеляновича Левицького та Н. Вахнянина — тут у перве виступають з численними поезіями й оповіданями Іляріон Грабович та Володимир Масляк, у яких сам редактор добачує великі літературні сили. Грабович дав у першім річнику крім численних віршів також два оповіданя, із яких найважнійшим треба признати історичну повість „Марта Борецка“, що одначе не була його оріґінальним твором, а тільки перерібкою. В звязку з тою перерібкою стояла також його статя „Коротка історія Новгорода“. Анї Іляріон Грабович, анї Володимир Масляк у дальшій своїй літературній діяльности не справдили надій на їх літературні таланти і не здужали підняти ся висше понад свої перші проби, з якими виступили в 1880 р. Спеціяльну увагу в тім річнику присвячено українській народній поетці Марусї Чураї, про яку Василь Лукич (Володимир Левицький) дав статю оперту на російській статї А. Шкляревського.

і як зразок її творчости подано пісню „Заспівали козаченьки“. У відділї матеріялів для історії нашого письменства звернено особливу увагу на видану тодї А. Н. Поповим у Москві „Переписку Погодина зі славянськими ученими“, в якій важне місце займали також Галичани. Із тої книжки важнїйше подали Іван Ем. Левицький (про С. Шеховича та Вагилевича) та Ом. Партицький (про Дениса Зубрицького). Як новелїсти виступають тут у перве Данило Лепкий, що визначив ся пізнїйше довгим рядом дрібних статей про ріжні предмети народнїх вірувань, звичаїв та обрядів, яких вартість одначе задля їх неметодичного збираня і майже ніякого наукового підготованя автора дуже не висока. Другий новик, що в першім річнику „Зорі“ виступив у перве на лїтературне поле, був Лев Сапогівський (recte Василович), який помістив тут два невеличкі оповіданя і одну критичну статю, а в дальшім роцї дав ще два оповіданя, в тім числї найлїпше п. з. „Марійка“. Василович мав незаперечений, своєрідний талант, але доля не дала йому розвити ся; арестований безпідставно в р. 1877, він утратив посаду народнього вчителя в Сапогові, і не добивши ся потім ніякого доходного місця вмер молодо 1882 р.

В „Зорі“ 1880 р. виступив також з першою науковою працею Корнило Заклинський, що тут протягом дальших лїт опублїкував досить довгий ряд історичних праць, по части оріґінальних („Рускі лїтописи і лїтописцї XVII ст.“, „Лїтопись Хмельницка“, „Зносини цїсаря Рудольфа II. з козаками“, а в справозданю академічної ґімназії у Львові за р. 1883 „Зносини козаків зі Шведами і з князем Юрієм Ракочим“), по части перерібок чужих статей („Київські війти пани Ходики“ В. Антоновича, „Павло

Полуботок“ М. Костомарова. „Судьба і значінє Київа“ В. Антоновича. „Про весільні руські пісні“ Боровиковського). І сему молодому вченому, що був учеником львівського професора історії Ліске, доля поскупила віку і не дала йому в повні розвинути його вроджений талант.

По троха компромісовий характер має ще також і другий річник „Зорі“, в якім знаходимо один вірш визначного москвофіла Ореста Авдиковського, одно оповіданє та одну статю о. Олексія Торонського, що тоді не крив ся зі своїми москвофільськими сімпатіями. На поле белєтристики виступає тут у перве Константин Бобикевич з досить просторим оповіданєм „Клопоти скінченого академіка“. В р. 1882 він помістив у „Зорі“ друге своє оповіданє „На обзоринах“. На жаль, і сей автор умер передчасно (1884 р.), не розвинувши як слід своїх здібностий.

З р. 1883 я зробив ся головним співробітником „Зорі“, помістивши тут свою повість „Захар Беркут“, яку редактор Ом. Партицький наділив розписаною ним премією в сумі 100 ринських. Крім того я помістив тут ряд віршів, два менші оповіданя, просторую статю про Турґенєва і другу більшу працю „Жіноча неволя в руських піснях народних“, що була видана також окремою брошурою в повнійшім тексті, ніж се було можливо в „Зорі“, та ряд дрібнійших критичних заміток, а надто студію „Потопа світа“, основану на виданії тоді праці віденського вченого Едварда Зіса (Suess) п. з. „Die Sintflut“. Разом зо мною приступив до співробітництва в „Зорі“ Володимир Коцовський. Тут же у перве в 1883 р. появили ся перші поезії Юлії Шнайдер (Уляни Кравченко), а з Українців прихилила ся одна тілько Олена

Пчілка, приславши для „Зорі“ два вірші. Поміщене в тім річнику нїби оповіданє Нечуя-Левицького „Воздвиженський і Дашкович“, було вийняте самим редактором із повісти „Хмари“, що появила ся тодї в Київі. В тім річнику „Зорі“ її редактор Омелян Партицький розпочав ряд праць із обсягу нашої літературної та історичної старовини, які мали бути головним дїлом його житя, але чи то задля поспіху, з яким були писані, чи задля недостачі критичної методи зробили ся більш ученими фантазіями, нїж дїйсними науковими дослїдами. В „Зорі“ 1883 р. він помістив дві працї: „Темні місця в Словѣ о полку Игоревѣ“ і як довершенє її висновків розвідку „Хто був автор Слова о полку Игоревѣ?“. Обі сї розвідки вийшли також окремою книжкою, за якою в дальшім роцї наступила книжка „Слово о полку Игоревім“, текст з перекладом і з поясненєм староруских правил акцентових і ритмічних“. Партицький станув тут на зовсїм хибній основі, що цїле „Слово о полку Игоревѣ“ написане ямбами, і замісь дїлити поему на вірші, він подав скрізь наголоси над словами, які відповідали ямбовому ритмови, але аж надто часто зовсїм не відповідали дїйсному наголосови слів.

В р. 1884 участь Українцїв у „Зорі“ робить ся вже більша. Крім Олени Пчілки тут містить свої перші вірші Леся Українка, появляють ся Борис Грінченко під псевдонїмом Перекотиполе та В. Чайченко, і Кониський під псевдонїмом Перебендя. В тім роцї появило ся в „Зорі“ також перше і мабуть найкрасше оповіданє Наталїї Кобринської „Задля кусника хлїба“. Із наукових праць важнїйші були моя „Польське повстанє в Галичинї 1846 р.“ та студійка „Останки первісного світогляду в ру-

ських і польських загадках народних“, Партицького „Староруський акцент і ритміка Слова о полку Игоревѣ“, без більшої наукової вартости, та В. Чайченка „Джон Браун, перший борець за визвол американських невольників“. Більшої повісти не було, а в ряді дрібних оповідань визначали ся Антона Могильницького „Конґруа о. Жегаловича“, перекладена мною з німецького листу Могильницького, та три белетристичні уривки з посмертних паперів Володимира Навроцького.

В р. 1885 в „Зорі“ у перве появляють ся вірші двох молодих Українців, тоді товаришів, студентів київського университета, що пізнійше пішли дуже ріжними дорогами, а власне Володимира Самійленка, що виступив тут з двома віршами, і Костя Арабажіна, що виступив тут під псевдонімом К. Не—я, псевдонімом, що зробив ся фатальним сімволом його дальшої карієри. Олександер Кониський крім дрібнійших причинків дав до сего річника „Зорі“ просторе оповіданє „В гостях добре, а дома ліпше“, підписане псевдонімом Дрозд, а основане на фактах памятної еміґрації одної части галицько-руського духовенства до Росії. Як белетрист виступає тут у перве Григорій Цеглинський з двома оповіданями і одним гумористичним монодрамом, а київський учений Орест Левицький подав тут одиноку свою по українськи писану працю „Про шлюб на Руси-Україні в XVI до XVII столітю“ під псевдонімом Левко Маяченець. Інтересна з многих поглядів була статя Льва Вітошинського „Антошко Ревізорчук“, основана на споминах про відомого опришка, якого польський письменник Корженьовський зробив героєм найліпшої своєї драми „Karpaccy Górale“, популярної також на руській сцені

в перекладі Миколи Устіяновича п. з. „Верховинці“.

Під кінець 1885 р. Омелян Партицький зложив редакцію „Зорі“, передавши се письмо на власність Товариства імени Шевченка. З рамени Товариства редактором був якийсь час др. Омелян Калитовський, а потім Олександер Борковський. Фактично одначе редакцію провадив я. Моїми заходами в тім році „Зоря“ обогатила ся цінними матеріялами з України, в тім числї просторою повістю Свидницького „Люборадські“, що була окрасою того річника, далї просторою збіркою недрукованих доси співомовок Руданського, яких рукопис я одержав від П. Житецького. Моїми заходами написані були для „Зорі“ в тім році статя Франтішка Ржегоржа про Сватоплюка Чеха, Ізидора Бернфельда статя „Жидівська лїтература гебрейська і жарґонова“, та цінні, хоч дрібні причинки Антоновича до біоґрафії Свидницького та Олельковича, Бориса Познанського до біоґрафії Свидницького та Руданського і його дуже гарна статя „Весна в українськім селї“. Моїм заходом дав для „Зорі“ Владислав Федорович декілька своїх афоризмів, Іван Волосянський цінну статю „Дещо про цех кушнірський у Старім Містї“, панна К. Бурачинська народню пісню і прозове оповіданє про Грдлїчку та Юріштана: невідомий із Петербурга прислав на мої руки вірш Некрасова на смерть Шевченка, один львівський Поляк передав для „Зорі“ недрукований вірш Каспра Ценглевича, а студент Яворський віршу з 1848 р. про Стадіона; на мої руки прислано також із Одеси пяту пісню Одисеї в перекладі Ніщинського, а о. Іван Озаркевич передав свою віршовану байку „Пес і вовк“. На мої руки переданий був також Житецьким для „Зорі“ вірш Кон-

стантина Думитрашка „Чуприна і борода“: через мене дістав ся також для „Зорі“ переклад прегарного оповіданя Короленка „Ліс шумить“, доконаний Масловим-Стокозом. У „Зорі“ 1886 р. пильним співробітником був Володимир Коцовський, який опублїкував тут крім двох своїх віршів простору працю „Маркіян Шашкевич, кілька слів о його значеню“, а також одну недруковану проповідь, один недрукований, а другий друкований у 30-их роках окремо вірш Шашкевича, і простору бібліоґрафічну відомість про польський вірш „Wieniec z serc życzliwych“, зложений на честь дїда Шашкевича, о. Р. Авдиковського. Він дав також причинки до біоґрафії Вагилевича, Верещинського та Йосифа Левицького разом з передруком його першої вірші „Домоболіє проклятыхъ“. В. Підманастирський дав з приводу опублїкованої мною вірші Келестина Скоморівського причинок до його біоґрафії. Данило Лепкий дав причинок до біоґрафії Володимира Навроцького, Одесит (М. Комаров) цінний причинок до біоґрафії Руданського з доданєм його листів, а Михайло Зубрицький причинок до біоґрафії Снїгурського та до історії руської лїтератури XVIII в. Причинок до біоґрафії Свидницького дав також Я. Черниговець, а з моїх паперів подано причинки до біоґрафії Йосифа Левицького, Северина Шеховича, до історії 1848 р., до історії руської лїтератури XVIII в., до біоґрафії Шевченка та Бодянського. Із ширших моїх праць у тім річнику опублїковано статю про Йосифа Богдана Залєского, про Осипа Юрія Федьковича і про жидівського реформатора Мозеса Мендельзона. В тім річнику виступили у перве на лїтературне поле Алексій Бобикевич з одним віршом, Осип Маковей з трьома поезіями, і Кирило Студинський з працею „Дїдів-

ська жебрацька мова", підписаною псевдонїмом Кость Вікторин. У відділї поезий заступлено було в сьому річнику 28 імен поетів, у тім числї із Українців Кониський, Пчілка, Самійленко, Ніщинський, Руданський, Омельченко, Тарасенко та Чайченко, а з Галичан крім названих уже мене та Коцовського Єронїм Калитовський, Володимир Масляк, Юлїя Шнайдер, та Буковинцї Данило Млака і Федькович. У відділї оповідань, крім згаданої вже повісти „Люборадські", надруковано просторе оповіданє Олени Пчілки „Світло добра і любови" та її ж оповіданє „Чад", одно слабше оповіданє Кобринської, одно не то оповіданє, не то фелєтон Борковського п. з. „На село", два спомини Василя Ільницького з подій 1848 р., по одному орігінальному оповіданю мойому, Ісаєвича, Чайченка та Цеглинського, два оповіданя Кониського, два переклади мої і по одному В. Савича та В. Чайченка, обох із Альфонса Доде, М. Комаря із „Поезий в Прозї" Турґенєва, та згаданий уже переклад Маслова-Стокоза із Короленка. В науковім відділї крім згаданих уже праць були поміщені Ілії Кокорудза „О становищи женщини в стариннім законодательстві руськім", Николайчика „З другого кінця, короткий огляд Сіверської України" під псевдонїмом Р. і Н., дра Омеляна Калитовського розбір працї Юлїяна Целевича „Исторія Скиту Манявського", Юлїяна Целевича „Пригода після нападу татарського в 1676", Олександра Борковського „О хибах в нашій письменній мові" і нарештї найважнїйша, що тягла ся цїлий рік у всїх 24 нумерах, „Коротка історія лїтератури рускої" Омеляна Огоновського. Се був справдї короткий, переважно бібліоґрафічний огляд нашого старого письменства аж до часів Котляревського, з просторим одначе історіософічним

вступом, що в початку 1887 р. вийшов окремою відбиткою як перший том „Історіи рускои литературы“. Як бачимо, зміст „Зорі“ 1886 р. був надзвичайно богатий і ріжнородний, мене одначе, що причинив ся до сего найбільше, зустріла зовсім несподївана відставка за поміщенє одного вірша Руданського і одної рецензії Б. Вільхівського (Грінченка), в яких народовецька суперредакція добачила „неморальність“. Швидко по тім в р. 1887 мене спіткала така сама відставка із редакції „Дїла“ і то — сміху варто — за нотку з некорисною опінією про Володимира Барвінського, написану Павликом у його польській статї, друкованій в „Kuryerze Lwowskim“. Се змусило мене шукати заробітка між Поляками, серед котрих я ще від 1879 р. виробив собі деяку повагу, друкуючи оповіданя та статї в польських часописах „Tydzień“, „Przegląd Tygodniowy“, „Praca“, а далї „Prawda“ в Варшаві та „Kraj“ у Петербурзї. В червнї і липнї 1887 р., опинивши ся без заробітка серед Русинів, я пробув у Тернополї як кореспондент устроєної там, головно заходом Владислава Федоровича етноґрафічної виставки на честь приїзду архикнязя Рудольфа до Галичини, і в тім часї, протягом майже двох місяців помістив богато безіменних кореспонденцій та дописок у галицько-польських часописах „Czas“ і „Reforma“ в Кракові, „Gazeta Narodowa“, „Dziennik Polski“, „Gazeta Lwowska і „Kuryer Lwowski“ у Львові, за які зрештою не дістав ніякого гонорара.

Лїнія, зазначена роком 1886 у „Зорі“, продовжає ся і в дальших роках. В р. 1887 вона виходила під редакцією Григорія Цеглинського, який у ній, крім декількох рецензій та одного оповіданя надрукував свою найліпшу комедію „Шляхта Ходачкова“. Із поетів виступає тут

у перве Галичанин Михайло Бачинський і Українець Сергій Павленко (Шелухин). З дотеперішних співробітників стрічаємо Олексія Бобикевича, В. Коцовського, Данила Млаку, В. Масляка, О. Кониського, В. Чайченка; зі старшої ґенерациї галицьких поетів дав Остап Левицький два віршовані переклади і надруковано один вірш Миколи Устіяновича: зі старших Українців подано чотири вірші Якова Щоголева, з молодших по одному З. В. Петруся, В. І. Полтавця, Івана Тарасенка, Федора Устенка, Уманця, К. Ухача-Охоровича, один Я. Чернигівця, один Явір-Федоренка і два В. Чайченка. Леся Українка дала переклад частини Міцкевичевого „Конрада Валєнрода“. З Буковинців заступлені Ізидор Воробкевич та Юрій Федькович. У відділї оповідань виступає у перве Олександер Катренко з двома оповіданями: „На панському обідї“ і „Чумацьке лихо“, та Красюченко з оповіданєм „Чотири вечері, образки з житя народного учителя“. З моїх оповідань тут поміщено тільки одно „Яць Зелепуга“, перекладене мною з польського, рівночасно друкованого в „Kuryer-і Lwowski-м“. Надто дав Олександер Кониський три оповіданя, а по одному Д. Лепкий, Лесько і Д. Млака. Понад се були чотири переклади з Турґенєва, Брет-Гарта і Шміт-Вайсенфельса.

В честь 50-их роковин виданя „Русалки Дністрової“ видано, головно за старанєм Коцовського, подвійне ювилейне число 21—22, в якім поміщено простору статю Коцовського „Огляд національної праці галицьких Русинів“, Омеляна Огоновського „Маркіян Шашкевич, його житє і діяльність“, Н. Вахнянина „Деякі дані о перекладі Слова о полку Ігоревім М. Шашкевича“, Костя Лучаківського „Доля Русалки Дністрової“, редактора Цеглинського

„Отець і син. Маркіян і Володимир Шашкевичі“ і Юліяна Целевича „Нічний напад на дім Маркіянового діда о. Романа Авдиковського в Підлисю“. Се ювилейне число справді було найкрасшою памяткою тих роковин і приносить честь його редакції. Протягом цілого річника крім згаданого подвійного ювилейного числа йшла дальше Огоновського „Історія литератури рускои“, новий період, оброблений автором головно біоґрафічною методою з поділом письменників на поетів, повістярів та драматурґів і вчених. Ся праця тягла ся і в дальших річниках „Зорі“ аж до смерти автора, який остатньої ґрупи не встиг докінчити. Ся праця Огоновського, видавана рік за роком також окремими томами, має важне значінє, особливо задля зібраного в нїй, інколи з перших жерел, біоґрафічного матеріялу, але розросла ся над міру через те, що автор силкував ся подавати зміст кождого важнїйшого твору, а також голоси посторонньої критики про нього, і нарештї свій власний, по змозї мотівований осуд. Основною хибою сеї працї треба вважати її методу, яка з гори виключає можність дати повний образ чи то цїлої історії письменства, чи то хоч би розвою самої поезії, самого повістярства, самої науки, бо все те при біоґрафічній методї та естетичнім ґрупованю біоґрафій розриває ся на ріжні особи і на ріжні часи.

В тім самім річнику „Зорі“ Омелян Огоновський опублїкував свою пятиактову траґедію „Гальшка Острожська“, що була також виставлена на сценї і може вважати ся найлїпшим драматичним твором сего автора.

В науковій части „Зорі“ 1887 р. зазначимо ще статї Б. Вільхівського „Забутий писатель Михайло Макаровський“, Кониського „Олексан-

дер Чужбинський", кріптоніма Д. Х. „Місто Добрилів", Кокорудза „О власности і її нарушеню в стариннім законодательстві руськім", Бориса Познанського „Чумаки", Івана Нечуя „В концерті", Костя Одовця (Кониського) „Осьвіта на західно-південній Україні" та „Просвітний поступ галицької Руси в послїдне десятилїтє", дра О. Лебедовича простору популярну статю „О бактеріях", Г. Цеглинського „Руський театр", дра Ст. Смаль-Стоцкого споминку про ювілей Ізидора Воробкевича, та чотири статї з обсягу галицько-руської етноґрафії Данила Лепкого. Кость Вікторин (К. Студинський) подав „Народну думу, записану з уст лїрника у Львові", яку одначе треба вважати досить наївним фальсіфікатом.

Річник 1888 далеко біднїйший змістом, бо обтяжений двома працями, яким у кождім числї прийшло ся давати богато місця. Се були „История литератури" Огоновського, та повість Івана Левицького „Старосвітські батюшки і матушки". До сего треба додати ще траґедію Шіллєра „Орлєанська Дїва" в перекладї Евгена Горницького, що тягла ся також мало що не цїлий річник. Із поетів тут виступають у перве Галичани Орест Дубенський, Юліян Рожанковський, Кирило Студинський та О. Філяретів, із яких анї один не здобув собі пізнїйше видного місця на полї руської поезії. В вiддїлї белєтристичної прози визначає ся сего року З. Петрусь, що дав три оповіданя з сїльського житя і один водевіль „На досвітках", та Українець Іван Спілка, що дав також три оповіданя з народнього житя. Сергій Павленко дав два переклади російських новель Короленка й Мачтета, Ольга Левицька переклад російського оповіданя Леонтієва, а кріптонім Ф. Ст. переклад казки Щедрина „Коняка". По одному короткому опо-

віданю дали українські кріптонїми Г-ко „Одна хвилина“, О. Я. „Смерть Хруща“ і Н. Е. Шукай „З ранку до ночи“. В науковім відділї того річника найважнїйші причинки Катерини Балашівної про Олександра Шишацького-Ілїча, Кониського про Анатоля Свидницького, Тита Реваковича про Осипа Федьковича і Остапа Ніжанковського „Памяти Дениса Леонтовича“. Омелян Огоновський опублїкував прислану йому для його „Історії лїтератури“ автобіоґрафію Олени Пчілки, а Ярослав Романчук, еміґрувавши до Болгарії, прислав відтам гарну студію „Любен Каравелов, найзнаменитший болгарський писатель і єго епоха“. Цінні матеріяли подав Михайло Зубрицький п. з. „Михайло Максимович і Денис Зубрицький“ і „Письмо о. Ломницького з Кромерижа 1848 р.“. Цінним причинком до історії „руської трійцї“ треба вважати опублїковані тут „Протоколи (семінарської власти) списані з Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем і Яковом Головацьким 1837 р.“. Більше рефератами, як ориґінальними працями треба назвати статї Олександра Борковського „Вук Стефанович Караджіч“ і дра К. Лучаковського „Дубровчанин Іван Гундулїч, сербсько-хорватський поет XVII в.“, з приводу його ювилея, і „О Байронї і байронїзмі“. Дуже пересоленою в оцінцї треба вважати статю Григорія Цеглинського про Осипа Федьковича.

В р. 1889 наступила зміна в редакції „Зорі“: редактор О. Борковський був зі Львова перенесений до Дрогобича на діректора тамошньої ґімназії, а замісь нього з числом 17 редакцію обняв Петро Скобельський. Участь Українцїв у „Зорі“ робить ся чим раз більша. У відділї поезії стрічаємо обік відомих доси нові імена, в тім числї з Галичан Ганина Буцманюка та Омеляна Мурашку, а з Українцїв

Володимира Александрова, Евгена Жарка, Івана Калічку, М. Кононенка, Василя Маслов-Стокоза і М. Старицького. Особливо численні поетичні причинки дали Сергій Павленко, Леся Українка та Василь Чайченко. Із поетичної спадщини Федьковича тут у перве надруковано поему „Новобранчик“ із копії, достарченої мною. Олена Пчілка дала між иншим віршовану пробу перекладу частини Овідієвих Метаморфоз п. з. „Кипарис“. У відділі повістий і оповідань виступає тут у перве Кость Арабажін під кріптонімом Не—я з оповіданєм „Житє — сон“, та з трьома перекладами, з яких один із Льва Толстого, другий із Ґю де Мопасана, а третій із Григорія Мачтета. Того ж Мачтета більше оповіданє „Біла панна“ дав у перекладі з російського сам редактор Борковський. У перве виступає тут М. Обачний (Михайло Косач, брат Лесї Українки) з оповіданєм „Різдво під Хрестом Полудневим“ і з перекладом Короленкового оповіданя „В великодну ніч“. Так само у перве виступають тут Вячеслав Потапенко з нарисом „Чубатий“, Марія Максименкова з нарисом „Орися“, і М. Сїромаха з оповіданєм „Пригородне село“. З Галичан виступає тут у перве Василь Щурат, тоді ще ґімназіяльний ученик, з перекладом французького оповіданя Октава Мірбо „Щастю на стрічу“, Українка Олеся Зірка (сестра Лесї Українки) з перекладом одної із „Поезий в прозї“ Турґенєва п. з. „Горобець“ і Буковинка Евгенія Ярошинська з прозовою байкою „В городї“.

В науковім відділї того річника варто зазначити простору студію Омеляна Калитовського про Стефана Качалу, статю Петра Скобельського про археольоґічно-бібліоґрафічну виставу Ставропигійського Інститута, Івана Матієва „Образки з Африки“, Костя Лучаківського

реферат із статї Еміля Дюрана про Шевченка, друкованої в „Revue des deux Mondes“, Івана Кузьова „Жите-буте, звичаї і обичаї гірського народу в Дидьові“, Бориса Познанського „Вихід на заробітки з України“ та С. Н. Ісаєвича некрольоґ Андрія Козачковського. Рефератами та перекладами статей, друкованих у „Кіевской Старинѣ“ та „Газетѣ Гатцука“, О. Борковський та кріптонїм Т. О. подали причинки до біоґрафії Шевченка, а Михайло Зубрицький опублїкував цїкаві записки із Служебника, друкованого в р. 1765.

В р. 1890 з числом 17 редакція „Зорі“ від Петра Скобельського, зі Львова перенесеного до Бродів, перейшла під редакцію Василя Тисовського. Се був одначе тільки відповідальний редактор, бо дійсним редактором від самого початку того року зробив ся Василь Лукич (Володимир Левицький), що протягом свойого девятилїтнього редакторства зробив „Зорю“ дійсним орґаном усеї Руси-України, богатим на найріжнороднїйші лїтературні інформації, рецензії, бібліоґрафічні та персональні звістки. Живучи в Станїславові як нотаріяльний кандидат він розвинув широку кореспонденцію з письменниками Галичини, Буковини та України, скрізь стягаючи співробітників або хоч би таких кореспондентів, що могли достарчати йому потрібних відомостий. В „Зорі“ 1890 р. появляють ся в поетичнім віддїлї вірші Леоніда Глїбова, П. Кулїша, Івана Манжури та знаних нам уже З. Петруся, В. Самійленка, В. Чайченка, Олени Пчілки та Лесї Українки, а з нових Українцїв П. Паісича, А. Бобенка і Цезаря Білиловського. Із Галичан являють ся нові Т. Боднаришин та В. Д. Ріленко. У віддїлї оповідань Іван Левицький дав свою простору повість „Над Чорним морем“, якою після циклю

історично-побутових повістий („Кайдашева сімя“, „Микола Джеря“, „Бурлачка“ та „Старосвітські батюшки і матушки“) розпочав цикль оповідань із житя сучасної інтеліґенції, навіяних сильно дідактичною або полємічною тенденцією. В сьому річнику „Зорі“ виступив у перве також А. Кримський зі своїм оповіданєм „Історія одної подорожи“ і А. Бобенко з оповіданєм „Богата кутя“. Із Галичан тут у перве стрічаємо Павла Кирчова з оповіданєм „Туркавки“. Я дав до того річника чотири нариси, що були виривками з моєї недрукованої повісти „Не спитавши броду, не лїзь у воду“ і мали окремі титулики: „На лонї природи“, „Гава і Вовкун“, „Борис Граб“ і „Ґенїй“, а надто оповіданє з тюремного житя п. з. „До світла“.

При „Зорі“, поки вона була під редакцією Партицького, в р. 1884—86 виходила „Бібліотека Зорі“, якої вийшло 11 томів. В тім числї були: передрук моєї повісти „Boa Constrictor“, два писаня Василя Ільницького „З ріжних країв і народів“ та „Море і його чудеса“, три комедії Григорія Цеглинського „На добродійні цїли“ „Тато на заручинах“ і „Соколики“, два томи поезій Шевченка в виборі Партицького, його ж виданє писань Антона Могильницького, його ж виданє тексту „Слова о полку Игоревѣ“ з перекладом і поясненями, та Омеляна Калитовського збірка „Матеріяли до рускої лїтератури апокріфічної“, взята з одного рукопису бібліотеки Оссолїнських. Се остатнє виданє, роблене похапцем, не вичерпуючи всего рукопису, вкорочуючи текст і не подаючи нїчого про характер і значінє опублїкованих текстів, не має нїякої наукової вартости. Дуже не велику лїтературну вартість мають усї три комедії Цеглинського. Виданє писань Могильницького, доконане Партицьким, вийшло не повне, а виданє „Слова

о полку Игоревѣ“ задля самовільних доповнень тексту, викликаних теорією автора про розмір сеї поеми, має хиба вартість наукового куріоза.

В роках 1884—86 виходила також окремими книжочками на взір німецької бібліотеки Рекляма „Русько-українська бібліотека“, видавана Евгеном Олесницьким. Тої „Бібліотеки“ вийшло 14 томиків, у яких поміщено переважно передруки відомих уже творів Нечуя Левицького („Запорожці“ і „В Карпатах“, се остатнє передрук із „Дѣла“), В. Барвінського („Сонні марп молодого питомця“), оповіданя Стороженка, Мордовця і відомі доси поетичні твори Руданського, а також повість Свидницького „Любородські“, передрук із „Зорі“, та мої „Галицькі образки“, передруки із „Правди“ та „Зорі“. Новостями були тілько три книжечки: „Лихий день“, одноактівка Григорія Цеглинського, „Prima vera“, збірка поезій Юлії Шнайдер, і „Юрій Горовенко, хроніка з смутного часу“ Олександра Кониського під псевдонімом Красюченка. Поезії Юлії Шнайдер, опубліковані в тій „Бібліотеці“, виявили дуже гарний талант; від них справді віяло неначе запахом весни. Натомісь повість Красюченка, не вважаючи на деякі гарні уступи, в цілости задля фальшивої тенденції робила прикре вражінє.

Не мале значінє обік тих чотирьох періодичних часописів народовецького табору мало також гумористично-сатиричне письмо „Зеркало“, якого повстанє належить завдячити починови Корнила Устіяновича, що у двох перших річниках показав себе не тілько не злим гумористом, але також добрим ілюстратором. Се письмо, розпочате 1882 р., перейшло протягом 80-их літ чотири фази розвою. В роках 1882—3 його провадив Корнило Устіянович,

що майже сам достарчав до кождого нумеру ілюстрацій та гумористично-сатиричних заміток. Між співробітниками були В. Масляк, В. Коцовський і я. З важнійших віршованих творів першого річника зазначу Коцовського „Клеветникам“ і мою сатиру „Воронїзація“. В другім річнику зазначу вірш Коцовського „Ми такой прості чорні хлопи“ та мій вірш на смерть Володимира Навроцького. В половинї 1883 р. Устіянович перестав видавати „Зеркало“, а від першого липня почало під його ж редакцією виходити „Нове Зеркало“ в зміненім форматї; по шести числах „Нового Зеркала“ задля виїзду Устіяновича зі Львова редакцію обняв Василь Нагірний, який підписував шість нумерів 1883 і девять нумерів 1884 р.; решту до кінця того року як відповідальний редактор підписував др. Кость Левицький, а в р. 1885 весь рік відповідав за редакцію Евген Олесницький. Найпильнїйшими співробітниками „Нового Зеркала“ були Володимир Масляк та Іляріон Грабович; перший звичайно підписував ся Вуйцьо Влодзьо, а другий Квасний. Протягом 1884 р. я крім инших віршованих та прозових причинків провадив у „Новім Зеркалї“ віршовану гумористично-сатиричну „Сучасну лїтопись“. Пізнавши ся ще 1881 р. в домі Володислава Федоровича в Віднї з Корнилом Устіяновичем, я сходив ся з ним не раз також у Львові; зазначу тут для памяти, що деякі з його ілюстрацій в „Зеркалї“ і „Новім Зеркалї“ піддані були мною, як прим. ілюстрація до популярного тодї польського оклику „praca organiczna nad ludem“: на серединї рисунка стоїть руський селянин, з одного боку один Поляк здіймає з нього сорочку, а з другого боку другий накладає йому на голову конфедератку. Моїм концептом був також рисунок із загадковим

підписом, немов на відкопаній старинній плиті. Нарисовано зелїзничий поїзд з написом на льокомотиві: „Postupus“; проти льокомотиви упирають ся лобами два бугаї з підписами на черевах: Андраші і Бісмарк, а на переді два руські селяни; під рисунком підпис латинськими буквами: „Nise. mene. nespi. ńit. tota. parato. tu paru“, що треба було відчитати: „Нї, Семене, не спинить тота пара тоту пару“. В р. 1886 Олесницький перемінив „Нове Зеркало“ знов на „Зеркало“, та видавав його без більшої части давнїйших співробітників тілько до вересня. Нарештї третє „Зеркало“ з головним співробітництвом Володимира Масляка та невідомих менї досить численних співробітників почав видавати в р. 1889 Володимир Левицький (не Лукич). Масляк підписував ся тут псевдонїмом Залуквич, а під псевдонїмом Олекса Мотиль писав віршами й прозою священик Олекса Здерковський, у якім мабуть за клопотами священичого стану занидів дуже замітний гумористичний талант.

Осторонь від усїх народовецьких періодичних публїкацій 80-их років стоїть „Денниця, письмо лїтературно-наукове“, видаване Іваном Верхратським у Станїславові 1880 р. Не зважаючи на те, що зміст часопису світить ся досить численними підписами нїби ріжних авторів, весь річник крім чотирьох віршів Іляріона Грабовича, пятьох віршів Данила Млаки та триактової опери кріптонїма Т. Ш. (Ізидора Мидловського) п. з. „Нещасна любов“, містить самі тілько вірші, оповіданя та статї, орігінальні та переклади самого редактора Івана Верхратського, друковані під ріжними псевдонїмами та кріптонїмами. Всї вірші, між якими стрічаємо також переклад чудової поеми Словацького „В Швайцарії“, визначають ся браком

поетичного чутя й таланту, та неприродною, мішаною, а при етимольоґічнім правописї ще більше незугарною мовою. Такими самими прикметами визначають ся також прозові оповіданя, оріґінальні й перекладані. В науковій части „Денниці“ найцїннїйші в усякім разї природописні статї автора, а найменше вартні його уваги „Про взаємини руского язика і народної лїтератури“, подіктовані в переважній части особистою злобою та затратою почутя живої народньої мови.

Із руських просвітних інстітуцій народовецького табору найважнїйшою треба вважати „Просвіту“, яка протягом 80-их років стояла незмінно під проводом професора Омеляна Огоновського. У виданях того Товариства вийшла в роках 1879—80 популярна „Історія Руси“ Олександра Барвінського в трьох частях і популярна праця Йосифа Барвінського „Паша, душа в господарстві“. В р. 1881 окрім календаря, справозданя та на борзї склеєної Володимиром Шухевичем читаночки „для малих і старих“ п. з. „Веснянка“ не вийшло нїчого. В р. 1882 знов тілько оба Барвінські ратують гонор „Просвіти“. Олександер Барвінський крім четвертої части „Історії Руси“ дає першу часть популярної перерібки анґлійської книги Самуіла Смайльса „Self help“ п. з. „Поміч власна“, а Йосиф Барвінський популярну працю „Рогата худоба“. Зрештою крім календаря видано тілько, і то кирилицею, популярний переповід житія св. Пантелеймона, доконаний головою товариства, проф. О. Огоновським, із якого галицький простолюдин міг вичитати, що в випадках хороби лїпше вдати ся до шептухи або знахоря, що лїчать самими словами, нїж до лїкаря.

В р. 1883 крім календаря „Просвіта“ видала знов лиш три книжечки, із яких одну, про житє Веняміна Франкліна, написав Олександер Барвіньский, сим разом під псевдонїмом Подолянин, друга „Про гроші і скарби“ (популярне вияснене економічної теорії гроший) написана була мною, а третя „Про живоплоти“ д. Негребецьким.

В р. 1884 крім календаря вийшли знов лиш три книжечки, а власне пята часть „Історії Руси“ Олександра Барвіньского, популярне оповідане про відкрите Америки, написане о. Кирилом Селецьким, і переклад оповіданя Льва Толстого „Чим люди живі?“ зладжений В. Чайченком.

В р. 1885 знов оба Барвіньскі ратують гонор „Просвіти“: Олександер дає „Літопис суспільної роботи і сили Русинів австрійських“, а Йосиф дві книжечки, а власне „Дрібна птиця господарська“ і „Житє святого Евстахія“ — добір в усякім разї відповіднїйший для народнього читаня, як житє св. Пантелеймона. Надто Роман Заклиньский подав книжечку „Про напади татарські“ з доданем тексту думи про втеку трьох братів із Азова.

В р. 1886 Олександер Барвіньский подав популярну книжечку „Ставропигійське братство Успеньске у Львові, його заснованє, діяльність і значінє церковно-народне“, Антін Глодзиньский книжечку „Про хованє свиний“, Олександер Кониський „Історію України за часів Петра Великого і Катерини II“, Омелян Огоновський популярну книжечку „Маркіян Шашкевич, його житє і письма“, а передруком із українського виданя подано популярну книжку О. Степовика „Оповіданя про рослини“.

В р. 1887 помістив Іларій Гарасимович у виданях „Просвіти“ свої два відчити, виго-

лошені на засіданях филії „Просвіти“ в Станіславові п. з. „З науки господарства“. Треба зазначити, що Гарасимович у перве визначив ся 1886 р. на вічу в Коломиї своїм рефератом: „Яким способом розвинути промисл у нашого народа, аби з нього вийшла як найбільша користь“. Сей реферат повторили всї три львівські руські ґазети і черновецька „Буковина“. Ще більшу увагу звернула на себе його статя „Про міські торги та ярмарки“, друкована в „Дѣлѣ“. В 90-их роках Гарасимович зробив ся одним із визначних членів руської радікальної партії.

В тім самім році вийшла як 98-ма книжка „Просвіти“ „Ґеоґрафія Руси, часть перша, Русь галицька, буковинська й угорська, з картою“, написана Романом Заклинським. Сей, здаєть ся, найстарший із трьох братів Заклинських, виступив на літературне поле ще в половинї 70-их років, друкуючи свої працї в „Газетѣ Школьнôй“, в виданях „Просвіти“ і в „Школьній Часописи“. З тих давнїйших праць назву тут лише статю „Русини в Банатї і Добруджи“, друковану в „Школьній Часописи“ 1881 р. „Ґеоґрафія“ Заклинського вийшла дуже слаба і автор не брав ся вже писати другу часть.

В тім же роцї написав для видань „Просвіти“ Кирило Кахникевич, співробітник, а якийсь час також відповідальний редактор „Дѣла“, популярний переповід російської повісти Данила Мордовця „Сагайдачний“. Кахникевич пізнїйше від редакції „Дѣла“ перейшов на урядову службу, ставши редактором ґазети „Народна Часопись“, що була заснована намісником ґр. Баденїм і видавала ся як додаток до урядової „Gazet-и Lwowsk-oї.

В р. 1888 помістив Олександер Барвінський у виданях „Просвіти“ книжечку „Цїсар і ко-

роль Франц Йосиф I.“, з приводу ювілея 40-літнього панованя австрійського цїсаря. В тім же роцї дав Кирило Кахникевич три книжечки: „Богатства землї: нафта і віск земний“ і „Як робити гроші, або наука, як можна в короткім часї стати ся богачем“ у двох частях. Др. Кость Левицький дав у тім же роцї книжечку „Наша свобода, або які ми маємо права“, популярний виклад австрійських основних і констітуційних законів. Книжечкою „Просвіти“ передруковано в тім же роцї моє оповіданє „Гава“.

В р. 1889 подав знов Кирило Кахникевич книжечку „Сили природи: огнисті гори і землетрясеня“, др. Кость Левицький дві книжечки: „Наш закон громадський“ і „Про каси позичкові“, а Антін Дольницький „Про вибори до Сойму“. О. Кирило Селецький дав популярний переповід житя св. Івана Золотоустого.

Друге важне народовецьке „Товариство імени Шевченка“ протягом 80-их років не могло вилїзти з грошевих клопотів, які причиняла йому друкарня, і опублїкувало своїм накладом лише працю дра Омеляна Огоновського „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ в р. 1880, а при кінцї 80-их років, перенявши на свій наклад „Зорю“, видавало поміщену в ній „Исторію рускои литературы“ того ж автора окремими томами. Граматична праця проф. Огоновського була в усякім разї найлїпшою його науковою працею, подаючи на троха старій уже тодї Мікльошічевій основі богатий і свіжий матеріял для пізнаня найріжнїйших відтїнків української мови, а особливо галицько-руських діялєктів.

Досить рухливости в 80-их роках розвинуло ново засноване „Руське товариство педаґоґічне“, що 1884 р. розпочало своє ви-

давництво популярно-наукових книжечок „Хемією“ Роско, перекладеною Володимиром Шухевичем, а рівночасно з тим видавало серію маленьких книжечок для дітий з образками, як ось „Гостинець для чемних дітий“, „Малий звіринець“, „Менажерія“, „Домові звірята“, „Забавки дітий“ і т. и.

Четверте народовецьке товариство з осідком у Львові, „Руська Бесіда“, окрім касина для місцевої інтеліґенції, удержувало також вандрівний руський театр і побирало його іменем признану краєвим Соймом для руського театру субвенцію в сумі 4000 ринських річно. В сьому десятилітю руський театр під дірекцією Івана Біберовича та Івана Гриневецького пережив кільколітню добу дуже гарного розвою, яка на жаль скінчила ся зі смертю Гриневецького, що вмер 1889 р. В руськім театрі під тою дірекцією крім обох діректорів визначали ся як добрі драматичні сили пані Біберовичева, Стефурак, Стечинський і Підвисоцький. Коротко гостив у нім дуже талановитий комік Кирницький, що „задля кусника хліба“ перейшовши до польського театру у Львові, занидів там у оперетках.

Нарешті треба згадати деякі важні публікації, що вийшли з народовецького табору окремими книжками чи то приватним накладом, чи накладом публичних безпартійних інстітуцій. В першій лінії тут треба згадати „Малоруско-німецький словар“ Евгена Желехівського, учителя ґімназії в Станіславові, що розпочав се многоважне видане сам своїм коштом, числячи на передплату, а докінчив його по його смерти проф. С. Недільський. „Словар“ Желехівського як на свій час був дуже добрий, і принявши фонетичний правопис зробив ся основою пізній-

шої побіди фонетики в школї й урядах. Се була остатня і найкрасша праця чоловіка дуже сімпатичного і щирого народолюбця, що розпочав свою лїтературну дїяльність ще 1867 р., помістивши під псевдонїмом І. Соколик інтересні „Подорожні помічення Опілянина“ в тодїшнїй „Правдї“; там же 1868 р. помістив деякі етноґрафічні записи та статю „Коротка історія Сербів від найдавнїйших часів до р. 1389“, тай пізнїйше не раз озивав ся в письменстві рецензіями та принагідними короткими статями.

В справозданю академічної ґімназії у Львові за р. 1886, а також окремою книжкою вийшла найважнїйша праця Юліяна Целевича „Исторія Скиту Манявского від його основаня аж до приступленя львівскої епархії до унії (1611—1700)“; другої части, що мала обіймати історію Скита Манявського аж до його знесеня при кінцї XVIII віку, автор не вспів написати; з неї подав лише в „Дѣлѣ“ 1885 р. один уступ „Процес Скита з шляхтичем Семеном Ладновським в роках 1736—39“.

Власним накладом у р. 1886 видав Василь Нагірний свій „Порадник для крамниць“, який видати було мабуть обовязком „Просвіти“. Невідомо чиїм накладом вийшов 1880 р. у Віднї другий том „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom“ Юліяна Пелеша, а 1885 р. друге виданє його „Пастирського богословія“. Пелеш був талановитим і досить любленим професором львівського унїверсітету, і визначив ся також у Соймі як талановитий бесїдник, але ставши епіскопом з разу в Станїславові, а потім у Перемишлї, не оправдав надій, покладаних на нього народовцями, а по части й духовенством, і в буквальнім значіню того

слова змарнував ся під мітрою та вмер у досить молодім віці.

Годї тут поминути ще одну серію руських видань, дуже характеристичну для 80-их років, сплоджену польською асіміляційною полїтикою, яка не можучи нарештї остояти ся при давнїйшім оклику „Ruś i Polska to wszystko jedno“, думала дійти до своєї мети, анексії Русинів до історичної Польщі, признанєм прав руського язика, але з тим, щоб усяка „орґанїчна“ робота Русинів і Поляків вела ся спільно „pod jednym dachem“, розумієть ся в польськім дусї. Сею полїтикою ще від 70-их років почала руководити ся краківська Академія, друкуючи в своїй антропольоґічно-етноґрафічній публїкації „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“ руські етноґрафічні матеріяли поруч з польськими, і трактуючи також у инших своїх публїкаціях не тілько галицьку, але також російську Україну та Білу Русь як частини польської землї. Впливовим і енерґічним репрезентантом тої ідеї був ґр. Казимір Баденї, що з кінцем 80-их років був іменований намісником Галичини, і одним із головних завдань своєї адмінїстраційної полїтики поклав собі per fas et nefas урядовими способами вбити і знївечити сепаратистичного духа Русинів. Сістематичне переслїдуванє руських народнїх орґанїзацій, особливо сїльських читалень, фальшованє конскріпцій та виборів, при яких власти, не тілько полїтичні, але навіть судові, кермовані тайними обіжниками намісництва, не цурали ся ніяких надужить та беззаконностий, щоб тілько де й як можна пошкодити Русинам, се були головні обяви тої полїтики. Поруч із тим ішли такі буцїм то культурні заходи, як господарсько-промислова вистава в Коломиї 1881 р., устроєна

з приводу приїзду цісаря до Галичини, на якій зібрані там прегарні вироби домашнього промислу покутських та гуцульських селян представлено цісареви як вироби польського люду. Подібний характер мала також археольоґічна виставa у Львові 1885 р., на якій рядом із многочисленними памятками польського панованя та польської шляхетської традиції фіґурували також численні дорогоцінні предмети руської церковної штуки, між иншим також кальки величезного руського стінного напису в каплиці св. Софії в Кракові, збудованої руськими майстрами для королеви Ядвіґи.

Для сеї самої цїли мало служити також засноване коштом урядових фондів „Народне видавництво“ у Львові, що починаючи роком 1881 видало звиш 50 брошур руською мовою, друкованих то кирилицею, то гражданкою, то латинкою. Завідателем того видавництва був Казимір Оказ, а в числї його співробітників, обік явних перевертнів Тита Будзиновського та Теофіля Меруновича стрічаємо, і то як найплодовитійшого, Івана Омеляновича Левицького. Він подав у тім видавництві цїлий ряд оповідань, основаних на руській історії („Дмитро Детко“, „Під Зборовом“, „Пораженє Татар під Мартиновом“, „Житє Йосафата Кунцевича“, „Король на ловах“) також деякі передруки давнїйших популярних руських писань, а власне з Вагилевичевого „Rusk-ого Dnewnyk-а“ з 1848 р. Більшість своїх писань у тім видавництві він підписував кріптонїмом Іван з Берліг. Крім нього стрічаємо тут імена згаданого вже Михайла Кореневича, Володимира Стебельського та Володимира Березовського, що дав для сього видавництва популярне оповіданє про святого Кирила й Методія та про житє поль-

ського короля Яна Собєского. Між польськими іменами, що заховали ся в тім видавництві, згадаю імя Александра Скаєвського, еміґранта з російської Польщі, завзятого анархіста, що для сего видавництва дав „Повістку, яких мало“.

Івана Омеляновича Левицького в половині 70-их років я пізнав у Львові як члена і співробітника „Общества Качковского“ та Наумовичевої „Науки“. Працюючи в 80-их роках для хлїба при „Видавництві народнім“, він займав ся давно розпочатою ним працею над уложенєм галицько-руської бібліоґрафії, збираючи рівночасно матеріяли для біоґрафічного словаря всїх галицьких Русинів, що чим будь визначали ся в публичнім житю протягом XIX віку. Тілько в другій половині 80-их років він міг приступити до виконаня сего величезного пляну. Своє виданє бібліоґрафії, розпочате 1886 р. з тихою підмогою Інститута Ставропигійського, а з грошевою підмогою управителя ставропигійської книгарні Антона Хойнацького, він редаґував російською мовою (нею писана передмова до першого тому, датована днем 8 (20) грудня 1888 р. і всї уваги автора в текстї), з тим наміром, щоб виданє могло узискати доступ до Росії. Сей намір автор осягнув, але пренумеранти в Росії, на яких він числив богато, не дописали не лише числом, але також точністю в присиланю гроший. Виданє виходило двоаркушевими випусками з разу раз на місяць, а далї чим раз рідше, так що другий том, доведений до р. 1886 (перщий обіймав роки 1800—1860), міг появити ся аж весною 1895 р., мало що не девять лїт по початку.

В р. 1887 вийшли аж три альманахи лїтературно-наукового змісту окремими книжками. В Стрию коштом тамошнього Руского Касина

вийшов літературно-науковий збірник „Ватра“, редаґований Василем Лукичем, recte Володимиром Левицьким, що тоді був у Стрию кандидатом нотаріяльним. „Ватра“ визначала ся ріжнородністю, добором, а подекуди й свіжістю змісту. Із поетів були тут заступлені Шевченко, на жаль неавтентичною віршею „До сестри“, Куліш гарними чотирма віршами, Самійленко майстерною політичною сатирою „Ельдорадо“, Руданський двома історичними поемами „Мазепа“ і „Полуботок“, яких копії я уділив редактору, а Федькович дав дві пісні політичного змісту п. з. „Нова Січ“ і „Страж на Руси“. З поетичної прози найкрасше було оповіданє Мирного „Лови“, якого рукопис я уділив редактору. По одному оповіданю дали Кониський, Нечуй-Левицький, Мордовець, Чайченко, В. Лучаківський і я („Місія“). Мордовець надто дав свою автобіоґрафію, а редактор помістив також мою оцінку писань Мордовця, перекладену з польського. Кониський дав дві статї: „Зруйнованє Батурина“ після Костомарова і „Біоґрафічні замітки“, в яких подано причинки до біоґрафій Василя Гречулевича, Петра Охоцького-Огієвського, якого вірш „Панї і дві челядки“ був також надрукований у „Ватрі“, Олександра Іліча-Шишацького, Петра Кузьменка та Анатоля Свидницького. Той сам автор дав також замітку „Публичні і приватні архіви на Українї“. Дуже цінний причинок дав Михайло Драгоманів п. з. „Із історії вірші на Українї“, в якій розбираючи українську віршу про зруйнованє пекла Христом висловив здогад, що ся вірша мусить бути скороченєм драми, догад, який потім справдив ся віднайденєм тої драми. Олександер Барвінський дав „Огляд житя і творів Юрія Федьковича“ та „Погляд на житє і твори Тараса Шевченка“, Омелян Огоновський розбір

повісти Кониського „Юрій Горовенко“, а сам редактор крім декількох дрібнійших „звісток і заміток“ простору статю „Угорська Русь“, в якій старанно, хоч не зовсім критично зібрано всї доступні автору відомости про сю частину нашої землї.

Того самого року вийшла у Львові під моїм доглядом дуже оріґінальна своїм замислом лїтературна збірка „Веселка“, яку буцїм то зложив Андрій Молодченко. Се було прозвище фіктівне, бо статї тої збірки були укладані студентською українською громадою в Київі і передіскутовані докладно з метою, дати українській молодїжи як найпопулярнійше і найкрасше оброблений образ рідного села з його природою, людьми та їх житєм. Прозові статї чергують ся тут з народнїми піснями та найкрасшими віршами Шевченка й инших новочасних поетів. Як що до обробленя поодиноких тем, так і що до укладу цїлости ся книжечка може назвати ся взірцевою і не стратила й доси своєї лїтературної та педаґоґічної вартости. На жаль, надії молодої київської громади, що книжка друкована у Львові зможе дістати одобренє російської цензури і розійти ся по Українї, не справдили ся: цензура без нїяких мотівів заборонила привіз сеї книжки в границї Росії.

В тім самім роцї під моєю редакцією вийшов у Львові „Перший Вінок, жіночий альманах“ виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Було се виданє компромісове з ріжних поглядів, як і не можна инакше в хатї, де дві господинї. Були дві редакторки: Кобринська для галицької части, а Олена Пчілка для української, але de facto не обійшло ся без того, що галицька редакторка помістила українські твори (два оповіданя Ганни Барвінок

„Перемогла“ і „Жіноче оповіданнє“ без одобреня і навіть проти волї української редакторки. Компромісом був уже навіть сам титул, бо коли Кобринська стояла за тим, щоб збірка називала ся просто „Жіночий альманах“, то Олена Пчілка переперла таки, що перед тим загальним титулом поміщено сантіментальний надтитул „Перший вінок“. „Альманах“ складав ся з праць самих жінок, Українок і Галичанок. З Українок окрім редакторки Олени Пчілки, яка крім двох віршів дала досить просторе і свіже що до своєї теми оповіданє „Товаришки“ (дївчина Українка їде за границю слухати медицини і по повороті стає лікаркою в селї), та її дочки, Лесї Українки, що крім трьох лїричних віршів дала поемку „Русалка“, виступають тут згадана вже Ганна Барвінок з двома оповіданями, Днїпрова Чайка з шістьма гарними віршами, і Людмила Старицька з одною віршою. З Галичанок найвиднїйше місце займає редакторка Наталїя Кобринська, яка крім переднього слова дала два оповіданя: „Панї Шумінська“ і „Пан судія“, обоє при всїй простотї композиції глубоко ідейні і добре оброблені, і чотири статї, а власне: „Про рух жіночий в новійших часах“, „Руське жіноцтво в Галичинї в наших часах“, „Замужна жінка середньої верстви“, інтересна студія з поля соціяльних питань, і нарештї „Про первісну цїль товариства руських жінок у Станїславові“. До Галичанок зачисляю також свою жінку, хоч Українку родом, яка дала тут одиноку свою статю „Карпатські Бойки і їх родинне житє“, основану по части на своїх власних спостереженях, а по части на устних і писаних матеріялах, достарчених о. Іваном Кузьовим. У перве з підписом Уляна Кравченко виступає тут згадана вже галицько-руська поетка Юлїя Шнайдер з кількома віршами, що вийшли піз-

нійше в її другу збірку, видану мною п. з. „На новий шлях“. Друга галицько-руська поетка, що виступила рівночасно з Уляною Кравченко, Климентія Попович, пізнійше замужна Боярська, дала до сего „Альманаха“ одиноку і найліпшу свою поему „Звичайна історія“ та одну лірични віршу. У перве виступила тут з одним віршиком і з оповіданєм „Кіндрат“ Олеся Бажанська, пізнійше замужна Озаркевичева. По одному оповіданю дали Ольга Левицька і Сидора Навроцька; сеї остатньої, сестри Володимира Навроцького. замужної Палієвої, оповіданє п. з. „Попав ся в сіть“, взяте з попівського житя, виявляло дуже гарний белєтристичний талант, та на жаль, замужнє житє якось не дало йому розвити ся. Те саме треба сказати про Михайлину Рошкевичівну, що дала тут два оповіданя з народнього житя „Таку вже Бог долю судив“ і „Теща“, та пізнійше вийшовши за муж за о. Іванця, за домашніми клопотами покинула перо. Одно оповіданє з міського житя і студійку „Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних“ дала панна Окуневська під псевдонімом Єрина, а один вірш „В осени“ Олена Грицай, яка крім сего помістила декілька віршів у річниках „Зорі“. Інтересні причинки з житя жінок дали дві сестри Павликівни, а власне Анна Павлик „Зарібниця, образок з жіночого житя“, а її сестра Катерина Довбенчукова дуже інтересні записки „Дівка й княгиня. народні обичаї з Косівщини“. Як бачимо, зміст альманаха був досить ріжнородний і свіжий. Жаль, що через незгоду редакторок дальше виданє не могло продовжати ся в тім самім напрямі, а видані пізнійше самою Кобринською дві книжки альманаха „Наша доля“ і що до змісту і що до видавничої форми, при незви-

чайно лихій коректі, не станули на тій самій висоті.

Компромісовим видавництвом, хоч у зовсім иншім роді, була поновлена в осени 1888 р. „Правда, місячник політики, науки і письменства". Ініціятором сего виданя був Олександер Кониський, що задля сего на довший побут приїхав був до Львова. У нього завязали ся були вже перед тим тісні приятельські зносини з Олександром Барвінським, який також за ініціятивою та підмогою Кониського і в порозуміню з Антоновичем ще 1886 р. в Тернополі розпочав видавати „Руску історичну бібліотеку", зложену з самих перекладів історичних праць друкованих російською або польською мовою, що мали зложити ся на повний образ історії українського народа[1]). В р. 1888 Барвінський із Тернополя перейшов до Львова, і тут задумане було періодичне виданє, в якому могли би працювати спільно Українці, приєднані Кониським, з Галичанами, яким не вистарчала дотеперішня галицька преса. Кониський задумав притягти до сеї праці також Драгоманова, який на його просьбу згодив ся написати програмову статю з умовою, щоб та статя була надрукована під його іменем, і щоб редакція в разї незгоди на деякі її точки виразно зазначила, чого буде держати ся, а чого нї. Редакція одначе від разу поступила нельо-

---

[1]) Ся бібліотека, в якій друкували ся переклади роблені майже самими Українцями, по пляну уложеному також Українцями, тратила богато своєї наукової вартости через те, що переклади роблені були досить свобідно і з пропуском цитатів, де вони були в оріґіналах. Барвінського заслуги в тім виданю було хиба стілько, що коректа. З кінцем 90-их років, по укінченю Костомарова „Руїни", дальше виданє обняло Наукове Товариство ім. Шевченка.

яльно, надрукувавши статю Драгоманова як буцїм то редакційну програму, і рівночасно від разу, майже від перших випусків, а де далї чим раз виразнїйше почала тягти зовсїм погану лїнію особистих нападів, калюмнїй та явних або маскованих доносів. Бувши тодї вже постійним співробітником „Kuryer-a Lwowsk-ого“ я з разу обіцяв своє співробітництво в тій „Правдї“ і помістив у ній деякі свої працї („Молодий вік Осипа Федьковича“, де я пробував вишскати його повісти для відтвореня атмосфери його молодости, один полїтичний і один науковий огляд, усе те в трьох перших випусках 1888 р.), а далї відвернув ся від неї. Те саме вчинив з кінцем 1888 р. Евген Олесницький, якого Кониський приєднав був на відповідального редактора, і який спекав ся тої редакції, скоро переконав ся, що „Правда“ стоїть на таємній польській субвенції. Від р. 1889 під фірмою Івана Стронського, а під дїйсним проводом Олександра Барвінського й Кониського „Правда“ почала провадити ту на всї боки фальшиву та нещиру полїтику, що в р. 1890 вицвіла буйним пустоцвітом т. зв. нової ери, а пізнїйше, коли пустоцвіт зівяв, тягла ся далї лихим репяхом „нового курсу“ полїтики Олександра Барвінського.

Протягом 80-их лїт зайшла, як уже було згадано, значна зміна в партійнім житю на Буковинї. Під впливом головно проф. Степана Смаль-Стоцького, що по смерти Ігнатія Онишкевича заняв на черновецькім унїверситетї катедру руської мови та лїтератури, і майже від разу далеко більше, нїж наукою, для якої мале число слухачів, до того слабо підготованих у рущинї, давало мало принуки, заняв ся товариським житєм та громадськими справами місцевої Руси, і швидко довів до того, що місцеве

руське товариство „Руська Бесіда“ зробило ся з москвофільського огнища народнїм. Від р. 1885 починає в Чернівцях виходити часопис „Буковина“, і то від разу під редакцією Юрія Федьковича, який містить у нїй також деякі нові свої твори. Під впливом Стоцького з москвофіла стає народовцем Омелян Попович, який також 1885 р. накладом „Руської Бесіди“ почав видавати малими місячними книжечками „Бібліотеку для молодїжи“. Федькович був редактором „Буковини“ до кінця 1887 р. Від 13 числа 1888 р. „Буковина“ почала виходити фонетикою, а від числа 22, т. є. перед кінцем року з тимчасової редакції Павла Кирчова перейшла під редакцію Буковинця Сильвестра Дашкевича. Додатком до „Буковини“ 1888 р. вийшли під редакцією проф. Стоцького два випуски літературно-наукової збірки „Зерна“, де між иншим поміщені були дві поезії Самійленка, по однїй Кониського й Чайченка, і мій переклад чотирьох болгарських народнїх пісень із ґрупи т. зв. гайдуцьких пісень, перекладених із збірки Любена Каравелова. Тут вийшло також одно, мабуть перше оповіданє Евгенії Ярошинської п. з. „Борба і побіда“ та одно оповіданє Павла Кирчова.

На закінченє згадаю ще про одну інтересну публїкацію, що була випливом народнього руху, який наслїдком оплаканої „галицької нужди“ розпочав ся ще в 70-их роках. Маю на думцї еміґраційний рух галицьких Русинів, з разу найбільше Лемків, до північної Америки, куди вони тягли, не як инші еміґранти, на оселенє, але тимчасово для заробітків, головно в копальнях камінного вугля в північних Сполучених Державах. Коло половини 80-их років тих Русинів набрало ся там уже майже 100.000; деякі з них, перті самою

природою того руху, поосїдали на місцї, заняли ся торговлею і ріжними промислами і подоробляли ся більш або менше значних маєтків. У них почула ся потреба духового проводу, якого не давала їм жадна американська церква, і в половинї 80-их років туди виїхав руський священник Іван Волянський із Острівчика, тернопільського повіту, який незабаром потім, лїтом 1886 р. розпочав видавати у власній друкарнї в Шенандоа першу американсько-руську ґазету „Америка“, що продержала ся повні два роки під редакцією о. Волянського, а по його відїздї до Европи по деяких редакційних змінах перейшла разом із друкарнею на власність руської компанії, що вдержувала церков у Шенандоа. „Америка“ була скромним, але дуже інтересним початком русько-американської преси, що в дальшім десятилїтю розросла ся дуже значно разом зі зростом руської еміґрації до Америки, а в початку нового столїтя могла вже числити на десятки й сотки тисяч читачів.

Крім сих партій, що заразом були головними течіями галицько-руської публїцистики та письменства в 80-их роках, істнувала ще одна, що досить різко зазначила ся була в другій половинї 70-их років соціялїстичними процесами та нецензурними виданями, а в початку 80-их років заявила себе тілько двома неповними річниками часопису „Сьвіт“, та деякими окремими виданями і публїкаціями по ґазетах своїх і чужих, за які вже в початку 80-их лїт одержала прозвище „замлетрясцї-радікали“. Хоча в 80-их роках вона не виступала ще як орґанїзована сила, то все таки була вона силою, що не давала спати консервативним верствам не тілько Русинів, але також і Поляків, а з кінцем 80-их років могла розпочати сильнїйшу аґітаційну та орґанїзаційну роботу, якої здо-

бутком було утворенє руської радікальної партії з одного боку, а польського „Stronnictwa ludowego“ та польської соціяльдемократичної партії з другого боку. Люди, що в 90-их роках відіграли визначну ролю в тих трьох опозиційних і радікальних орґанізаціях, протягом 80-их років знайомили ся ступнево одні з одними, входили з собою в ріжнородні зносини і виробляли свої погляди в ріжнородних товариствах, сходинах, розмовах та кореспонденціях. Не місце тут розводити ся про се ширше; досить буде зазначити тілько ті літературні появи, що були покажчиками тої нової у нас течії.

Ще при кінці 1879 р. гурток ґімназіяльних учеників та унїверсітетських студентів-Русинів у Львові за моїм почином обговорював плян виданя літературно-наукового журналика „Нова Основа“, який би не віддаляючи ся від напряму, зазначеного збіркою „Молот“ та женевськими виданями Драгоманова, пробував тягнути ту саму лїнію так обережно, щоб не стягати на себе поліцийних та судових переслїдувань. В тім дусї видана була відозва „До читаючої громади“, але до виданя журнала не дійшло. Аж з початком 1881 р. ми оба з Іваном Белеєм здобули ся на видаванє місячника „Сьвіт“, у якім рядом з Галичанами забирали голос також Українці, що швидко окликали ся на наші листи. Виданє не ставило остро радікальної проґрами, але все таки у многих статях та віршах віяв радікальний дух. Особливо треба се сказати про мої статї „Мисли о еволюції в історії людськости“, „Причинки до оціненя поезий Тараса Шевченка: а) Гайдамаки, б) Темне царство“, „Промислові робітники в східній Галичинї і їх плата“, „Католицький панславізм“, „Чи вертати нам назад до народа?“. В тім

самім дусї написана була статя Остапа Терлецького „Робітницька плата і робітницький рух в Австрії в остатнїх часах“ та статя кріптоніма — р — (Пшевуского) „День 13 (1) марта в Петерзурзї“ (про вбійство царя Александра II). В дусї Дарвінового еволюціонїзму написана була статя Володимира Олеськова „Як розвивали ся погляди людські на звірів“ і В. Коцовського некрольоґ Чарльза Дарвіна. В дусї полїтичного радікалїзму написав тут Олександер Кониський „Листи про Ірляндію“. Дуже цїнним причинком була біоґрафія Миколи Костомарова, написана М. Драгомановом, якого статї п. з. „Війна з памятю про Шевченка“ і „Пянство, штука і свобода“, друковані по російськи в „Вольномъ Словѣ“ в Женеві, були тут подані в моїм перекладї на нашу мову. Радікальним духом навіяна була також белєтристика, головно моя недокінчена повість „Борислав сміє ся“, сатиричні нариси Белея та О. Кониського „І ми люди“. Болячку мілїтаризму пробував я освітити на основі спеціяльних нїмецьких публїкацій у статї „Війна і військо в наших часах“, а деякі болючі питаня порушувано в моїх „Знадобах до вивченя мови й етноґрафії українського народа“. Цїнними вкладами в історію нашої лїтератури були автобіоґрафії Івана Нечуя Левицького, Миколи Лисенка та Олександра Кониського; не без вартости були також подавані Кониським „Відчити з історії українсько-руського письменства XIX в.“, в яких окрім лїтературних характеристик письменників подавано також їх недруковані твори (власне чотири поезії Артемовського-Гулака, одну Костомарова і одну Кулїша). Також оповіданя Кониського, особливо „Антін Калина“, визначали ся добрим лїтературним оброблєнєм.

В „Сьвіті“ у перве виступив на літературне поле Борис Грінченко під псевдонімом Іван Перекотиполе, і Евген Борисів зі статєю „Чумацька пісня“. Зазначу ще поміщені тут біоґрафії Достоєвського, написану Федором Вовком, і Мікльошіча, написану Ігнатієм Онишкевичем. Досить пильним співробітником був Володимир Коцовський, що дав кілька рецензій, в тім числї досить простору на виданє Драгоманова „Нові українські піснї про громадські справи“. Чеський письменник Прімус Соботка, редактор чеського ілюстрованого письма „Svetozor“, написав на просьбу Белея біоґрафію чеського поета Яна Неруди, а Людвік Інлєндер, урядник при дірекції зелїзниці у Львові, написав дуже гарний розбір першого тому поезій Марії Конопніцкої п. з. „Початки людового реалїзму в польській лїтературі“. Кониський подав для другого річника 6 недрукованих листів Шевченка та свою автобіоґрафію, а Цезар Білиловський крім двох віршів характеристику російського маляря Верещаґіна з приводу віденської вистави серії його образів із російсько-турецької війни.

Я був головним робітником у обох річниках „Сьвіта“ і друкував у ньому протягом усіх чисел обох річників просторе оповіданє „Борислав сміє ся“, яке одначе не було тоді докінчене. Се була проба представити саморідний робітницький страйк бориславських ріпників, що закінчив ся великою пожежою Борислава в осени 1873 р. З поезій крім власних (серії „Веснянки“ та „Галицькі образки“) я надрукував переклад поеми Некрасова „Княгиня Трубецька“ і баляди Ґете „Бог і баядера“. В науковім відділї я подав крім деяких рецензій простору статю „Мисли о еволюції в історії

людськости“, другу статю „Війни і військо в наших часах“ та два просторі „Причинки до оціненя поезиї Т. Шевченка“ а власне про „Гайдамаків“ з приводу критичного розбору сеї поеми проф. Ом. Огоновського, і „Темне царство“, уваги над поемами „Сон“ і „Кавказ“. П. з. „Знадоби до вивченя мови й етноґрафії українського народа“ я подав чотири моноґрафійки: „Дещо про шляхту ходачкову“, „Дещо про Борислав“, „Дещо про картоплю“, „Суд громадський в селї Добрівлянах“; до сеї ґрупи причинків можна зачислити також розвідочку: „Лїсові шкоди і кари в Нагуєвичах“ та „Дїтські слова в українській мові“, словничок, списаний переважно також у Нагуєвичах. На основі довірочно одержаних публїкацій промислової палати я написав статистичну студію „Промислові робітники в східній Галичинї в р. 1870“, де цифрово показано було зріст капіталїзму і нерозлучного з ним визиску робітників у східній Галичинї. На подібну тему, але з ширшим обсягом написав Остап Терлецький статю „Робітницька плата і рух робітницький в Австрії в послїдних часах“. Не вважаючи на те, що зміст „Сьвіта“ як на ті часи був сьвіжий, ріжнородний і зачіпав ріжні важні питаня народнього житя, на які до того часу не звертано уваги, а при тім був редаґований на стілько обережно, що анї одно число не було конфісковане, він не достояв навіть повного другого року, головно з вини редактора Івана Белея, що віддавши свої сили співробітництву в „Дѣлѣ“, не міг як слїд вести анї редакції анї адмінїстрації „Сьвіта“.

В р. 1882 вийшов мій переклад першої части Ґетевого „Фавста“ заходом редакції „Сьвіта“ і з грошевою підмогою Драгоманова.

Переклад, розумієть ся, далеко не відповідає теперішнїм моїм вимогам, але все таки в ньому я поборов не малі язикові та річеві трудности, яких не поборoли деколи перекладачі богатших лїтератур.

Для мене особисто 80-ті роки були великою, як на галицько-руські відносини, школою житя. Ще з кінця 70-их років я познайомив ся з деякими польськими письменниками, в тім числї з Болеславом Лїмановським і його жінкою, з книгарями Бартошевичем і Бєрнацким, відомим у польськім письменстві сатириком і перекладачем Беранже та Віктора Гіґо, що писав під псевдонїмом M. Rodoć. Слухаючи далї курсів унїверсітету, я здобув собі прихильність доцента Охоровича, якого виклади псіхольоґії та антропольоґії відкривали для мене нові царини людського знаня. В домі Лїмановського я познайомив ся з зецером Данилюком, Русином, що видавав робітничу ґазету „Praca“, якої я зробив ся пильним співробітником. З унїверсітетської салї викладової я познайомив ся з д. Вімутом і знаходив приємне товариство в його помешканю в розмовах з ним і його молодою жінкою. З унїверсітету познайомив ся я також з двома станїславівськими учениками Дзвонковським і Фелїксом Дашинським, якого брата Жеґоту (Ignacy), пізнїйшого проводиря галицько-польської соціяль-демократичної партії, я ще 1881 р. пізнав у Дрогобичі як ученика ґімназіяльного. Дзвонковський ввів мене в дім Бронїслава Дескура, де під проводом старого і дуже сімпатичного господаря відбували ся оживлені розмови молодіжи, що шукала нових доріг для суспільно-полїтичної працї.

Коло половини 80-их років завязала ся у Львові з посеред польської та жидівської молодої інтелїґенції „Czytelnia naukowa“, до

якої пристав і я, і в якій протягом кількох літ був навіть головою. Се було дуже оживлене і рухливе огнище духового житя, в якім дісковано ріжні біжучі справи політики та соціяльні питаня, і з якого повиходили головні проводирі пізнійшої соціяльдемократичної партії, Гнат Дашинський, Діямаид, Френкель і инші. Постійними гістьми були тут освічені жінки Феліція Прухнїкова, сестри Перльмутер, пані Чайковська, жінка зелїзничого урядника, та пані Ґольдфарбова, розвідка, з заграничною освітою. Гостював тут також перед своїм виїздом за границю Альфред Носсіґ, брат Феліції Прухнїкової, талановитий письменник, що розпочав свою лїтературну каріеру драмами: „Tragedya myśli“ (герой її Джордано Бруно) та „Bar-Kochba“, та просторою повістю „Jan Prorok“, у якій досить виразними контурами змалював себе самого в осередку львівського інтеліґентного кружка, до якого входили деякі члени „Czytelni naukow-oї“, а також Вислоух і його жінка. Виїхавши з Галичини Носсіґ оселив ся в Берлїнї і опублїкував там декілька просторих праць з обсягу соціяльної науки нїмецькою мовою.

В р. 1885 я перший раз поїхав до Київа і познайомив ся там особисто з многими членами старшої і молодшої громади. Була думка видавати за підмогою громади у Львові лїтературно-наукове письмо, що мало називати ся „Прапор“. На се письмо стара громада дала на мої руки 200 рублїв, а 100 прислала пізнійше; та що на співробітництво Українців годі було числити, виданє не почало ся, а часть присланих гроший я повернув на виданє праці Михайла Павлика „Про русько-українські народнї читальнї“.

В р. 1886 весною я був другий раз у Київі, де й оженив ся. Знов у громаді була розмова про видаванє періодичного письма в Галичині, що мало називати ся „Поступ“, і знов окрім просторої програми, уложеної тісним кружком молодїжи в моїй стілїзації, не вийшло нїчого. Замісь сего я по части за київські гроші, а по части за власні видавав „Наукову бібліотеку“ 1887—8 р., в якій окрім згаданих уже „Читалень“ Павлика вийшов як перша книжка „Нарис історії фільософії“ Фріца Шульце в моїм перекладї, часть перша.

Як проба періодичного виданя, держаного в радікальнім дусї, яке одначе не вийшло поза перше число, появив ся в липнї 1888 р. „Товариш“, фактично під моєю редакцією, але як орґан кружка унїверсітетської молодїжи радікального напряму. В тім письмі подав М. Драгоманів просторий розбір працї О. Стодольського (псевдонїм О. Кониського) п. з. „Етноґрафія Славянщини“, а Михайло Павлик простору працю „Русини в Америцї“. У перве виступає тут на лїтературне поле Вячеслав Будзиновський з обговоренєм нїмецької книжки про відносини російських рільних робітників, уложеної на підставі російської працї Каблукова. З руськими статями виступили тут два Поляки, тодї студенти львівського унїверсітету, а власне В. Арцишевський з обговоренєм книжки Щепановського „Nędza Galicyi“, і З. Северин з рефератом „Давнїйші форми сїмї на підставі Люіса Морґана“. Я подав для сеї збірки оповіданє „Домашнїй промисл“ і фелєтон „Наша публїка“, переклади двох епіґрам Гавлїчка та одної жидівської жарґонової поезії, а нарештї лист Федьковича до Данила Танячкевича, важний причинок до біоґрафії й характеристики поета,

характерний головно тим, що автор подав неправдиві дати про своє походженє.

В р. 1889 замісь „Наукової бібліотеки“ я почав своїм накладом видавати „Літературно-наукову бібліотеку“, якої до 1892 р. вийшло 15 томиків. В тій бібліотеці вийшла на сам перед моя розвідка про „Перебендю“ Шевченка, моя поема „Смерть Каїна“ і моя простора розвідка „Іван Вишенський“, що була моєю габілітаційною дісертацією. В р. 1889 розпочали в тій бібліотеці друкувати ся „Австро-руські спомини“ Драгоманова, яких вийшло чотири части. Тут же були передруковані з „Народа“ його „Чудацькі думки“. Збірними працями Драгоманова й моїми були книжечки „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ та „З історії публичного вихованя в сучасній Европі“. Одну книжечку заняла збірка віршів Уляни Кравченко „На новий шлях“, одну переклад Фльоберової „Леґенди про Юліяна Милосердного“, доконаний В. Щуратом, одну „Основи критики біблійної“ Моріса Верна в моїм перекладі з француського, а одну передрук реферата д. Е. С. (Тучапського) „Шевченкові ідеали і українська дійсність“, друкованого первісно в „Народі“ 1892 р.

Друга половина 80-их років була для мене о стілько важною зворотною точкою, що стративши постійний заробіток у руських періодичних виданях, я був змушений шукати його у Поляків. Крім кореспонденцій та принагідних праць для варшавських тижневників „Prawda“, „Głos“, „Przegląd tygodniowy“, дневника „Kurjer Warszawski“, місячників „Miesięczny dodatek do Przeglądu tygodniowego“ і „Ateneum“, та петербурського тижневника „Kraj“ я від липня 1887 війшов у склад редакції львівського щоденника „Kurjer Lwowski“. Сей щоденник був

кілька літ перед тим заснованій Людвіком Масловским, що з перекладача творів Дарвіна зробив ся в Галичині пропаґатором шляхетських і католицьких ідей, і в тім дусї з разу видавав свою ґазету. В р. 1886 в редакції зайшла якась кріза: Масловский був змушений продати свою ґазету, замісь котрої субвенція віденського Länderbank-у уможливила йому заснувати нову, виразно реакційну ґазету „Przegląd“, що в перших своїх річниках осмілював ся не раз плювати на такі річи, які польські патріоти уважали своїми національними святощами. Редакцію „Kurjer-a Lwowsk-ого“ по виходї Масловского обняла спілка, в якої склад входили Едвард Лїлїєн, молодий адвокат, син львівського банкира, Болеслав Вислоух, еміґрант із російської Литви, і Генрик Реваковић, випробуваний журналїст і чоловік щиродемократичних переконань. Головною духовою силою в тій спілцї був Вислоух, що пару літ перед тим оселивши ся у Львові, розпочав був 1886 р. видавати місячне письмо „Przegląd społeczny“. Менї довело ся познайомити ся з Вислоухом і його жінкою швидко по їх приїздї до Львова, і я був також співробітником „Przegląd-у społecznego“ протягом його не сповна трилїтнього істнованя. Моє приняте в склад редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“ я завдячую одначе не Вислоухови, а Адольфу Інлєндерови, брату згаданого вже вельми симпатичного бібліофіла, а з фаху скромного зелїзничого урядника Людвіка Інлєндера. В противенстві до свойого брата, чоловіка спокійного і вдумливого, Адольф був палкий і непосидющий. Оженивши ся з дочкою львівського аптикаря Рукера він одержав у посагу фонди на отворенє власної аптики, але швидко збанкротувавши на нїй кинув ся на поле журналїстики. Попрацювавши якийсь час

у редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“ він виробив собі місце кореспондента „Dziennik-a Polsk-ого“, смертельного ворога „Kurjer-a Lwowsk-ого“, для достарчуваня кореспонденцій і телеґрам із Відня. Вибираючи ся до Відня він предложив мені заняти його місце при редакції „Kurjera“. Я з рештою був уже перед тим знайомий не тілько з членом спілки Вислоухом, але також із обома головними співробітниками, Болеславом Червеньским і Болеславом Спаустою, які радо привитали моє вступлене до редакції. Так само радо приняв мене головний редактор Реваковичь, у якім я пізнав чоловіка на скрізь чесного і щирого, правдомовного і дуже добре обізнаного з дневникарським ремеслом, і мав у ньому за весь час моєї десятилітньої ґазетярської служби дуже доброго шефа і приятеля. Оба головні співробітники, Червеньский і Спауста, померли досить швидко по моїм приступленю. Перший із них дав себе пізнати в польськім письменстві томиком віршів, окремо виданою поемкою „Uczony“, декількома новелями та оповіданями, але найпопулярнійшим зробила його пісня „Czerwony sztandar“, уложена на взір французького робітницького гимну „Drapeau rouge“, якого текст і мельодію привіз із Парижа Едвард Пшевуский, бувший студент київського унїверсітета, талановитий польський кореспондент і популярізатор, що одначе вмер у молодім віці.

В Kurjer-i Lwowski-ім я не жалував своєї працї нї для якого відділу, та головно займав ся біжучими економічними та соціяльними справами краєвими, а також справою орґанїзації польських демократичних елементів у партію, що могла б іти рука в руку з демократичною орґанїзацією Русинів, Пізнїйше не жалував я труду також помагаючи при орґанї-

зації польської селянської партії „Stronnictwa ludowego", якої орґанїзатором був Вислоух, а головним робітником з часом зробив ся співробітник „Kurjera" Ян Стапіньский. Крім публїцистичних праць я друкував у фелєтонах „Kurjera" деякі свої оповіданя: „Манїпулянтка", „Яць Зелепуга", „Панталаха" й инші, писані польською мовою, а також лїтературні студії та критики.

В р. 1887 я видав свою збірку віршів „З вершин і низин" у маленькім форматї; головною частиною тої книжечки була поема „Панські жарти". З польських праць, друкованих мною в ріжних польських періодичних виданях, зазначу тут: „Wrażliwość na barwy, jej rozwój i znaczenie w organicznej przyrodzie", реферат із нїмецької працї американського вченого Грант Аллєна, друкований у першім піврoцї „Dodatku miesięcznego do czasopisma Przegląd tygodniowy" у Варшаві 1881 р. В самім тижневнику „Przegląd tygodniowy" я помістив 1884 р. статю „Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich i polskich zagadkach ludowych"; у петербурськім „Kraj-у" 1885 р. „Adam Mickiewicz w rusińskiej literaturze", а в р. 1887 „Roman Czartoryski i Kalinka, ze wspomnień osobistych". В варшавськім тижневнику „Głos" в р. 1887 були поміщені мої статї „Gmina Dobrowlany" і „Gmina i zadruga wśród rusińskiego ludu na Bukowinie", а 1888 р. „Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicyi". В львівськім місячнику „Przegląd społeczny", виданім Болєславом Вислоухом, надрукований був 1886 р. переклад мойого оповіданя „На днї" та студійка „Odrębność Galicyi", в р. 1887 оповіданє „Dżuma", реферат із студії проф. Бенедікта у Віднї п. з. „Typy moralne", і статистична студія „Galicyjska własność ziemska". В львівськім тижневнику

„Ruch“, в р. 1887 були поміщені мої казки „W pogoni za biedą“, „Jak Rusin tłukł sie po tamtym świecie“, та студийка „Jak powstają pieśni ludowe“ і розбір повісти Болеслава Пруса „Placówka“.

В р. 1888 я приступив до заснованого недавно перед тим у Львові „Towarzystwa historycznego“, в якого поважнім орґані „Kwartalnik historyczny“ я надрукував досить довгий ряд рецензий та кілька наукових статей[1]). В р. 1889 одно моє оповіданє, а властиво перший розділ моєї недрукованої повісти „Lelum i Polelum“, було друковане в варшавськім „Ateneum“ п. з. „Jeden dzień z życia uliczników lwowskich“.

В редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“ я познайомив ся досить близько з визначним польським поетом Яном Каспровичем, так само як я сином люду, родом із Познанщини, та на його поезію я не мав ніякого впливу, так само, як і він на мою. Оба ми діяметрально ріжнили ся і вдачами і розумінєм письменської штуки.

Протягом 80-их літ менї довело ся познайомити ся троха близше ще з двома Поляками, що лишили по собі літературні памятки, писані нашою мовою. Один із них був Михайло Котурницький, російський еміґрант, що в р. 1887 став ся причиною нашого процесу і був засуджений, крім тримісячної кари вязниці, на виданєнє з Австрії, але протягом 80-их літ кілька разів, тайно і явно приїздив до Галичини, а літом 1886 р. після побуту в Одесї і горячих розмов з тамошнїми Українцями приїхав до Львова горячим українофілом і видав тут під

---

[1]) Досить повний реєстр моїх писань у роках 1874 до 1898 знайде читач у книжочцї М. Павлика, „Спис творів Івана Франка за перше 25-лїтє его лїтературної дїяльности“. Львів 1898.

кріптонімом Michałko збірку українських віршів п. з. „Ukrainki“. Під псевдонімом М. Борковского він видав у варшавськім „Głos-ї“ дуже інтересну статю про Адамполь, польську кольонію в Малій Азії недалеко константинопольського передмістя Галати, кольонію прозвану Адамполем на память Адама Міцкевича, що вмер у Галаті, а в краківській ґазеті „Nowa Reforma“ статю „Mickiewicz i Puszkin pod pomnikiem Piotra Wielkiego“.

Належачи до редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“ я познайомив ся також із Осташевським, що якийсь час був властителем друкарні, в якій друкувала ся та ґазета. Він був сином Спірідона Остої-Осташевського, що, хоч Галичанин родом, закупив був мабуть ще за часів панщини село на Україні в житомірськім повіті, і зазначив своє імя в українськім письменстві двома книжками, друкованими латинськими буквами. В р. 1850 вийшла в Вільні його книжка „Piw kopy kazok“, а в р. 1869 у Київі гражданкою „Пів сотні казок для веселих людий“. Обі сї книжки були менї доси недоступні. Накладом родини в друкарнї молодого Осташевського (вона називала ся Drukarnia polska) вийшла під моєю редакцією також латинськими буквами книжка віршів того ж автора „Sto bajok, a w nych znajdete bilsze jak sto prawd“, а як друга часть польською мовою „Sto bajek jako dalszy ciąg „Moich dobrych chęci“ dla ludu wiejskiego napisał Teofil Ostoja Ostaszewski“. Анї польські, анї руські байки при всій їх учтивій тенденції не визначають ся особливим поетичним талантом.

Михайло Павлик протягом 80-их років по повороті з Женеви і по відсидженю шестимісячної вязниці жив у Львові переважно ґазетярським заробітком, по части за моєю гроше-

вою підмогою. Для редакції „Дѣла“ він переклав між иншими „Князя Серебряного“ Алексія К. Толстого, один неповний рік працював при редакції „Батьківщини“, один неповний рік був кореспондентом варшавської „Prawdy“, і написав також для варшавського „Głos-у“ дві просторі статї п. з. „Spółczesne opryszkowstwo w Galicyi“ про надужитя уряду в Косівщинї, а особливо в Жабю, і „Chłopi na obczyźnie“, про еміґрацію галицьких селян до Америки. Знайшовши 1887 р. заробіток при порядкованю бібліотеки Крашевського в Кракові, він видав 1888 р. просторий „Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografij, jakotеż osobistych dyplomów, adresów i t. p. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim, staraniem Franciszka Kraszewskiego uporządkował i spisał Michał Pawlik“. Для нашого письменства робота Павлика над упорядкованєм бібліотеки Крашевського мала ту користь, що він скопіював там докладно текст двох руських інтермедій Ґаватовича, опублїкованих і оброблених Драгомановом, удїлив менї копію листів Шевченка до Бронїслава Залєского, з якої я міг подати цїлий ряд поправок і доповнень до тексту тих листів, з недокладної копії Крашевського опублїкованих Драгомановом у „Кіевской Старинѣ“; сї поправки були поміщені в томику „Лїтературно-наукової бібліотеки“ „Листочки до вінка на могилу Шевченка“. Тамже скопіював Павлик листи Кулїша до Крашевського з часу Кулїшевого побуту у Львові. 1880—82, які пізнїйше опублїкував у „Народї“.

Лїтом 1889 р. нас постигло нещастє. Наслїдком якогось фальшивого доносу, а властиво тільки для киненя постраху між народ перед близькими виборами, уряд зробив нагінку на вільнодумні елєменти східної Галичини. Аресто-

вано з разу Вислоуха і ще деяких польських еміґрантів, а потім арестовано також мене і Павлика та компанію київської універсітетської молодіжи, що прибула на літні ферії погостити в Галичині. Арестовано в тім числї Росіян. ґенеральських дітий, Сергія Деґена та його дві сестри, Богдана Кістяковського, студента Маршинського і ще декого з львівської молодіжи. Нас продержано три місяці в слїдчім арестї. та не вважаючи на численні ревізії та судові допити, роблені по цїлім краю, не знайдено нїчого хоч би для формулованя якого будь оскарженя, і випущено нас на волю, при чім одначе Росіянам заборонено дальший побут в Австрії. Се надужитє уряду не осягнуло своєї цїли, бо соймові вибори в осени 1889 р. випали світло для Русинів, особливо народовців, а рівночасно з тим радікальні елєменти почали орґанїзувати ся, і з початком р. 1890 виступили з виданєм двотижневника „Народ", що в тім першім роцї свойого істнованя дав взірець найкрасшого часопису, доступного й цїкавого рівно для освічених селян, як і для інтеліґенції, і при тім так богатого і ріжнородного змістом, як нї одно подібне виданє в Галичинї. В „Народї" виступили у перве на лїтературне поле крім старших робітників радікального напрямку молоді, талановиті та енерґічні письменники, що з часом поробили ся правдивими двигачами галицько-руської культурности, такі як С. Данилович, І. Гарасимович, В. Охримович, Евген Левицький. Обік них стають як кореспонденти та автори самостійних статей або визначні народнї бесїдники, освічені селяни: Павло Думка, Іван Сандуляк, Андрій Марцїнюк, Іван Бородайкевич; як бесїдники визначають ся навіть неграмотні селяни Запаринюк, Антін Грицуняк та Петро Нова-

ковський. Радікальна аґітація в імя поступової проґрами, в якої основі лежить здобутє права загального голосованя, стає від р. 1890 загальним окликом селянства. З понятєм радікалїзму від разу, як би елєментарною силою, вяже ся живе почутє людської гідности та горожанської свободи, смілість і солїдарність в обороні конституційних прав, тверезість і людяність у товариськім поводженю.

На жаль руська соймова делєґація зараз підчас першої сесії не видержала своєї ролї — острої, леґальної та річевої опозиції, на яку ступила була з разу, і піддавши ся неясним обіцянкам намісника Казиміра Баденього та неясним натякам на цісарську волю, що буцїм то бажає згоди Русинів з Поляками в Галичинї, на остатнїм засїданю зимової каденції 1890 р. устами Романчука проголосила акт зовсїм неясної угоди Русинів з Поляками, в якій з поза загальних фраз про народню самостійність виразно визирала тільки надїя на „зміну сістеми", під якою найпростійше було розуміти протеґоване урядом тих Русинів, що будуть іти йому на руку і мовчати про кривди народнїх мас. Так зрозуміла се не тілько новозаснована радікальна партія, але також самі прихильники т. зв. „нової ери".

Боротьба з тою „новою ерою" стала головним окликом радікальної партії. Поруч із нею пішли також москвофіли, яких проводирі готові були зробити таку саму „нову еру", коли б уряд був потребував їх, але тепер запозичаючи у радікалів популярні оклики удавали завзятих опозиціонїстів.

XLVII. Тимчасове закінчене.

Все на світї тимчасове, отже й сей „Нарис“ тимчасовий, викликаний загально відчутою потребою і подіктований, надію ся, тим почутєм обєктивности та вирозумілости, що являє ся найкрасшим знаком наукового трактованя річи. Кінчу на разї роком 1890, щоб не розширяти занадто обєму і так уже по над первісний намір розширеної книжки. Остатнї розділи в порівнаню з початковими вийшли дуже широкі, але се й не могло бути инакше при богатстві матеріялу та ріжнородности духових і лїтературних течій, які треба було коли вже не зовсїм випукло вияснити, то бодай зазначити. Про те не можу сказати, щоб я здужав вповнї вичерпати весь так просторий матеріял, особливо в остатнїх десятилїтях XIX в., для яких маємо досить мало підготовних праць.

Мій „Нарис“ при всїй своїй науковій обєктивности має все таки певну індівідуальну закраску. Менї досить часто доводило ся говорити про здобутки моїх власних лїтературних та наукових праць і наводити свої погляди замісь утертих доси в науцї. Думаю, що се не буде разити нїкого, бо в таких випадках я нїколи не давав своїх догадок, тілько опирав ся на тім, що мотівовано чи то в моїх опублїкованих доси працях, чи то в просторім курсї „Історії української лїтератури“, якої підклад написаний мною у роках 1907—8, і якої вступ був опублїкований у „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові, р. 1909, т. LXXXIX, ст. 5—45, і якої дальші розділи будуть, коли Бог дасть дождати й освободити свої руки, публїковані в дальших томах „Записок“.

ДОДАТКИ.

Тому, що в представленю історії нашого старого письменства зайшла важна прогалина, що відбила ся в друкованім тексті помилкою в нумерації розділів (на ст. 82 нумерація перескакує від розділу XXVII на XXIX), подаю тут на чолї доповнень розділ XII, що повинен стояти на тім місці на ст. 36 і далї, а уміщений там розділ XII і дальші аж до XXVII повинні мати числа о один більші. Таку нумерацію даю в змісті на початку сеї книжки. Деякі додатки прийшло ся поробити також до дальших розділів; вони віднесені тут до тих сторінок тексту, де повинні би стояти і де будуть уміщені в евентуальнім другім виданю.

До стор. 36.

XII. Лїтописні компіляції XII—XIV в.

Висше на сторонах 12 до 17 подано відомість про найстарший київський лїтопис, що дійшов до нас у двох троха відмінних редакціях, із яких одна походить із Печерського, а друга з Видубицького Михайлівського монастиря біля Київа. Ріжниці між обома тими редакціями такі малі, крім припадкових прогалин у тексті, що доконечним являєть ся

припущенє одного спільного жерела, скомпільованого одним і тим самим редактором. Значну ріжницю можна бачити хиба в тім, що Видубицька редакція дійшла до нас у досить нечисленних копіях, із яких одна, т. зв. Радивилівський кодекс, писана на перґамені і має в тексті кольоровані ілюстрації, коли тим часом Печерська редакція дійшла до нас у далеко численнійших копіях, що всї мають продовженє. Найважнійші копії містять окрім найстаршого літопису безпосередно приточене продовженє, т. з. Київський літопис, що обіймає час від р. 1112 до 1200 і кінчить ся оповіданєм про збудованє камяного обмурованя Видубицького монастиря великим князем київським Руриком Ростиславичем. Сей літопис можна би назвати одноцільним оповіданєм про боротьбу Володимировичів, потомків Володимира Мономаха, з Ольговичами, потомками Олега Святославича, якого „Слово о полку Игоревѣ“ прозиває Гориславичем, відомого князя-авантурника XI в. Те суцїльне оповіданє про боротьбу двох ворожих дінастий написане з не малим талантом в інтересї дінастії Володимировичів, мусїло бути твором чоловіка світського, боярина і вояовника, що розумів ся на полїтицї і бував у многих битвах, які описує не раз із многоцїнними деталями. Оповіданє сего літопису поділене окремими титулами на періоди, що відповідають протягови князюваня кождого великого князя київського. Перший період, без окремого титулу, починає ся роком 1112 і кінчить ся р. 1126, обіймаючи князюванє Володимира Мономаха. Се був час зглядного супокою, без більшої межиусобної війни. Осередком оповіданя являєть ся тут перенесенє мощий Бориса і Глїба до нової мурованої церкви, доконане Володимиром і його двома братами в маю 1115 р.

Автор в описї того празника називає обох князїв мучеників „похвалою князїв наших і заступниками землї руської“. Другий період обіймає пановане Мстислава Володимировича від р. 1125 до 1140. Наслїдком війни з Ольговичами він мусїв уступити з київського престола, який заняв Всеволод Ольгович. Його пановане пройшло в ненастанній війнї з Ізяславом, сином Володимира Мономаха, який у р. 1146 випер Всеволода з Київа. Сензаційним випадком князюваня Ізяславого було вбійство Ігоря Ольговича, брата бувшого великого князя Всеволода Ольговича, якого допустили ся київські міщани з ненависти до дінастії Ольговичів у р. 1147. Сей епізод з тим, що попереджало його, описаний у лїтописї дуже докладно. Ізяслав сидїв на великокняжім престолї лише до 1149 р., по чім уступив своє місце молодшому брату Юрію Володимировичу. За київський престіл розпочала ся швидко боротьба між обома братами, і в р. 1151 Ізяслав випер Юрія з Київа. Він умер 1154 р., а його місце на великокняжім престолї заняв Ростислав, син бувшого великого князя Вячеслава з дінастії Ольговичів. Але він просидїв на великокняжім престолї несповна рік, і вже 1155 р. уступив місце бувшому великому князю Юрію. Ольговичі не дали йому спокою і вже 1158 р. він умер нагло в Київі в часї походу проти Київа чотирьох Ольговичів. Вони без опору заняли Київ і посадили на київськім престолї Ізяслава Давидовича. Він також не просидїв тут довше року і в р. 1160 уступив місце Ростиславу Мстиславичу. Сей продержав ся на престолї до своєї смерти в р. 1169, і по нїм заняв його Мстислав Ізяславич. Сему князю пощастило помирити на якийсь час Ольговичів з Володимировичами і зорґанїзувати в р. 1170 спільний

похід на Половців, якиї скінчив ся великим успіхом. Та династична сварня швидко розгоріла ся знов, і вже 1171 р. Мстислав мусїв утїкати з Київа, якиї здобули Суздальцї під проводом свойого молодого князя Мстислава Андрієвича. Сеї посадив на київськім престолї Глїба, князя переяславського. Сеї князював тілько два роки, а по його смерти 1173 р. настав Володимир Галицькиї, відомиї в історії з одинокого в своїм родї любовного епізоду з Настасею Чарговою, з трагічним кінцем[1]); сеї одначе вмер уже слїдуючого року дня 30 мая, прокняживши в Київі всього 4 місяцї. На його місце прийшов Роман Ростиславич із Смоленська. Та ще того самого року прогнали його Володимировичі й посадили на престолї Ярослава Ізяславича. Та сего прогнав зараз Святослав Всеволодович. Але й сеї зараз же виїхав із Київа, так що Ярослав вернув спокійно на своє місце.

В часї його пановання під р. 1175 вставлено в лїтописї просторе оповіданє про вбійство суздальського князя Андрія Юрієвича Боголюбського, внука Володимира Мономаха. В р. 1175 Ярослав сам опустив Київ і його місце заняв Роман, князь смоленськиї, якиї одначе 1177 р. опустив Київ. Тут 1180 р. засїв Рурик,

---

[1]) Наводжу тут із лїтопису сеї інтересниї епізод, що в нашім новім письменстві дав тему для двох драм: „Анастасія“ Тита Блонського і „Настася“ Василя Ільницького. Під р. 1073 оповідаєть ся в лїтописї: „В том же лѣтѣ вибѣже кн҄гини изь Галича въ Лѧхи с с҃номь Володимиромъ, и Кс҃тѧтинъ Сѣрославичь и мнози боӕрѣ с нею. быша тамо н҃. м҃сцїи“. Вони вертають до Галича почувши ось яку відомість: „О҃ца ти есмы ӕли пріятели єго, Чарговоу чадь избилѣ; а се твой ворогъ Настаська. Галичани же накладъше ѡгнь сожгоша ю, а с҃на еѧ в заточение послаша, а кнѧзѧ водивше ко кр҃стоу, ӕко моу имѣти кнѧгиню вь правдоу, и тако оуладивъше сѧ“.

який одначе швидко також покинув Київ, де від 1180 р. починає княжити Святослав Всеволодович.

Час його князюваня був добою найтяжших нападів половецьких на Русь. В ту пору під р. 1185 літопис подає оповіданє про похід Ігоря Святославича, князя Сіверського, на Половців, оспіваний також у відомім „Слові о полку Ігоревім“. Князь Святослав умер р. 1190, а по нім наступив Рурик Ростиславович, якого князюванєм кінчить ся київський літопис, що таким робом обіймає князюванє 17 великих князів із двох ворожих дінастий.

Текст сего оповіданя був якимось пізнійшим редактором попереткаханий під кождим роком принагідними записками, винятими то з утраченої для нас першої части Галицько-волинського літопису, то з Чернигівського літопису, то з ріжних монастирських записок дуже неоднакової вартости. Виписки з Галицько-волинського літопису визначають ся крім свойого лаконїчного стилю ще й тим, що залюбки говорять про зносини руських князів з Уграми, Чехами та Ляхами. Під конець сього літопису редактор значно занедбує галицько-волинське жерело і не нотує прим. вступленє на княжий престіл Романа Мстиславича. Панова్ню сього князя мав бути присвячений окремий уступ, покладений під р. 1201, але сей уступ у всїх захованих до нашого часу копіях сеї лїтописної компіляції затратив ся, так що приточена далї кінцева часть Галицько-волинського лїтопису починає ся словами: „По смерти же великаго князя Романа“, що інтродукують досить реторичну похвалу сего князя, до якої нї з сего, нї з того притулено коштовну перлу старо-руської пісенної творчости — пісню про зїлє

євшан[1]). В противенстві до драматичности оповіданя в світських частинах Київського літопису, автор Галицько-волинського літопису, правдоподібно також світський чоловік, дуже лаконічний у своїх оповіданях, любує ся в коротких, епіґраматичних та влучних висловах, і мабуть з історичної конечности дуже пильно нотує міжнародні зносини галицько-руських князїв з Уграми, Чехами, Нїмцями, Ляхами та Литовцями. В текст літопису вставив мабуть сам автор заповіт князя Володимира Василь-

---

[1]) Тому, що ся пісня досп мало відома, подаю її текст у тім звязку, в якім вона стоїть у літописї. Автор похвали князеви Роману говорить про нього, що він, „ревноваше дѣду своему Мономаху, погубившему поганыя Измалтяны, рекомыя Половци,

Изгнавшю Отрока во Обезы
За Желѣзная врата.
Сърчанови же оставшю у Дону,
Рыбою ожившю.
Тогда Володимиръ Мономахъ
Пилъ золотом шоломомъ Донъ,
И приемшю землю ихъ всю,
И загнавшю оканьныя Агаряны.
По смерти же Володимерѣ
Оставшю у Сърчана єдиному гудцю Ореви,
Посла и во Обезы река:
„Володимиръ умерлъ есть,
А вороти ся, брате,
Пойди въ землю свою.
Молви же ему моя словеса,
Пой же ему пѣсни половецкия:
Оже тя не восхочеть [послушати],
Дай ему поухати зелья именемь евшан“.
Оному же не восхотѣвшю
Ни обратити ся, ни послушати,
И дасть ему зелье [поухати].
Оному же обухавшю
И восплакавшю [ся] рче:
„Да луче есть на своей землѣ костью лечи,
Не ли на чюжей славну быти“.
И приде во свою землю.

ковича, Романового внука, під р. 1287. Можливо також, що сам автор, а може пізнійший редактор подав на кінці просторе оповідане про хоробу і смерть того князя під р. 1288, поставлене під окремим титулом.

Варто зазначити, що оповідане про перший напад Татар на Русь у р. 1223—4 в Галицько-волинськім літописі заховало ся в значно коротшій редакції, ніж та, очевидно південноруська, що заховала ся в т. зв. Троіцькім літописі, редаґованім по всій правдоподібности в Великім Новгороді.

Продовженєм Галицько-волинського літопису аж до кінця XVI в. являєть ся т. зв. Густинський літопис, а властиво „Кройника", написана монахом Густинського монастиря Михайлом Лосицьким у р. 1670. Ся хроніка дуже інтересно доповняє люку Галицько-волинського літопису про панованє і смерть князя Романа Галицького в битві під Завихвостом, черпаючи переважно з польських, але правдоподібно для літ 1199—1205 також із старого руського жерела, доводить події до берестейського собору 1596 р.

Не зайвим буде тут згадати ще про одну літописну компіляцію, невизискану доси науково, що містить ся в біблїотеці Оссолїнських у Львові в рукописах під ч. 1229 і 1276.

Се так званий Руський літописець Івана Чорноризця, списаний десь у XVI в., але захований у пізнійшій копії мабуть із XVII в., з іще пізнійшими поправками. Рукопис, у якому бракує початку, починаєть ся оповіданєм про хрещенє Володимира, а кінчить ся р. 1500. Він був первісно, в першій половині XIX в. власністю біблїотеки крилошанина Лаврівського в Перемишлї і відси невідомо як дістав ся до біблїотеки Оссолїнських у Львові.

До розділу XXVI, ст. 80.

Часи політичного та освітного занепаду звичайно забувають великі та цінні твори свойого старшого письменства, а за те задоволяють ся витягами та енціклопедичними читанками. І в нашім письменстві середньої доби, по утраті державної самостійности, повставали такі твори, що не ставлячи великих вимогів до думаня та памяти людий, подавали їм у найкоротшій формі немов жмінки потрібних, або й непотрібних відомостий, якими при нагоді можна було блиснути в товаристві. До таких творів належав принесений до нас із заходу „Люцідарій", катехізм космоґонічних, ґеоґрафічних та етноґрафічних відомостий, важних колись для середньовікових людий, але застарілих для людий XVI—XVII в. Незалежно від тої західної запозики, певно вчаснійше від неї, повставали на Руси т. зв. Азбуковники, т. є. поясненя рідких слів і важних тем, упорядкованих поазбучно. Історія і склад тих збірок у нас доси мало оброблена, тай Азбуковників не богато дійшло до нас у старих рукописах. У бібліотеці Народного Дому я не стрічав ані одного, а в моїм посіданю є один „Азбуковник" у досить богатій рукописній збірці о. Іллї Яремецького - Білахевича, що писав свою збірку в роках 1746—50 і повносив у неї крім богатьох ріжнородних творів, популярних тодї серед руської інтеліґенції, також власні переповіди деяких біблійних книг старого завіту.

Не малим розповсюдженєм тїшили ся також теольоґічні виклади на повседневні молитви „Отче наш", „Богородице Діво", „Вірую" і „Десять заповідий". Толкованя, в яких іноді містить ся полєміка з найстаршими єресями

християнської церкви, вказують на грецьке походженє; анї в російській, анї в нашій науцї на ті популярні твори доси, о скілько знаю, нїхто не звернув уваги.

До розд. XXXII, ст. 92.

Між російськими писанями Максимовича важне місце займає без сумнїву його „Исторія древней русской словесности, книга первая“, видана в Київі 1839 р. Ся книжка не була оцінена відповідно до своєї вартости анї сучасними, анї пізнїйшими вченими, хоч була передрукована 1880 р. в третім томі „Собранія сочиненій М. А. Максимовича“, виданім у Київі, ст. 346—371. Що правда, праця Максимовича має більше фільольоґічний, ніж лїтературно-історичний характер, та про те зарівно у вступі, як і в специяльних роздїлах „О развитіи русской жизни и просвѣщеніи Руси въ древнемъ періодѣ“ та „Общее обозрѣніе русскихъ писателей и памятниковъ словесности древняго періода“ знаходимо богато цінних уваг, які можуть остояти ся ще й супроти новійшого поступу науки. Що правда, система, якої придержує ся Максимович у своїм подїлї руського письменства на періоди, мусить у значній части вважати ся данином духови того часу, коли учений Українець міг заняти місце „професора русской словесности въ университетѣ св. Владиміра“. Максимович дїлить історію руського письменства на три періоди, старий, середній і новий. У старім періодї розріжняє три віддїли: перший до половини XI в., до смерти Ярослава 1054 р., другий до смерти Володимира Мономаха 1125 р., а третій до перенесеня митрополії з Київа на північ у другій половинї XIII в. Середній період дїлить на чотири від-

ділп, а власне перший від кінця XIII віку, до початку церковно-славянського друку 1491 р., другий до заведеня унії в південній Руси і патріярхату в Московщині (сей остатній факт 1589, а перший 1596 р.); третій період кладе Максимович на р. 1654, Переяславську угоду, якою Україна номінально була злучена з Московщиною, а четвертий кінчить роком 1700, датою скасованя патріярхату в Москві. Новий період обіймає вже майже виключно духове житє Північної Руси. Максимович ділить його знов на 4 відділи, з яких перший обіймає перших 40 літ XVIII в. до появи Ломоносова, другий 46 літ до смерти Катерини II і появи Карамзіна, третій кінчить ся р. 1812 і характеризує ся іменами Карамзіна та Жуковського, а четвертий, у якім Максимович бачить „обращеніе Россіи къ самобытному и своенародному развитію своей жизни во всей полнотѣ ея“, характеризуєть ся іменами царя Николая I і Пушкіна.

Українському письменству Максимович присвятив пізнійше цілий ряд спеціяльних праць. Головно займали його увагу народні пісні та „Слово о полку Игоревѣ“, якому він присвятив 4 спеціяльні розвідки. Так само подав він деякі цінні дані про початки українського друку і про деякі рідкости української бібліоґрафії.

До згадки про пароха Миколу Соневицького на ст. 127 варто додати ще й те, що він був автором сатиричної поемки „Мишаіда“, друкованої у Львові в р. 1860 або 1861, про яку не знаходимо згадки в бібліоґрафії Левицького. Поемка видає себе за наслідуванє польської поеми Красіцкого, та про те являєть ся досить оріґінальним концептом в антипольськім дусі.

До розділу про 50-ті роки в Галичині, який кінчить ся на ст. 141, треба додати згадку про Григорія Савчинського, пароха в Звенигороді, що був автором оповіданя „Гет! гет! гет!“, друкованого в „Зорі Галицкій“ 1851 р. і виданого окремою книжкою, а також віршованого оповіданя „Дїд“, поміщеного в „Зорі Галицкій“ 1848 р., основаного на народній леґенді, і деяких инших віршів, друкованих у тімже письмі в пізнійших роках, а також декількох статей з обсягу сїльського господарства. Оповіданє „Гет! гет! гет!“ написане для пропаґанди тверезости і не позбавлене таланту.

В тім же ряді визначних діячів 50-их років треба згадати Льва Трещаківського, пароха в Руднї, що був одним із ініціяторів заснованя „Народного Дому“ і написав декілька популярних оповідань з антіалькоголічною тенденцією і декілька популярних статей. Його писаня повні житя й темпераменту свідчать про немалий письменський талант і своєрідний гумор.

До роздїлу XLIV, ст. 250.

Говорячи про „Дрібну Бібліотеку“ забув я згадати імя Ольги Рошкевичівної, що для тої бібліотеки переклала кілька початкових роздїлів повісти Золї „L' assommoir“ і цїлу повість Золї „La curée“, яка доси лишила ся в рукописї. Вона записала дуже цїнну збірку весїльних пісень у Лолинї, що була надрукована в XIII т. „Zbioru wiadomości do antropologii krajowej“ у Кракові. Пізнійше переклала вона також повість Ланської „Обрусителї“, що вийшла у Львові в 2-ох томиках.

Показчик імен і річий.

Для влекшеня перегляду змісту сеї книжки подаю на закінчене поазбучний показчик важнїйших імен і річий, про які згадуєть ся в нїй. При укладаню сего показчика я держав ся тої методи, що для старшої доби нашого письменства, до Котляревського, виказував крім імен осіб та ґеоґрафічних назв у текстї наведених татож титули творів, що переважно були безіменні. Для новійшої доби нашого письменства титули творів відомих авторів поминено, а за те виказано титули всіх згаданих збірників, альманахів та періодичних часописів.

А.

Б.

В.

*) В текстї через помилку К.

Г.

Ґ.

Д.

Е, Є.

Ж.

З.

И.

Й.

І.

К.

Л.

M.

*) На тій ст. через помилку Алексій Маркович.

Н.

*) В тексті на тій ст. через помилку В. Навроцький.

О.

П.

*) На ст. 153 зам. „Правда“ має стояти „Нива“.

Р.

С.

*) В тексті через помилку Самійленко.

Т.

У.

Ф.

Х.

Ц.

Ч.

*) Титул його книжки не „Ruś zadniestrska“, а „Okolica zadniestrska“.

Ш.

Щ.

Ю.

Я.

